

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**BOMBAY EYALETİ'NDE İNGİLİZ SÖMÜRGE EĞİTİM
POLİTİKALARI (1815-1840)**

Mahmut Cihat İZGİ

DOKTORA TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ

ARALIK - 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BOMBAY EYALETİ'NDE İNGİLİZ SÖMÜRGE EĞİTİM
POLİTİKALARI (1815-1840)

DOKTORA TEZİ

Mahmut Cihat İZGİ

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

“Bu tez 12/10/2022 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK	Başarılı
Prof. Dr. Orhan YAZICI	Başarılı
Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ	Başarılı
Doç. Dr. Gülay ÇINAR	Başarılı
Doç. Dr. Hülya ÇELİK	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Mahmut Cihat İZGİ

12/10/2022

ÖNSÖZ

90'lı yılların başında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin karşısında, Gedikpaşa İlköğretim Okulu'nda (şimdilerde eski okulunun yerinde bir iş hanı var) ilkokul birinci sınıfa başladığımda Hint alt kıtasıyla ilk temasımın Laleli sokaklarında yaşanacağından elbette habersizdim. Annem ve babam, abilerimin peşinden gider gelirim diye beni evimize en uzak okula yazdırdılar ama ertesi yıl iki abim de okuldan ayrılınca bir başıma kaldım. Bu süreçte tek avuntum öğle araları ve okuldan sonra babamın Kumkapı'daki dükkanında yediğim yemeklerdi ve bir süre sonra Bangladeş'ten gelen Nureddin Han benim için yeni bir teselli kaynağı oldu. Kısa süre zarfında İzgiler Giyim'in değerli bir parçası haline gelen Nureddin abi ile hafta sonları İstanbul'un tarihi mekânlarını gezerken memleketinden gelen diğer arkadaşlarıyla tanışma fırsatı buldum. Babama emanet ettikleri değerli eşyalar nedeniyle *Bangladeş Bank* olarak isimlendirdikleri bu iş yerinden dostlarımız doksanlı yılların sonunda bir bir ayrılırken emektar makastarımız Nureddin Han da Avrupa'nın yolunu tutmak zorunda kaldı. Hulâsa bugün alt kıtaya dair ilk anılarım Nureddin abi ve *Bangladeş Bank* sayesinde.

Lisans eğitimimi tamamladıktan ve sömürgecilik alanında çalışmaya başladıktan sonra mezkûr anılarımı canlandıran Prof. Dr. Mehmet İpşirli hocam oldu. Sakarya Üniversitesi tarih bölümüne araştırma görevlisi olarak atandıktan sonra Prof. Dr. Azmi Özcan danışmanlığında Hindistan tarihi çalışmam konusunda beni teşvik ederken *Bangladeş Bank*'tan elbette habersizdi. Bu harika önerisi için kendisine minnettarım. İpşirli hoca ile birlikte Fatih Üniversitesi Tarih ve Sosyoloji bölümlerindeki lisans yıllarımı benim için unutulmaz hale getiren başta Prof. Dr. Tufan Buzpınar olmak üzere Doç. Dr. Ebubekir Ceylan, Doç. Dr. Erdoğan Keskinlik, Doç. Dr. Ahmet Yaşar, Dr. Öğr. Üyesi Yeliz Usta, Dr. Malte Fhurman ve Prof. Dr. Selçuk Esenbel hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Lisansüstü çalışmalarım sırasında desteklerini esirgemeyen, bu sürecin büyük bir bölümünde danışmanlığımı üstlenen ve mezkûr coğrafyaya dair kendisinden ziyadesiyle faydalandığım Azmi Özcan hocama teşekkür ederim. Yeni bir danışman bulma konusunda bölüm idaresiyle yaşadığım sıkıntılı günlerde danışmanlığımı üstlenme nezaketini gösteren Doç. Dr. Fikrettin Yavuz'a, tez izleme komitemde bulunan Prof. Dr. Muhammed Bilal Çelik ve Doç. Dr. Hülya Çelik hocalarıma emekleri ve destekleri için ayrıca teşekkür ediyorum.

Bu uzun süreçte birçok kurumun desteğini arkamda hissettim. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'ne ve bilhassa Prof. Dr. Tuncay Başoğlu hocama, yüksek lisans çalışmalarım sırasında bursiyeri olduğum Türk Tarih Kurumu'na, Londra'da arşiv çalışmaları sırasında araştırma sürecini destekleyen TÜBİTAK'a ve çalışanlarına teşekkür ederim. Maalesef Londra'daki çalışmalarım Covid-19 salgınına denk geldi ve bu süreçte ailemle birlikte birçok sıkıntı yaşadık. Salgın sebebiyle ülkeme dönemediğim bir zamanda gösterdikleri anlayış için TÜBİTAK BİDEB personeline ayrıca teşekkür ederim. Londra'da bana kapılarını açan ve ev sahipliği yapan Ayşe Zeynep Nayır, İbrahim Ethem Bağcı ve Osman Paköz'e misafirperverlikleri için minnettarım. Son olarak Dr. Yorgos Dedes'e tüm bu zorlu süreçte gösterdiği anlayış ve destek için teşekkür ederim.

Yüksek lisans ve doktora çalışmalarım boyunca birçok hocamın ve arkadaşımın değerli vakitlerini sorularıyla meşgul ettim. Sabırla beni dinleyen, desteklerini esirgemeyen ve beni teşvik eden çok kıymetli hocalarım Prof. Dr. Fuat Aydın ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Doğan'a ve değerli arkadaşlarım Dr. Erol Fırtın, Dr. Samet Şenel, Arş. Gör. Halil İbrahim Yılmaz ve Enes Erbay'a ayrıca teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca desteklerini konusunda ömür boyu minnettar olacağım başta abim Ahmet İzgi'ye, anneme, babama ve lisans yıllarından itibaren beraber yürüdüğümüz eşim Rüveyda'ya hassaten teşekkür ederim. Yüksek lisans tezimi yazdığım günlerde Neslişah Sare'yi, doktora tezimi yazarken ise Neslihan Hale ve Aliya Kerem'i kucağıma alma bahtıyarlığına eriştim. Bu uzun ve zorlu süreçte varlıklarıyla yüzümü güldürdüler ve hayatıma neşe kattılar.

Bu tez çalışmasını, kendisiyle dünya gözüyle hiç tanışmamış olmama rağmen çalışkanlığı ve akademik çalışmalarıyla yolumu aydınlatan, amcazâdem merhum Dr. Cevat İzgi'ye, üniversite sınavı hazırladığım günlerde *Bangladeş Bank*'ta bir süre beraber çalışma fırsatı elde ettiğim, salgın sebebiyle aramızda ayrılan kıymetli amcam Zuhrap İzgi'ye, çok sevdiğim rahmetli hocam Şerif Benekçi'ye ve *Bangladeş Bank*'a armağan ediyorum.

Mahmut Cihat İZGİ

12/10/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	v
TABLO LİSTESİ.....	vi
HARİTA LİSTESİ.....	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix

GİRİŞ.....	1

BÖLÜM 1: İNGİLİZ DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ VE HİNT ALT KITASINDA EĞİTİM MESELESİ: MADRAS, LONDRA, BENGAL VE BOMBAY

HATTINDA EĞİTİM TARTIŞMALARI.....	37
1.1. Andrew Bell ve Madras Eğitim Sistemi	39
1.2. Joseph Lancaster ve Londra'daki Okulların Islahı	43
1.3. Londra'da Uzun Tartışma: Anglikan Kilisesi ve Muhalifler.....	46
1.3.1. Ulusal Eğitim Cemiyeti'nin Kuruluşu.....	48
1.3.2. Lancaster Eğitim Cemiyeti'nin Kuruluşu.....	49
1.3.3. Protestan Misyon Cemiyetleri, MES ve LES	53
1.4. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ve Eğitimi Meselesi.....	54
1.4.1. 1813 İmtiyaz Sözleşmesi ve 43. Madde	58
1.4.2. Şirket Yönetim Kurulunun İlk Yol Haritası: 1814 Eğitim Talimatı	61
1.5. Yeni Aktörler: Protestan Misyonerler ve Eğitim Faaliyetleri	63
1.5.1. Bengal'de Protestan Misyonerler ve Eğitim Cemiyetleri.....	65
1.5.2. Bombay'da Protestan Misyonerler ve Eğitim Faaliyetleri	66
1.5.2.1. ABCFM ve Amerikalı Misyonerler	66
1.5.2.2. İskoç Protestan Misyonerler	70
1.6. Bombay Kilisesi ve Erken Dönem Eğitim Faaliyetleri	74
1.6.1. Bombay Şehrinde Fakirlerin Eğitimini Teşvik Cemiyeti.....	77
1.6.2. Bombay Eğitim Cemiyeti'nin Eğitim Faaliyetleri (1816-1819)	78
BÖLÜM 2: BOMBAY VALİSİ M. ELPHINSTONE'UN UZLAŞI SİYASETİ	
BAĞLAMINDA BOMBAY EYALETİ'NDE EĞİTİM POLİTİKALARININ	
İNŞASI (1819-1824).....	89

2.1. Vali Elphinstone ve Yerlilerin Eğitimi Meselesi.....	89
2.2. Vali Elphinstone'un Eğitim Cemiyetleri Kanalıyla Yürüttüğü Faaliyetler	94
2.2.1. Bombay Eğitim Cemiyeti Yerel Okul ve Okul Kitabı Komitesi'nin Kuruluşu	96
2.2.2. Bombay Eğitim Cemiyeti'nin Faaliyetleri	100
2.2.3. Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin Kuruluşu.....	103
2.2.4. Bombay Hükümeti ve Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin Ortaklığı.....	107
2.2.4.1. Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin Eğitim Raporu.....	109
2.3. Güney Konkan Yerel Okul Cemiyeti'nin Kuruluşu	114
2.4. Vali Elphinstone'un Bombay Hükümeti Kanarıyla Yürüttüğü Eğitim Faaliyetleri	120
2.4.1. Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin'in Dakşinâ Tahsisatı Önerisi	121
2.4.2. Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin'nin Pune Hindu Koleji Önerisi	123
2.4.3. Şirket Yönetim Kurulu'nun Kolej Talebi.....	126
2.4.3.1. Kolej Komitesi'nin Kurulması ve Bombay Koleji Projesi	127
2.4.3.2. Kolej Komitesi'nin Raporu.....	128
2.4.4. Pune Hindu Koleji'nin Açılışı	131
2.4.5. Bombay Hükümeti ve Eyaletin Diğer Bölgelerinde Eğitim Faaliyetleri	136
2.5. Şirket Yönetim Kurulu'nun Pune Hindu Koleji'ne Dair Görüşleri.....	140
2.5.1. James Mill ve Yerlilerin Eğitimi Meselesi.....	141
BÖLÜM 3: ŞİRKET YÖNETİM KURULUNA KARŞI BOMBAY VALİSİ M. ELPHINSTONU'UN EĞİTİM SİYASETİ (1824-1827).....	
3.1. Şirket Yönetim Kurulu'nun Kararı ve Vali Elphinstone	145
3.1.1. Vali Elphinstone'un Yönetim Kuruluna Cevabı: Eğitim Raporu	147
3.1.2. Bombay Vali Konseyi Üyesi Francis Warden'ın Eğitim Raporu	169
3.1.3. Vali Elphinstone'un Konsey Üyesi Warden'a Cevabı	176
3.2. Bombay Koleji'nin Kuruluşu	177
3.3. Mühendislik Enstitüsü'nün Kuruluşu Meselesi.....	179
3.4. Bombay Eğitim Tahkikatı	183
3.5. Bombay Hükümeti'nin Yönetim Kuruluna Cevabı.....	187

3.6. Bombay Hükümeti ve Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti Arasındaki Görüşmeler .	191
3.7. Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin Eğitim Faaliyetleri.....	194
3.8. Bombay Eyaleti'nde İngilizce Eğitim Tartışmaları.....	198
BÖLÜM 4: VALİ ELPHINSTONE SONRASI BENGAL VE LONDRA'DAKİ	
TARTIŞMALARIN ÖTESİNDE BOMBAY EYALETİ'DE EĞİTİM	
POLİTİKALARI (1827-1840)	203
4.1. Bombay Valisi John Malcolm Dönemi Eğitim Politikaları (1827-1830).....	203
4.1.1. Elphinstone Kürsüsünün Kuruluşu (1827-1833).....	203
4.1.2. Francis Warden'ın Eğitim Raporu ve İngilizce Eğitim Meselesi.....	205
4.1.3. Vali John Malcolm ve İngilizce Eğitim Meselesi	207
4.1.4. Şirket Yönetim Kurulu'nun Mektubu ve İngilizce Eğitim Meselesi.....	210
4.1.5. Vali John Malcolm'un Eğitim Raporu ve İngilizce Eğitim Meselesi	216
4.2. Lord Clare Dönemi Eğitim Politikaları (1831-1835)	219
4.2.1. Pune İngilizce Koleji'nin Kuruluşu.....	219
4.2.2. Pune Hindu Koleji'nin Kapatılmasına Dair Tartışmalar	222
4.3. 1833 İmtiyaz Sözleşmesi ve Yerlilerin Eğitimiyle İlgili Değerlendirmeler.....	225
4.3.1. Francis Warden'ın Yerlilerin Eğitimiyle İlgili Komiteye Verdiği Cevaplar.....	227
4.3.2. Elphinstone'un Yerlilerin Eğitimiyle İlgili Komisyona Verdiği Cevaplar .	232
4.3.3. Seçilmiş Komite'nin Nihai Raporu ve Yerlilerin Eğitim Meselesi.....	234
4.4. 1833 İmtiyaz Sözleşmesi Sonrası Bengal, Bombay ve Londra'da Yaşanan	
Gelişmeler.....	237
4.4.1. Şirketin İdarî Merkezi Bengal'de Eğitim Meselesi	237
4.4.2. Thomas Babington Macaulay'ın Meşhur Eğitim Raporu	240
4.4.3. Hindistan Genel-Valisi Lord William Bentinck'in Eğitim Kararnamesi	248
4.4.4. Şirket Yönetim Kurulunun Karara Tepkisi: John Stuart Mill ve Yerlilerin	
Eğitimi	249
4.4.5. Hindistan Genel-Valisi Lord Auckland'ın Eğitim Tutanağı (1839).....	256
4.5. Bengal ve Londra'da Yaşanan Gelişmeler Sonrası Bombay Eyaleti'nde Eğitim	
Meselesi.....	266
4.5.1. Robert Grant Dönemi Eğitim Politikaları (1835-1838)	266
4.5.2. Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin Faaliyetleri	267
4.5.3. Pune Hindu Koleji'nin Kapatılmasına Dair Tartışmalar	269

4.5.4. Purandur Köy Okulları Projesi	277
4.5.5. Bir Dönemin Sonu: Eğitim Kurulu’nun Tesisi.....	280
SONUÇ	282
KAYNAKÇA.....	288
EK	302
ÖZGEÇMİŞ	333

KISALTMALAR

ABCFM : American Board of Commissioners of Foreign Missions

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

IOR : Indian Office Record

vb. : ve benzeri

Vol. : Volume

BL : British Library

BES : Bombay Education Society

MES : Madras Eğitim Sistemi

LES : Lancaster Eğitim Sistemi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Bombay Amerikan Misyonu Okulları.....	70
Tablo 2: Bombay Eğitim Cemiyeti'nin Denetimindeki Okullar	88
Tablo 3: Sûret Okulundaki Öğrenci Sayıları	101
Tablo 4: Sûret Okuluna Giden Eden Öğrencilerin Günlük Devamlılıkları	101
Tablo 5: Merkez Dışında Kurulan Okullar ve Öğrenci Sayıları.....	115
Tablo 6: Okul Yöneticilerine Verilecek Ödüller	153
Tablo 7: Bombay Eyaleti'nde Gelirler ve Giderler	170
Tablo 8: Bombay Mühendislik Enstitüsü'ndeki Birimler ve Öğrenci Sayıları	217
Tablo 9: Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin Denetimindeki Okullar	268
Tablo 10: Bengal ve Bombay Eyaletlerindeki Eğitim Harcamaları	281

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Robert Clive Döneminde Hindistan (1780)	20
Harita 2: Hindistan, İstilalar ve Bölgesel Güçler (1739-1760)	24
Harita 3: Britanya'nın Hindistan'ı Fetih	36

ÖZET	
Başlık: Bombay Eyaleti’nde İngiliz Sömürge Eğitim Politikaları (1815-1840)	
Yazar: Mahmut Cihat İZGİ	
Danışman: Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ	
Kabul Tarihi: 12/10/2022	Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 302 (ana kısım) + 31 (ek)
Bu doktora tezi, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin Bombay Eyaleti’ndeki eğitim politikalarını incelemektedir. Bir ticarî şirketin neden eğitim ve kültür faaliyetlerini himaye ettiği ve desteklediği sorusunu merkeze alan bu çalışma, 1815-1840 tarihleri arasında eğitim cemiyetleri ve hükümet kanalıyla yürütülen eğitim faaliyetlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doktora tez çalışması, Bombay Valisi Mountstuart Elphinstone’un Marata ve Dekken topraklarında şirket hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla geleneksel eğitim sistemini siyasî bir hamle olarak kullandığını iddia etmektedir. Elphinstone’un 1819’da valilik görevine atanmasıyla başlayan bu süreç, Bombay Eğitim Cemiyeti ve Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti’nin kuruluşu ile hızlanmıştır. Bu iki kurum sayesinde bölgenin yerli sakinleri arasında eğitim faaliyetlerini teşvik etmeye gayret eden yeni vali, hükümet kanalıyla da Brahman seçkinlerin gönlünü kazanacak kurumlar inşa etmeye başlamıştır. Onun bu hamleleri, 1823’te Londra’daki şirket yönetim kurulu üyeleri tarafından Bombay’a gönderilen bir mektupla hafif bir sarsıntı yaşasa da Elphinstone hedeflerinden vazgeçmedi ve bu tezin iddia ettiği üzere bahsi geçen dönemde oldukça ayrıntılı ve kapsamlı bir eğitim raporu kaleme alarak muhaliflerine karşı politikalarına savunmaya devam etti. Bu tez çalışması, Elphinstone sonrası göreve gelen valilerin eğitim siyasetini ve 1827-1840 tarihleri arasında Bengal, Londra ve Bombay’daki eğitim sahasındaki tartışmalı meseleleri değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda tez çalışması, hem Bombay dışında yaşanan çekişmelerin ve kararların Bombay’daki yansımalarını analiz etmeye çalışmakta hem de Bombay’daki eğitim siyasetinin özgünlüğünü vurgulamaya gayret etmektedir.	
Anahtar Kelimeler: Mountstuart Elphinstone, James Mill, Bombay Eğitim Cemiyeti, Francis Warden, Lord Babington Macaulay	

ABSTRACT	
Title of Thesis: The British Colonial Education Policies in the Bombay Presidency (1815-1840)	
Author of Thesis: Mahmut Cihat İZGİ	
Supervisor: Assoc. Prof. Fikrettin YAVUZ	
Accepted Date: 12/10/2022	Number of Pages: ix (pre text) + 302 (main body) + 31 (add)
This thesis examines the British East India Company's education policies in the Bombay Presidency. Centering on why a commercial company patronizes and supports educational and cultural activities, this study aims to analyze the educational activities carried out by educational societies and governments in Bombay between 1815-1840. This thesis argues that Governor Mountstuart Elphinstone used the traditional education system as a political move to strengthen corporate dominance in Maratha and Deccan lands. This process, which started with the appointment of Elphinstone to the governorship in 1819, accelerated with the establishment of the Bombay Education Society and the Bombay Native Education Society. Endeavoring to promote educational activities among these two institutions and the indigenous inhabitants of the region, the new governor also attempted to build institutions that would win the heart of the Brahmin elite through the government. Although these moves of the governor were slightly shaken by a letter sent to Bombay by the court of directors of the company in London in 1823, Elphinstone did not give up on his goals. As this thesis claims, he continued to defend his policies against his opponents by writing a very detailed and comprehensive education report during the aforementioned period. This thesis aimed to evaluate the education policy of the post-Elphinstone governors and the controversial issues in the field of education in Bengal, London and Bombay between 1827-1840. In this context, the thesis study tries to analyze the reflections of the conflicts and decisions outside Bombay and tries to emphasize the originality of the education policies in Bombay.	
Keywords: Mountstuart Elphinstone, James Mill, The Bombay Education Society, Francis Warden, Lord Babington Macaulay	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

2 Şubat 1835 tarihinde Hindistan Genel Vali Konseyi Hukuk Üyesi ve Bengal Kamu Eğitimi Genel Komitesi [General Committee of Public Instruction] Başkanı ve Üyesi Thomas Babington Macaulay, bir eğitim raporu kaleme alarak bir süredir komite içinde devam eden ve çıkmaza giren eğitim dili ve yöntemine dair tartışmada görüşlerini açıkladı. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin mevcut eğitim politikalarını tenkit eden Macaulay, şirketin İngiliz parlamentosu ile imzaladığı 1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nin kırk üçüncü maddesinde belirtilen yıllık yüz bin rupinin (on bin sterlin) Arapça, Farsça ve Sanskritçe eğitim veren kurumlara tahsis edilmesine karşı çıkarak şirket tarafından eğitime ayrılan bütçenin sadece İngilizce eğitim veren kurumlara ayrılmasını, İngilizcenin eğitim dili olmasını ve eğitim kurumlarında modern bilimlerin okutulmasını savundu. Mezkûr eğitim raporunda şark ilimlerini tahkir ve tahfif eden Macaulay, bahsi geçen dillerde kitap basımının durdurulmasını, geleneksel tarzda eğitim veren kolejlerin kapatılmasını ve bu alanlarda çalışmalar yapan öğrencilere verilen bursların kesilmesini talep etti.

1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nin mezkûr maddesi, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin hâkimiyeti altında yaşayan yerlilerin eğitim faaliyetlerini teşvik etmeyi taahhüt ediyordu. Sözleşmeye eklenen bu madde ile Londra'daki idareciler yıllık yüz bin rupiden az olmamak kaydıyla belli bir bütçeyi hem geleneksel ilimlerin himaye edilmesine ve desteklenmesine hem de modern bilimlerin alt kıtada tanıtılmasına ayırmayı uygun görmüştü. Sözleşmedeki açık ifadelere rağmen şirketin idarî merkezi Bengal'de görev yapan şirket memurları bu bütçeyi 1830'lara kadar büyük ölçüde geleneksel ilimlere tahsis ettiler. Bilhassa şirket içindeki Protestan misyonerlerin davasını destekleyen ve liberal görüşleriyle öne çıkan memurların tepkisini çeken bu politika 1830'lardan itibaren Bengal'de ciddi tartışmalara yol açtı.

Sözleşmenin ilgili maddesinde taahhüt edilen bütçenin tahsisatı konusunda mutabakat sağlayamayan Bengal Kamu Eğitimi Genel Komitesi üyeleri, bilhassa Genel-Vali Lord William Bentinck'in göreve başlamasıyla çalışmaz hale geldi. Komitenin bazı üyeleri bu bütçenin klasik dillerde eğitim veren kolejlere aktarılmasını talep ederken karşıtları İngilizce eğitim veren okullar açılması için kullanılmasını talep ettiler. Nihayet 1833 yılı

içinde eğitim dili meselesi nedeniyle kitlenen komiteyi işler hale getirmek amacıyla komite genel sekreteri iki grubun görüşlerini Genel-Vali Bentinck'e ilettiler. Genel-Vali Bentinck, bu önemli tartışmaya dair kararını açıklamadan önce Lord Macaulay görüşlerini açıkladı. 2 Şubat 1835'te "meşhur" eğitim raporunu alan Komite Başkanı Lord Macaulay, Hindistan Hükümeti'nin sınırlı imkânlarıyla hâkimiyeti altında yaşayan halkları eğitmesinin mümkün olmadığını vurgulayarak şu önemli ve tarihi satırları kaydetti: "Şu anda biz ve yönettiğimiz milyonlar arasında tercüman olabilecek bir sınıf oluşturmak için elimizden gelenin en iyisini yapmalıyız; kan ve renk bakımında Hindu; fakat zevk, fikir, ahlâk ve zekâ açısından İngiliz olan insanlardan oluşan bir sınıf yaratmalıyız". Komite Başkanı Macaulay'ın görüşlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamasından sonra 7 Mart 1835'te Genel-Vali Bentinck, onun raporunda ortaya koyduğu önerilerin büyük bir bölümünü kabul ederek bir Eğitim Kararnamesi [Resolution of the Governor-General of India] yayımladı. Bu metinle Bentinck, İngilizcenin eğitim dili olmasına ve yıllık yüz bin rupinin büyük ölçüde modern bilimlere tahsis edilmesine karar verdi.

Macaulay'ın Eğitim Raporu ve Bentinck'in Kararnamesi hem Hindistan'da hem İngiltere'de ciddi tepkilere neden oldu. Bengal'de Müslüman ve Hindu öğrenciler alınan kararlara tepki gösterirken, komite içinde geleneksel eğitim yöntemlerini savunan üyeler atılan adımları şiddetle eleştirdiler. Bengal'deki eğitim siyasetindeki radikal değişiklikleri içeren iki mektup 1835 yılının Eylül ayında Londra'ya ulaştığında şirketin yönetim kurulu üyeleri de oldukça endişelendiler ve bu konuda bir rapor hazırlanmasını talep ettiler.

Şirket yönetim kurulunun talebi üzerine, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Londra ofisinde, Doğu Hindistan Evi [East India House], Hindistan'daki yazışmalardan sorumlu Müfettiş Yardımcısı John Stuart Mill, "Yerel Eğitimdeki Son Değişikler" [Recent changes in Native Education] başlıklı bir rapor taslağı kaleme aldı. Genel-Vali Bentinck tarafından alınan kararların yanlış olduğunu savunan Mill'in bu taslak metni 1835-41 yılları arasında şirketin alt kıtadaki işlerini denetleyen Parlamento Denetleme Kurulu [The Board of Control] Başkanı John Cam Hobhouse tarafından kabul edilmedi ve Hindistan'a gönderilmedi. Böylece 1839'da Hindistan Genel-Valisi Lord Auckland "yerlilerin eğitimi" ile ilgili yeni bir rapor yayımlayana kadar Bengal'de eğitim politikası Macaulay-Bentinck çizgisinde devam etti.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'daki idarî merkezi Bengal'de yaşanan bu tartışmalar Hint eğitim tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Ancak Macaulay'ın raporunun gölgesinde kalan yerlilerin eğitimi meselesinin şirketin diğer eyaletlerinde nasıl değerlendirildiği önemli bir soru olarak varlığını korumaktadır. Bu tez çalışması, -Bengal'deki tartışmaların ötesinde - Bombay Hükümeti'nin 1815-1840 tarihleri arasında tesis ettiği eğitim politikalarını ve yürüttüğü eğitim faaliyetlerinin seyrini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın giriş bölümünde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Hint alt kıtasında ticarî bir şirketten, şirket devletine dönüşüm ve şirketin batı Hindistan'daki hâkimiyet tesis etme sürecini kısaca aktardıktan sonra bu tez çalışmasında Bombay Eyaleti'ndeki eğitim politikaları ve faaliyetleri dört bölümde incelenecektir.

Çalışmanın birinci bölümü Bombay Hükümeti'nin eğitim politikalarının arka planını oluşturan gelişmeleri üç kısımda incelemektedir. İlk bölümün birinci kısmı, şirketin Madras topraklarında bir yetimhanede “keşfedilen” eğitim yöntemi ve bunun Londra'da yarattığı tartışmalara değinmektedir. İkinci kısım misyonerler tarafından bu eğitim yönteminin İngiltere'den Hindistan'a götürülme serüvenini ve şirket içindeki eğitim tartışmalarını aktarmaktadır. Bölümün son kısmı, Madras, Londra ve Bengal hattında yaşanan gelişmelerin Bombay'daki tesirlerine, kilisenin himayesinde başlayan eğitim faaliyetlerine ve Avrupalı gönüllüler tarafından kurulan Bombay Eğitim Cemiyeti'ne odaklanmaktadır.

Tez çalışmasının ikinci bölümü, Kasım 1819'da Bombay valiliğine atanan Mountstuart Elphinstone'un “uzlaşî siyaseti” bağlamında inşa etmeye başladığı eğitim politikalarına yoğunlaşmaktadır. 1818'de Marata beylerinin mağlup edilmesi ve topraklarının ele geçirilmesinden sonra bölgedeki imtiyazlı grupların “yeni fatihlere” karşı ön yargılarını kırmak amacıyla yeni valinin eğitim ve himaye meselesini gündemine alması bu bölümün konusudur. Tez çalışmasının bu bölümü, Bombay Valisi Elphinstone'un çabalarıyla Bombay Hükümeti, Bombay Eğitim Cemiyeti ve Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti ortaklığında yürütülen eğitim faaliyetlerini, kurulan okulları, uygulanan eğitim sistemini ve kurulan okullarda okutulan ders kitaplarını inceleyerek valiye karşı Londra'da ve Bombay'da yükselen sesleri, muhaliflerin eleştirilerini ve görüşlerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın ikinci bölümü, Bombay Valisi Elphintone'un 1819-1823

yılları arasındaki eğitim faaliyetlerini ve bilhassa Pune Hindu Koleji'ni değerlendiren şirket yönetim kurulunun mektubu ile sona ermektedir.

Londra'daki yönetim kurulunun değerlendirmesi sonrasında Vali Elphinstone'un kaleme aldığı kapsamlı eğitim raporu ile başlayan üçüncü bölüm, 1824-1827 yılları arasındaki eğitim siyasetini Elphinstone'un hem bölgedeki yerlileri hem de Londra'daki idarecileri ikna etme çabaları bağlamında değerlendirmektedir. İlk döneminde olduğu gibi yine hükümet ve cemiyet kanalıyla politikalarını hayata geçirmeye çalışan Vali Elphinstone'un kaleme aldığı mezkûr rapor bağlamında eğitim faaliyetlerini inceleyen bu bölüm, Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti Sekreteri George Jervis, Güney Konkan Eğitim Cemiyeti Sekreteri Thomas Best Jervis ve James Farish'in liderliğinde tesis edilen sistemi ortaya koymaya çalışmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde, Vali Elphinstone'un Kasım 1827'de görevinden ayrılmasından sonra Bombay Hükümeti içinde bir eğitim kurulu tesis edilene kadar geçen on üç yıllık süreçteki eğitim politikalarını incelenmektedir. Londra ve Bombay hattında sık sık alevlenen eğitim dili tartışmalarının gölgesinde kurulan okulları ve diğer faaliyetleri ele alan bu bölümün amacı, Elphinstone'un temellerini attığı uzlaşma siyasetinin diğer valiler tarafından nasıl ele alındığını değerlendirmektir. Yukarıda zikredilen hususa ek olarak burada bir diğer önemli hedef, 1833-1840 yılları arasında Londra ve Bengal'de yaşanan gelişmeler ve tartışmalar bağlamında genel-valinin ve şirket yönetim kurulunun eğitim siyasetini değerlendirerek bunun Bombay'daki izlerini ve şirketin idarî merkezinin ötesinde Bombay'daki idarecilerin hangi meselelerle ilgilendiklerini takip etmeye çalışmaktır.

Araştırmanın Önemi

Hint eğitim tarihinde 19. yüzyıl oldukça önemli ve hareketli bir dönemdir. Ticarî gerekçelerle kurulan ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hint alt kıtasında ve Avrupa'da yaşanan gelişmeler neticesinde şirket devletine dönüşmeye başlayan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, siyasî ve askerî hamlelerine paralel olarak eğitim ve kültür faaliyetlerine de müdahil oldu. 1773'te Hindistan Genel-Valiliğine atanan Warren Hastings şirketin Hint alt kıtasındaki varlığını sağlam temellere oturtmak için önemli bir siyasi hamlenin temellerini attı. Şirketin alt kıtadaki idarî düzenini ıslah etmek ve bölgede görev yapan memurları dizginlemek için bu göreve atanan Hastings, kalıcı bir yapı inşa

etmek için hem Bengal'deki Hindu ve Müslüman elitlerin hem de Londra'da şirketin ticarî tekeline karşı çıkan muhaliflerin seslerini kısmak için bir himaye siyasetini tercih etti. Genel-Vali Hastings'ın 1781'de Kalküta Medresesi'ni kurmasıyla başlayan bu süreç Londra'daki yönetim kurulu üyelerinin de takdirini kazanmış ve onların destekleriyle Genel-Vali Hastings, Hint din, dil ve kültürüne aşina memurların yetiştirilmesi için gerekli adımları atmıştır. Bengal Asya Cemiyeti'nin kuruluşuna öncüllük eden Hastings'ın bu çabaları Madras ve Bombay'daki şirketi memurları tarafından örnek alınmış ve şirketin Hint alt kıtasındaki varlığının korunması için yerlilerle temas kurma ve onların ön yargılarını ortadan kaldırma siyaseti önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Ancak Hastings'ın temellerini attığı ve halefleri tarafından büyük ölçüde devam ettirilen bu siyasete, Londra ve Bengal'de çeşitli gruplar karşı çıkmıştır. Protestan misyonerler, liberaller, faydacılar, reformcu Hindular ve yerel dilciler bazen örtüşen bazen farklılaşan nedenlerle bu politikanın karşısında olmuşlardır.

Şirketin bu dönemde eğitimle alakalı olarak gündemine aldığı bir diğer husus ise Hindistan'da görev yapan memurlarının Hint eşlerinden doğan çocuklarına Hristiyan dininin ilkelerine göre yetiştirilmesiydi. Anglikan Kilise'nin meşru görmediği evlilikler neticesinde dünyaya gelen çocukların eğitimi, "Avrasya Sorunu" tabiri ile arşiv belgelerine yansımış ve şirket bu süreçte bir yandan geleneksel eğitim kurumlarını himaye etmeye ve desteklemeye devam ederken diğer yandan bahsi geçen çocukların eğitimi için yetimhaneler ve okullar kurmuştur. Madras şehrinde kurulan bir yetimhanede görev yapan İskoç papazın tecrübeleri ve gözlemleri neticesinde ortaya çıkan Madras Eğitim Sistemi, sistemli ve ekonomik bir şekilde çok fazla sayıda öğrencinin bir mekânda eğitim almasına imkân sağlamıştır.

Hindistan'da eğitim alanında yaşanan bu gelişmeler Londra'da da eğitim tartışmalarının fitilini ateşlemiştir. Mezkûr gelişmelerden haberdar olan metropol seçkinleri, İngiltere'de yeni bir sistem inşa etmek adına harekete geçtiler. Bahsi geçen dönemde İngiltere'de okullar hala Anglikan Kilisesi'nin denetimi altındaydı ve bu okullarda eğitim gören çocukların -bilhassa sanayileşen imparatorluk sınırları içindeki yoksul çocukların eğitimi- önemli bir tartışma konusu olmaya başladı. Kilise taraftarları mevcut sistemin devam etmesini talep ederken muhalifler okulları kilisenin denetiminden çıkarmak için mücadele etti. Bu iki grup eğitimi yoksulların ıslahı için kullanırken Protestan misyonerler misyon faaliyetleri için kurguladılar. Dünyanın farklı köşelerine dağılan

misyon davasının öncüleri bu yöntemi gittikleri bölgelerde tatbik ettiler ve davalarını misyon okullarında anlattılar.

Hindistan'da şirket topraklarından Londra'ya akseden bu gelişmeler ilk kez şirketin parlamento ile imzaladığı 1793 İmtiyaz Sözleşmesi'nde [The East India Company Act 1793, the Charter Act 1793] kendini gösterdi. Misyonerler bir yandan alt kıtanın kapılarının misyon davasına açılması için mücadele ederken diğer taraftan İngiltere'de eğitim yöntemi tartışmalara da dahil oldular. Nihayet 1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nin [The East India Company Act 1813] ilgili maddeleri bilhassa Bengal ve Londra'daki çekişmelerin gölgesinde kaleme alındı ve misyonerlerin Hindistan'a girişine izin verildi.

Bahsi geçen dönemde şirket memurları, misyonerler ve Avrupalı gönüllüler, eğitim dili, yönetimi ve kurulan okullardaki müfredatın içeriği konusunda sayısız risale, rapor ve makale kaleme alarak yerlilerin ahlâkî ve entelektüel gelişimlerini kendilerine dert edindiler. Bu çerçevede eğitim, 18. yüzyılın son çeyreğinde Bengal'de seçkinleri himaye etme siyasetinin bir parçası olarak dizayn edilirken 19. yüzyılda başında Londra'da fakirlerin ıslahı, yine bu dönemde dünyanın farklı bölgelerine dağılan Protestan misyonerler için kâfirlerin medenileştirilmesi için bir araç olarak kullanıldı. Dolayısıyla alt kıtanın farklı köşelerinde yürütülen eğitim faaliyetlerini inceleyen mikro çalışmaların artması resmin bütününe görmek açısından oldukça önemli ve gereklidir. Öte yandan Hint eğitim tarihinin farklı yönlerini konu edinen çalışmaların sayısı gerek Hindistan'da gerekse Avrupa ve Amerika'da giderek artmasına rağmen Türkiye'de bu konuların henüz gerekli ilgiyi görmemiş olması bu tez çalışmasını önemli hale getirmektedir.

Araştırmanın Amacı

17. yüzyılın ilk yıllarında Londra'da kurulan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin iki yüz elli sekiz senelik tarihine bakıldığında şirket hizmetkârlarının Hint alt kıtasında yaşanan siyasî ve askerî gelişmelere paralel olarak bu büyük coğrafyanın farklı köşelerinde ticarî faaliyetlerine devam etmeye çalıştıkları görülecektir. Ancak 18. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da ve Hindistan'da yaşanan siyasî ve askerî gelişmeler, şirketin alt kıtadaki taht mücadelelerine dahil olmasına zemin hazırladı. Bu ticarî şirketin, İngiltere ve Hindistan'daki idarecilerinin bir bölümü vazifelerinin sadece sermayedarlarının çıkarlarını korumak olduğu sıklıkla bölgede görev yapan memurlarına hatırlatmasına rağmen şirket, kuruluş misyonunu yaşanan gelişmeler sebebiyle değiştirmek zorunda

kalmıştır. Hint alt kıtasında hem yerel güçlere hem de Avrupalı güçlere karşı varlığını korumaya çalışan şirketin bu dönemdeki en önemli gündem maddelerinden biri alt kıtadaki topraklarını nasıl yöneteceği ilgiliydi ve şirket memurları kaleme aldıkları metinlerle bu meselelere dair çeşitli çözüm önerilerinde bulundular. Bu çerçevede şirketin alt kıtadaki “kırılgan” siyasî konumunu güçlendirmek isteyen idarecilerin önem verdiği meselelerden biri de geleneksel eğitim usûllerinin devam ettirilmesi idi. Şirket idarecileri de Bâbürlü hükümdarları gibi Müslüman ve Hindulara ait eğitim kurumlarının desteklenmesi ve âlimlerin himaye edilmesi geleneğine özen gösterdiler ve onları rahatsız edecek eylemlerden kaçınmaya gayret ettiler. Yerlilerin dinî hassasiyetlerini gözeterek misyonerlerin 1813’e kadar bölgeye girişine izin vermeyen şirket idarecileri Bâbürlü sultanları gibi hem Hindu hem Müslümanların dinî bayramlarını ve törenlerini desteklerken ibadet mekanlarının bakım masraflarını üstlenmiştir. Bilhassa şirketin idarî merkezi Bengal’de Genel-Vali Hastings’in gayretleriyle başlayan bu siyasetin şirketin diğer merkezlerinde nasıl değerlendirildiği önemli bir sorudur ve bu tez çalışması Hint alt kıtanın batı sahillerini içine alan Bombay Eyaleti’ndeki eğitim politikalarını incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma konusunun belirlenmesinin ardından öncelikle Hint alt kıtasının farklı noktalarında eğitim politikalarını değerlendiren ikincil kaynakların taraması yapılmış ve literatüre hâkim olan Macaulay figürünün ötesinde diğer bölgelerle ilgili çalışmalar incelenmiştir. Ardından bölgede eğitim politikaları üzerine kalem oynatan sömürge idarecilerinin, misyonerlerin ve yerli eşrafın dilekçeleri, raporları, risaleleri ve tutanakları tespit edilerek araştırma soruları listelenmiştir. Son olarak çalışmanın sınırları çerçevesinde Amerika, Avrupa ve Hindistan’da çeşitli kurumlar ve araştırmacılar tarafından derlenen arşiv belgelerini içeren eserlere ulaşılmış ve arşiv çalışması öncesinde bu belgelerin bir listesi hazırlanmıştır. Son olarak Londra’da şirketin evrakının bulunduğu Britanya Kütüphanesinde [British Library] arşiv çalışması yapılmış ve Londra, Bengal, Bombay’daki şirket memurları arasındaki yazışmalar ve resmî belgeler temin edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Problemleri ve Sınırlılıkları

Bu tez çalışmasının konusu, 2012 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığım, “British Colonial Education Policy: The Orientalist-Evangelist Controversy in India, 1780-1835”, başlıklı yüksek lisans tez çalışmasının sonuç bölümünde yer alan sorulardan biriydi. Neden bir ticarî şirketin eğitim faaliyetlerini desteklediği sorusunu merkeze alarak 1815-1882 tarihleri arasında Bombay Eyaleti'nde eğitim politikalarını ve bu politikalara karşı bilhassa bölgenin Müslüman eşrafinın tepkilerini, eleştirilerini ve katkılarını incelenmeyi amaçladım. Bombay ve Madras'taki eğitim politikalarına dair eserler incelendikten sonra yurt dışı arşiv çalışmaları için gerekli çalışmalara başladım ve Ekim 2019'da TÜBİTAK bursu ile Londra'daki şirket kayıtlarının tutulduğu Britanya Kütüphanesi'nde arşiv kayıtlarını incelemeye başladım. Tez izleme komitesine sunulan taslak plandaki kronolojiye uygun olarak arşiv belgelerini temin ettim gayret ettim ancak 2020 yılının başında Covid-19 tedbirleri kapsamında kütüphane kapatılınca arşiv çalışmaları kesintiye uğradı. Salgın sebebiyle sona eren arşiv çalışmalarımı göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yaptım ve tez izleme komitesinin onayıyla tezin tarih aralığı daraltıldı. Yine bu değerlendirme neticesinde Müslüman eşrafin eğitim politikalarındaki rolü bu çalışmanın dışında bırakıldı. Bu tez çalışmasında, Müslüman seçkinlerin eğitim politikalarına dair görüşlerine ve eğitim cemiyetlerindeki görevlerine atıf yapılmasına rağmen temin edilen arşiv belgeleri mevcut literatürün ötesinde çok yeni şeyler söylememektedir. Bu çerçevede tez çalışması şirket memurlarının, Bombay Eyaleti'nde yeni bir eğitim sistemini neden ve nasıl şekillendirdikleri sorusunu merkeze alarak Bombay'da kurulan cemiyet raporları ve arşiv belgeleri ışığında resmî makamların eğitim politikasına odaklandı. Şirketin idarî merkezi Bengal'in ötesinde Bombay'daki teşebbüsleri inceleyerek literatüre katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışmanın bir diğer önemli hedefi Macaulay'ın ötesinde iki İskoç şirket memurunun bu dönemde oynadığı rolle ilgilidir. Çalışmanın baş kahramanlarından Mountstuart Elphinstone ve James Mill'in eğitim siyasetiyle ilgili görüşlerine dair çalışmaların azlığı göz önüne alındığında bu çalışma, iki İskoç memurun Hint medeniyetine dair görüşleri bağlamında eğitim meselesini tartışmayı ve Macaulay'ın ötesinde eğitim sahasında mühim rol oynayan diğer şirket memurlarını incelemektedir.

Son olarak bu çalışma İngilizce yazılmış belgelere, raporlara ve tutanaklara dayanmaktadır. Maratî ve Gucerâtî gibi yerel diller bilinmediği için bu dillerinde yazılmış

belgeler ve çalışmalar tez çalışmanın sınırlarının dışında bırakılmıştır. Ayrıca izin konusunda yaşanan zorluklar ve maddi kaynak yetersizliği sebebiyle Maharaştra Devlet Arşivleri'nde araştırma yapma ve buradaki belgeleri Londra ve Bombay arşivlerindeki resmî evrakı mukayese imkânı olmamıştır. Hulasa bu tez çalışması sadece şirket idarecilerinin Bombay Eyaleti sınırları içinde 1815-1840 tarihleri arasında yürüttükleri faaliyetlere İngilizce yazılmış evrak üzerinden incelemektedir.

Araştırmanın Dayandığı Literatür ve Kullanılan Kaynaklar

Arşiv

Hint eğitim tarihiyle ilgilenen araştırmacılar için en önemli ve zorlu aşama hiç şüphesiz arşiv çalışmalarıdır. Eğitim tartışmalarına dahil olan sömürge memurlarının, misyonerlerin ve yerel eşrafın süreçli ilgili görüşlerini, katkılarını ve eleştirilerini tespit etmek için Hindistan, İngiltere ve İskoçya'daki çeşitli arşiv merkezlerinde ve kütüphanelerde araştırmalar yapmak gerekmektedir. Bilhassa çok çeşitli milletlere ve cemiyetlere mensup Protestan misyonerler göz önüne alındığında araştırmacıların gitmek zorunda oldukları arşivlerin sayısı bir hayli artmaktadır. Ancak “araştırmanın problemleri ve sınırlılıkları” başlığı altında belirtildiği üzere bu çalışma yalnızca şirket memurlarının gözünden süreci değerlendirmeye çalışmış ve bu amaçla sadece İngiltere'deki şirket kayıtlarının tutulduğu Britanya Kütüphanesi'nde araştırma yapılmıştır. Bilhassa misyonerler ve yerel eşrafla ilgili süreç arşiv belgelerini derleyen ve yayımlayan araştırmacıların eserleri üzerinden incelenmiştir.

Resmî Yayınlar, Tutanaklar ve Basılı Eserler

1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra şirket topraklarındaki yerlilerin eğitimi meselesi, önemli bir gündem maddesi haline gelmişti. Bombay, Madras ve Bengal vali konseylerinde görev yapan hükümet üyeleri, idari merkezlerin dışındaki vergi tahsildarları, yargı mensupları ve Avrupalı cemiyet üyeleri mezkûr mesele ile alakalı çok sayıda rapor ve belge kaleme aldılar. Yine bu dönemde alt kıtadaki idareciler “yerlilerin eğitim durumunu” tespit etmek amacıyla eğitim tahkikatları gerçekleştirerek elde ettikleri verileri içeren raporları Londra'ya sundular.

Bahsi geçen döneme ait arşiv belgelerinin büyük bir bölümü hala arşivlerde araştırmacıları beklerken Hint eğitim tarihi için “önemli” sayılan belgelerin bir bölümü

bazı şirket memurları ve Hint akademisyenler tarafından bir araya getirilerek yayımlanmıştır. Bu konuda ilk adımı bir şirket memuru olan Henry Sharp atmış ve 1781-1839 tarihleri arasında önemli gördüğü belgeleri yayımlanmıştır.¹ Sharp'ın ardından A. N. Basu, R. V. Parulekar, Lynn Zastoupil ve Martin Moir, Dharampal ve K. Nayar gibi isimler eğitim meselesiyle ilgili resmî evrakı yayımlamaya devam etmişlerdir.²

Bu isimler arasında konumuz açısından en mühim olanı R. V. Parulekar (1886-1911)'in çalışmalarıdır.³ On dokuzuncu yüzyılın önemli bir bölümünü Maharaştra'daki çeşitli eğitim birimlerinde görev yaparak geçiren ve bir dönem Hint Eğitim Enstitüsü'nün direktörlüğünü de üstlenen Parulekar, Hint eğitim tarihine dair kapsamlı eserler yayınlamıştır. Parulekar, bu çalışmanın da konusu olan arşiv belgelerini derlediği ve yayımladığı eserlere ilaveten Bombay Eğitim Cemiyeti ve Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin yıllık raporlarını da araştırmacıların istifadesine sunmuştur.⁴ Son olarak Bombay Eğitim Tahkikatı neticesinde hükümet memurlarının merkeze gönderdiği raporları bir araya getirerek Bombay Eyaleti'nde erken dönem eğitim politikalarını inceleyen belgeleri araştırmacıların hizmetine sunmuştur.⁵

Araştırma Eserleri

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren alt kıtada işgal ve ilhak yoluyla topraklarını genişleten İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, dil, din, kültür ve tarihe dair bilgisini de eş zamanlı olarak arttırmak için birtakım girişimler başlatmıştı. Bu noktada kurdukları cemiyetler, medreseler ve kolejler aracılığıyla yerli Müslüman münşî ve Hindu panditler ile temas kurmaya başlayan şirket hizmetkârlarının en önemli amacı, Avrupalı bir şirkete karşı yerli halkın ön yargılarını ortadan kaldırmak ve şirket idaresinin meşruiyetini

¹ Henry Sharp (ed.), *Bureau of Education, India, Selections from Educational Records Part I 1781-1839* (Calcutta: Superintendent, Government Printing, India, 1920).

² A. N. Basu (ed.), *Indian Education in Parliamentary Papers* (Bombay, Calcutta: Asia Publishing House, 1952); Lynn Zastoupil and Martin Moir (eds.), *The Great Indian Education Debate: Documents Relating to the Orientalist-Anglicist Controversy, 1740-1840* (Richmond: Curzon, 1999); Dharampal (ed.), *The Beautiful Tree: Indigenous Indian Education in the Eighteenth Century* (New Delhi: Biblia Impex Private Ltd., 1983); Pramod K. Nayar, *Colonial Education and India 1781-1945, 5 Volumes* (London and New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2020).

³ J. P. Naik, "The Life and Educational Contribution of Shri R. V. Parulekar", *Archive.org*. (01 Haziran 2022).

⁴ R. V. Parulekar (ed.), *Selections from the Record of the Government of Bombay: Education Part I (1819-1852)* (Bombay: Asia Publishing House 1953); R. V. Parulekar (ed.), *Selections from the Educational Records (Bombay) Part II, 1815-1840* (Bombay: Asia Publishing House 1953).

⁵ R. V. Parulekar (ed.), *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay (1820-1838)* (Bombay: Asia Publishing House, 1951).

sağlamaktı. Hindistan'ın ilk Genel-Valisi Warren Hastings'in katkılarıyla başlayan bu süreç on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde bilhassa Bengal özelinde büyük bir hızla devam etmişti.⁶ Bu çerçevede literatüre bir göz atıldığında şirketin idarî merkezi Bengal ile ilgili çalışmaların bir hayli fazla olduğu görülecektir. Mitchell William Numark'ın misyonerlik çalışmaları hususunda Bengal ve Bombay arasındaki farkı vurgulamak için kullandığı “Bengallileşme” terimini eğitim alanına da taşımak mümkündür.⁷ Zira Bengal ve Bombay eyaletleri mukayese edildiğinde şirketin Bengal'deki faaliyetleri ile ilgili birçok çalışma yapılmasına karşın Bombay ile ilgili yayımlanmış çalışmaların sayısı bir hayli azdır.

Öte yandan Hint eğitim tarihi ile alakalı çalışmalara bakıldığında birçok tartışmanın Lord Babington Macaulay ve onun 1835 tarihli raporunun gölgesinde kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda bazı araştırmacılar Macaulay'ın rolünün abartıldığını iddia etmişlerdir.⁸ Örneğin Madras bölgesinde şirketin eğitim politikalarını değerlendiren Robert Eric Frykenberg'e göre bölgede Macaulay'ın raporu pek ses getirmemişti.⁹ Macaulay'ın bu süreçte oynadığı rolün abartıldığı görüşüne karşı çıkan K. A. Ballhatchet, Bengal'deki gelişmelerin önemine dikkat çekmiştir.¹⁰ Özetle 19. yüzyılda şirketin eğitim siyasetini değerlendiren çalışmalar incelendiğinde Macaulay isminin öne çıktığı görülecektir. Bu bağlamda komite başkanının kaleme aldığı eğitim raporu neticesinde yapılan çalışmalara bakıldığında iki zıt görüşün ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi Lord Macaulay'ın, Hint alt kıtasındaki tüm müspet gelişmelerin bânisi ve “modern eğitimin gurusu veya babası” olarak değerlendiren anlayıştır. Bunun karşısında yer alanlar ise onu Hint dillerine ve kültürüne düşman bir sömürgeci memur olarak değerlendirmişlerdir.¹¹

⁶ David Kopf, *British Orientalism and the Bengal Renaissance The Dynamics of Indian Modernization 1773-1835* (Calcutta: Firma K. L. Mukhopadhyay, 1969); A. F. Ahmed Salahuddin, *Social Ideas and Social Change in Bengal, 1818-1835* (Leiden, B. J. Brill, 1965).

⁷ Mitchell William Numark, *Translating Religion: British Missionaries and the Politics of Religious Knowledge in Colonial India and Bombay* (Los Angeles: University of California, Doktora Tezi, 2006), 35-36.

⁸ Tim Allender, “Learning Abroad: The Colonial Educational Experiment in India, 1813-1919”, *Paedagogica Historica* 45/6 (2006), 727-741; Zastoupil – Moir, *The Great Indian Education Debate*, Giriş Bölümü.

⁹ Robert Eric Frykenberg, “Modern Education in South India, 1784-1854: Its Roots and Its Role as a Vehicle of Integration under Company Raj”, *The American Historical Review* 91/1 (1986), 37-65.

¹⁰ K. A. Ballhatchet, “The Importance of Macaulay”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1 (1990), 91-94.

¹¹ Parimala V. Rao, *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860*, (London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2020), Özellikle yedinci ve sekizinci bölümler.

Bu anlamda Macaulay ve “meşhur” raporunu merkeze alarak eğitim meselesini kültürel emperyalizm bağlamında inceleyen eserlerin sayısı da bir hayli fazladır.¹²

19. yüzyılda Bombay Eyaleti’nde eğitim politikalarını ele alan ve bu çalışmanın atf yaptığı araştırma eserlerine bakıldığında bilhassa on dokuzuncu yüzyıla dair derinlikli çalışmalar görmek mümkün değildir. Yüzyılın ikinci yarısında ise bölgedeki eğitim politikaları modern eğitim kurumlarının tesisi ve bunların tesirleri bağlamında ele alınmıştır. Bombay Eyaleti’ndeki eğitim politikalarına dair eserler incelendiğinde bu konudaki ilk çalışma Kenneth Ballhatchet’a aittir. 1957 yılında kaleme aldığı “Social Policy and Social Change in Western India, 1817-1830” başlıklı çalışmasının beşinci bölümünü Vali Elphinstone’un eğitim politikalarına ayıran Ballhatchet, valinin halefi, John Malcom dönemine de kısaca değinmiştir.¹³ 1819-1830 yılları arasında yürütülen faaliyetlerin genel bir resmini çizen Ballhatchet’ın Elphinstone eğitim politikası ile ilgili değerlendirmelerine katılan bu tez çalışması onun kısa kısa değindiği Bombay Eğitim Cemiyeti, Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti ve Güney Konkan Yerel Eğitim Cemiyeti raporlarından yola çıkarak Elphinstone ve sonrasındaki valilerin politikalarını ayrıntılı bir şekilde incelemeye çalışmıştır.

Ballhatchet’ın ardından bölgede eğitim meselesini inceleyen bir başka isim Ellen McDonald Gumperz’tir. Gumperz, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında eğitim sahasındaki gelişmelere ve bunun toplumsal alanda yarattığı değişimlere odaklanmıştır.¹⁴ Gumperz gibi eğitimin toplumsal alandaki tesirlerini inceleyen Christine Dobbin ve J. S. Masselos da Batı Hindistan’daki gelişmeleri bu bağlamda değerlendirmişlerdir.¹⁵ Bu iki isim, çalışmalarında bölgede kurulan modern eğitim kurumlarından mezun olan Bombaylı seçkinlerin bölgedeki rollerini değerlendirmişlerdir.¹⁶ Bölgedeki eğitim siyasetini toplumsal dönüşüm bağlamında değerlendiren araştırma eserlerine ek olarak bu

¹² Gauri Viswanathan, *Mask of Conquest: Literary Society and British Rule in India* (New York: Columbia University Press, 1989); Bu konuyla ilgili diğer bazı önemli çalışmalar için bkz: Gauri Viswanathan, “The Politics of British Educational and Cultural Policy in India, 1813-1854”, *Social Text* 19/20 (1988), 85-104; Stephen Evans, “Language Policy in British Colonial Education: Evidence from Nineteenth Century Hong-Kong”, *Journal of Educational Administration and History* 38/3 (2006), 293-312.

¹³ Kenneth Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India, 1817-1830* (London: Oxford University Press, 1957), 248-291.

¹⁴ Ellen McDonald Gumperz, *English Education and Social Change in Late Nineteenth Century Bombay, 1858-1898* (Berkeley: University of California, Doktora Tezi, 1965).

¹⁵ Christine Dobbin, *Urban Leadership in Western India: Politics and Communities in Bombay City 1840-1885* (London: Oxford University Press, 1972).

¹⁶ J. C. Masselos, *Liberal Consciousness, Leadership and Political Organization in Bombay and Poona: 1867-1895* (Bombay: Bombay University, Doktora Tezi, 1964).

süre zarfında kurulan eğitim kurumlarına dair müstakil eserler de mevcuttur. Bunların arasında en önemli ve en kapsamlı çalışma, Naheed Fatimeh Ahmad'ın doktora tez çalışmasıdır. 1982'de Oxford Üniversitesi'nde tamamlanan bu tez, Elphinstone Koleji'nin tarihine odaklanarak yüzyılın ilk çeyreğinde Bombay Hükümeti tarafından kurulan en önemli modern eğitim kurumunu ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.¹⁷

Öte yandan Bombay Eyaleti'nin ilk valisi Mountstuart Elphinstone'a ve onun eğitim politikalarına kısaca değinen çalışmalar da vardır.¹⁸ Bunların arasında hiç şüphesiz en dikkat çekici çalışma Shah Mahmoud Hanifi'nin Elphinstone'nun kişiliği, kariyeri ve politikaları konusunda araştırmalarına devam eden önemli isimleri bir araya getiren derleme kitap çalışmasıdır.¹⁹ Bu eserde Elphinstone'un eğitim politikalarına ve bunun zihinsel arka planına dikkat çeken Lynn Zastoupil'in makalesi, bu tez çalışması için önemli bilgiler içermektedir.²⁰

Son olarak yakın vakitte yayımlanan iki kitap, bu çalışmanın kapsadığı dönemle alakalı dikkate değer bilgiler vermektedir. Bunlardan ilki, Jana Tschurenev kaleme aldığı *Empire, Civil Society, and the Beginnings of the Colonial Education in India* başlıklı kitaptır.²¹ Eserinin bir bölümünü Bombay Eyaleti'ne ayıran Tschurenev, alt kıtada sivil toplumun ortaya çıkışı ve bunun eğitim politikalarına tesiri bağlamında eğitim siyasetini incelemektedir. Hint eşrafın sömürge eğitim politikalarının pasif alıcıları olmadığını iddia eden Tschurenev, eğitilmiş seçkinlerin sürece mühim katkılar sağladığını vurgulamaktadır. Tschurenev ile birçok konuda mutabık olan bu tez çalışması Tschurenev'in değinmediği bilhassa 1830'lardan sonra Londra, Bengal ve Bombay hattındaki gelişmeleri Bombay özelinde değerlendirmektedir.

¹⁷ Ahmad Naheed Fatimeh, *A History of Elphinstone College, 1827-1890: a case study in the early formation of an English-educated intelligentsia in Bombay* (London: Oxford University, Doktora Tezi, 1982)

¹⁸ R. D. Choksey, *Mountstuart Elphinstone: The Indian Years, 1796-1827*, Bombay: Popular Prakashan, 1955; Sushma Varma, *Mountstuart Elphinstone in Maharashtra 1801 1827* (Pune: Savitribai Phule Pune University, Doktora Tezi, 1976).

¹⁹ Shah Mahmoud Hanifi, *Mountstuart Elphinstone in South Asia: Pioneer of British Colonial Rule* (London: Hurts & Company, 2019).

²⁰ Lynn Zastoupil, "Mountstuart Elphinstone and Indian Education", *Mountstuart Elphinstone in South Asia: Pioneer of British Colonial Rule*, ed. Shah Mahmoud Hanifi (London: Hurts & Company, 2019), 167-183.

²¹ Jana Tschurenev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of the Colonial Education in India* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019).

Hint Alt Kıtası'nda şirketin yürüttüğü eğitim politikalarını inceleyen bir diğer önemli çalışma, Jawaharlal Nehru Üniversitesi'nde çalışmalarına devam eden Parimala V. Rao'un *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860* başlıklı eseridir. Tschurennev gibi on sekizinci yüzyılın son çeyreği ve on dokuzuncu yüzyılın büyük bir bölümüne odaklanan çalışma, Bombay Eyaleti'ndeki eğitim politikalarını da ele almıştır. Kitabının beşinci bölümünde Rao, Bombay Valisi Mountstuart Elphinstone'un modern eğitim kurumlarına karşı olduğunu iddia ederek eğitim sistemini "Brahmanlaştırdığını" iddia etmiştir. Buna karşın yazar, Francis Warden ve Lord Macaulay gibi isimleri ise modern eğitim kurumlarının öncüleri olarak takdir etmiştir.²² Rao'ya göre Elphinstone, George Jervis, James Farish gibi şirket memurları aristokrat ailelerin çocuklarıydı ve Warden ve Macaulay'ın aksine seçkinlerin eğitimiyle ilgilenmişlerdir. Elphinstone ve Chaplin'in bu tez çalışmasında detaylı bir şekilde ele alınacak olan "uzlaşî siyasetini" göz ardı eden yazar, Kasım 1819'da Bombay valiliği görevine getirilen Elphinstone ve kurmaylarının yerlilerin ön yargılarını gerekçe olarak sunduklarını ve bunu, modern eğitim kurumlarını tesis etmemek için bir bahane olarak kullandıklarını savunmuştur. Rao'nun iddialarının aksine bu tez çalışması bilhassa Elphinstone döneminde eğitim hamlelerinin siyasî açıdan şirketin konumunu güçlendirme ve Brahman alimlerle uzlaşmak için atılan adımları olduğunu iddia edecektir. Vali ve kurmayları tarafından kaleme alınan resmî evraklarda da net bir şekilde görüldüğü gibi bu isimler modern eğitimin yerlilere tanıtılması için öncelikle onların zihinlerinin hazırlanması gerektiğini düşünmekteydiler. Hulasa kaynaklar çerçevesinde bu çalışma, Elphinstone ve Mill gibi önemli isimleri Hint medeniyetine dair görüşlerini merkeze alarak mezkûr tarihler arasında bölgedeki eğitim politikalarını inceleyecektir.

Bombay Eyaleti'nde tesis edilen eğitim politikalarına geçmeden önce Hint alt kıtasında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin siyasî ve askerî üstünlüğünü nasıl tesis ettiğini aktarmak ve bölgeye dair bazı coğrafi kavramları ve tabirleri açıklamak, çalışmanın kapsamını ve sınırlarını sağlıklı bir şekilde ortaya koymak açısından faydalı olacaktır.

²² Rao, *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860*, 95-121.

Ticaret Şirketinden Şirket Devletine: Hint Alt Kıtasında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Siyasî ve Askerî Hâkimiyetinin Tesisi (1757-1857)

15. yüzyılda Hint alt kıtasında giden İngiliz seyyahların ve tüccarların yazdıkları metinler ve verdikleri bilgiler Londra'da büyük bir heyecan yaratmıştı.²³ Kendilerinden önce bölgeye giden Portekiz imparatorluğunun memurlarının ve Hollandalı tüccarların baharat ve diğer değerli malları Avrupa pazarına sokmasından ve bir tekel oluşturmamasından bunalan İngiliz tüccarlar alt kıtaya gitmenin yollarını aramaya başlamışlardı. Bu sorunu çözmek için mezkûr dönemde İngiliz tahtında oturan Kraliçe I. Elizabeth'in huzuruna çıkan Londralı tüccarlar, Hollandalılar gibi bir anonim ortaklık kurarak uzak denizlere açılmak istediklerini ifade ettiler. Ancak Avrupa'da yaşanan siyasi buhranlar, Portekiz ve Hollanda çekişmesi kraliçenin bu tür bir girişime izin vermesine bir süre engel oldu. Artan biber fiyatlarından rahatsız olan ve mezkûr Avrupalı güçlerin ticarî tekeli yıkmak isteyen tüccarların ısrarına dayanamayan Kraliçe I. Elizabeth bir kraliyet beratıyla uzak denizlerde boy göstermek isteyen İngiliz tüccarlara müsaade etti. Kraliçenin bahsettiği beratla 31 Aralık 1600'de Doğu Hint Adalarıyla Ticaret Yapan Londralı Tüccarların Düzenleyicisi ve Kumpanyası [Governor and Company of Merchants of London Trading into the East Indies] adını taşıyan bir anonim şirket kuruldu.²⁴ Sadece Londralı tüccarların

²³ İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Hint alt kıtasında tesis ettiği siyasî ve askerî hâkimiyeti konu edinen bu bölüm için şu eserler kullanıldı: Lucy S. Sutherland, *The East India Company in Eighteenth-Century Politics* (Oxford: Clarendon Press, 1952); William Dalrymple, *The Last Mughal: The Fall of a Dynasty, Delhi, 1857* (London: Bloomsbury Publishing, 2006); G. J. Bryant, *The Emergence of British Power in India 1600-1784: A Grand Strategic Interpretation* (London: The Boydell Press, 2013); Barbara D. Metcalf, Thomas R. Metcalf, *Modern Hindistan'ın Kısa Tarihi* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2018); William Dalrymple, *The Anarchy: The Relentless Rise of The East India Company* (London: Bloomsbury Publishing, 2019); Michael H. Fisher, *Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020).

²⁴ Şirket, 1 Temmuz 1874 tarihinde borsadan çekilerek tarih sahnesinden tamamen silindi. Türkçe literatürde Doğu Hindistan Kumpanyası, Doğu Hint Kumpanyası, Doğu Hindistan Şirketi isimleriyle anılan bu anonim ortaklığın alt kıtada tesis ettiği siyasî ve askerî hâkimiyete vurgu yapmak amacıyla çalışma boyunca İngiliz Doğu Hindistan Şirketi tabiri kullanılacaktır. Elbette bu tabir kullanılırken 284 yıllık tarihe sahip bir şirketin önemli değişimler yaşadığı unutulmamalıdır. Örneğin bu tez çalışmasının merkeze aldığı eğitim politikalarını tesis eden şirket memurlarının büyük bir bölümü İskoç'tur ve 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İskoç memurların ciddi rol oynadıkları göz ardı edilmemelidir. Şirket, 1600-1708 yılları arasında *Doğu Hint Adalarıyla Ticaret Yapan Londralı Tüccarların Düzenleyicisi ve Kumpanyası* [Governor and Company of Merchants of London Trading into the East Indies] ve 1708-1874 yılları arasında ise *Doğu Hint Adalarıyla Ticaret Yapan Londralı Tüccarların Birleşmiş Düzenleyicisi ve Kumpanyası* [United Company of Merchants of England Trading to the East Indies] isimleriyle anılmıştır.

kabul edildiği bu şirketin amacı baharat ticaretinden pay almaktı ve bunun için ilk hedef, Doğu Hint Adaları idi.²⁵

Portekiz ve Hollandalıların tesis ettiği tekelinin farkında olan İngiliz tüccarlar uzak denizlerde ticaret yapmak için Bâbürlü sarayına elçiler gönderdiler. Bâbürlü sultanların bahşettiği imtiyazlarla ticarî faaliyetlerine başlayan İngilizler 1612’de Portekizlileri denizde mağlup edince, Bâbürlü sultanları tarafından bir denge unsuru olarak değerlendirildiler. 1623’te Hollandalıların Ambora valisinin İngiliz tüccarları kendisine tuzak kurduğu gerekçesiyle idam etmesi neticesinde şirket bölgeden ayrılmak ve Hint alt kıtasının batı kıyılarına yönelmek zorunda kaldı.²⁶

Şirketin bu dönemde baş etmek zorunda olduğu sorunlar sadece Avrupalı rakipleri ve yerel güçlerle sınırlı değildi. Kuruluşundan itibaren sahip olduğu tekel hakları nedeniyle rakiplerinin hedefinde olan şirket, imtiyazlarının devam etmesi için İngiliz krallarına yüklü ödemeler yapmak ve onları memnun etmek zorunda kaldı. Şirket, bilhassa 17. yüzyılın ikinci yarısında, malî krizle boğuşan İngiliz tahtının yardımına koşarak teklif ettiği yüklü kredilerle imtiyazlarını korumaya çalıştı. Ancak şirketin tekel haklarına karşı çıkan muhaliflerin bir araya gelerek oluşturduğu Kral Dowgate Maceracıları ismiyle anılan bir grup tüccar, İngiliz kralının aklını daha iyi bir teklifle çelmeyi başardı. Böylece kuruluşunun yüzüncü yılı dolmadan şirketin tekel hakları elinden alındı ve yeni şirketin

²⁵ Doğu Hint Adaları veya Baharat Adaları olarak adlandırılan coğrafya günümüzde Malezya ve Endonezya ülkelerinin olduğu bölgedir. 1623’te yaşanan “Amboina Katliamı” [Amboina Massacre]’ında dönemin Hollanda sömürge valisi Herman van Speult, İngiliz tüccarları kendisine tuzak kurduğu gerekçesiyle idam etmiştir. Bu hadise ile İngiliz-Hollanda ittifakı sona ermiş ve İngilizlere bölgeden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Azmi Özcan, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/294-295.

²⁶ Günümüzde Hindistan, Pakistan ve Bangladeş ulus devletleri, Bağımsız Hindistan ve Pakistan arasında önemli bir tartışma konusu olmayan devam eden Keşmir ve Afganistan’ın bir bölümünü içine alan Hint alt kıtası ve Hindistan tabirleri çalışma boyunca sömürge dönemi öncesi Hinduların yaşadığı bölge olan Hindûstan ifadesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Erken modern dönemde Hindûstan tarihleri kaleme alan tarihçiler incelendiğinde mezkûr coğrafya İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin hizmetkârlarının Hindistan olarak tanımladığı coğrafyadan farklıydı. Şirket memurları, Hindistan tabirini kuzey Hindistan’a hâkim olan Bâbürlü imparatorluğu için kullanmışlardı. Öte yandan tarihî Hindûstan coğrafyasında yaşayan Hint ve Hintli tabirleri günümüz Türkçesinde Hindistanlılar; Hindu tabiri ise Hinduizm inancına mensup olanlar için kullanılmaktadır. Yani şirket memurlarının “keşfettiği” Hinduizm tarihte tek bir inanç işaret etmezdi. Bu nedenle Hint, Hintli, Hindu tabirlerinin Hindûstan’da yaşayan insanlar – Müslüman veya Gayrimüslim halklar – için kullanıldığı unutulmamalıdır. bkz: Zeynep Çavuşoğlu, “Takdim: Bâbürlü İmparatorluğu Tarihini (Türkçe) Yazmak”, Michael H. Fisher, *Bâbürlüler: Hindistan’da Bir Türk İmparatorluğu*. çev. M. Fatih Çalışır (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020), 7-22; Hindu, Hindustân, Hinduism ve Hindutva kavramlarına dair bkz: Arvind Sharma, “On Hindu, Hindustân, Hinduism and Hindutva”, *Numen* 49/1 (2002), 1-36. Şirket memurlarının Hinduizm’e dair kaleme aldıkları metinler ve değerlendirmeleri için bkz: Jessica Patterson, *Religion, Enlightenment and Empire: British Interpretations of Hinduism in the Eighteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2022).

uzak denizlerde faaliyet göstermesi için izin verildi. Ancak iki şirket arasında anlaşmazlıkların baş göstermesi üzerine ticarî bir savaşın önüne geçmek için 1702’de birleşme görüşmeleri başladı. Kralın da müdahil olduğu bu müzakereler neticesinde 1709’da iki şirket birleşti ve yeni şirketin, Doğu Hint Adalarıyla Ticaret Yapan Londralı Tüccarların Birleşmiş Düzenleyicisi ve Kumpanyası [United Company of Merchants of England Trading to the East Indies] ismiyle faaliyetlerine devam etmesine karar verildi.

17. yüzyıl şirketin Avrupa’da ve Hint alt kıtasında varlığını korumaya ve Bâbürlü sultanların bahşettiği imtiyazlar çerçevesinde ticarî faaliyetlerini devam ettirmeye çalıştığı bir dönemdi. 18. yüzyıl ise alt kıtada önemli siyasî gelişmelerin yaşandığı ve bunun neticesinde şirketin ticarî kimliğinin değiştiği çalkantılı bir süreçti. Takriben elli yıl tahta kalan ve alt kıtanın neredeyse tamamını hâkimiyeti altına alan Bâbürlü Sultanı Evrengzîb Âlemgîr (s. 1658-1707) 18. yüzyılın başında ölmüş ve Bâbürlü İmparatorluğu çalkantılı bir döneme girmişti. Onun vefatının ardından başlayan ve uzun süre devam eden taht kavgaları, Nadir Şah’ın Delhi’yi zaptı ve Bâbürlü merkezi otoritesinin zaafa uğraması, bölgesel güçlerin yükselişi, alt kıtaya sıçrayan İngiliz-Fransız rekabeti ve Fransız Doğu Hindistan Şirketi’nin yükselişi bu manada oldukça mühim gelişmelerdi. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin ticarî çıkarları için bu yüzyıldaki en önemli hadise ise Bâbürlü Sultanı Ferruhsiyer (1713-1719)’in 1717’de şirkete bahşettiği serbest ticaret hakkıydı.²⁷

Nadir Şah Delhi’deki Bâbürlü sarayına ulaştığında (1739) şirketin tüccarları Bombay, Bengal ve Madras’taki sınırlı alanlarda ticarî işlemlerine devam etmekle meşguldü. Ancak Delhi’nin zaptının üzerinden bir yıl geçmeden Avrupa’da patlak veren Avusturya Veraset Savaşı (1740-48) alt kıtayı sıçramış ve Eylül 1746’da Fransızlar Madras’ı İngilizlerin elinden almışlardı. İki yıl sonra Avrupa’daki savaş Aix-la-Chapelle Antlaşmasıyla (1748) sona erdiğinde Fransızlar, Kuzey Amerika’daki Cape Breton adasını karşılığında Madras’ı İngilizlere geri verdiler. Bölgedeki ilk İngiliz-Fransız çekişmesi bu antlaşma ile biterken Fransızların İngilizler karşısında gösterdiği başarı alt kıtada yaşanacak yeni çekişmelerin habercisi oldu. Madras’ın İngilizlere tesliminden üç yıl sonra bu defa alt kıtada bir veraset savaşı başladı. Güney Hindistan’daki Karnatak’a

²⁷ Bâbürlü Sultanı Ferruhsiyer rahatsızlandığı bir dönemde sarayını ziyaret eden şirketin elçi heyetinin içinde bir doktor da vardı. William Hamilton isimli doktorun sultanı iyileştirmesi üzerine Ferruhsiyer şirketin ticarî faaliyetlerini yürüttüğü Bengal, Bihâr, Orissa, Sûret ve Madras şehirlerinde İngiliz tüccarların gümrük vergisi ödemediği ticaret yapmasına dair bir ferman yayımladı. Khaliq Ahmad Nizami, “Ferruhsiyer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/411.

atanacak yeni nevvâb²⁸ iki Avrupalı şirketi tekrar karşı karşıya getirdi. Bu süreçte öne çıkan Fransız Vali Joseph François Dupleix (1697-1763), İngilizlere karşı Hint hükümdarlarla iş birliğine girişti ve böylece iki şirket bir süre yerli hükümdarlar adına vekalet savaşı yürüttüler. Alt kıtanın güneyinde Vali Dupleix'e karşı gönderilen Robert Clive (1725-1774) isimli genç şirket subayının Fransızlar karşısında gösterdiği başarı ve Haziran 1752'de Fransızların, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ve müttefikleri tarafından mağlup edilmesiyle ikinci İngiliz-Fransız çekişmesi sona erdi. İki yıl sonra Dupleix görevden alınırken İngilizlerin başarısının en önemli, sebebi kurdukları disiplinli ordular ve silah teknolojisindeki yenilikleri alt kıtaya taşımaları oldu.²⁹

İngiliz tüccarlar tarafından kurulan şirket, Hindistan'ın güneyinde bir yandan Fransızlarla mücadele ederken diğer yandan Bengal'de ticarî çıkarlarını koruma peşindeydi. Nadir Şah'ın bölgeye gelişinden sonra Bâbürlülerin Bengal nevvâbı otonom bir yapıya kavuşmuş ve bu durum şirket için bazı olumsuz sonuçlar doğurmuştu. Ağustos 1752'de şirketin ilk resmî tarihçisi Robert Orme (1728-1801), Fransızlar karşısında önemli başarılar elde eden arkadaşı Robert Clive'a yazdığı mektupta “yaşlı köpeği sallandırmanın hayırlı bir iş olacağını” aksi halde Bengal'de “ticaret yapmalarına degecek bir durum kalmayacağını” ifade etti.³⁰ Orme'nin “yaşlı köpekten” kastı Bengal Nevvâbı Ali Verdî Han'dan başkası değildi ve yaşlı nevvâb Nisan 1756'da hayatını kaybettiğinde yerine genç torunu Sirâcüddevle geçti. İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerinden endişe

²⁸ “Sözlükte ‘bir makamın sorumluluğunu asıl sahibi yerine geçici bir süre için üstlenen, vekâlet eden kimse’ anlamındaki nâib kelimesinden türetilen nevvâb, ‘na’ib’ kelimesinin çoğulu olan ‘nuvvâb’ kelimesinin Hindistan’da kullanılan şeklidir. Hindistan’da Bâbürlü Devleti’nin idarî sisteminde siyasî makam ve güç ifade eden bir unvandır. Hindistan’ın bazı bölgelerinde, özellikle Bengal’de İngilizler ve Hindular tarafından *nabob* olarak telaffuz edilmiş, diğer Batı dillerine de bu şekilde geçmiştir.” Azmi Özcan, “Nevvâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33/67-68; Halil Toker, *Hindistan’da Farsça ve Urduca Şiir ve II. Bahadır Şah Devri Şairleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), s. 327

²⁹ Şirketin Londra ofisinde çalışan James Mill *History of British India* başlıklı hacimli eserinde 1749 tarihine dikkat çekerek bu tarihin şirketin Hint alt kıtası stratejisinde önemli bir değişikliği ifade ettiğini vurgular. Mill’e göre şirket idarecileri ilk kez bu yılın Nisan ayında, alt kıtanın güneyindeki taht değişikliğinde müdahil olmak için paralı askerler istihdam etmişti. Mill, şirketin bu hamlesini müdahaleci siyasetinin başlangıcı olarak görür. Yine Mill’in ifadesine göre bu girişim sadece şirketin alt kıtadaki siyasetini etkilemekle kalmamış Londra’daki yönetim kurulunun yapısını da etkilemişti. 1750 tarihine kadar şirketin yönetim kurulu Londralı tüccarlardan oluşurken bu tarihten sonra alt kıtada görev yapmış ve tecrübe sahibi olmuş üyeler şirket içinde önemli roller üstlenmeye oynamaya başladılar. Aktaran P. Bruce Buchan, “The East India Company 1749-1800: The Evolution of a Territorial Strategy and The Changing Role of the Directors”, *Business and Economic History* 23/1 (1994), 52-61.

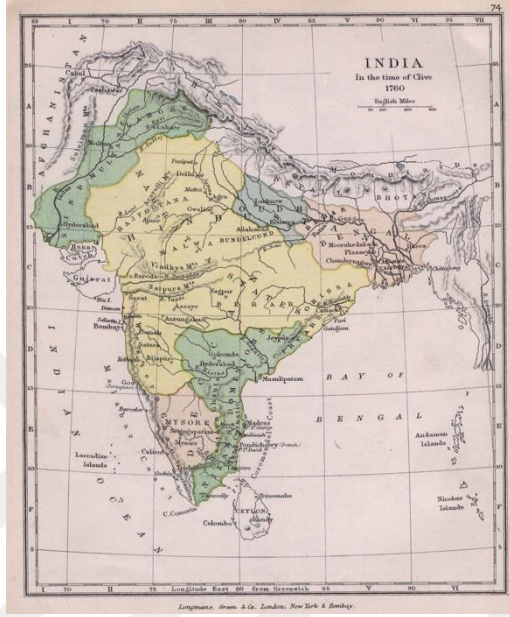
³⁰ Nick Robins, *The Corporation that Changed the World: How the East India Company Shaped the Modern Multinational* (London: Pluto Press, 2006), 66; Nick Robins, *Dünyayı Değiştiren Şirket: Doğu Hindistan Kumpanyası’nın Modern Çokulusluluğu Şekillendirmesi*. çev. İnanç Özekmekçi (İstanbul: H2O Kitap, 2017).

duyan Ali Verdî Han'ın döneminde, şirket çeşitli bahaneler ileri sürerek bölgedeki kalelerini tahkim etmeye başlamış ve bu tür girişimler Sirâcüddevle döneminde de devam etti. Şirket yöneticilerini tahkimat yapmamaları konusunda uyaran yeni nevvâb, şirket Kalküta'daki merkezine gönderdiği elçisiyle taleplerini bir kez daha yineledi. Ancak şirketin uyarılarını dikkate almaması üzerine Sirâcüddevle, İngilizlerin Bengal'deki merkezi Kalküta üzerine yürümeye karar verdi. Bunu haber alan İngiliz vali ve birkaç ileri gelen memur şehirden kaçtılar. Geride kalan ve şehrin savunmasını üstlenen diğer şirket memurlarının çabalarına rağmen genç nevvâb 20 Ocak 1756'da Kalküta'yı ele geçirdi. Sirâcüddevle, Kalküta'nın adını Alinagar olarak değiştirdi ve şirketin on beş yıldır ödememek için ayak direttiği gümrük vergilerini talep etti. Geriden kalan şirket tüccarları ve memurlar, Kalküta'da "Kara Delik" olarak bilinen hapis haneye tıkdıldılar.³¹ Mahkumların havasızlıktan öldüğü haberi Madras'a ulaştığında şirket memurları arasında büyük bir panik yaşandı ve vali konseyinin aldığı kararla Robert Clive komutasında bir birlik Bengal'e gönderildi.

1757 yılının ilk günlerinde bölgeye gelen şirket kuvvetleri aynı yılın Şubat ayında Kalküta'yı geri aldı ve taraflar arasında bir anlaşma imzalandı. Böylece alt kıtanın güneyinde Fransızları mağlup ederek güvenliği sağlayan şirket kuvvetleri doğuda da sorunları çözmüş oldu. Tam bu sırada Bengal'deki şirket memurları Avrupa'da yeni savaşın patlak verdiği haberi geldi: Yedi Yıl Savaşları (1756-1763). Kuvvetle muhtemel Clive'in Sirâcüddevle ile anlaşmasının en önemli sebebi bu haberdir. Ancak Clive bununla yetinmedi ve genç nevvâbın devrilmesi için saray entrikalarına başvurdu. Sirâcüddevle'nin sarayındaki önemli komutanlardan Mîr Cafer ile anlaşılan Clive ve Sirâcüddevle'nin kuvvetleri, 23 Haziran 1757'de Plâsî ismiyle anılan bir mango koruluğunda karşılaştılar. Savaşın ortasında Mîr Cafer'in taraf değiştirmesiyle çatışma şirket lehine sonuçlandı. Bengal sarayına müdahale eden Clive bu hamlesiyle,

³¹ Kalküta'nın İngiliz valisi ve şehrin ileri gelenlerinin şehirden kaçması üzerinde William Kalesini savunma görevi şirket memurlarından J. Z. Holwell'e bırakıldı. *Kara Delik*'e tıkdılan ve hayatta kalan isimlerden biri olan Holwell, Londra'ya döndükten sonra üzerindeki sorumluluktan kurtulmak ve mağduriyetini şahsî çıkarları için kullanmak adına hapis hanede ölenlerin sayısını abarttı. Kalküta'nın *Kara Delik*'inde yaşanan bu olaylar ilerleyen dönemlerde Britanyalıların Hindistan'da tesis ettikleri hâkimiyetin başlangıcına dair bir mit haline geldi. Bu hadisenin şirket tarafından nasıl bir mite dönüştürüldüğü hakkında bkz: Joseph Betty, *Reading the East India Company, 1720-1840: Colonial Currencies of Gender* (London: University of Chicago Press, 2004); Kalküta'da nevvâb ve şirket arasında yaşananlar için bkz: Brijen Kishore Gupta, *Sirajuddaullah and the East India Company, 1756-1757: Background of the Foundation of British Power in India* (Leiden: E. J. Brill, 1962); Brijen Kishore Gupta, "The Black Hole Incident", *The Journal of Asian Studies* 19/1 (1959), ss. 53-63.

Sirâcüddevle'yi öldürdü, nevvâbın başkenti Mürşidâbâd işgal etti, Fransızları bölgeden çıkardı ve Mir Cafer'i Bengal tahtına oturttu. Robert Clive, Bengal'de şirket çıkarları korumak için savaşırken Bengal nevvâbını devirmesi şirket hisselerini de etkiledi. Zira Sirâcüddevle'nin öldürüldüğü haberi Londra'ya ulaştığında şirketin hisselerin iki katına çıkmıştı.

Harita 1: Robert Clive Döneminde Hindistan (1780)

Kaynak: Wikipedia

Böylece uzak denizlerde baharat ticareti yapmak için kurulan şirket, artık alt kıtada siyasî hadiselerin önemli bir faili konumundaydı ve bu tarihten sonra şirketin Bâbürlü sultanı olan ilişkileri de değişecekti. Bahsi geçen dönemde Bâbürlü tahtında II. Şah Âlem (1759-1788 / 1788-1806) vardı ve kısa bir süre önce tahta geçen yeni sultan Delhi'deki otoritesini güçlendirmek için Bengal'in komşu eyaleti Bihâr'ı tekrar denetimi altına almak adına harekete geçmişti. Clive'in alt kıtadan ayrılmasından sonra nevvâb değiştirmenin getirdiği zenginliklerin farkında olan şirket memurları bu sırada Mîr Cafer'in yerine Mîr Kasım'ı Bengal tahtına geçirmekle meşguldüler. İngilizlerin desteğiyle nevvâblık görevini üstlenen Mîr Kasım, hamilerinin kışkancından kurtulmak için Bâbürlü sultanını destekleyince savaş kaçınılmaz hale geldi. İngilizler, Bâbürlü Sultanı II. Şah Âlem ve Bengal Nevvâbı Mîr Kasım'ın müttefik kuvvetlerini Ekim 1764'te Baksar'da ve 1765'te Kora'da mağlup etti. Savaşın sonuçları Plâsî'den çok daha ağır oldu. Bu sırada tekrar bölgeye gelen Clive ile Bâbürlü sultanı arasında yapılan

anlaşma neticesinde sultan İngilizlerin himayesini kabul ederek Bengal, Bihâr ve Orissa eyaletlerinin divan haklarını şirkete bıraktı. Bu hadisyle İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Bâbürlülerin en müreffeh eyaleti Bengal'in kamu maliyesini ele geçirmiş oldu. Böylece şirketin siyasî meşruiyeti Bâbürlüler tarafından da tanınmış oldu.

Öte yandan 18. yüzyılın ikinci yarısında şirketin Hint alt kıtasında mühim siyasî hadiselerin öznesi haline gelmesi şirketin idari işleyişini derinden sarstı. İfade edildiği üzere şirket tüccarları 1717'de Bâbürlü sultanın izniyle serbest ticaret hakkı elde etmişlerdi. Bu izin sayesinde şirket memurları kayda değer suistimalleri imza atmaya başladılar. Gümrük vergisi ödemeyerek yerli tüccarları ezen bir anlayışla hareket eden şirket idarecileri, Plâsî Harbi ile birlikte bu tür girişimlerini arttırdılar. Şirket kuvvetlerinin Sirâcüddevle'yi öldürdüğü 1757 tarihi ile Clive'in divan hakkını elde ettiği 1765 yılı arasında geçen sekiz yıllık süre zarfında şirket tüccarları, Bengal bölgesinin zenginliklerini ceplerine doldurmak konusunda birbirleriyle yarışa girdiler. Bu olayların ardından Fransızları, Bâbürlü sultanını ve Bengal nevvâbını mağlup eden Robert Clive Avrupa'nın en zengin adamı unvanına kavuştu. Bu vurgunlar neticesinde elde ettikleri zenginlikle Londra'ya dönen şirketin hizmetkârları nabob³² ismiyle meşhur oldular. Kamuoyunun gündemini kayda değer bir şekilde meşgul eden eski şirket çalışanları alt kıtadan elde ettikleri servetlerini, Parlamento ve şirket yönetim kurulunda koltuk satın alarak kullandılar ve şirketin alt kıtadaki siyasetini kendi çıkarları için manipüle etmek istediler. Bu sekiz yıllık dönemde şirket memurların yolsuzlukları ve suistimalleri İngiltere'de şirket lehine olan kamuoyunun tersine dönmesine ve şirketin Bengal'de neden olduğu sıkıntıların konuşulmasına imkân sağladı. Dönemin önemli yayın organlarından The Gentleman's Magazine'nin sayfaları “görgüsüz, kaba, ahlâksız” nabobları yerden yere vuran yazılarla doldu.³³ Artan tepkiler üzerine İngiliz Parlamentosu harekete geçerek Robert Clive için bir soruşturma komisyonu kurdu. Komisyon raporunu tamamladığında, Clive Bengal'deki zenginlikleri “cebine doldurmaktan” suçlu bulunurken bu, parlamentonun şirketin alt kıtadaki faaliyetlerini denetleme hususunda attığı ilk resmî adım olarak kayıtlara geçti. Soruşturmanın ardından parlamentonun şirket üzerinde denetim kurma girişimleri artarak devam etti.

³² Hint alt kıtasında vali, yönetici, vekil anlamlarına gelen nevvâb tabiri Bengal'de İngilizler ve Hindular tarafından *Nabob* olarak telaffuz edilmiş, diğer Batı dillerine de bu şekliyle geçmiştir. Bahsi geçen dönemde Hint alt kıtasında elde ettikleri servetlerle Londra'ya dönen eski şirket çalışanları *Nabob* ismiyle anılmıştır.

³³ Aktaran, Robins, *The Corporation that Changed the World*, Robins, *Dünyayı Değiştiren Şirket*.

Bengal’de yaşanan hadiselerden sonra şirketin tekel hakları tekrar gündeme geldi. Bu defa muhaliflerin eli çok daha güçlüydü zira şirketin Bengal’de tesis ettiği yönetim sistemi dönemin önemli entelektüelleri tarafından şiddetle tenkit edilmeye başlanmıştı. Bu isimlerden hiç şüphesiz en önemlisi “muhafazakâr düşüncenin babası” olarak bilinen Edmund Burke (1729-1797) idi. Parlamento üyesi Burke’ün kariyerine bakıldığında iki önemli konunun gündemini işgal ettiği görülecektir. Bunlardan ilki, Fransa’daki ihtilaller ve bunun imparatorluğa sıçrama ihtimali ve ikincisi Bengal’deki “despotik” şirket idaresiydi. Bu anlamda Burke’ün de destekleriyle Clive’in ve destekçilerinin neden olduğu zararları ortadan kaldırmak isteyen Parlamento, şirketin içine düştüğü mâlî buhranı fırsat bilerek dizginleri eline almak için harekete geçti. İlk önemli adım 1773 Tanzim Yasası [Regulating Act of 1773] oldu. Bu düzenlemeyle alt kıtadaki şirket topraklarına bir genel-vali atanmasına, bir vali konseyi kurulmasına ve Bombay ve Madras başkanlıklarının genel-valinin denetimine bırakılmasına karar verildi. Kararın ardından Bengal Valisi Warren Hastings (1732-1818) ilk genel-vali sıfatıyla göreve başladı. On üç yıl süren görevi boyunca birçok önemli işe imza atan İskoç vali, Clive ile birlikte alt kıtadaki İngiliz hâkimiyetinin “mimarlarından” biri olarak değerlendirilmesine rağmen Burke’ün eleştirilerinden kurtulamadı. Hastings’in vali konseyindeki dostu Philip Francis (1740-1818)’i muhbir olarak kullanan Burke, parlamentoda şirket aleyhine ateşli konuşmalar yaptı ve sonunda Genel-Vali Hastings’in görevden alınmasını sağladı.

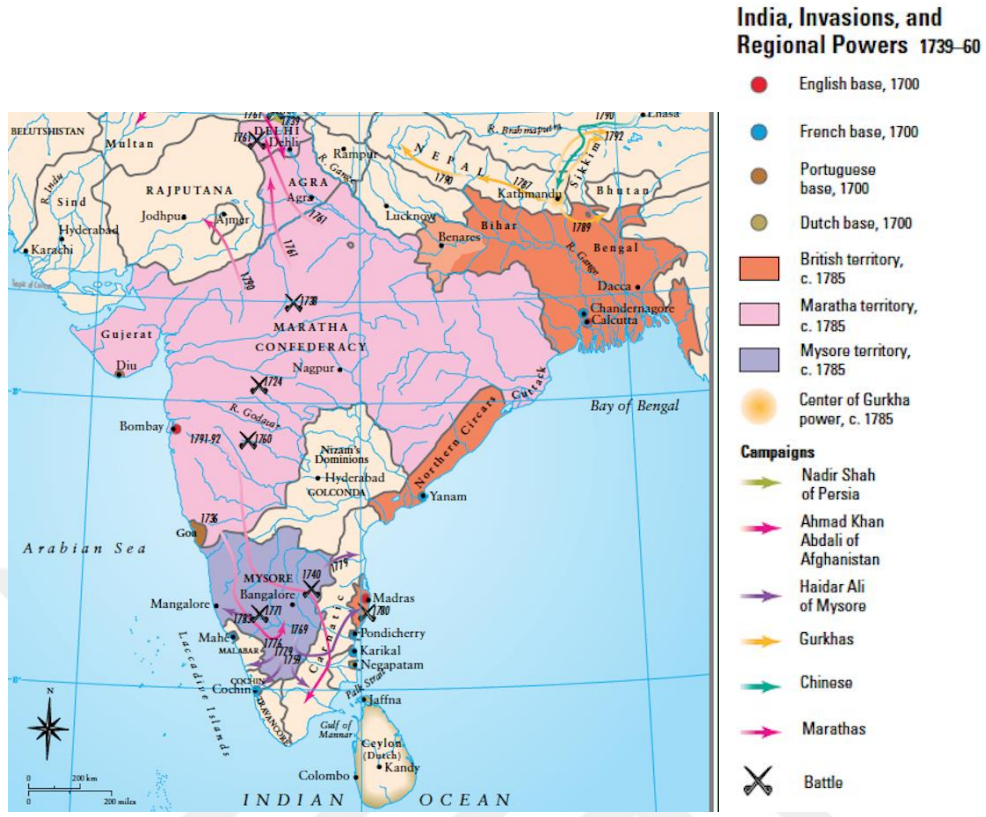
Yasal düzenlemeler neticesinde genel-valilik makamının ihdas edilmesinin ve bu göreve uzun yıllar bölgede görev yapmış tecrübeli bir ismin atanmasının en önemli sebebi Clive’in tesis ettiği ikili idare sisteminin ıslah edilmesiyle ilgiliydi. 1765 öncesinde bölgenin mâlî ve adlî işleri nevvâbın sorumluluğundaydı. Ancak şirketin divan hakkını elde etmesiyle bun işler şirket ve yerel idareci arasında paylaştırıldı: şirket, Bengal’in mâlî sorumluluklarını, şirketin denetimi altındaki yerel idareci ise adlî işleri üstlendi. Bu ikili idare zaman içinde birçok sıkıntıyı da beraberinde getirdi.³⁴ Genel-Vali Hastings ile başlayan şirket idaresini ıslah etme misyonu, 1784’e kadar devam etti. Hastings’in genel-valilik görevinden geri çağrılmasından sonra yeni bir düzenleme yapıldı. 1784 Pitt Yasası [Pitt’s India Act of 1784] ile İngiliz hükûmeti içinde bir Denetleme Kurulu tesis edildi. Hükümet içindeki üyelerden birinin başkanlık edeceği bu kurul, şirketin alt kıtadaki

³⁴ Şirket idarecilerine göre ikili idarenin temel sıkıntılarının biri vergi tahsildarlarının yerli memurlar olmasıydı. İlerleyen dönemde bu sorun çözüldü ve vergi toplama görevi Avrupalılara bırakıldı.

faaliyetlerini denetlemekten sorumlu olacaktı. Sonuç olarak yapılan düzenlemeler neticesinde 17. yüzyılın başında ticarî bir ortaklık olarak tarih sahnesine çıkan şirket, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir şirket devletine dönüşmeye başladı. Bölgedeki Avrupalı ve yerli güç odaklarıyla savaşı, antlaşma imzalayan ve çıkarlarını korumak için ordu kuran şirket çok geçmeden bölgedeki “kırılgan” hâkimiyetini korumak adına “bir Bâbürlü asilzadesi gibi” davranmaya başladı. Hastings’ın temellerini attığı “uzlaşma siyaseti” ile birlikte ilmî faaliyetlerin desteklenme, Müslüman ve Hindu âlimlerin himaye etme ve Hint dillerine ve kültürüne aşina memurların yetiştirilmesi politikası Bengal’de ve Londra’da şirket karşıtlarını teskin etmek için formüle edildi.

Hastings’ın en önemli misyonu, Bengal’deki karışıklıklara son vermek ve şirket idaresine çeki düzen vermektir. Ancak bu süreçte karşılarındaki bir diğer önemli mesele, alt kıtadaki siyasî çalkantılardır. Hastings mezkûr göreve atıldığında alt kıtanın kuzeyinde Bâbürlü sultanı İngiliz-Marata çekişmesinin gölgesinde sınırlı bir alanda hâkimiyetini korumakla meşguldü. Güneyde bir Hindu racayı devirerek iktidarı eline alan Haydar Ali Han Meysûre Sultanlığı’nı (1760-1799) kurmuştu. Alt kıtanın batısında 17. yüzyılın ikinci yarısında Bâbürlü Sultanı Evrengzîb Âlemgîr’e karşı isyan bayrağını açan Marata halklarının reisi Şîvâcî (1630-1680)’nin soyundan gelen hükümdarlar adına ülkeyi yöneten pîşvâ³⁵ Marata aşiret reislerinin desteğiyle bölgeyi yönetmeye başlamıştı. Orta Hindistan’da ise Bâbürlü vezirlerinden Nizâmülmülk Âsafcâh’ın kurduğu Haydarâbâd Nizamlığı (1724-1948) varlığını sürdürmekteydi. Bahsi geçen devletler birbirlerine karşı kurdukları ittifaklarla bölgedeki hâkimiyetlerini güçlendirmeye çalışırken İngiliz Doğu Hindistan Şirketi de rûştünü ispat etmiş bir güç olarak bu çekişmelere müdahil olmaya başladı. Ancak bu dönemde şirket için tek tehdit bahsi geçen isimler değildi. 18. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan Napolyon Bonapart (1769-1821)’ın Avrupa’daki hamleleri alt kıtayı da etkiledi. Amerika’daki sömürgelerini kaybeden Britanya İmparatorluğu bölgeyi koruma telaşına düştü ve Amerika Bağımsızlık Savaşı (1775-1783)’ında önemli görevler üstlenen komutanlarını Fransız tehdidine karşı alt kıtaya gönderdi.

³⁵ “Farsça asıllı bir kelime olup “önder, reis” manalarına gelmektedir. Dekken’de Marata siyasî iktidarının kurucusu Şîvâcî destekleyen “Aşta Pradhan” adlı bir meclise mensup olan vezirlerden birine verilen bir unvandır. Başlangıçta Şîvâcî’nin yanında mülkî ve askerî idareye reislik yapan ve atamayla bu göreve gelen kişiler için kullanılan pîşvâ unvanı Balaci Visvanath Bhatt (1714-1720)’ın iktidarı ele geçirmesinden sonra bu sülaleye mensup liderlerin kullandıkları bir unvan haline gelmiştir.” Toker, *Hindistan’da Farsça ve Urduca*, 327.

Harita 2: Hindistan, İstilalar ve Bölgesel Güçler (1739-1760)

Kaynak: Malise Ruthven with Azim Nanji, *Historical Atlas of Islam*, 99.

Mayıs 1798’de Hindistan genel-valiliğine atanan Richard Wellesley (1760-1842) Amerika’daki kariyerinden sonra bölgeye gelen en önemli ve dikkat çekici isimlerden biriydi. Göreve atanmasından sonra Fransız tehdidine karşı saldırgan bir siyaset anlayışını benimseyen Wellesley, şirket idaresinin ortadan kaldırılmasını ve alt kıtanın doğrudan kraliyete bağlanmasını talep etti.³⁶ Sekiz yıl süren valilik dönemindeki bir diğer önemli gündem maddesi ise uzun yıllardır şirketin dış geçiremediği Meysûr ve Marata devletleriydi. Şirket, Meysûr Sultanlığı ile ilk kez 1766’da, Maratalarla ise 1775’te karşı karşıya gelmişti. 1782’de İkinci İngiliz-Meysûr Savaşı patlak verdiğinde İngilizler Marata reisleriyle anlaştı ve istikametlerini Meysûr’a çevirdiler. Bu savaşın neticesinde Meysûr Sultanı Haydar Ali öldü ve yerine oğlu Sultan Tîpû geçti. İngilizleri mağlup eden yeni sultan bu zaferle büyük bir ün kazandı ve İngilizlere karşı Fransız, Afgan ve Osmanlı

³⁶ Joshua Ehrlich, *The East India Company and the Politics of Knowledge* (Cambridge: Harvard University, Doktora Tezi, 2018), Üçüncü Bölüm.

desteği için girişimlere başladı.³⁷ Üçüncü İngiliz-Meysûr Savaşı'nda (1790-1792) tekrar İngilizlerle karşı karşıya gelen Tîpû Sultan bu savaşı kaybetti ve Seringapatam Antlaşması (1792) ile şirketin şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Savaşı meşru göstermek için İngiliz kamuoyuna “halkına zulmeden bir despot” olarak gösterilen Tîpû'ya karşı son savaş Fransızların Mısır'ı (1798) işgali ile başladı. Şirket kuvvetleri, Maratha ve Nizâm'ın desteğiyle Meysûr Sultanlığının başkentini kuşattı, Tîpû'yu öldürdü ve şehri ele geçirdi. Şirket böylece alt kıtadaki en önemli rakibini ve Fransızların müttefikini ortadan kaldırmış oldu.³⁸

İngiliz-Marata Savaşları ve Bombay Eyaleti'nin Tesisi

Meysûr Sultanı Tîpû'nun öldürülmesinden ve topraklarının işgal edilmesinden sonra şirket idarecileri gözlerini Marata topraklarına çevirdiler. 18. yüzyılda Marata pîşvâsı ve beylerinin denetiminde olan batı ve orta Hindistan'ın büyük bir bölümü, İngiliz-Marata savaşlarını neticesinde şirket tarafından işgal edildi: Birinci İngiliz-Marata Savaşı (1775–1782), İkinci İngiliz-Marata Savaşı (1803–1806), Üçüncü İngiliz-Marata Savaşı (1817–1818).³⁹

Marata pîşvâsı ve ona bağlı beylerin hâkim olduğu Maharaştra ve Dekken bölgesinin bir bölümü Maratî dilini konuşan halkların yaşadığı bölgeye verilen isimdi ve bu bölge Hindu Vicayanagar krallığının yıkılmasından sonra Müslüman Behmenî (1347-1527) devletinin hâkimiyetine girmişti. Behmenî hanedanlığının 1527'de yıkılışından sonra Bîcâpûr'da Âdilşâhîler (1489-1686), Ahmednagar'da Nizamşâhîler (1490-1633), Berâr'da İmâdşâhîler (1485-1572), Gûlkünde'de Kutubşâhîler (1512-1687) ve Bîder'de Berîdşâhîler (1487-1619) Behmenî hanedanlığının halefi olarak tarih sahnesine çıktılar.⁴⁰ Bâbürlü Sultanı Evrengzîb Âlemgîr döneminde Bâbürlülerin en önemli hedefi Dekken topraklarıydı ve bu sultanlıkların toprakları imparatorluk sınırlarına dahil edildi. Takriben elli yıllık saltanatının büyük bir bölümünü Dekken topraklarında geçiren Âlemgîr,

³⁷ Tîpû Sultan'ın İstanbul'a gönderdiği elçiler ve faaliyetleri için bkz: Yusuf Hikmet Bayur, “Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı Pâdişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim Arasındaki Mektuplaşma”, *TTK Belleten* XII/47 (1948), 617-654.

³⁸ K. Brittlebank, *Tipu Sultan's Search for Legitimacy: Islam and Kingship in a Hindu Domain*, (Delhi 1997).

³⁹ Stewart Gordon, *The New Cambridge History of India: the Marathas 1600-1818*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1993)

⁴⁰ Emma J. Flatt, *The Courts of the Deccan Sultanates: Living Well in the Persian Cosmopolis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019).

bölgede sâbık Müslüman hükümdarlara hizmet eden toprak ağalarını denetimi altında aldı ve mevcut düzeni devam ettirdi. Âlemgîr dönemindeki toprak beylerinden biri olan Şîvâcî, 17. yüzyılda Bâbürlü imparatorluğuna karşı ayaklandı. Bâbürlülerden tarafından “dağ faresi” olarak adlandırılan ve bir türlü yakalanamayan Şîvâcî’nin soyundan gelenler ilerleyen dönemlerde Delhi’deki Bâbürlü sultanına boyun eğmek zorunda kaldılar. Bu hadiselerin neticesinde, Şîvâcî, Marata devletinin “kurucu babası” olarak görüldü. 18. yüzyılın ikinci yarısında Marata beyleri bölgenin en önemli siyasî ve askerî gücü haline geldiler ve Delhi’yi işgal ederek Bâbürlü sultanını himayeleri altına aldılar. Marataların kuzeye doğru genişleme siyaseti Pânîpat’ta (1765) Afganlar karşısında aldıkları ezici mağlubiyet sonrasında tersine döndü ve tekrar güneye çekilmek zorunda kaldılar.⁴¹ Bu mağlubiyetin ardından pîşvânın denetimi altındaki Marata aşiret beyleri, birbirleriyle çekişmeye başladılar ve şirket bu çatışmaları fırsat bilerek harekete geçti. 1782’de neticelenen I. İngiliz-Marata Savaşı sonunda şirket Bombay limanının yakınlarındaki Salsette adasını denetimi altına almayı başardı. Marata beyleri arasında devam eden çekişmeler bir süre yatışmasına rağmen pîşvânın önemli bakanlarından Nana Fadnavis’in 1801’de ölümü üzerine çatışmalar yeniden başladı. Marata beylerinden Holkar bunu fırsat bilerek Pîşvâ II. Baji Rao’ya karşı ayaklandı ve Marata başkenti Pune şehrini ele geçirdi. Bunun üzerine pîşvâ şehirden kaçarak İngilizlere sığındı. Fransızların eğittiği Marata askerlerinden oldukça rahatsız olan şirket idarecileri, bu fırsatı kaçırmadılar ve 31 Aralık 1802’de Pîşvâ II. Baji Rao ile Bassein Antlaşmasını imzaladılar. Antlaşmayla şirket kuvvetleri Marata başkenti Pune’ye konuşlandı ve kuvvetlerin yerleştiği bölge İngilizlere bırakıldı. Netice itibarıyla pîşvâ bu antlaşma ile şirket hâkimiyetini kabul etti ve bu tarihten sonra süreç şirket lehine işlemeye başladı.

Bassein Antlaşması’nın önemli sonuçlarından biri diğeri İkinci İngiliz-Marata Savaşının fitili ateşlemesiydi. Pîşvânın şirketin hamiliğini kabul etmesinden rahatsız olan aşiret beyleri durumu kabul etmediklerini ifade ederek harekete geçtiler. Holkar ve Devlet aileleri şirket kuvvetleriyle karşılaşırken Devlet Rao Sindhi bir süre sonra İngilizlerin yanına geçti ve onlarla 30 Aralık 1803 tarihinde Surji-Arjungaon Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşmayla İngilizler bazı bölgeleri denetimleri altına aldılar ve Marata aşiret beyi Devlet’in sarayına bir şirket temsilcisi gönderdiler. 1805’te şirket kuvvetleri, Holkar’ı

⁴¹ Orhan Yazıcı, *Ahmed Şah Abdâlî ve Millî Afgan Devleti’nin Kuruluşu (1747-1772)* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003).

mağlup ettiği sırada mühim bir gelişme yaşandı ve Hindistan Genel-Valisi Richard Wellesley Londra'ya geri çağrıldı. Bu, şirket içinde genişleme siyasetine karşı çıkan grupların zaferi olarak görüldü. Yaşanan bu gelişmeye rağmen Maratalar karşısında üstünlüğü ele geçiren İngilizlerin Devlet ile antlaşması ve Holkar'ın yalnız kalması Maratalar arasındaki birlik fikrini ortadan kaldırdı.

Wellesley'in Londra'ya dönmesinden sonra 1805-1807 yılları arasında The Marquess Cornwallis (1738-1805) ve Sir George Barlow (1762-1847) sırasıyla valilik görevini üstlendiler. Temmuz 1807'de Lord Minto, Hindistan genel-valisi olarak Kalküta'ya geldiğinde Fransız tehdidi tekrar baş gösterdi. Napolyon Ruslar ile Tilsit Antlaşmasını (1807) imzalarken şirket muhtemel bir Fransız saldırısına karşı destek bulmak amacıyla Afganistan, İran ve Sih hükümdarlarına elçi heyetleri gönderdi. Minto'nun ardından genel-valilik görevin atanan The Marquess of Hastings (1754 – 1826) döneminde Napolyon Avrupa'da yenildi ve şirket alt kıtada rahat bir nefes aldı. Genel-Vali Hastings (1813-1823)'in on yıllık görev süresinin hiç şüphesiz en önemli olayı alt kıtanın batı kıyılarına ve Dekken bölgesine hâkim olan Marata güçlerinin kesin bir şekilde mağlup edilmesi idi. 1817'de başlayan Üçüncü İngiliz-Marata Savaşı neticesinde şirket alt kıtadaki mutlak zaferini ilan etti. 1818 itibarıyla Hint alt kıtasında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin karşısında durabilecek bir güç kalmamıştı.

Bununla birlikte şirketin 1765'te divan hakkını elde etmesiyle başlayan ve 1818'de Marata coğrafyasının ele geçirilmesiyle neticelenen süreç, şirket içinde birçok tartışmayı da beraberinde getirmişti. Bunlardan ilki ticarî amaçlarla kurulan şirketin alt kıtadaki siyasî ve askerî faaliyetlere dahil olmasıydı. Bengal, Bihâr ve Orissa eyaletlerini denetimini eline alan İngilizler tarihlerinde ilk defa böyle bir tecrübe ile karşı karşıya kalmıştı. Yaşanan gelişmelerin ardından Londra'da ve Bengal'de birçok isim yaşanan gelişmeleri değerlendirmiş ve şirketin alt kıtadaki idaresiyle ilgili görüşlerini paylaşmıştı. Bilhassa Clive'in Londra'ya büyük bir zenginlikle dönmesi şirket memurlarının iştahını kabartmış ve şirket toprakları, servet edinmek için önemli bir kazanç kapısı olarak görülmüştü. İfade edildiği üzere yolsuzluk, rüşvet ve suiistimaller sebebiyle Londra'daki yönetim kurulu üyeleri, Bengal'deki idareyi ıslah etmek için çeşitli çareler ararken İngiliz parlamentosu duruma el koymaya çalışmıştı.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin bölgedeki idaresi ve sorunları ifade edildiği üzere bazı şirket memurların satırlarına yansımıştı. Örneğin 1768'de 17. yüzyıl Dekken saray tarihçisi Muhammed Kasım Firişte'nin (ö. 1623) kaleme aldığı alt kıta tarihini kendi tezleriyle İngilizceye aktaran Alexander Dow, bu isimlerden sadece biriydi.⁴² Üç ciltlik Hindistan tarihinin ön sözünde Bengal'deki şirket idaresine değinen ve Bâbürlülerin çöküşünden sonra bölgenin İngilizler tarafından yönetilebileceğini vurgulayan Dow, eserini dönemin İngiliz kralına ithaf ederek Bengal'deki yönetimin ıslahı için bazı önerilerden bulunmuştu. Bu konuda kalem oynatan bir diğer isim ise İngiliz parlamento üyesi Charles Francis Greville (1749-1809) idi. Üçüncü İngiliz-Meysûr Savaşından (1790-92) sonra Sultan Tîpû'nun idaresini değerlendiren üç ciltlik hacimli bir eser yazan Greville alt kıtaya hiç gitmemiş bir isim olmasına rağmen üstlendiği görevler sebebiyle bölgedeki şirket idaresinin meşru bir zemine oturması için bazı önerilerde bulunmuştu. Greville, *British India Analyzed* isimli çalışmasında, “yerli ve kukla hükümetlerin” hâkim olduğu bölgelerde kalıcı bir Britanya hâkimiyetinin tesis edilmesi gerektiğinin altını çizerek “tarihsel emsallerin” yani Sultan Tîpû'nun idaresinin incelenmesi gerektiği ifade etti.

18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bu tartışmalar, Warren Hastings'in valilik görevine atanmasıyla farklı bir boyuta taşındı. İdarenin ıslahı için bu göreve layık görülen Hastings, uzun yıllar şirketin farklı kademlerinde görev yapmış bir tüccardı ve Londra'da şirketin tekel haklarına karşı çıkan çevrelerin farkındaydı. Şirket hâkimiyetine son verilmesi ve bölgenin İngiliz tacına devredilmesi hususunda ısrarcı olan grupların tenkitlerine son vermek için önemli adımlar atan Hastings'in en önemli amacı, “kırılğan” siyasî yapının güçlendirilmesiydi. Hindu ve İslâm hukuk metinlerinin tercüme edilmesi, ilim adamlarının himaye edilmesi, medrese ve patsalaların kurulması, yerlileri tahkir ve tahfif edecek faaliyetlerden uzak durulması misyonerlerin alt kıtaya girişine izin verilmemesi ve Hintlilerin adetlerine, dinlerine ve dillerine sempati besleyen bir şirket memurun grubunun yetiştirilmesi şeklinde özetlenebilecek bu siyaset, kısa bir süre ciddi eleştirilerin hedefi haline geldi.⁴³ Hastings'in mezkûr siyasetini hedef alan en önemli

⁴² Mahmut Cihat İzgi, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ve Britanya Hükûmeti Memurlarının Kaleminden Hint Alt Kıtasının Tarihi Kaynakları”, *Hindistan'da Kurulan Türk-İslam Devletlerinin Tarihi Kaynakları* ed. Cihan Oruç (İstanbul: Bilge Oğuz, 2022), 336-228.

⁴³ Mahmut Cihat İzgi, *British Colonial Education Policy: The Orientalist-Evangelist Controversy in India, 1780-1835* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013)

isimlerden biri Edmund Burke idi. Burke, Genel-Vali Hastings idaresini “keyfî ve despot” olarak adlandırarak sonunda geri çağırılmasına neden olmuştu.⁴⁴ Valiyi hedef tahtasına Protestan misyonerlerin koruyucusu Charles Grant idi. Hastings gibi uzun yıllar bölgede görev yapan Grant, içinden çıkmadığı ekonomik sıkıntılardan ve kızlarının ölümünden sonra çareyi dindarlıkta bulmuş bir isimdi. Londra’ya döndükten sonra evanjelik Clapham tarikatı içinde boy gösteren Grant’ın en önemli amacı, alt kıtayı misyon faaliyetlerine açmaktı ve bunun için önündeki en büyük engel şirketin misyoner karşıtı politikalarıydı. Kariyer basamaklarını hızla çıkan ve şirket yönetim kurulunda başkanlık görevini üstlenen Grant, “Hristiyan idarecilerin” yönettiği şirketin alt kıtadaki hurafelerin içine batmış bir sistemini korumasına şiddetle karşı çıktı.⁴⁵ 1793 İmtiyaz Sözleşmesi öncesinde görüşlerini detaylı bir şekilde açıklayan bir risale kaleme alan Grant, mezkûr sözleşmeye dinî maddenin [pious clause] eklenmesi için arkadaşları William Wilberforce (1759-1833) ve Zachary Macaulay (1768-1833)⁴⁶ ile birlikte yoğun bir mesai harcadı. 1793 İmtiyaz Sözleşmesi’ne mezkûr maddeyi ekleyemeyen bahsi geçen isimler bu arzularına 1813’te ulaştılar.⁴⁷

Hastings’in mezkûr siyasetine karşı çıkan isimler olduğu gibi elbette destekleyen isimler de vardı. Bahsi geçen tercüme faaliyetleri için Hastings’in himayesine giren şirket memurlarına ilaveten 1784’te bölgeye yargıç olarak atanan William Jones Bengal’de yaptığı çalışmalarla kendinden uzun yıllar söz ettirdi. Londra’da şark ilimlerine ilgisi sebebiyle Selim Jones ismiyle anılan ve Oxford Üniversitesi’nde hukuk tahsil eden Jones, bölgeye gelir gelmez Hastings’in destekleriyle Bengal Asya Cemiyeti’ni kurdu. Kısa bir

⁴⁴ Michael Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam: Avrupalı Düşünürlerin Orta Doğu ve Hindistan’daki Şark Despotizmi Üzerine Görüşleri*, çev. Mehtap Çakır (İstanbul: Matbu Kitap, 2015), 153-208; Michael Curtis, *Orientalism and Islam: Thinkers on Muslim Government in the Middle East and India* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 103-139.

⁴⁵ IOR: MSS. Eur. E 93; Charles Grant, Observation on the State of Society among the Asiatic Subjects of Great Britain, Particularly with Respect to Morals; and on the Means of Improving It, Written Chiefly in the Year 1791; Ordered, by The House of Commons, to Be Printed, 15 June 1813, [1792].

⁴⁶ 2 Şubat 1835 tarihinde kaleme aldığı eğitim raporu ile Hint eğitim tarihinin önemli simalarından Lord Babington Macaulay’ın babası. Londra Üniversitesinin kurucularından biri olan Zachary Macaulay köle ticaretinin yürürlükten kaldırılması için mücadele eden isimlerden biriydi.

⁴⁷ Penelope Carson, “Missionaries, Bureaucrats, and the People of India, 1793-1833”, *Orientalism, Evangelicalism, and the Military Cantonment in Early Nineteenth Century India: A Historiographical Overview*, ed. Nancy G. Cassels (New York: Edwin Mellen Press, 1991), 125-155; Penelope Carson, “An Imperial Dilemma: The Propagation of Christianity in early Colonial India”. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 18/2, (2008), 169-190; Penelope Carson, *The East India Company and Religion 1698-1858* (Woodbridge: The Boydell Press, 2012); Mahmut Cihat İzgi, *British Colonial Education Policy: The Orientalist-Evangelist Controversy in India, 1780-1835* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 46-62.

süre sonra cemiyetin yayın organı *Asiatick Researches*'de alt kıtanın farklı cihetlerine dair makaleler yayımladı. 1783-1794 tarihleri arasında yargıçlık görevini sürdüren Jones'un Hastings'e verdiği en önemli destek, hiç şüphesiz hâkimiyetleri altındaki Hindularla alakalıydı. Âri diller üzerinden Sanskritçe, Yunanca ve Latince arasındaki ilişkiye vurgu yapan ve bunların müşterek bir kaynaktan yayılabileceğini ifade eden Jones, Hint medeniyetinin Yunan ve Roma medeniyetleriyle mukayese edilebilecek bir geçmişe sahip olduğunu ileri sürdü. Jones'a göre bu beş bin yıllık Hint medeniyetinin "Altın Çağ"ı Müslümanların "istilaları" nedeniyle kesintiye uğramış ve Hindu inancındaki "hurafeler" nedeniyle gerilemişti. Hulasa şirketin bölgedeki idaresi bu medeniyet birikimin yeniden canlandırılması için önemli bir imkândı ve "yozlaşmış inançların kurbanı olan bu medeniyetin çocukları" Avrupa'nın bilimsel gelişmelerinin ışığında tekrar eski günlerine dönebilirdi.⁴⁸

Hastings ile başlayan ve Jones ile serpilen bu siyasetin en mühim unsurlarından biri de şirketin hâkimiyetine giren halkların, "yeni fatihlere" karşı ön yargılarını ortadan kaldırılmaktı. Bunun için yerlilere ait kurumların ve adetlerin muhafazası veya canlandırılması önemli bir gündem maddesiydi. Bahsi geçen yüzyılın sonlarına doğru bu anlayış farklı çevrelerin tepkisini çekmesine rağmen uzun yıllar varlığını korumaya devam etti. Jones'un ve kurduğu cemiyetin çalışmaları şirketin diğer bölgelerindeki memurlara örnek oldu. Bombay ve Madras'ta kurulan cemiyetler de onun açtığı yolu takip ederek şirketin "fetihlerinin" yol göstericisi oldular.

Şirket kuvvetleri Sultan Tîpû'yu mağlup edip gözünü Marata topraklarına çevirdiğinde Hastings ve Jones ekolünü takip eden James Mackintosh çalışmalarıyla öne çıkmaya başlamıştı. 1805'te Bombay Edebiyat Cemiyeti'ni kuran Mackintosh, cemiyetin açılış konuşmasında Jones'un hizmetlerini takdir ederek Hint medeniyetine dair çalışmaların genişletilmesi gerektiğini dile getirdi.⁴⁹ Bu süreçte onun etrafına toplanan birçok şirket memuru alt kıta tarihine, kültürüne, dinlerine, adetlerine dair birçok önemli eser kaleme

⁴⁸ Michael Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam: Avrupalı Düşünürlerin Orta Doğu ve Hindistan'daki Şark Despotizmi Üzerine Görüşleri*, çev. Mehtap Çakır (İstanbul: Matbu Kitap, 2015), ?; Michael Curtis, *Orientalism and Islam: Thinkers on Muslim Government in the Middle East and India* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 182-184; Yücel Bulut, "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3/6 (2003), 71-106

⁴⁹ James Mackintosh, "A Discourse at the Opening of the Literary Society of Bombay by Sir James Mackintosh, President of the Society, Read at Parel, 26 November 1804", *Transactions of the Literary Society of Bombay with Engravings I* (London, 1819 reprinted 1877), s. XV.

aldılar veya yerel dillerden önemli eserleri tercüme ettiler. Mackintosh ve tilmizlerinin bu gayretleri ve çalışmaları, İskoçya’da ilahiyat eğitimi aldıktan sonra maişet derdine düşerek Londra’ya gelen James Mill’in eleştirilerinin hedefi oldu.⁵⁰ Bu dönemde çeşitli dergilerde editörlük yapan Mill, Jeremy Bentham’ın faydacılıkla ilgili düşüncelerini paylaşan ve yayan bir isim olarak öne çıkmıştı.⁵¹ Şirketin alt kıtadaki hâkimiyetine karşı çıkan ve tekel haklarına bir an önce son verilmesini talep eden Mill, Mackintosh ve tilmizlerinin yayımladığı makale ve kitapların ana fikrini bir “kuruntudan” ibaret görerek alt kıta halklarının “despot idarecilerin ve din adamlarının” hâkimiyeti altında yaşayan “köleler” olduğunu ifade etti. Özgür bir düşünce sistemine sahip olmayan kölelerin medeniyet birikimine katkı sağlayamayacağını ileri süren Mill, bu görüşlerini daha detaylı bir şekilde anlatmak için 1806’da bir Hindistan tarihi kaleme almaya başladı. Üç yıl sürmesini planlandığı History of British India isimli eserini 1817’de tamamlayabilen Mill, alt kıtaya gitmeden yazdığı eseriyle büyük yankı uyandırdı.⁵² Ancak onu şaşırtan daha önemli hadise, eseri sayesinde şirketin Londra’daki genel merkezinin kapılarının kendisine açılmasıydı. Mayıs 1819’da yardımcı müfettiş unvanıyla göreve başlayan Mill, 1836’da vefatına kadar şirketin Londra’daki merkezinde şirketin alt kıtaya ilgili yazışmalarını hazırlayan en önemli isimlerden biri oldu.⁵³ Göreve başladıktan dört yıl sonra dokuz çocuk babası Mill’in en büyük oğlu ve Hindistan tarihinin taslaklarını okuyan John Stuart Mill de burada çalışmaya başladı.⁵⁴

Şirketin alt kıtadaki en önemli rakibi Marata beylerine karşı harekete geçtiği yıl içinde yayımlanan bu eser “Britanya üstünlüğünün” somut bir ifadesiydi. Hastings, Jones ve Mackintosh çizgisine kati suretle karşı çıkan Mill, başta şirket memurlarının Hint

⁵⁰ James Mill’in hayatı boyunca tuttuğu kişisel notlar için bkz: <https://intellectualhistory.net/mill>. (Erişim Tarihi 01/09/2022); Adam Knowles, “Conjecturing Rudeness: James Mill’s Utilitarian Philosophy of History and the British Civilizing Mission”, *Civilizing Missions in Colonial and Postcolonial South Asia From Improvement to Development*, edited by Carey A. Watt and Michael Mann (New York, Delhi: Anthem Press, 2011), 37-63; C. H. Philips, “James Mill, Mountstuart Elphinstone, and The History of India”, *Historians of India, Pakistan and Ceylon*. ed. C. H. Philips (London: Oxford University Press, 1961); Forbes Duncan, “James Mill and India”, *Cambridge Journal*, 5/I, 1951, 19-33; Forbes Duncan, “James Mill and India”, *Cambridge Journal*, 5/I, 1951, 19-33. Gerald Sirkin and Natalia Robinson Sirkin, *Mill and India House: A Little Bureaucratic Tale in Two Letters*, *Mill Newsletter*, 9, No. 2, 1974, 3-7.

⁵¹ Terence Ball, “Mill, James (1773-1836)”, *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 38/148-153.

⁵² James Mill, *The History of British India*. 2 Volumes (London: Baldwin, Cradock, & Joy, 1817).

⁵³ Javeed Majeed, *Ungoverned Imaginings: James Mill’s “The History of British India” and Orientalism* (Oxford: Clarendon Press, 1992), ss. 30-35; Javeed Majeed, “James Mill’s ‘The History of British India’ and Utilitarianism as a Rhetoric of Reform”, *Modern Asian Studies* 24 (1990).

⁵⁴ Abram L. Harris, “John Stuart Mill: Servant of the East India Company”. *The Canadian Journal of Economics and Political Science* 30/2 (1964), 185-202.

medeniyetine dair görüşleri olmak üzere, genişleme siyasetini ve bu tez çalışmasında ayrıntılı bir şekilde değinilecek olan eğitim politikalarını tenkit etti. Onun görüşleri alt kıtanın doğu kıyılarında yankı bulurken batı kıyılarında yani Bombay Eyaleti'nde farklı bir şekilde değerlendirildi. Maratalara karşı savaşta önemli görevler ifade eden Thomas Munro (1761-1827), Mountstuart Elphinstone (1779-1859) ve John Malcolm (1769-1833), Mill'in görüşlerine karşı çıktıkları gibi Bombay ve Madras bölgelerinde görev yaptıkları süre içerisinde büyük ölçüde Mill'in kaleme aldığı şirket raporlarına karşı bir siyaset anlayışı benimsediler. 1819'da Bombay valiliğine atanan Elphinstone, Mill gibi bir Hindistan tarih yazmaya niyet etmesine rağmen meşguliyetleri sebebiyle bunu ertelemek zorunda kaldı. Hastings, Jones ve Mackintosh çizgisini takip eden Bombay valisi nihayet 1841'de Hindistan tarihi tamamladı. Mill'in eserinin reddiyesi olarak değerlendirilen Elphinstone'un tarihi Mill'in dönemlendirme anlayışını kabul etse de Hindu ve Müslümanların katkılarını vurgulayarak Britanya idaresine faydalı kurumların muhafaza edilmesi veya canlandırılması fikrini eserinde tekrarladı.⁵⁵

Hülâsa Bombay Eyaleti'nden yerlilerin eğitim meselesinin incelenmesinden önce şirketin bölgedeki genişleme siyasetinin ve ticaret şirketinden şirket devletine geçiş sürecinde ortaya konan fikirlerin değerlendirilmesi elzemdir. Ciddi tartışmaların yapıldığı bu dönemle alakalı vurgulanması gereken son nokta ise bahsi geçen ekollere mensup isimlerin, araştırmacılar tarafından çizilen sınırlara hapsedilmemesidir. 1818'de Marataların mağlup edilmesinden sonra Satara bölgesine şirket temsilcisi olarak atanan James Grant Duff (1798-1858), bunun için oldukça ilgi çekici bir örnektir. Görevinin kendisine sağladığı imkanlarla pîşvâ kayıtlarını elinin altında tutan ve Mackintosh ve Elphinstone'un teşvikleriyle hacimli bir Marata tarihi yazan Duff, Elphinstone okuluna mensup olmakla beraber çalışmasının taslaklarını James Mill'e gönderen ve kişisel ilgisiyle hacimli tarihini kaleme alan bir isimdi.⁵⁶ Dolayısıyla bu dönemde tartışmalara dahil olan ve "Altın Çağ" veya "Müslüman istilacılar" anlatısı üzerinden çalışmalar yayımlayan tüm şirket mensupların tek tek incelenmesi elzemdir.

⁵⁵ C. H. Philips, "James Mill, Mountstuart Elphinstone, and The History of India", 222.

⁵⁶ Spencer A. Leonard, "Can Imperialist Produce Knowledge? The Case of James Grant Duff's History of the Mahrattas, *Mountstuart Elphinstone in South Asia: Pioneer of British Colonial Rule*, ed. Shah Mahmoud Hanifi, 183-202.

Bombay Adası ve Bombay Eyaleti

Şirket kuvvetleri, 1818’de Marataları mağlup ettiğinde şirketin alt kıtanın batı kıyılarındaki hâkimiyeti Bombay adası ve limanı ile sınırlıydı. Şirket kuruluşundan bir süre sonra Bâbürlü sultanından aldığı izinle Sûret’te ticarî faaliyetlerine başlamış ancak Portekizlilerden uzakta güvenli bir liman ihtiyacını şirket memurları tarafından dile getirilmeye devam etmişti. Memurların telaffuz ettiği bölgelerden biri de Bombay limanıydı ancak bazı şirket memurlarının 17. yüzyılın ilk yarısında Bombay hakkında şirket idarecilerine sundukları raporlar olumlu değildi.

Şirketin ticarî işletmelerini Sûret’ten taşıması meselesi tartışılırken Avrupa’da İspanyollar ve Portekizliler savaş halindeydi ve Portekizliler bağımsızlıkları kaybetmişlerdi. İspanyollar karşısında İngiliz kralının desteğini talep eden Portekizliler bir ittifak teklifi ile Londra’nın kapısını çaldı. Şirketin Bombay adasıyla ilgili talebini Portekiz kralına ileten Portekiz elçisi, İngilizlerin desteğini almak için bir evlilik ittifakı önerdi. Bu dönemde Portekiz tahtında oturan IV. Alfonso’nun kız kardeşi ve sabık Kral IV. John’un kızı Catherine of Braganza (1638-1705) ile İngiliz Kralı II. Charles (1630-1685)’ın evlenmesini, alt kıtanın batı kıyılarındaki Tangier ve Bombay’ın İngilizlere devredilmesini, İngiliz tacirlere imtiyaz tanınmasını ve iki milyon Portekiz altını çeyiz verilmesini, bunun karşılığında da İngilizlerden askerî yardım alınmasını teklif etti. Portekiz kralı bu öneriyi kabul etti ve 23 Haziran 1661’de antlaşma imzalandı. Ertesi yılın Mayıs ayında da İngiliz Kralı II. Charles Portekiz Kraliçesi Infanta Catharine ile evlendi. Şubat 1668’de Portekizliler tekrar bağımsızlıklarını kazanmasına rağmen yedi yıllık süre zarfında antlaşmanın maddelerini uygulamak konusunda oldukça isteksiz davrandılar. Daha da önemlisi Bombay adasının İngilizlere devredilmesi hususunda direndiler. Antlaşmanın 11. maddesi “Portekiz kralı tüm hakları ile birlikte Bombay Limanı ve Adasını ebediyen İngiliz Kralına, varislerine ve haleflerine bıraktı” şeklindeydi ancak Bombay’ın coğrafi sınırlarının tam olarak çizilmediği için adanın İngilizlere teslim edilmemesi hususunda önemli bir detay olarak kullanıldı. Eylül 1662’de İngilizler bölgeyi incelemek ve adanın teslim edilmesi için Bombay’a gittiler. Üç yıl süren

müzakerelerin ardından Portekizliler nihayet Şubat 1665'te adayı teslim ettiklerine dair resmi belgeyi İngiliz yetkililere teslim ettiler.⁵⁷

Tüm bu zahmetlerin ardından ada, İngilizlere teslim edilmesine rağmen tartışmalar bitmedi. Portekizlilerin Goa valisi, İngilizlerin Bombay'a yerleşmesinden rahatsızdı. Diğer taraftan İngiliz kralı da Bombay adasından umduğunu bulamamıştı ve kralın Bombay'daki temsilcileri ve şirketin Sûret'teki memurları arasında anlaşmazlıklar baş göstermişti. Bu sorunlara bir son vermek amacıyla 27 Mart 1668 tarihinde çıkarılan bir kraliyet beratı ile Bombay adası, majesteleri tarafından yıllık on sterlin karşılığında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne kiralandı. 23 Eylül 1668'de, şirketin Sûret bölge sorumlusu George Oxenden ilk Bombay Valisi olarak görevine başladı.

Adanın şirkete tesliminde sonra en önemli mesele bölgenin şenlendirilmesi ve ticarî hayatın düzenlenmesiyle alakalıydı. Bombay'ın ikinci valisi Gerald Aungier (1669-1677) döneminde Sûret'teki işletmeler Bombay'a taşındı. Ancak 17. yüzyılın ikinci yarısında işletmelerini bölgeye nakleden İngilizler birçok zorlukla karşılaştı: iklim şartları, salgın hastalıklar, diğer Avrupalıların tecavüzleri ve Bâbürlüler. Örneğin 1689 yılında Rahip John Ovington Bombay adasına geldiğinde "Hindistan'ın en hoş yeri bir cemaat mezarlığından başka bir yer değildir" demişti. Ovington ile birlikte seyahat eden yirmi dört kişiden yirmisi ve mürettebattan on beş kişi hayatını kaybetmişti. Ovington'a göre "ada, cesetlerin toplandığı bir yerdi ve insan ömrü burada iki musondu."⁵⁸ Yine aynı tarihlerde adaya gelen bir İngiliz seyyaha göre adada en çok görülen sağlık sorunları, zayıflık, akıntı, iskorbüt, felç veya ayak, bacak kullanamama, gut, safra kesesinde taş, öldürücü ateşti ve hastalıklardan ölenlerin sayısı bir hayli fazlaydı.⁵⁹ 1691'de adada hayatına devam eden İngiliz sayısı seksendi ve sivil memur sayısı ise sadece beşti. Bombay'ın bahsi geçen elverişsiz şartları nedeniyle şirket idarecileri alt kıtanın batı kıyılarında daha sağlıklı bir ortam aramaya başladılar ancak bu konuda devam eden tartışmalardan bir netice elde edilemedi.⁶⁰

⁵⁷ Bombay adasının İngilizlere teslimine dair detaylar için bkz: Shafaat Ahmad Khan, *Anglo Portuguese Negotiations Relating to Bombay 1660-1677* (London: Oxford University Press, 1922).

⁵⁸ *The Gazetteer of Bombay City and Island*, Volume II (Bombay: Time Press, 1909), 71.

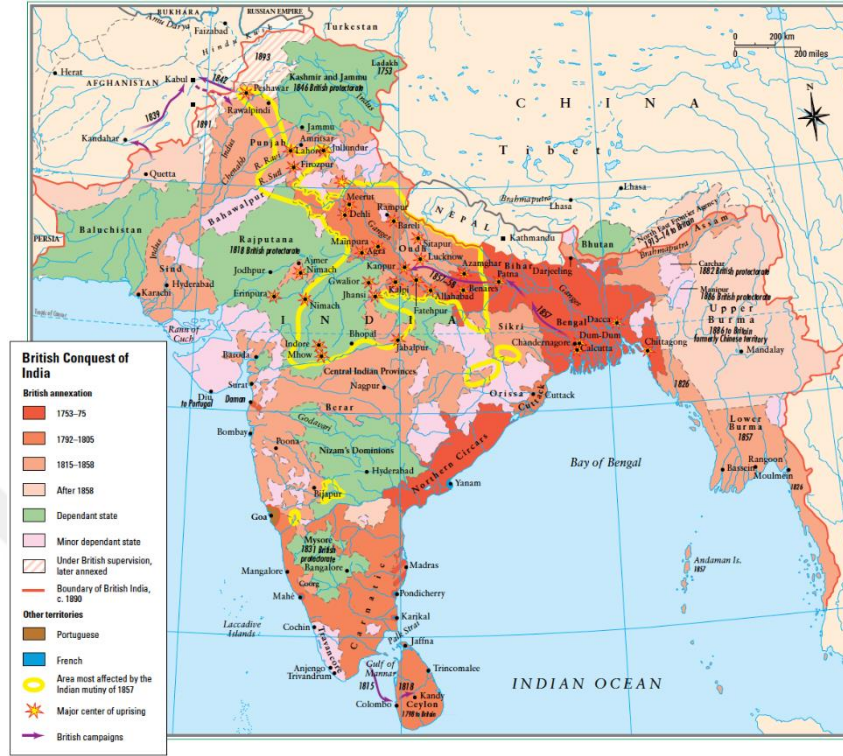
⁵⁹ Erken dönem İngiliz anlatılarına göre adada en sık görülen hastalık Portekizliler tarafından *mordisheen* olarak anılan; Marathi dilinde modasi, kırmak anlamına gelen ve daha sonra Avrupalılar tarafından *Chinese death* olarak kayıtlara geçen sıtmaydı. *The Gazetteer of Bombay City and Island*, 71.

⁶⁰ Shafaat Ahmad Khan, *Anglo Portuguese Negotiations Relating to Bombay 1660-1677*, 428-9.

Hastalıklara, iklim şartlarına ve komşularla mücadelelere ilaveten şirket yetkililerin karşılaştığı bir diğer önemli mesele, şirket bünyesinde çalışan tüccarların şahsi ticarî faaliyetleriydi. Yetkisiz tüccarlar olarak adlandırılan bu tür memurlar, şirketin ticarî çıkarlarına zarar vermekteydi. 17. yüzyılın son yıllarında idarecilerinin canını sıkan bu meseleye bir de yeni şirketin kurulması eklenince sorunlar içinden çıkılmaz bir hal almıştı. İfade edildiği üzere yeni şirketle birleşme görüşmeleri 1709'da tamamlanmasına rağmen sâbık şirketin ticarî çıkarları bu süreçte ciddi zarar gördü. Son olarak bu dönemde şirketin bir diğer önemli gündem maddesi, dördüncü Bombay Valisi John Child'in (1681-1690)'in girişimleriydi. Child'a göre şirket idarecileri, ticarî çıkarları korumak ve daha fazla kâr elde etmek için eline kılıç almak zorundaydı. Bâbürlü sultanlarının adayı düşmanlarına karşı bir üs olarak kullanmasından rahatsız olan Child, ticarî faaliyetleri bir kenara bırakarak bölgede güvenliğini sağlamaya çalışınca karşısında Bâbürlü Sultan Evrengzîb Âlemgîr'i buldu. Ağır bir yenilgi alan şirket memurları kendilerini affettirme telaşına düşerek Delhi'ye sultanın huzuruna çıkmak için her yolu denediler.

Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen İngilizler, 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyıl boyunca Bombay adasını ıslah etme, adayı şenlendirmeye ve ticarî hayatı tanzim etmeye devam etti. Yine 17. yüzyılın sonlarında kurulan Bengal ve Madras işletmeleri de şirketin ticarî faaliyetleri için zaman içinde önemli merkezler haline geldi. Ancak 18. yüzyılın sonlarında ve bilhassa 19. yüzyılın başında Bombay adasının önemini arttıran bazı gelişmeler oldu. Bunlardan birincisi elbette Fransız tehdidiydi. Şirket, alt kıtadaki çıkarlarını ve topraklarını korumak adına ciddi bir mücadelenin içine girdi. İkinci ve daha önemli husus ise alt kıtanın batı kıyılarına hâkim olan Marata beylerinin iç çekişmeleriydi. Şirket, bilhassa 1775'te patlak veren I. İngiliz-Marata savaşından itibaren Bombay adasına takriben yüz elli kilometre uzaklıktaki Marata başkenti Pune'deki gelişmeleri dikkatle izlemeye başladı ve Marataların iç karışıklıklarından faydalanarak 1818'de bölgenin büyük bir bölümünü ele geçirdi. Savaşın sonunda Dekken Hükümet Temsilciliği makamı ihdas edildi ve Maratalardan alınan toprakların tanzimi için uzun süre pîşvâ sarayında görev yapan Mountstuart Elphinstone görevlendirildi. Savaşın akabinde Marata pîşvâsı ve aşiret beylerinin topraklarının büyük bölümü Bombay Eyaleti'ne dahil edildi. Bu süreçte Bombay'a katılan Marata toprakları şunlardı: Thana, Handeş, Nasik, Ahmednagar, Pune, Solapûr, Kulaba, Ratnagiri, Belgaum (bazı bölgeleri

1827’de ele geçirildi), Bîcâpûr, Dharwar, Gucerât, Kaira, Broac’tı. Kasım 1819’da Elphinstone valilik görevine atandığında bu geniş toprakları yönetmekle sorumluydu.

Harita 3: Britanya’nın Hindistan’ı Fetih

Kaynak: Malise Ruthven with Azim Nanji, *Historical Atlas of Islam*, 100.

BÖLÜM 1: İNGİLİZ DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ VE HİNT ALT KITASINDA EĞİTİM MESELESİ: MADRAS, LONDRA, BENGAL VE BOMBAY HATTINDA EĞİTİM TARTIŞMALARI

Hollandalı fikir adamı ve hiciv ustası Bernard Mandeville (1670-1733), 1714'te yayımladığı eserinde, “bireysel kötülüklerin toplumsal menfaati yarattığını” iddia etmişti.⁶¹ Mandeville, 1723'te yayımlanan eserinin ikinci baskısına “An Essay on Charity and Charity Schools” başlıklı bir bölüm ekleyerek yoksulları eğitmek için kurulan hayırsever okulları eleştirmiş ve “okuma, yazma ve aritmetiğin” ... hayatlarını günlük emekleriyle kazanmaya zorlanan yoksul insanlar için çok zararlı olduğunu savunmuştu.⁶² Ona göre erken yaşlardan itibaren çalışma şartlarına alışması gereken çocuklar ve gençler, eğitim nedeniyle bu zorlukları tecrübe etmekten uzak kalmaktaydılar.⁶³ Mandeville'nin yoksulların eğitimi konusundaki görüşlerine karşı çıkan İngiliz devlet adamı Henry Peter Brougham (1778-1868) 1810'da *Edinburgh Review*'de kaleme aldığı “Education of the Poor” makalesinde çocukların ve gençlerin eğitime karşı çıkan odakları, “cehaletin dostları” olarak adlandırırken Mandeville gibi isimlerin fikirleri sanayileşen İngiltere toplumunda zamanla bir kenara atıldı ve yoksulların eğitimi önemli bir gündem maddesi haline geldi.⁶⁴ Bahsi geçen dönemde eğitim sistemini denetimi altında tutan Anglikan Kilisesi de bu tartışmalardan nasibini aldı ve eğitimin kim tarafından himaye edileceği ve nasıl bir eğitim yöntemi uygulanacağı kilise içinde de ciddi çekişmelere neden oldu.⁶⁵ Kilise mensupları eğitimin kendi denetimleri altında olmasını gerektiğini savunurken

⁶¹ Bernard Mandeville, *The Fable of the Bees; or, Private Vices, Public Benefits: With an Essay on Charity and Charity Schools, and A Search Into the Nature of Society: Also, A Vindication of the Book From the Aspersions Contained in a Presentment of the Grand Jury of Middlesex, and an Abusive Letter to Lord C.* (London: T. Ostel, 1806), 23-155; Recep Batu Günör, “Bernard Mandeville'in Arıların Masalı Adlı Eseri Hakkında Bir İnceleme”, *İdil* 5/22 (2016), 521-536.

⁶² Mandeville, *The Fable of the Bees*, 179-180.

⁶³ Jana Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of Colonial Education in India*, 72.

⁶⁴ Henry Brougham, “Education of the Poor”, *Edinburgh Review* 17 (1810-11), 55-88; *The Speech of Henry Brougham, Esq. M. P. in the House of Commons, May 8, 1818. On the Education of the Poor, and Charitable Abuses*, London: Printed for James Ridgway, 1818; Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of Colonial Education in India*, 78;

⁶⁵ On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına kadar parlamento bu konuda bir karar alana kadar eğitim işleri Anglikan Kilisesi ve Hristiyan Bilgisini Teşvik Cemiyeti [the Society for Promoting Christian Knowledge]'nin denetimi altında kalmaya devam etti. Bu süre zarfında yoksul sınıflar hayırsever okullar [charity school] ve kız okullarında [dame school] eğitim aldılar. On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru ise pazar okulları [Sunday schools] kuruldu. Tartışmaların gölgesinde sıradan insanların eğitim durumu araştırmak için kurulan bir komisyonun 1816 tarihli raporuna göre İngiltere, Avrupa'nın eğitim alanında en kötü ülkesiydi. Bu konuda hakkında detaylı bilgi için bkz: Margaret Archer, *Social Origins of Educational Systems* (London: SAGE Publications, 1984), 96.

müesses kiliseye karşı mezhep ve cemaatler bu fikri karşı çıktılar. Tartışmaların alevlendiği dönemde mevcut eğitim sisteminin ıslahı ve denetimi konusunda birçok farklı fikir ortaya atıldı.

Bu tekliflerden biri de 19. yüzyılda hukuk ve ahlâk felsefesini fayda ilkesi üzerine bina eden ve faydacılık konusunda kaleme aldığı eserleriyle meşhur olan Jeremy Bentham (1748-1832)'a aitti.⁶⁶ Dönemin önemli düşünürlerinden Bentham, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne benzer bir şirket kurulmasını ve bunun sadece eğitim işleriyle ilgilenmesi gerektiğini savundu.⁶⁷ Ulusal Hayır Şirketi [The National Charity Company] ismini verdiği bu kurum kilisenin ve devletin dahil olmadığı bir sistem tesis ederek sadece yoksul sınıfların ıslahıyla ilgilenmeliydi.⁶⁸ Bu dönemde Bentham'ın yakın arkadaşlarından James Mill (1773-1836) de benzer düşüncelere sahipti. İki yakın arkadaş Madras şehrindeki bir yetimhanede idareci olarak görev yapan ve bir eğitim usulü geliştiren Anglikan Kilisesi'ne mensup Rahip Andrew Bell (1753-1832)'in eserinden faydalanarak Londra'daki eğitim kurumlarının ıslahı için çalışmalar yürüten ve kiliseye muhalif bir mezhebe mensup Quaker Joseph Lancaster'ı (1778-1838) desteklediler. İkili yıllar sonra bir okul kurarak bu fikirlerini hayata geçirmeden önce Mill, İngiltere ve Hindistan'daki eğitim sistemi tartışmaları içinde aktif bir şekilde yer aldı.⁶⁹ Londra'da yoksulların kim tarafından eğitileceği konusunda yaşanan kilise içindeki ve kamuoyundaki tartışmalara bakıldığında çekişmenin kökeninin İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Madras Eyaleti'ndeki bir yetimhanede görev yapan Rahip Andrew Bell'in

⁶⁶ Jeremy Bentham'ın hukuk ve ahlâk felsefesini fayda ilkesi üzerine bina etmesi ve faydacılık düşüncesi hakkında bkz: Metin Aydın, *Henry Sidgwick'te Bir Etik Teori Olarak Faydacılığın (Utilitarianism) Temellendirilmesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 22-49.

⁶⁷ Jeremy Bentham'ın eğitim konusunda verdiği mücadelenin İngiltere'deki tesirleri konusunda bkz: Sun Hong Choy, *The Benthamite Movement for National Education: Its Impact on the Creation of the Education Department in England, 1807-1839* (Texas: Texas Tech University, Doktora Tezi, 1975.)

⁶⁸ Jana Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of Colonial Education in India*, 72; Gertrude Himmelfarb, "Bentham's Utopia: The National Charity Company", *Journal of British Studies* 10/1 (1970), 80-125; Ian Cumming, "The Scottish Education of James Mill", *History of Education Quarterly* 2/3 (1962), 152-167. Bu konuda benzer bir öneri ilerleyen yıllarda Quaker William Allen tarafından dile getirildi bkz: William Allen, *Colonies at Home; or, the Means for Rendering the Industrious Labourer Independent of Parish Relief; and for Providing for the Poor Population of Ireland by Cultivation of the Soil* (Linfield: C. Green, 2. Basım, 1827), 1-26.

⁶⁹ Jeremy Bentham, *Chrestomathia: Being A Collection of Papers, Explanatory of the Design of an Institution, Proposed to Be Set on Foot Under the Name of the Chrestomathic Day School, or Chrestomathic School, For the Extension of the New System of Instruction to the Higher Branches of Learning, For the Use of the Middling and Higher Ranks in Life* (London: Printed for Messrs. Payne and Foos, 1815); Elissa S. Itzkin, "Bentham's Chrestomathia: Utilitarian Legacy to English Education, *Journal of the History of Ideas* 39/2 (1978), 303-316.

yöntemine dayandığı görülmektedir. Londra'daki çekişmenin detaylarına ve bu tartışma neticesinde kurulan eğitim cemiyetlerine geçmeden önce Bell'in Madras'ta yaşadığı tecrübenin incelenmesi elzemdir.

1.1. Andrew Bell ve Madras Eğitim Sistemi

18. yüzyılın ikinci yarısında Hint alt kıtada siyasî ve askerî bir güç olarak yükselen İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin bölgede elde ettiği konum bazı toplumsal sorunlar ortaya çıkarmıştı. Bunlardan en önemlisi şirketin çeşitli birimlerinde çalışmak için erken yaşlarda bölgeye gelen İngiliz, İskoç ve İrlandalı gençlerin yerli kadınlarla evliliklerinden doğan çocuklardı. Şirket memurlarının Hint kadınlardan çocuk sahibi olmaya başlaması ve bunların sayılarının giderek artması şirket idarecilerini ve din adamlarını tedirgin etmekteydi. Zira şirket alt kıtada hâkimiyet sahasını genişletirken bu evliliklerin meyveleri olan “fakir beyazların” statüsü önemli bir gündem maddesi olmaya başladı. Arşiv kayıtlarında “Avrasya Sorunu” olarak yansıyan bu mesele bahsi geçen memurların gündemini ziyadesiyle meşgul etti.⁷⁰ Anglikan Kilisesi, şirket memurları ve yerli hanımlar arasındaki bu evlilikleri meşru görmemesi nedeniyle bu evliliklerden doğan çocuklar, babaları öldüğünde, İngiltere'ye döndüğünde veya savaşta yaralandığında babalarının mirasından faydalanamadılar ve maddi sıkıntılarla boğuşmak zorunda kaldılar.

Kilisenin gayri meşru gördüğü çocukların varlığı Hint alt kıtasında ahlâkî bakımdan kendilerini üstün gören İngiliz memurların iddialarını da tehdit etmekteydi.⁷¹ Bu nedenle Avrasya Sorunu'nu çözmek için şirket hizmetinde çalışan din adamları, meseleyi şirket yetkililerine aktardıktan sonra iki önemli karar alındı. Bunlardan ilki çocukların hukukî statüsüyle ilgiliydi ve yerlilerden farklı bir konumda değerlendirmeleri uygun görüldü. İkinci ve daha önemli husus ise Avrupalıların yerli eşlerinden doğan çocuklarının eğitim yoluyla ıslah edilmesine yönelik alınması planlanan tedbirlerdi. Kısa bir süre sonra harekete geçen idareciler, kilisenin denetiminde yetimhaneler ve okullar kurmaya başladılar. Böylece şirketin erken dönem eğitim faaliyetleri “dahili sömürgecilik”

⁷⁰ Christopher John Hawes, *Eurasians in British India, 1773-1833: The Making of a Reluctant Community* (London: The University of London, Doktora Tezi, 1933), 44; P. J. Marshall, “British Society in India under the East India Company” *Modern Asian Studies* 31/1 (1997), 89-108; Anderson Valerie, *The Eurasian Problem in nineteenth century India* (London: SOAS, Doktora Tezi, 2011.)

⁷¹ Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of Colonial Education in India*, 54.

şeklinde başladı.⁷² İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan topraklarında tesis ettiği yetimhane ve okulların ehemmiyetini arttıran bir diğer husus ise İskoç Papaz Andrew Bell'in Madras şehrindeki bir yetimhanede üstlendiği görev ve buradaki tecrübeleri neticesinde oluşturduğu eğitim sistemidir.

1754'te İskoçya'da tüccar bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Bell, 1774'te lisans eğitimini tamamladı ve hayatını kazanmak için yirmi yaşında Amerika'ya gitti. Amerika Bağımsızlık Savaşı'nın patlak vermesi üzerine 1781'de bölgeden ayrılarak İngiltere'ye döndü. Arkadaşlarının yardımıyla Anglikan Kilisesi'ne intisap eden Bell, 1785'te rahip olarak göreve yapmaya başladı. Tekrar Amerika'ya dönmek isteyen ancak savaş nedeniyle bunu başaramayan Bell, İngiliz parlamento üyesi George Dempster'ın Hindistan'da daha fazla para kazanabileceği yönündeki tavsiyesine kulak vererek 1787'de Hindistan'a gitti.⁷³ Bell, bu dönemde Hindistan'daki şirket makamlarında çalışmak isteyen diğer insanlar gibi servet kazanma arzusuyla alt kıtaya doğru yola çıktı.⁷⁴

Şubat 1787'de Kalküta'ya gitmek niyetiyle yola çıkan Bell'in bindiği geminin ilk durağı Madras şehriydi ve Bell, Kalküta'ya gitmeyerek burada kalmaya karar verdi. Aile bağlantıları ve şehirde kurduğu ilişkiler sayesinde rahip olarak şirket birliklerindeki çalışmaya başlayan Bell, şirket ordusunda görev yapan askerlerinin cenaze ve düğünlerinde din adamı olarak görev yaptı. Ancak resmî vazifesi, onu bilim merakından alıkoymadı ve boş zamanlarını çalışmalarına ayırdı. Hindistan'da görev yaptığı süre

⁷² Hawes, *Eurasians in British India, 1773-1833*; Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of Colonial Education in India*, 55.

⁷³ Jane Blackie, "Bell, Andrew (1753-1832)" (Oxford: Oxford Dictionary of National Biography, 2004), 4/900-905; Arkadaşı Southey'in kaleme aldığı biyografisi için bkz: Robert Southey, *Life of the Reverend Andrew Bell: Comprising the History of the Rise and Progress of the System of Mutual Tuition* (London: J. Murray, 1884).

⁷⁴ Bilhassa 18. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan'daki şirket makamları önemli bir servet kaynağı olarak görülmekteydi. Bunun en önemli sebebi ise Hindistan'da ciddi kazançlar elde ettikten sonra ülkeye dönen ve *Nabob* unvanının alan Avrupalı memurlardı. Elde ettikleri servetle birlikte metropolde güç, makam ve şöhret satın almaya çalışan bu isimler kısa bir süre sonra kamu oyunun gündemini meşgul etmeye başladılar. Dönemin matbuatına, tiyatro oyunlarına ve tartışmalarına bakıldığında *Nabob* meselesi Londra'da uzun bir süre konuşuldu. *Naboblar* kötü şöhretlerine rağmen kazandıkları servetle birçok gencin rüyalarını süslediler. Londra'da gündeme gelen ve alay konusu olan *Naboblar* için bkz: Nick Robins, *The Corporation that Changed the World How the East India Company Shaped the Modern Multinational* (London: Pluto Press, 2006); Nick Robins, *Dünyayı Değiştiren Şirket Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Modern Çöküşlülüğü Şekillendirmesi*, çev. İnaç Özekmekçi (İstanbul: H2O Kitap, 2017); Richard Clarke, *The Nabob: Or, Asiatic Plunderers. A Satirical Poem, in a Dialogue Between a Friend and the Author. To Which are Annexed, a Few Fugitive Pieces of Poetry* (1773); Jack S. Greene, *Arenas of Asiatic Plunder* (2003); Samuel Foote, *The Nabob A Comedy in Three Acts* (London: T. Cadell, 1773); Jana Tschurennev, "Diffusing Useful Knowledge: the Monitorial System of Education in Madras, London and Bengal, 1789-1840", *Paedagogica Historica* 44/3, (2008), 247.

boyunca önemli isimlere sunumlar yapan Bell, alt kıtaya sıcak hava balonlarını ve buzu tanıttı.⁷⁵

Madras'a gidişinden iki yıl sonra Bell, yeni bir maceraya yelken açtı. 1789 yılında şirket, Madras şehrindeki subaylarının yetim, gayrimeşru ve terk edilmiş erkek çocukları için bir yetimhane [Male Orphan Asylum] açmaya karar vermişti. Şirket idarecileri, yetimhanenin yönetmeliklerinin hazırlanması ve idaresi için Bell'i uygun bir aday olarak gördüler ve ona bir teklif sundular. Çocukların üzerindeki gayrimeşru sıfatından rahatsız olan Bell, verilen maaş almamak koşuluyla görevi kabul etti. Hristiyan inancının ilkelerine göre hazırladığı programla okulu ıslah etmeye çalışan yeni müdür, öğrencilerin eğitimlerini tamamladıktan sonra çırak olarak çeşitli işlerde çalışmalarını için gayret sarf etti.⁷⁶

Bell'in okul idaresi ve müfredatıyla ilgili yaptığı yenilikler bunlarla sınırlı kalmadı. Bir gün alt kıtanın güneyinde, Malabar kıyılarında gezerken öğrencilerin alfabeyi okuyarak değil kuma yazarak öğrendiklerine şahit oldu.⁷⁷ Zira bu dönemde Avrupa ve Hindistan'daki öğrenciler mukayese edildiğinde Avrupa'da okuma, alt kıtada yazma eğitimin mühim bir cüzüydü.⁷⁸ İlerleyen yıllarda şirket hizmetinde vergi tahsildarı olarak çalışan ve görev yaptığı bölgedeki eğitim faaliyetleri hakkında bir rapor kaleme alan A. D. Campbell'in de belirttiği gibi Avrupa'dakinin aksine Hindistan'da "okula başlayan öğrencilerin ilk işi harfleri toprağa yazmaktı."⁷⁹ Bu yöntemi okulunda uygulamak için harekete geçen Bell, hemen kum tepsileri yaptırdı ve bu yöntemi öğrencileri üzerinde denedi. Bu Bell'in ilk "keşfi"ydi.⁸⁰

Bell'in "ana keşif" olarak değerlendirdiği husus ise "ortak öğrenme" usulüydü.⁸¹ İdaresinden sorumlu olduğu yetimhanenin en önemli sorunu hiç şüphesiz vasıflı öğretmenler bulmaktı ve Bell, ortak öğrenme yöntemiyle bu sorunu tamamen ortadan

⁷⁵ Bahsi geçen dönemde birçok Avrupalı bilim adamı Hint hükümdarların saraylarında bilimsel çalışmalarını tanıtmakla meşguldü. 18. yüzyılın sonunda alt kıtanın güneyinde Meysûr Sultanlığını yöneten Tîpû Sultan bu konuda en meraklı isimlerden biriydi. Bell'in çıraklarından William Smith sultanın sarayında bu şansı elde edenlerden sadece biriydi. Blackie, "Bell, Andrew (1753-1832)", 4/902.

⁷⁶ Blackie, "Bell, Andrew (1753-1832)", 4/902.

⁷⁷ Andrew Bell, *The English School; or, the History, Analysis, and Application of the Madras System of Education to English Schools* (London: Rivingtons, 1814), 31.

⁷⁸ Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of Colonial Education in India*, 44-46.

⁷⁹ A. D. Campbell, "On the State of Education of the Natives in Southern India", *The Journal of Literature and Science*, 1, (1834), 51.

⁸⁰ Bell, *The English School*

⁸¹ Tschurennev, "Diffusing Useful Knowledge: the Monitorial System of Education", 31.

kaldıracağını düşündü. Bell'in Madras'ta yerel okullarda yaptığı gözlemler neticesinde benimsediği bu yöntem ile sınıflardaki parlak öğrenciler, kendilerinden daha alt seviyedeki öğrencilerden sorumlu oldu ve böylece daha az sayıda öğretmenle daha fazla öğrenciyi okutmak mümkün hale geldi.

Mayıs 1792'de kaleme aldığı mektubunda bu hususa değinen Bell, bu yöntem sayesinde “öğrencilerin hem öğretmen hem öğrenci ve çoğu zaman her ikisi” olduklarını vurguladı. “Karşılıklı öğretme” olarak tanımladığı kendi yöntemini geliştirdi ve birkaç “gözetmen öğrenciyle” yüzlerce öğrencinin eğitilebildiğini gösterdi. Yetimhanenin idarecisi olarak Bell, yaşları on iki ila on dört arasında değişen bu gözlemcilere küçük ödemeler yaparak okulu öğretmenlere ödenecek maaş yükünden de kurtardı. Bell'in gözlemci öğrenciler arasında kurduğu düzen, öğrencilerin yaşlarına göre değil kabiliyetlerine göre şekillendi ve öğrenciler Bell'in okul günlerindeki gibi dersleri ezberleyerek değil anlayarak öğrenmeye teşvik edildi. İlerleyen yıllarda Campbell'in de ifade ettiği gibi bu sistemde öğrenciler, “sayılarına ve becerilerine göre farklı sınıflara ayrıldılar ve daha alt seviyedekiler monitörün denetiminde, daha üst seviyede olanlar ise öğretmenin denetiminde” eğitimlerine devam ettiler.⁸²

Öğrenme sürecinin her aşamasıyla ilgilenen ve parçaları geliştirmeye çalışan Bell, öğrencilere kendi defterlerini tutma ve kalemlerini yapma gibi çeşitli sorumluluklar verdi.⁸³ Fiziksel cezaları yasaklayan Bell, öğrencileri çalışmaya teşvik etmek için bir ödül sistemi oluşturdu. Kurallara uymayan öğrenciler, yetimhanenin “kara kitabına” günlük olarak kaydedilirken cezalı öğrenciler fiziksel ceza yerine fazladan yazı çalışması yapmak veya oyun süresinden mahrum kalmak gibi çeşitli yaptırımlara tabi tutuldular. Bell'in “keşifleri” ve uygulamaları İngiltere'den bölgeye gelen ve okulu ziyaret edenleri etkilediği gibi Hindistan'da da yankı uyandırdı. İlerleyen yıllarda bölgeye gelen ve yerlilerin eğitimiyle yakından ilgilenen William Ward (1769-1823) ve Alexander Duff (1806-1878) gibi önde gelen misyonerler de Hindistan'da bu sistemi uyguladılar.⁸⁴

⁸² Campbell, “On the State of Education of the Natives in Southern India”, 351.

⁸³ Blackie, “Bell, Andrew (1753-1832)”, 4/902.

⁸⁴ William Ward, *A View of the History, Literature, and Mythology of the Hindoos: Including a Minute Description of Their Manners and Customs, and Translations from Their Principal Works* (London: Kingsbury, Parbury and Allen, 1822), 1-160; Alexander Duff, “Review of William Adam's 2nd and 3rd Reports on the State of Education in Bengal and Behar, 1836-1838”, *Calcutta Review*, 2/4, (1844), 301-376; William Campbell, *British India, in Its Relation to the Decline of Hindooism, and the Progress of Christianity: Containing Remarks on the Manners, Customs, and Literature of the People; on the Effects*

Takriben dokuz yıl bölgede kalan ve önemli gözlemler yapan Bell, sağlık sorunları nedeniyle Ağustos 1796'da bir daha dönmek üzere bölgeden ayrılmak zorunda kaldı. Bir yıl sonra Londra'ya yerleşti ve yetimhanedeki "başarılarını" anlattığı çalışmasını kaleme aldı. Masraflarını cebinden karşılayarak Madras'taki eğitim yöntemiyle ilgili ilk çalışmasını 1797 son baharında yayımladı.⁸⁵ Madras Eğitim Sistemi'ni anlattığı kitabından bin adet bastırarak Londra'daki önemli isimlere göndermeyi ihmal etmeyen Bell, "yeni sistemi" ilk kez 1798'de İngiltere'de bir Protestan hayırsever okulunda uygulandı. Emekli maaşıyla Londra'ya dönen sabık yetimhane müdürü, ömrünün geri kalanını kayda değer miktarda bir servetle, farklı meslek dallarındaki girişimleriyle geçirse de Madras Eğitim Sistemi'ni (bundan sonra MES) tanıtmaktan ve bu sistemi okullarda uygulamaktan vazgeçmedi.⁸⁶

1.2. Joseph Lancaster ve Londra'daki Okulların Islahı

Rahip Andrew Bell'in Madras'ta bir yetimhanede görev yaparken geliştirdiği sistemi Londra'daki okullarda uygulamaya çalışması bu dönemde birçok önemli ismin dikkatini çekmişti. Bu dönemde Bell'in okulunu ziyaret edenler arasında Joseph Lancaster isimli genç bir öğretmen de vardı.⁸⁷ Aralık 1804'te okulu ziyaret eden Lancaster, 1798'de babasının yardımlarıyla kurduğu okulunu daha fazla öğrenciye eğitim vermek amacıyla büyütmişti. Ancak artan öğrenci sayısından ve okulun masraflarından bunalan Lancaster, bu soruna bir çözüm bulmak için harekete geçti. Öğrenciler arasından "gözlemciler" seçen ve Bell gibi öğretmen giderlerinden kurtulmaya gayret eden Lancaster, kurduğu sistemin başarılı olduğunu iddia ederek okulunun Londra'daki diğer okullardan daha ucuz olduğunu ilan etti. Okulunun masraflarını azaltmaya çalışan Lancaster'ın aldığı bir diğer tedbir, öğrencilerin harfleri öğrenmelerini kolaylaştırmak

Which Idolatry Has Produced; on the Support, Which the British Government Has Afforded to Their Superstition; on Education, and the Medium of Instruction through Which It Should Be Given (London, John Snow, 1839.)

⁸⁵ Andrew Bell, *An Experiment in Education, Made at the Male Asylum at Madras, Suggesting a System by Which a School or Family May Teach Itself Under the Superintendence of the Master or the Parent* (London, 1797); Andrew Bell, *The Madras School or Elements of Tuition; Comprising the Analysis of an Experiment in Education Made at the Male Asylum at Madras, with Facts, Proofs, and Illustrations, To Which Are Added Extracts of Sermons Preached at Lambeth; A Sketch of a National Institution for Training Children of the Poor; A Specimen of the Mode of Religious Instruction at the Royal Military Asylum* (London: J. Murray, 1808).

⁸⁶ Blackie, "Bell, Andrew (1753-1832)", 4/903.

⁸⁷ G. F. Bartle, "Lancaster, Joseph (1778-1838)", *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford: Oxford Dictionary of National Biography, 2004), 32/360-363.

için kum masaları ve duvara asılan çarşaf gibi “yeni” yöntemler uyguladı.⁸⁸ Bu yolla grup halindeki öğrenciler bir gözlemcinin denetiminde basit kelimeleri tekrar ederek alfabeyi öğrendiler. Son olarak Lancaster da Bell gibi ödül sistemi kurdu ve başarılı öğrencileri taltif etti. Onun cezalandırma yöntemi ise Bell’den farklıydı ve öğrencileri küçük düşüren uygulamalar vardı.⁸⁹

1803’te Lancaster, Madras’ta tesis ettiği eğitim metodu ile birçok kişinin takdirini kazanan Bell’den de ilham aldığını söyleyerek okulunda uyguladığı sistemi ve elde ettiği başarıyı anlatan bir risale kaleme aldı.⁹⁰ Eserini yayımladıktan sonra meslektaşı Bell gibi onun okulu da birçok kişinin ilgisini çekti ve ziyaretçilerin odağı haline geldi. Hatta Lancaster mezkûr sistemini yaygınlaştırmak için maddi destek bile aldı.⁹¹ Bu destekçiler arasında kraliyet ailesi de vardı ve okulun başarısından duydukları memnuniyeti dile getirerek küçük bir bağış yaptılar.

Londra’daki okulların ıslah edilmesi gerektiğini vurgulanan Londralı öğretmen buna dair çözüm önerilerini eserinde detaylı bir şekilde izah etti. Ona göre okullarda verilen eğitim yetersizdi ve idarecileri bu konuya gerekli özeni göstermemişlerdi. Dahası fabrikalarda çalışan insanların sayısının giderek artmış ve bu ailelerin çocuklarının eğitimiyle ilgili herhangi bir adım atılmamıştı. Lancaster’a göre yapılması gereken ilk ve en önemli iş, okulların ıslahı meselesiydi ve bu konuda mezhep taassubu ve kilise içindeki tartışmalar bir kenara bırakılmalıydı. Onun ifadesiyle okulların tekrar “ulusal fayda” üretebilmesi ve “ulusal şeytan” ile savaşılabilmesi için iki hususa önem verilmesi gerekmekteydi. Bu hususlardan birincisi “güzel ahlâkın teşvik edilmesi” ikincisi ise “mevcut şartlara uygun olarak öğrencilere faydalı bilgilerin” öğretilmesiydi.⁹²

Yoksul sınıfların eğitimi için devlet ve kiliseden bağımsız hayırsever kurumları göreve çağıran Lancaster, bu kurumların birçok toplumsal sorunu çözmek için mücadele verdiğini belirterek eğitim konusunda da gerekli adımları atmasını önerdi. Ona göre

⁸⁸ Lancaster, *Improvements in Education*, 1-22.

⁸⁹ G. F. Bartle, “Lancaster, Joseph (1778-1838)”, 360-361.

⁹⁰ Joseph Lancaster, *Improvements in Education, as It Respects the Industrious Classes of the Community: Containing, A Short Account of Its Present State, Hints towards Its Improvement, and Detail of Some Practical Experiments Conducive to That End* (London: Printed and Sold by Darton and Harvey, J. Mathews, W. Hatchard, 1803), 64-65.

⁹¹ Lancaster’ın biyografisini kaleme alan William Corston Okulu ziyaret edenler arasında Türklerin de olduğunu söylemektedir. William Corston, *Improvements in Education, as it Respects the Industrious Classes of the Community With a Brief Sketch of the Life of Joseph Lancaster* (London, 1840), 11.

⁹² Lancaster, *Improvements in Education*, 23.

eğitim sahasında kamu yararı gözeten papaz okulları [Sunday Schools] dışında hiçbir kurum ve cemiyet yoktu. Öğrencilerin kısıtlı bir süre devam ettikleri kilise denetimindeki bu okulların faydası da sınırlıydı. Lancaster’a göre bir eğitim planından ve yönteminden yoksun olan bu okullar, kilise içindeki tartışmalardan da menfi manada etkilenmişti.⁹³

Londralı öğretmenin yoksulların eğitimiyle ilgili eserinde dile getirdiği sorunlar özetle şunlardı :

Gençlerin uygunsuz ve ahlâksız kişilerinin gözetimi altında olması,

Yoksul öğrencilerin durumu ve maddi meseleler,

Yeterli öğretmen olmaması,

Barınma imkânlarının sınırlı olması,

Bir sistem talebi ve öğretmenlerin bu konudaki teşviki,

Öğrencilerin gelişimini engelleyen okullarda uygulanan farklı eğitim yöntemleri.

Lancaster’ın kaleme aldığı risaleye göre Londra’daki okulların en önemli sorunu bir eğitim sisteminden yoksun olmalarıydı. Bununla bağlantılı olarak vasıflı öğretmen eksikliği, fakir öğrencilerin maddi destek alamaması ve barınma meselesi çözülmesi gereken diğer sıkıntılardı. Londra’da eğitim meselesi ile ilgilenen insanların tek başına bu sorunların üstesinden gelemeyeceğini ifade eden Lancaster’a göre yapılması gereken bir eğitim cemiyeti kurmaktır. Bu cemiyetin amacı faaliyetlerine devam eden ve kurulması planlanan okullar için uygun bay ve bayan öğretmenlerin yetiştirilmesini sağlamak olacaktır. Hayırsever yurttaşların maddi destekleriyle kurulacak ve desteklenecek bu cemiyet, okul idarecilerine bağış yapabilir ve böylece maddi sorunlardan kurtulan idareciler okullardaki “ahlâksız ve kötü öğretmenleri” görevlerinden uzaklaştırabilirlerdi. Dahası cemiyetin desteği sayesinde maddi zorluklarla boğuşan veliler de rahat bir nefes alabilir ve öğrenciler okuldan bir fayda bekleyebilirdi. Hiç şüphesiz bu, Lancaster’a göre öğrencilerin yaşadıkları bölgelerdeki okulların kalitesini de arttıran bir hamle olurdu ve öğrenciler vakitlerini “cahil” ve “niteliksiz” öğretmenlerle israf etmezlerdi. Son olarak, Londra’daki okullar için bir denetim mekanizması olan bu cemiyet, okul ders kitaplarının ve gereçlerinin tedariki noktasında da önemli bir görev ifa edebilirdi.⁹⁴

⁹³ Lancaster, *Improvements in Education*, 26-27.

⁹⁴ Lancaster, *Improvements in Education*, 28-38.

Bell ve Lancaster'ın Londra'da uyguladıkları eğitim sistemine yönelik mezkûr ilginin sebebi elbette sanayileşen bir toplumda okuma yazma bilmeyen çocukların sayısının giderek artmasıydı. Bu manada artan öğrenci sayısına rağmen az sayıda öğretmenle bu işin nasıl yapılacağı oldukça önemli bir sorundu. Öte yandan bahsi geçen iki isim eğitim konusunu kendilerine dert ederken İngiltere'de parlamentonun ve devlet adamlarının gündeminde henüz eğitim meselesi yoktu. Şahsi gayretler ve hayır severlerin destekleriyle varlıklarını sürdüren okullar, Anglikan Kilisesi'nin denetimi altındaydı. Londralı genç öğretmen Lancaster'ın okulunun duvarına astığı yazıda ifade ettiği gibi bu dönemde birçok kişinin amacı, İngiltere'de doğan her fakir çocuğa kutsal metinleri okumayı öğretmekti ve Anglikan Kilisesi'nin bu işlerden uzak durması mümkün değildi.⁹⁵

1.3. Londra'da Uzun Tartışma: Anglikan Kilisesi ve Muhalifler

Bell ve Lancaster'ın Londra'daki okullarda kurdukları sistem birçok kişinin ilgi odağı haline gelirken Anglikan Kilisesi'ne mensup isimler de bu gelişmelere kayıtsız kalamadı. İfade edildiği üzere Andrew Bell, Anglikan Kilisesi'ne bağlı bir rahipti ve şirket hâkimiyetindeki Madras şehrinde görev yapmıştı. Lancaster ise kilise karşıtı Quaker mezhebine mensuptu.⁹⁶ Kilise taraftarları MES'i öne çıkarırken müesses kiliseye muhalif isimler LES'in bayraktarlığını yaptılar. İki grup arasındaki tek mesele, sistemin kim tarafından himaye edileceği ve hangi sistemin kullanılacağı değildi. Bahsi geçen sistemin kim tarafından “keşfedildiği” de tarafları fazlasıyla meşgul etti. Kilise taraftarları Bell'i desteklerken muhalifler elbette Quaker Lancaster'ın sistemin bânisi olduğunu iddia ettiler. Bell ve Lancaster'ın taraftarları arasında 1805-1812 yılları arasında devam eden çekişme “uzun tartışma” olarak isimlendirildi ve dönemin birçok önemli fikir adamı bu meseleye dair düşüncelerini beyan ettiler. Bu mücadele, kilise taraftarlarının Quaker Lancaster'ın okullarına yaptığı saldırılar ile başladı.

⁹⁵ G. F. Bartle, “Lancaster, Joseph (1778-1838)”, 361.

⁹⁶ 17. yüzyılda Protestanlık içinde ortaya çıkan dinî hareketlerden biri olan Quakerler (titreyenler) George Fox tarafından kurulmuştur. Anglikan Kilisesi'nin beklentilerini karşılayamaması üzerine Fox, 1652'de *Hakikat Dostları Cemiyeti*'ni (*Society of Friends*) kurdu. Fox'un başında olduğu bu dinî hareket, Hristiyanlığın mânevî ve sade şekline dönmeyi ve hiçbir aracı olmadan Tanrı ile temas kurmayı amaçlamıştır. Quakerler hakkında bkz: Mehmet Aydın “Hristiyanlık (Mezhepler ve Tarikatlar)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/353-358.

Lancaster, Haziran 1804'te yine bir Quaker olan Elizabeth Bonner (1780-1820) ile evlendikten sonra Lancaster Eğitim Sistemi'ni (bundan sonra LES) tanıtmak amacıyla İngiltere sınırları içinde turlar düzenledi. Ancak yeni açtığı okullar için ciddi bir maddi külfetin altına giren genç öğretmen; borçlarını ödeyemeyince bir süre hapis yattı. Serbest bırakıldıktan sonra işlerini düzene sokmaya çalışan Lancaster'ın kapısını daha büyük bir sorun çaldı.

1805'te Lancaster'ın Londra'daki okulunu ziyaret edenler arasında dönemin önde gelen eğitimcilerinden ve Anglikan Kilisesi'ne intisap etmiş bayan Sarah Trimmer (1740-1811) da vardı. Trimmer, ziyareti esnasında farklı cemaatlerden öğrencilerin aynı sınıfta eğitim gördüklerini ve mezhepsel bir eğitim verilmediğini görünce bir kilise mensubu olarak çileden çıktı ve ziyaretinden sonra Lancaster'ın okullarına karşı taarruza geçti.⁹⁷ Quaker Lancaster'ın sistemini eleştiren Trimmer oldukça hassas bir noktaya dokunmayı ihmal etmedi ve Lancaster'ın bu yöntemi Bell'den aldığını iddia etti. Maddi sorunlarla boğuşan Lancaster'ın okullarına karşı Trimmer saldırıları ve ortaya attığı iddialar genç öğretmenin kilisesinin radarına girmesine neden oldu.

Ancak Lancaster'ın sıkıntıları bununla sınırlı kalmadı ve bir süre sonra ilham kaynaklarından biri olan Bell ile arası açıldı. Bell'in okulunu ziyaret eden ve kurduğu sistemi müşahade eden Lancaster, kaleme aldığı risalede Bell'den esinlendiğini kabul etmişti. Hatta ikilinin ilk görüşmesi samimi bir ortamda gerçekleşmiş ve bu ziyaretten bir yıl sonra Bell, MES'i anlattığı eserinin ikinci baskısının elli kadar kopyasını Lancaster'a göndermişti. Ancak Lancaster okullarına verilen kraliyet desteği Bell'i kızdırmış ve ikilinin arası açılmaya başlamıştı. Dolayısıyla okuluna farklı mezheplerden öğrencileri kabul eden Lancaster, hem müesses kilisenin hem de Bell'in tepkisini üstüne çekti. Hulâsa iki eğitimci destekçilerinin kışkırtmalarıyla “uzun yıllar” süren bir kavganın içinde düştüler.⁹⁸

Bell ve Lancaster'ın arasının açılmasına neden olan meseleler bununla sınırlı kalmadı. Dönemin önde gelen isimlerinin yoksulların eğitimi meselesine dahil olmasıyla kavga kızıştı. İkili arasındaki iplerin kopmasına neden olan ilk hadise, Şubat 1807'de İngiliz

⁹⁷ Sara Trimmer, *A Comparative Views of Education Promulgated by Joseph Lancaster, in His Tracts concerning the Instruction of the Children of the Labouring Part of the Community; and of the System of Christian Education Founded by Our Pious Forfathers for the Initiation of the Young Members of the Established Church in the Principles of the Reformed Religion* (London: Rivingtons, 1805)

⁹⁸ G. F. Bartle, “Lancaster, Joseph (1778-1838)”, 32/361.

Parlamento Üyesi Samuel Whitbread (1758-1815)'in Avam Kamarası'na sunduğu fakirlerin eğitimiyle ilgili yasa tasarısıydı. Whitbread'ın amacı, yoksul çocukların eğitimini “ulusal” ve “yasal” bir mesele haline getirerek kamu oyununun ve yetkililerin dikkatine sunmaktı. Yoksulların ıslahı için bir yasa yapılmasını talep eden parlamento üyesinin eğitim yöntemi konusunda önerisi ise MES yerine LES oldu.⁹⁹

Bell ve Lancaster'ın bağlarını koparan ve rakip haline getiren ikinci hadise ise Whitbread'ın yasa teklifinden iki hafta sonra yaşandı. Londra'da yayımlanan *Star* gazetesi, tartışmayı alevlendirecek bir gelişmeye imza attı ve yaptığı haberde Londralı öğretmen Lancaster'ı Madras eğitim sisteminin banisi olarak tanıttı.¹⁰⁰ Gazete yayımladığı haberde, Lancaster okullarını destekleyen abonelerin ve bağışçıların listesine yer verirken bağışçılar arasında parlamento üyesi Whitbread da vardı.

1.3.1. Ulusal Eğitim Cemiyeti'nin Kuruluşu

Yaşanan gelişmeler üzerine çileden çıkan Bell, 1807 yılında eşinden boşandıktan sonra MES'i İngiltere'de yaymak için hayırsever vakıflar, Anglikan Kilisesi ve parlamento üyeleriyle beraber harekete geçti. Lancaster'ın adının öne çıkması üzerine bir risale kaleme alan Bell, kamuoyunu sistemin bânisi olduğu hususunda ikna etmeye çalıştı. Yayımladığı risalesinin içinde “Fakir Çocukların Eğitimi İçin Bir Ulusal Kurum Taslağı” [Sketch of a national institution for training the children of the poor] başlıklı bir plan kaleme alarak sistemin İngiltere'deki bütün okullarda uygulamak istediğini net bir şekilde ortaya koydu.¹⁰¹ Mayıs 1809'da Sherburn Hastanesi'nin baş hekimliğine atanan Bell, görevinden arta kalan boş vakitlerini MES'i uygulayan okulları teftiş etmekle geçirirken yakın arkadaşı ve biyografisini kaleme alan Robert Southey (1774-1843) 1812'de kilise taraftarlarının yayın organı *The Quarterly Review*'de bahsi geçen sistemin Bell tarafından icat edildiğini anlatan uzun bir makale kaleme aldı. Bu makale bir yıl

⁹⁹ Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of Colonial Education in India*, 73-74; John Bowles, *A Letter Addressed to Samuel Whitbread, Esq., M.P. in Consequence of the Unqualified Approbation Expressed by Him in the House of Commons, of Mr. Lancaster's System of Education; The Religious Part of Which Is Here Shewn to Be Incompatible with the Safety of the Established Church, and, in Its Tendency, Subversive to Christianity Itself* (London: Rivingtons, 1808), 1.

¹⁰⁰ *Star* (London), “Improvements in Education” 26 February 1807, 1.

¹⁰¹ Andrew Bell, *The Madras School or Elements of Tuition; Comprising the Analysis of an Experiment in Education Made at the Male Asylum at Madras, with Facts, Proofs, and Illustrations. To Which Are Added Extracts of Sermons Preached at Lambeth; A Sketch of a National Institution for Training the Children of the Poor; A Specimen of the Mode of Religious Instruction at the Royal Military Asylum, Chelsea* (London: J. Murray, 1808)

sonra *The Origin, Nature and Object of the New System of Education* başlığıyla kitap olarak yayımlanırken Anglikan Kilisesi'nin önde gelen liderleri sistemi kilise okullarında uygulamak için harekete geçtiler.¹⁰²

Rahip Bell, “ulusun içine düştüğü cehalet” konusundaki endişelerini dile getirirken İngiltere'deki eğitim sisteminin yeniden düzenlemesi için Anglikan Kilisesi'nin denetiminde ve devlet tarafından desteklenen bir eğitim cemiyeti kurulmasını önerdi. Nihayet Kasım 1811'de kilise denetimindeki tüm okullarda MES'in uygulanması için Hristiyan Kilisesinin İlkelerine Göre Fakirlerin Eğitimi İçin Ulusal Cemiyet [National Society for the Education of the Poor in the Principles of the Christian Church] kuruldu. İlerleyen dönemlerde Ulusal Eğitim Cemiyeti (bundan sonra UEC) ismiyle anılan bu kurumun başkanlık görevini, dönemin Canterbury başpiskoposu ve York başpiskoposu üstlenirken başkan yardımcılığı ve diğer önemli görevlere de kilise içinden nüfuzlu kişiler seçildi.¹⁰³

1.3.2. Lancaster Eğitim Cemiyeti'nin Kuruluşu

Bell cenahında bu gelişmeler yaşanırken Lancaster maddi sorunları çözmekle meşguldü. Trimmer'in yazılarından sonra kilisenin Lancaster okullarına verdiği destek kesilince Lancaster'ın okulu kilise karşıtı mühim simaların odağı haline geldi ve kaynakları kesilen LES'i ayakta tutmak için 1808'de küçük bir komite kuruldu. William Corston ve Jopseph Fox (1775-1816) gibi Vaftizci Hristiyanlar ile Quaker mezhebinin önde gelen hayırseverlerinden William Allen (1770-1843) bu girişimin başını çektiler.¹⁰⁴ Borough Caddesi'ndeki Lancaster okulunu ziyaret eden William Allen, Kent ve Sussex dükleri gibi kraliyet mensuplarını ve yüksek mevkilerdeki arkadaşlarını sistemin desteklenmesi hususunda teşvik etti. Allen, yeni kurulan komitenin muhasebe işlerini üstlenirken James

¹⁰² Robert Southey, *The Origin, Nature and Object of the New System of Education* (London: Printed for John Murray, 1812).

¹⁰³ Herbert Marsh, *The National Religion the Foundation of National Education; a Sermon Preached in the Cathedral Church of St. Paul, London, on Thursday, June 13th, 1811* (London: Rivingtons, 1811); Jana Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of Colonial Education in India*, 4; 81.

¹⁰⁴ Leslie Stephen, rev. G. F. Bartle, “Allen, William (1770-1843)” *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 1/833-835; Jeremy Bentham'ın *Ulusal Hayır Şirketi* önerisine benzer bir teklif, William Allen tarafından yapılmıştı. Allen, Bentham'ın önerisinden yirmi yıl sonra serserilerin, suçluların ve yoksulların ıslahı için *Colonies at Home* başlıklı teklifini ortaya attı. Bkz: William Allen, *Colonies at Home; or, the Means for Rendering the Industrious Labourer Independent of Parish Relief; and for Providing for the Poor Population of Ireland by Cultivation of the Soil* (Linfield: C. Green, 1826); Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of Colonial Education in India*, 72.

Mill, Henry Brougham ve Samuel Whitbread de komiteyi desteklediler. Mill'in dahil olduğu komitenin amacı, Lancaster sistemine dayalı ulusal bir eğitim sistemi kurmaktır. Çalışmalarına devam eden komite, 1810'da kendisini Her Dinî İnançtan Fakirlerin Eğitimi İçin Kraliyet Lancasterlılar Enstitüsü [Royal Lancasterian Institution for the Education of the Poor of Every Religious Persuasion] olarak isimlendirerek faaliyetlerine devam etme kararı aldı.¹⁰⁵

Tartışmaların göbeğinde yer alan James Mill, 1811'de yayımladığı risaleyle eğitim meselesine dair görüşlerini beyan etti. Mill, kilise mensubu Bell yerine müesses kilise karşıtı Lancaster'ı destekledi. Komite içinde yer alan ve enstitünün kurulmasına katkı sağlayan Mill'in bu çalışması ilk olarak William Allen'ın (1770-1843) Philanthropist dergisinde yayımlanırken bir yıl sonra müstakil olarak basıldı.¹⁰⁶

MES ve LES taraftarları kıyasıya bir mücadele içine girmişken Lancaster da okulunun yayın organı, Kraliyet Özgür Okul Matbaası'nda [The Royal Free School Press] Eğitimdeki Gelişmeler başlıklı risalesine ilaveten birçok eser bastı ve sistemini anlatmaya çalıştı. Yayımladığı çalışmalardan biri, 1798'den itibaren sisteme dahil olan okullar ve öğrencilerle ilgili bir rapordu. Bu rapora göre elli yeni okul ve takriben on dört bin yeni öğrenci sisteme dahil olmuş ve fon tarafından desteklenmişti.¹⁰⁷ Ancak kısa bir süre sonra yeni maddi sorunlar ortaya çıktı ve malî meseleler Lancaster ve komite arasındaki iplerin gerilmesine neden oldu. 1812 yılında Lancaster mütevelli heyetine sormadan varlıklı öğrenciler için yatılı bir okul açınca Londralı genç öğretmen ve komite arasında savaş patlak verdi. Takriben bir yıl süren müzakerelerin ve tartışmaların neticesinde taraflar bir genel kurul yapılması hususunda mutabakata vardı. 1813'te gerçekleşen toplantı neticesinde "Her Dinî İnançtan Toplumun Emekçi ve İmalatçı Sınıflarının Eğitimi için İngiliz Sistemini Teşvik Enstitüsü" [for the Institution for Promoting the British System for the Education of the Labouring and Manufacturing Classes of Society of Every Religious Persuasion] için üyeler bir tüzük ve genel ilkeleri kabul ettiler. Genel Kurul'da

¹⁰⁵ G. F. Bartle, "Lancaster, Joseph (1778-1838)", 32/362.

¹⁰⁶ James Mill, *Schools for All, in Preference to School for Churchmen Only: or, the State of the Controversy between the Advocates for the Lancasterian System of Universal Education, and Those, Who Have Set Up an Exclusive and Partial System under the Name of the Church and Dr. Bell*, (reprint ed. By Jeffrey Stern, Bristol: Thoemmes Press, 1812); Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of Colonial Education in India*, 85.

¹⁰⁷ Joseph Lancaster, *Extracts from a report of J. Lancaster's progress, from the year 1798. With the report of the Finance committee for the year 1810. To which is prefixed an address of the Committee for promoting the royal Lancasterian system for the education of the poor* (London, 1811).

Lancaster'ın içinde bulunduğu maddi durum göz önüne alınarak sistemin bânisine kurumun maaşlı bir müfettişi olarak çalışması teklif edildi. Londralı öğretmen, yetkilerinin ve emeklerinin gasp edildiğini dile getirmekle birlikte öneriyi kabul etmek zorunda kaldı.¹⁰⁸

Bu gelişmelerin ardından taraflar arasında sükûnet sağlansa da bu durum sadece iki yıl sürdü ve 1814'te yeni bir skandal patlak verdi. 1812'de komiteye katılan ve bir süre komite işlerinde önemli roller üstlenen Francis Place (1771-1854), okullarda çalışan William Brown'ın Lancaster tarafından "kırbaçladığını" William Corston'a bildirdi. Bunun üzerine 1798'de kaleme aldığı kitabında belirttiği ahlâkî ilkelere aykırı davrandığı gerekçesiyle Lancaster komite önüne çağrıldı ve görevinden istifa etti. Bu arada Londralı öğretmen son bir hamle yaparak İspanya'dan bir destekçisinin gönderdiği parayla yeni bir okulun tanıtımı yaptı.¹⁰⁹ Lancaster'ın emekleriyle ortaya çıkan kurum adını 1813'te İngiliz ve Yabancı Okul Cemiyeti (bundan sonra İYOC) [the British and Foreign School Society] olarak değiştirdi.¹¹⁰ Yeniden malî sıkıntıların içine düşen ve sistemini tanıtmak için turlara başlayan Lancaster bunalıma girdi. Eşinin akıl hastalığı nedeniyle her şey daha kötüleşti ve arkadaşlarının destekleriyle 1818'de Amerika'ya gitti.¹¹¹ Ardından

¹⁰⁸ G. F. Bartle, "Lancaster, Joseph (1778-1838)", 32/362.

¹⁰⁹ Lancaster yaşanan gelişmelere çok içerlediğini ve yakın arkadaşlarına dair kırılganlığını 1816'da kaleme aldığı eserinde dile getirdi. Lancaster'ın bahsi geçen olayları kendi zaviyesinden anlattığı eser için bkz: Joseph Lancaster, *Oppression and Persecution; or a Narrative of A Variety of Singular Facts That Have Occurred in the Rise, Progress, and Promulgation of the Royal Lancasterian System of Education; Founded on Documents, Vouchers, Letters, Minutes, and well-attested Occurrences Interested with Accounts of the Good Accomplished, and Likely to be More Extensively Diffused Especially in Ireland*. By the Founder of the Lancasterian System under Royal Patronage (Bristol: Printed and Published by John Evans & Co., 1816).

¹¹⁰ İngiliz ve Yabancı Okul Cemiyeti'nin İngiltere'deki faaliyetleri için bkz: George F. Bartle, "The Role of the British and Foreign School Society in the Education of Poor Children of the Metropolis During the First Half of the 19th Century", *Journal of Educational Administration and History* 24 (1992), 74-90. Cemiyet günümüzde çalışmalarına devam etmektedir. İnternet sitesi için bkz: <https://bfss.org.uk/> (Erişim Tarihi 01/07/2022)

¹¹¹ Lancaster Amerika'ya gittiğinde onun sistemine göre okullar zaten kurulmuştu ve bu nedenle yeniden meşhur oldu. Amerika'daki destekçileri tarafından memnuniyetle karşılanan Lancaster, Birleşik Devletler başkanı ile başkentte görüşme fırsatı buldu. Amerika'nın çeşitli bölgelerinde okul kurma planları, Lancaster'ın sağlık sorunları ve malî sıkıntılar nedeniyle suya düştü. 1820'de Baltimore'a taşındı. Baltimore'a taşındıktan kısa bir süre sonra eşini kaybeden Lancaster, 1827'de yeniden evlenmeden önce Venezuela'nın başkenti Karakas'a taşındı. Kolombiya Başkanı Simon Bolivar (bu dönemde Kolombiya toprakları Venezuela'yı da içine alıyordu) 1810'da Lancaster'ın okulunu ziyaret etmiş ve Karakas'ta da bir okul kurması için söz almıştı. Ancak bölgenin Katolik olması, dil meselesi ve Lancaster'ın peşini bırakmayan malî sorunlar nedeniyle bu plan hayata geçmedi. Dahası Lancaster'ı sahtekar olarak gören İngiliz Konsolos ile arası açıldı. Lancaster'ın düğününe katılan Bolivar da bir süre sonra öğretmenden desteğini çekti. 1829 yılının Eylül ayında Amerika üzerinden Kanada'ya geçti ve Montreal'e yerleşti. Tekrar eğitim faaliyetlerine yöneldi ama bir süre sonra tekrar New York'a döndü. Burada eski dostlarından Roberts Vaux ile görüştü. Arkadaşları malî durumunu düzeltmesi için ona destek oldular. 1833'te kendini

Venezuela ve Kanada'ya giderek LES'i anlatmaya gayret etti. Hayatının sonlarına doğru kendini haklı çıkarmak için yaşadıklarını kendi gözünden anlatan bir çalışma yayımladı. Kaçan bir at tarafından çiğnenen ve ağır yaralanan Joseph Lancaster, 23 Ekim 1838'de New York'ta öldü.¹¹²

Görüldüğü üzere Londra'daki "Uzun Tartışma (1805-1812)" Anglikan Kilisesi mensupları ve müesses kiliseye karşı olan cemaatlerin ve dinî hareketlerin en önemli gündem maddesiydi. Yoksulların eğitim yoluyla ıslah edilmesi gerektiğini düşünen bu hiziplere göre yeni bir eğitim yönteminin benimsenmesi elzemdi. Aslında tartışmanın başlarında kilise taraftarları mevcut sistemin yeterli olduğu noktasında ısrarcıydılar. Ancak Quaker hareketine mensup Lancaster'ın kurduğu sistemde farklı mezheplere mensup ailelerin çocuklarını okulu kabul etmesi tartışmanın fitilini ateşlemişti. Lancaster'a karşı Anglikan Kilisesi'ne intisap etmiş Bell'i destekleyen kilise taraftarları, eğitim sistemin kim tarafından himaye edileceği ve hangi eğitim yönteminin benimseneceği noktasındaki tartışmalara ilaveten sistemin bânisinin kim olduğu konusunda da kıyasıya çekiştiler.¹¹³ Ancak tarafların tüm ısrarlarına rağmen devlet yoksulların eğitimiyle ilgili herhangi bir adım atmadı. Bunun en önemli nedeni elbette malî meselelerdi.

Londra'da kilise denetimindeki eğitim sistemini ıslah etmek ve bir eğitim yöntem belirlemek için başlayan tartışma, iki farklı cemiyetin kuruluşuna zemin hazırladı. İşçi sınıfı için ucuz bir kamusal eğitim hedefi ile yola çıkan cemiyetler, kitlelerin eğitilmesi durumunda toplumsal düzenin sağlanacağı kanaatindeydiler. Zira sanayi devrimiyle hızla değişen bir toplumda eğitim meselesi "fakirleri medenîleştirmek" için önemli bir araç olarak kullanılabiliyordu.¹¹⁴ Bell'in de ifade ettiği gibi "ahlâkî ve entelektüel makineler",

haklı çıkarmak için son hamlesini yaptı ve hayatını anlatan bir eser kaleme aldı. Bkz: Joseph Lancaster, *Epitome of Some of the Chief Events and Transactions in the life of Joseph Lancaster, Containing an Account of the Rise and Progress of the Lancasterian System of Education; and the Author's Future Prospects of Usefulness to Mankind; Written by Himself, and Published to Promote the Education of his Family*, New-Hawen: Printed for the Author by Baldwin & Peck, 1833.

¹¹² Heather Lysons-Balcon, "Lancaster, Joseph", *Dictionary of Canadian Biography*, http://www.biographi.ca/en/bio.php?id_nbr=3486 (Erişim Tarihi 01/07/2022); G. F. Bartle, "Lancaster, Joseph (1778-1838)", 363.

¹¹³ Sistemin banisinin kim olduğu noktasında yapılan tartışmalara Hindistan'ın bağımsızlık sürecinde Hint tarihçiler de katıldı. Özellikle milliyetçi tarih yazımının etkisiyle sistemin Hindistan'a ait olduğunu iddia edildi. Bu konuda bkz: Syed Nurulallah and J. P. Naik, *A Students' History of Education in India, 1800-1947* (Bombay: Macmillan, 1955)

¹¹⁴ Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of Colonial Education in India*, 4.

sadece çocukları değil toplumu da ıslah edebilirdi ve “iyi öğretmenler, iyi tebaalar ve iyi Hristiyanlar” yetiştirmek için bu yola girilmeliydi.¹¹⁵

1.3.3. Protestan Misyon Cemiyetleri, MES ve LES

1813 tarihli kayıtlara göre UEC’nin denetimindeki iki yüz otuz okulda takriben kırk bin öğrenci eğitim almaktaydı.¹¹⁶ Kilisenin denetiminde dünyanın birçok bölgesinde tanıtılan Bell’in MES’i kısa bir süre sonra yurt içi ve yurt dışındaki bağımsız misyoner cemiyetlerini ve hayırsever kurumları da bünyesine dahil etti. Sistem, Burma, Sri Lanka, Yeni Zelanda, Güney Galler, Batı Hint Adaları, Rusya, Güney Afrika, Sierra Leone, Cebelitarık, Karayipler ve İskoçya’ya ihraç edildi. İngiltere’de eğitim sistemini himaye etme mücadelesi, misyonerlerin “kafirleri medenîleştirme” davasıyla örtüştü.¹¹⁷ Bell ve Lancaster, dünyanın farklı bölgelerine sistemlerini yaymak için mücadele ederken misyoner cemiyetler kanalıyla sistem Hindistan’da uygulandı. İskoç Rahip Bell’in Madras bölgesindeki okullardan ödünç aldığı mezkûr fikirler, misyonerler tarafından “kafir halkları uygarlaştırmak” ve onları “Tanrı’nın mesajına hazır hale getirmek” için tekrar Hindistan’a ihraç edildi. MES ve LES’i Londra’da uygulayan eğitim cemiyetleri ve misyoner cemiyetler arasındaki bağlantı Kilise Misyoner Cemiyeti’nin yayın organı *Missionary Register* (1813-1855) isimli derginin sayfalarına da yansdı.¹¹⁸ Örneğin Vaftiz Misyoner Cemiyeti mensuplarından Andrew Fuller (1754-1815), Lancaster cemiyeti adına yaptığı bir konuşmada yerlilerin okuma ve yazma öğrenmesinin misyonerler için oldukça önemli olduğunu belirtmişti.¹¹⁹ Bu noktada her iki cemiyet de tüm dünyada ücretsiz okullar kurmak için kolları sıvadılar ve bu amaç için hem İngiltere’de hem de

¹¹⁵ Andrew Bell, *An Experiment in Education*, 32; Tschurenev, “Diffusing Useful Knowledge: the Monitorial System of Education”, 247.

¹¹⁶ Bell, 27 Ocak 1832’de öldüğünde İngiltere, Galler, İrlanda ve dünya çapındaki bütün İngiliz sömürgelerindeki tüm piskoposluk bölgeleri sisteme dahil edilerek cemiyetin sorumlu olduğu okul sayısı on iki bine, öğrenci sayısı ise üç yüz kırk altı bine yükseldi. Bkz: Blackie, “Bell, Andrew (1753-1832)”, 4/904.

¹¹⁷ Larry Procher - Helen May - Baljit Kaur, “The Blessing of Civilisation”: Nineteenth Century Missionary Infant Schools for Young Native Children in Three Colonial Settings-India, Canada and New Zealand, 1820s-1840s”, *Paedagogica Historica*, 45/1-2 (2009), 85.

¹¹⁸ Procher - May-Kaur, “The Blessing of Civilisation”, 85.

¹¹⁹ Tschurenev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of Colonial Education*, 34; Paul Sedra, “Exposure to the Eyes of God: Monitorial Schools and Evangelicals in Early Nineteen Century England”, *Paedagogica Historica* 47/3 (2011), 263-281.

Hindistan’da nüfuzlu kimselerle temas kurmaya çalıştılar.¹²⁰ Örneğin İYOC, Clapham tarikatının önde gelen isimlerinden ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin yöneticilerinden Charles Grant ile yakın temas içindeydi.¹²¹ İngiltere’de kurulan mezkûr iki cemiyete benzer dernekler ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere şirket topraklarında da kuruldu. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi Hindistan’da “fetihlere” giriştiği ve bu nedenle eğitim meselesini “rafa kaldırdığı” dönemde bu cemiyetler eğitim sahasındaki boşluğu doldurdular. Sonuç olarak MES ve LES hem metropolde hem de sömürgelerde nüfusu denetim altında tutmak için üretilen “anahtar stratejilerden” biri haline geldi.¹²²

Bahsi geçen iki cemiyet ilk olarak İngiltere’de yoksulların eğitimiyle ilgilenirken bu dönemde sayıları giderek artan misyoner cemiyetler de meseleye müdahil oldular. Sistemin sömürgelere taşınmasında oldukça önemli bir rol oynanan misyon cemiyetleri ve şirket içindeki destekçileri Hindistan’daki şirket topraklarının başkenti Bengal’de eğitim meselesinin de parçası oldular. Misyonerlerin alt kıtaya girişine müsaade etmeyen şirket idarecileri, bölgede yürütülen eğitim faaliyetleriyle ilgili olarak karşılarında misyonerleri ve onların şirket içindeki muhafızlarını buldular.

1.4. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ve Eğitimi Meselesi

18. yüzyılın ikinci yarısında ticarî faaliyetlerine ilaveten Hint alt kıtasında siyasî ve askerî roller üstlenen şirket, elde ettiği kazanımlar neticesinde bazı toplumsal sorunlarla baş etmek zorunda kalmıştı. Bahsi geçen dönemde şirketin gündemine giren hususlardan biri ifade edildiği üzere şirket birliklerinde görev yapan Avrupalı askerlerin Hint eşlerinden doğan çocuklardı. Şirketin erken dönem eğitim faaliyetleri, bu çocuklar için kurduğu yetimhaneler ve ıslah evleriyle başlamıştı. Şirketin yerlilerin eğitimine dair ilk teşebbüsleri de benzer tarihler de başladı. 1773 Düzenleme Yasası neticesinde atanan ilk Hindistan Genel-Valiliği görevini üstlenen İskoç Warren Hastings’in en önemli amacı, şirketin idarî ve malî durumunu düzeltmektir. Bu zorlu görev için harekete geçen genelvalinin en önemli adımlarından biri de alt kıtadaki geleneklerini devam ettirerek eğitim

¹²⁰ Cemiyetin Hindistan’daki faaliyetleri için bkz: George F. Bartle, “The Role of the British and Foreign School Society in Elementary Education in India and the East Indies 1813-1875”, *History of Education* 23 (1994), 17-33.

¹²¹ George F. Bartle, “Benthamites and Lancastrians: The Relationship between the Followers of Bentham and the British and Foreign School Society during the Early Years of Popular Education”, *Utilitas* 3 (1991), 275-288.

¹²² Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of Colonial Education in India*, 34.

kurumlarını himaye etmek ve ilim adamlarını desteklemektir. Bu siyaseti alt kıtadaki “kırılğan” şirket hakimiyetini güçlendirmek için yürürlüğe koyan Genel-Vali Hastings ve benzer tarihlerde Bengal’de şark ilimlerini çalışmaya hevesli şirket memurları, İngiltere ve Hindistan’da şirkete karşı olan grupları teskin etmeye gayret ettiler. Kısaca şirketin “kırılğan siyasî yapısını” kuvvetlendirmek ve yerlilerin gözünde şirketin olumsuz imajını değiştirmek isteyen Hastings, geleneksel yöntemlere sarıldı ve şirketin çıkarlarına zarar verdiği gerekçesiyle misyonerlerin Hint alt kıtasına girişini engelledi.¹²³

Hindistan Genel-Valisi Hastings’in geleneksel kurumları destekleme ve eğitimi seçkinleri himaye etme siyaseti, Londra’da ve Bengal’de evanjelik misyonerlerin tepkisini çekti. Londra’da Lancaster sisteminin destekçilerinden Charles Grant önderliğindeki Clapham tarikatı, 1793 İmtiyaz Sözleşmesi öncesinde “dava”ları adına oldukça önemli olan “dinî” maddeyi [pious clause] sözleşmeye eklemek için ciddi bir çaba gösterdiler.¹²⁴ Grant ve William Wilberforce ve Zachary Macaulay gibi Clapham tarikatının önde gelen isimleri şirketin misyoner karşıtı politikalarını ortadan kaldırmak ve Hindistan Genel-Valisi Hastings temellerini attığı eğitim siyasetini değiştirmek için mücadele ettiler. Bu dönemde Grant, parlamento üyelerini ikna etmek amacıyla bir risale kaleme alarak alt kıtaya dair tecrübelerini, gözlemlerini ve eğitim sistemiyle ilgili önerilerini izah etmeye çalıştı. Grant’ın ve arkadaşlarının sorduğu en önemli soru neden Hristiyan bir şirket bu sistemi desteklemekle konusunda ısrarcıydı:

¹²³ Hastings döneminde eğitim ve kültür faaliyetlerinin himaye edilmesi konusunda bkz: David Kopf, *British Orientalism and the Bengal Renaissance The Dynamics of Indian Modernization 1773-1835*, (Calcutta: Firma K. L. Mukhopadhyay, 1969). Hastings tarafından kurulan Kalküta Medresesi ve onun himayesinde kurulan diğer kurumlar için bkz: Indian Office Record (IOR), *Bengal Public Consultations*, 18 April 1781, P/2/43, ff. 314-317; Lynn Zastoupil - Martin Moir (ed.), *The Great Indian Education Debate: Documents Relating to Orientalist-Anglicist Controversy, 1781-1843* (London: Curzon Press, 1999), 73-77; Henry Sharp (ed.), *Bureau of Education, India, Selections from Educational Records Part I 1781-1839*, (Calcutta: Superintendent, Government Printing, India, 1920) 7-9; Yine bu dönemde kurulan Benares Sanskrit Koleji için bkz: IOR, *Bengal Revenue Consultations*, 17-18 of 13 January 1792, P/52/40; IOR: *Home Miscellaneous Series*, H/487, 29-46; Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 77-80; Sharp, *Selections from Educational Records*, 10-12; *Bengal Past and Present*, (8 January – June 1914), 130-137; Mahmut Cihat İzgi, “A Cultural Project of Control: The Foundation of Calcutta Madrassa and the Benares Sanskrit College in India”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2016), 91-102; Gabriel Ruth, *Learned Communities and British Educational Experiments in North India: 1780-1830* (Pennsylvania: University of Pennsylvania, Doktora Tezi, 1973.); Laurence Kitzan, “London Missionary Society and the Problem of Authority in India, 1798-1833”, *Church History*, 40/4 (1971), 458.

¹²⁴ Kitzan, “London Missionary Society and the Problem of Authority in India”, 457-459; David Spring, “The Clapham Sect: Some Social and Political Aspect”, *Victorian Studies* 5/1 (1961), 35-48; Amanda Gray Dixon, *Instigating Victorian Morality: The Clapham Sect and the Reformation of Manners Campaign* Washington and Lee University, Doktora Tezi, 2015.

“Hindu sistemindeki bütün çirkinlikleri korumaya mecbur muyuz? Canavarca olan her prensibin ve içerdiği uygulamanın bekçisi mi olduk? Hükümetimizin yetkisi ve ordumuzun gücüyle nesiller boyunca insan soyunun büyük bir kısmının başına cahillik ve sahtekarlık yoluyla gelen sefaleti desteklemeye yemin mi ettik? ... Böyle bir yükümlülüğü sürdürmek son derece saçma ve mantıksızdır; Büyük Britanya, doğrudan ya da dolaylı olarak bu tür büyük ve hayatî olan, aklî, ahlâkî ve dinî prensiplere aykırı yanlışlıkları ve teâmülleri desteklemek üzere herhangi bir zorunluluk içinde olsun, öyle mi?”¹²⁵

Öte yandan bilhassa 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren alt kıtada şirketin eğitim faaliyetlerine müdahil olmasını istemeyen şirket memurları da vardı. Onlara göre imparatorluklarının Amerika’daki kolonilerini kaybetmesinin önemli nedenlerinden biri eğitim kurumlarının desteklenmesiydi ve bu hata Hindistan’da tekrarlanmamalıydı.¹²⁶ Grant, eserinde bu fikre karşı çıkarak alt kıtada eğitim kurumlarının tesis edilmesi ve İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilmesinin önemini şu sözlerle vurguladı:

“Karanlığın en doğru ilacı ışığın getirilmesidir. Hindular yanlış yapıyorlar çünkü cahiller ve yanlışları kendilerine daha önce asla dürüst bir şekilde gösterilmemiş. Işığımızın ve bilgimizin onlara ulaşması hastalıklarına en iyi çare olacaktır ve bu çare tam bir samimiyetle teklif edilmektedir, eğer adil bir şekilde ve sabırla uygulanırsa, bu insanlar üzerinde muazzam ve tatmin edici, bizim açımızdan da itibarlı ve avantajlı sonuçları olacaktır.

Bu teması sağlamanın iki yolu var: birincisi bu ülkelerin dilleri; diğeri de kendi dilimizdir. Genelde, yabancı öğretmenler herhangi bir ülkede halka ders vermek için müracaat ettiğinde, o ülkenin insanların yerel dilini kullanırlar ... Doğu halklarımızla ilgili olarak bu usul bize uymaz. Onlar bize aittirler ve uzun bir süre onları elimizde tuttuk, çok sayıda İngiliz onların arasında ikamet etmekte, dilimiz burada bilinmeyen bir dil değil, ve dilimizi daha geniş mecralara yaymak için ortam elverişli. Dolayısıyla iki yoldan birinin seçimi bize kalmış ve hangisini tercih edeceğimiz konusunda serbestiz ...”¹²⁷

¹²⁵ IOR: Mss Eur E93; Charles Grant, *Observations on the State of Society among the Asiatic Subjects of Great Britain, Particularly with Respect to Morals; and on the Means of Improving It. – Written Chiefly in the Year 1791; Ordered, by The House of Commons, to Be Printed, 15 June 1813, (1792), Zastoupil - Moir (ed.), The Great Indian Education Debate, 81-89; 82; Sharp, Selections from Educational Records, 81-86.*

¹²⁶ Charles Grant, *Observations*, 212.

¹²⁷ Zastoupil - Moir (ed.), *The Great Indian Education Debate*, 83.

Şirket memurlarından Grant'a göre eğitim, toplumsal dönüşüm için gerekli bir araçtı. Alt kıtada yaşayan halkların ve bilhassa Hinduların ahlâkî durumları “içler acısı” bir haldeydi ve onlar “barbarca” adetlere sahiptiler.¹²⁸ Bu iddiasını güçlendirmek için Grant, Hint alt kıtasını ziyaret eden Avrupalılar gibi satı¹²⁹ uygulamasını örnek gösterdi ve bu musibetlerin Hinduların dinî inançlarından kaynaklandığını vurguladı.¹³⁰ Bu noktada çözüm halkı ikna yoluyla eğitim kurumlarına çekmek ve “İsa'nın mesajını” duyurmaktı.¹³¹ Grant ve arkadaşları, bu amaç doğrultusunda hareket ederek alt kıtada misyon merkezleri tesis etmeyi ve misyon faaliyetlerinin şirket tarafından desteklenmesini ve korunmasını talep ettiler. Bu konuda yoğun bir çaba gösteren Grant ve arkadaşları 1807 yılında Hindistan'dan kötü bir haber aldılar. Şirket ordusunda görev yapan *sepoylar*¹³² arasında patlak veren bir isyani şirketin Londra'daki Hindistan Evi'nde ciddi tartışmalara neden oldu ve Protestan misyonerleri zor duruma düşürdü. İsyanın sebebinin misyonerler olduğunu iddia eden bazı şirket yetkilileri ve buna karşı çıkan şirketin “azizleri” arasında “Risale Savaşı” adı verilen bir tartışma yaşandı.¹³³

¹²⁸ Misyonerlere karşı bu tutumun metropoldeki kilise içi mücadelelerle de bağlantısı vardı. Devlet, yönetici sınıf ve şirket memurlarının büyük bir bölümü Anglikan Kilisesi'ni desteklerken alt sınıflar muhalif grupları desteklediler. Bu grupların tartışma konularından biri de yukarıda ifade edildiği üzere İngiltere'de eğitimin kimin tarafından himaye edileceğiyle alakalıydı ve muhalif gruplar devlet ve aristokratların imtiyazlarına karşı çıktılar. Örneğin Bahsi geçen muhalif gruplar 1871 yılına kadar Oxford ve Cambridge gibi önemli kurumlara giremediler. Zastoupil – Moir, *The Great Indian Education Debate*, 83.

¹²⁹ Hint alt kıtasında eşleri ölen ve dul kalan Hindu hanımların eşleriyle birlikte yakılması geleneği. Antik dönemden itibaren uygulandığı iddia edilen satı Bâbürlü imparatorluğu döneminde çeşitli kurallar getirilerek kısıtlanmaya çalışılmıştı. Şirket idaresi uzun bir süre bu uygulama hakkında bir karar almamış ve nihayet 1829'da Hindistan Genel-Valisi Lord William Bentinck bu uygulamayı yasaklamıştı.

¹³⁰ H. V. Hampton, *Biographical Studies in Modern Indian Education* (London: Oxford University Press, 1946), 1-28.

¹³¹ Grant, *Observation*, 146; 77.

¹³² İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin yerli askerlerden oluşan birliklerine verilen isim. Sepoy Farsça sipahi kelimesinin bozulmuş halidir.

¹³³ 1806'da Vellore bölgesinde şirket bünyesindeki birliklerde görev yapan yerli askerler arasında İngiliz subayların uygulamaya koymak istedikleri bazı düzenlemelere karşı çıkan *sepoylar* bir isyan başlattılar. İsyan kısa bir süre sonra bastırıldı ancak Londra'da yankıları devam etti. Şirket yönetim kurulunun emriyle isyanın nedenlerini araştırmak için bir araştırma komisyonu kuruldu. Komisyonun raporu neticesinde dönemin Madras Valisi Lord William Bentinck görevinden alındı. Hadisenin üzerinden bir yıl geçmeden Londra'da isimsiz bir risale yayımlandı ve bu metinde isyanın sorumlusunun misyonerler olduğu iddia edildi. Bunun üzerine misyonerler ve onların şirket içindeki “azizleri” harekete geçtiler ve matbuat yoluyla isyanın sebebinin misyonerler olmadığını anlatmaya gayret ettiler. Buna karşı şirketin önde gelen tüccarları da ticarî çıkarları için misyonerlerin Hindistan'dan çıkarılması için şirket yönetim kuruluna taleplerini iletiler ve misyoner dergilerde çıkan yazılara karşı cevap verdiler. 1807 – 1809 yılları arasında yaşanan bu tartışmalar Risaleler Savaşı [The Pamphlet Wars] olarak adlandırıldı. Bu konuda detaylı bir çalışma için bkz: Cemile Akça Ataç, *The War of Pamphlets (1807-1809): A Significant Crisis Within the Missionary Challenge to the East India Company's Religious Policy of Non-Interference* (Ankara: Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998); Penelope Susan Elizabeth Carson, *Soldiers of Christ: Evangelicals and India, 1784-1833* (London: University of London, Kings College, Doktora Tezi, 1998); Risaleler Savaşında lehte vealeyhte yazılan metinlerin listesi ve konunun detaylı bir

Grant'ın mücadelesi, şirket yönetim kurulundaki diğer üyelerin muhalefeti nedeniyle neticesiz kaldı. Ancak Grant, şirket içindeki kariyer basamaklarını hızla tırmanarak bunu tersine çevirmeyi başardı.¹³⁴ 1793 sözleşmesine “dinî madde” eklemeyi başaramayan misyonerlere rağmen Bengal’de “şarkiyatçıların” oluşturduğu müfredat okullarda okutulmaya devam etti. Bu manada Genel-Vali Lord Minto’nun (görev süresi 1807-1813) 6 Mart 1811 tarihinde kaleme aldığı rapor şirketin eğitim siyasetinin temelini ve amacını göstermesi bakımından ziyadesiyle önemlidir.¹³⁵ Minto’nun metni Hastings’in şahsî çabalarından sonra Hindistan’da yerlilerin eğitimi desteklemek için şirketin “ilk” resmî önerisiydi.¹³⁶

1.4.1. 1813 İmtiyaz Sözleşmesi ve 43. Madde

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ve İngiliz Parlamentosu arasında her yirmi yılda imzalanan İmtiyaz Sözleşmesi [Charter Act] şirketin Hint alt kıtasındaki idaresiyle ilgili bazı düzenlemeleri içeren bir metindi. 1793 İmtiyaz Sözleşmesi’nin imzalanmasından önce şirketin misyoner karşıtı politikalarını değiştirmek için mücadele eden misyonerler başarısız olmalarına rağmen 1813 İmtiyaz Sözleşmesi öncesinde tekrar harekete geçtiler.¹³⁷ “Dinî maddenin” sözleşmeye eklenmesi noktasında kamuoyu oluşturmak amacıyla ciddi bir lobi faaliyeti yürüten misyonerler, İngiliz parlamentosuna “Hindistan’da yaşayan halkların mutluluğu ve çıkarı için” bir öneri sundular.¹³⁸

değerlendirmesi için bakınız: Jörg Fisch, “A Pamphlet War On Christian Missions in India 1807-1809” *Journal of Asian History*, 19/1 (1985), 22-70. İsyanın akabinde kumpanya 7 Eylül 1808 tarihinde bir emir yayınlarak şirket topraklarında Hristiyan propagandası yapılmasını yasakladı. Bahsi geçen şirket metni için bkz: Sharp, *Selections from Educational Records*, 4-6.

¹³⁴ Grant’ın hayatı ve Hindistan kariyeri için bkz: Henry Morris, *The Life of Charles Grant*, (London: John Murray, 1904); Ainslie Thomas Embree, *Charles Grant and British Rule in India*, (London: George Allen & Unwin LTD., 1962); Philip Woodruff, *The Men Who Ruled India*, (New York: Schocken, 1964), Henry Morris, *The Life of Charles Grant*, (London: John Murray, Albemarle Street, 1904).

¹³⁵ “Minute by Lord Minto, 6 Mart 1811”, *Great Britain East India Company, Select Committee on the House of Common, I Public, Appendix to the Report from the Select Committee of the House of Commons on the Affairs of the East India Company, 16 August 1832, and Minutes of Evidence* (London: Printed by the Order of the Honourable Court of Directors, 1833), 325-328.

¹³⁶ Carson, *Soldiers of Christ: Evangelicals and India*, 150.

¹³⁷ Penelope Carson, “Missionaries, Bureaucrats, and the People of India, 1793-1833”, *Orientalism, Evangelicalism, and the Military Cantonment in Early Nineteenth Century India: A Historiographical Overview*. ed. Nancy G. Cassels (New York: Edwin Mellen Press, 1991), 125-155; Penelope Carson, “An Imperial Dilemma: The Propagation of Christianity in early Colonial India”, *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 18/2 (2008), 169-190; Penelope Carson, *The East India Company and Religion 1698-1858* (Woodbridge: The Boydell Press, 2012);

¹³⁸ C. H. Philips, *The East India Company 1784-1834* (Manchester: Manchester University Press, 1940), 155-189; B. B. Misra, *The Central Administration of the East India Company 1773-1834*, (Manchester: Manchester University Press, 1959).

1793 sözleşmesi ile mukayese edildiğinde şirket tüccarlarının eli eskisi kadar güçlü değildi. Zira Genel-Vali Wellesley dönemindeki (v. 1798-1805) şirketin genişleme siyaseti ve Napolyon'un Avrupa'daki faaliyetleri şirkete ekonomik olarak ciddi bir darbe vurmuştu.¹³⁹ Netice itibariyle Grant ve arkadaşları, Hindistan'a misyonerlerin girişini engelleyen şirket politikasını esnettiler ve şirket idarecilerinin izni dahilinde misyonerlerin Hindistan'a girişine izin veren "dinî maddeyi" sözleşmeyi eklemeyi başardılar:

"Hindistan'da İngiliz hâkimiyetindeki yerlilerin çıkarlarını ve mutluluğunu teşvik etmek ve aralarında yararlı bilgi, dinî ve ahlâkî gelişimin tanıtılmasına yol açabilecek bu tür önlemlerin almak bu ülkenin görevidir. Yukarıdaki amaçların gerçekleştirilmesinde, bu hayırsever tasarımları gerçekleştirmek amacıyla Hindistan'a gitmek ve Hindistan'da kalmak isteyen kişilere kanunen yeterli kolaylıklar sağlanacaktır.

Avrupalıların ülkenin iç kısmıyla ilişkilerine saygı duyan yerel Hükümetlerin otoritesi korunduğu ve Hindistan yerlilerinin şimdiye kadar dinlerini özgürce yaşamaları için dayandıkları İngiliz Hükümetinin ilkelerinin her zaman muhafaza edilmesi şartıyla, dokunulmaz bir şekilde korunmak:

Ve yukarıdaki amaçlarla Hindistan'a gitmek ve Hindistan'da kalmak isteyen kişiler için, söz konusu Hindistan İşleri Komiserler Kurulu'na herhangi bir başvurunun alınmasından itibaren bir ay içinde nerede ve ne sıklıkta yapılacağına dair hüküm verilecektir."¹⁴⁰

Böylece bu madde ile uzun yıllardır şirket içinde misyon davasının destekçileriyle tüccarlar arasında devam tartışmalar kısmen son buldu. Bengal, Bombay ve Madras'taki şirket idarecileri, çeşitli bahaneler ileri sürerek misyonerlerin bölgeye girişini engellenmek istemesine rağmen bu tarihten sonra Amerikan, İngiliz, İskoç ve diğer Protestan misyonerler bölgeye akın ederek alt kıtanın farklı bölgelerinde misyon merkezleri kurdular. Sözleşmeyle Hindistan'ın kapılarını açan misyon davasının öncüleri, kurdukları okullarda Bell ve Lancaster'ın eğitim yöntemini uyguladılar.

¹³⁹ Kumpanyanın 1793 yılında borcu takriben 8 milyon civarındayken 1813 yılına gelindiğinde bu borç 32 milyon sterlini bulmuştu. Bu konuda bkz: *Fourth Report from the Select Committee on the Affairs of the East India Company*, 1812.

¹⁴⁰ The East India Company Charter 53 George III, c. 155, Section 33, Resolution 13, Carson, *The East India Company and Religion*, 250, Appendix 4.

Bahsi geçen sözleşmede misyonerleri memnun eden bir diğer madde ise eğitim meselesiyle ilgiliydi. Sözleşmenin 43. Maddesi şirketin Hindistan'da yıllık yüz bin rupiden (on bin sterlin) az olmamak şartıyla belli bir meblağı eğitim işlerine tahsis etmesine karar vermişti:

“Ve ayrıca şu maddeler de kanunen onaylandı: belirtilen bölgesel kazanımlardan gelen kira gelirleri, devlet gelirleri ve elde edilen karlardan, askerî, sivil ve ticarî kurumların masrafları karşılandıktan ve borç faizi ödendikten sonra, geriye kalanını burada belirtilen tarzda idare etmek konsey genel valisinin yasal hakkı olacak, her yıl 100 bin rupiden az olmamak kaydıyla bir miktar para, Hindistan'da ilimlerin yeniden canlandırılması ve geliştirilmesine, ülkedeki eğitilmiş insanların teşvik edilmesine ve Hindistan'daki İngiliz topraklarında yaşayan insanlar arasında modern bilimlerin tanıtılmasına ve yayılmasına harcanacak ...”¹⁴¹

Sözleşmenin 43. maddesi Hindistan'da eğitim alanında şirketin sorumluluklarının çerçevesini çizmekteydi. Bu noktada şirketin iki mühim vazifesi vardı. Bunlardan birincisi Genel-Vali Hastings'in siyasetine bağlı kalarak geleneksel ilimlerin himaye edilmesi ve desteklenmesi; ikincisi ise modern bilimlerin Hindistan'da kurulmuş ve kurulacak okullarda müfredata eklenmesi ve tanıtılmasıydı. Hem geleneksel ilimlerin hem de modern ilimlerin himaye edilmesi gerektiğini ifade eden bu madde, Londra'daki şirket idarecilerinin tarafları teskin etmek için attıkları bir adım olarak değerlendirilebilir. Londra'daki Şirket Yönetim Kurulu bu madde ile bir yandan Hastings'in temellerini attığı ve haleflerinin de benimsediği eğitim siyasetini resmî olarak kabul ederken diğer yandan Grant ve arkadaşlarının taleplerine kulak vermişti.

Ancak şirket idarecilerinin tarafları teskin etme ve orta yolu bulma konusundaki bu çabası, çekişmeye son vermek yerine eğitimle alakalı tartışmaları daha da alevlendirdi. Eğitim meselesiyle ilgili yaşanan kafa karışıklıklarını önlemek adına Londra'daki şirket idarecileri bir yıl sonra sözleşmenin ilgili maddesinin nasıl uygulanması gerektiği hususunda bir yol haritasını alt kıtadaki idarecilere gönderdi.

¹⁴¹ The East India Company Charter 53 George III, Chapter 155 Section 43, 1138; Zastoupil - Moir, *The Great Indian Education Debate*, 90-93; Sharp, *Selections from Educational Records*, 22; The Law Relating to India, and the East India Company; with Notes and an Appendix (London: William H. Allen, 1840), 172.

1.4.2. Şirket Yönetim Kurulunun İlk Yol Haritası: 1814 Eğitim Talimatı

Sözleşmenin 43. maddesi hem geleneksel hem de modern ilimlerin himaye edilme sorumluluğunu şirkete vermişti lâkin bunun nasıl yapılacağı ve işlerin hangi birim tarafından yürütüleceği meselesi belirsizliğini koruyordu. Kuvvetle muhtemel buna bir cevap olması için Londra'daki Şirket Yönetim Kurulu, 3 Haziran 1814 tarihinde Hindistan Genel-Vali Konseyi'ne yeni bir emir gönderdi.¹⁴² Bu metin, Hindistan'da eğitim işlerinin Bengal Hükümeti'nin öncülüğünde nasıl yürümesi gerektiği, atılması gereken adımları ve Londra'daki idarecilerin niyetini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Bahsi geçen metnin bütününe bakıldığında Londra'daki Şirket Yönetim Kurulu Hindistan'daki “kırılgan” siyasî yapı hakkında tedirgindi. Özellikle 1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nde misyonerlerin Hindistan'a girişine izin verilmesiyle bazı şirket idarecilerinin endişelerini artmıştı. Bu noktada bölgede yerlilerin eğitimi ile ilgili yapılması gerekenler anlatılırken Hindistan'daki siyasî ilişkilerin ve halkın ön yargılarının göz önünde bulundurulmasının altı çizilmişti.¹⁴³

Şirket idarecilerine göre sözleşmenin ilgili maddesinde belirtilen amaçlara “devlet kolejleri ve şirketin inşa ettiği sistemle” ulaşmak mümkün değildi. Zira bölgedeki kast sistemi ve seçkinler, şirket tarafından kurulan kolejlere itibar etmezdi. Bu noktada yapılması gereken şey “yerlilerin adetlerine ve alışkanlıklarına tam manasıyla hassasiyet göstermekti”. Özellikle Hindular için kutsal addedilen Benares şehrinin şirket hâkimiyetine girmesi bu noktada “yeni fatihler” ve Marata halkları arasındaki ilişkilerin kuvvetlendirilmesi noktasında önemli bir “vasıta” olabilirdi. Dolayısıyla Londra'daki idareciler, Bengal Hükümeti'ne Benares şehrinde devam eden eğitim faaliyetlerine örnek gösterdi. Hindular için kutsal addedilen bu şehirdeki kadîm kurumların ve bu kurumlarda devam eden çalışmaların incelenmesi ve değerlendirilmesi onlara göre şirket ve yerliler arasındaki ilişkileri kuvvetlendirebilirdi. Bu çalışmaları teşvik etmek amacıyla yerli âlimlerin taltif edilmesi dikkat çeken önerilerden biriydi.¹⁴⁴

¹⁴² “Public Letter to Bengal, 3 Haziran 1814”, IOR: *Bengal Draft Dispatches*, F/3/31, 25-43; Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 93-98; Sharp, *Selections from Educational Records*, 22-24.

¹⁴³ “Dispatch to the Governor-General in council of Fort William in Bengal, 3 June 1814”, IOR: *Bengal Draft Dispatches*, F/3/31, 25-43; Zastoupil-Martin Moir, *The Great Indian Education Debate*, 93-97; Sharp, *Selections from Educational Records*, 22-24.

¹⁴⁴ Dispatch to the Governor-General in council of Fort William in Bengal, 3 June 1814”, 95.

Bengal'deki yetkililere sunulan yol haritasındaki bir diğer önemli husus, Genel-Vali Hastings döneminden itibaren şirket hâkimiyetindeki topraklarda devam eden eğitim faaliyetlerinin memnuniyetle karşılanması ve bunun örnek gösterilmesidir. Özellikle bahsi geçen kurumların eğitim masraflarının köy gelirlerinden ve vergilerden karşılanması önemliydi. Şirketin Londra'daki idarecileri, eğitim yöntemi konusunda İskoç Papaz Andrew Bell'in benimsediği eğitim metodunu işaret ettiler. Bell'i bu konuda takdir eden Londra, Bell'in yönteminin artık "ulusal kurumlarda" uygulandığını belirterek Madras Eğitim Sistemi'ni makul bir yöntem olarak Bengal'deki yetkililere önerdiler.¹⁴⁵

Netice itibarıyla 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın ilk yıllarında İngiltere ve Hindistan'da eğitim sahasında ciddi tartışmalar devam etmekteydi. Madras'ta bir yetimhanede idareci olarak görev yapan Bell'in bölgedeki tecrübeleri sayesinde yazdığı eseri ve Lancaster'ın Londra'daki okullar konusundaki şikayetleri, Londra'da bir eğitim yöntemi meselesini gündeme getirmişti. Öte yandan İngiltere'de eğitim sisteminin kilise denetiminden çıkmasını talep eden müesses kilise karşıtları, yeni bir eğitim sistemi çağrısıyla yoksulların eğitimi konusunu gündemlerine almışlardı. Kilise taraftarları ve karşıtları arasındaki bu tartışma, Londra'da iki farklı cemiyetin kurulmasına zemin hazırlarken, Bell ve Lancaster'ın eğitim yöntemi ilk olarak İngiltere'de daha sonra İskoçya, İrlanda, Kuzey ve Güney Amerika'da uygulanmıştı. Okullarda uygulanan bu sistem, bahsi geçen dönemde hızla artan misyoner cemiyetlerin de dikkatini çekmişti. Misyonerler bu dönemde bir yandan sistemi uygulamak için çaba gösterirken diğer taraftan Hindistan'ın kapılarının kendilerine açılması için lobi faaliyetleri yürüttüler. Alt kıtada şirket idarecilerinin şirketin siyasî çıkarlarını korumak için geleneksel ilimleri himaye ettiği bir döneme tesadüf eden bu talepler, alt kıtadaki eğitim tartışmaları alevlendirmişti. 1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nde, misyonerler amaçlarına ulaşırken bu tarihten sonra bölgeye akın eden bilhassa Protestan misyonerler alt kıtanın farklı bölgelerinde kurdukları okullarda sistemi uygulamak için ciddi bir çaba sarf ettiler. Ancak 1813'te, Londra'daki Yönetim Kurulu eğitim alanında önemli bir adım attığında şirket kuvvetleri Marata pîşvâsına ve beylerine karşı askerî hamlelerini sıklaştırırken eğitim işleri ikinci plana atıldı. Dolayısıyla 1813-1823 yılları arasında geçen on yıllık dönemde şirketin Bengal

¹⁴⁵ "Dispatch to the Governor-General in council of Fort William in Bengal, 3 June 1814", 95.

topraklarında eğitim misyonerlerin eline bırakıldı. Bengal Hükümeti, sözleşmenin ilgili maddesi uyarınca ilk ciddi adımı 1823'te attı ve Bengal Genel Eğitim Komitesi kuruldu.¹⁴⁶

1.5. Yeni Aktörler: Protestan Misyonerler ve Eğitim Faaliyetleri

18. yüzyılın son yılları Protestan misyonerlerin uyanışı noktasında önemli bir dönemdi. İngiltere'de başlayan ve daha sonra kıta Avrupa'sına ve Amerika'ya sıçrayan “büyük uyanış” neticesinde birçok misyoner cemiyet kurulmuştu.¹⁴⁷ Kurulan cemiyetlerin desteğiyle misyon davasının öncüleri “Kafir halklara İsa'nın mesajını ulaştırmak” amacıyla dünyanın farklı bölgelerine gittiler. Misyonerlerin hedefindeki coğrafyalardan biri de Hint alt kıtasıydı. Onlar, Hristiyan bir şirketin hâkimiyetindeki bu bölgede rahatça faaliyetlerini yürütebileceklerini düşündüler. Ancak daha önce ifade edildiği gibi şirketin ticarî menfaatlerini gerekçe göstererek bu tür faaliyetleri engellemesi, hem Hindistan'da hem İngiltere'de ciddi tartışmalara neden oldu. 1813 yılında büyük ölçüde sona eren bu tartışmalar neticesinde misyonerler, şirketin izniyle alt kıtaya girmeye başladılar ve misyon merkezleri kurdular.¹⁴⁸ 18. yüzyılın son çeyreğinde bölgeye şirketin izni olmaksızın giren Protestan misyonerlerin mihmandarlığı ve desteğiyle bu büyük coğrafyanın farklı bölgelerine dağıldılar.

Protestan misyonerler farklı dillerin konuşulduğu ve çeşitli inanç mensuplarının yaşadığı bu büyük coğrafyada yerel dilleri öğrenmek faaliyetlerine başladılar. Davalarını yerli halka anlatmak için yerel dilleri öğrenme meselesine büyük önem veren misyonerler, erken dönemlerden itibaren dil bilgisi kitapları kaleme aldılar ve bu dilleri öğreten yerlilerle temas kurdular. Misyon merkezi kurdukları bölgelerde yerel dilleri öğrenen Protestan misyonerlerin ikinci önemli adımı Hristiyan inancını öğretmek amacıyla okullar kurmaktı. Bu şekilde yerli ailelerin çocuklarını okullara çekmeyi uman misyonerler, 18.

¹⁴⁶ “Bengal Government resolution in the Territorial Revenue Department, 17 Juley 1823”, Zastoupil-Martin Moir, *The Great Indian Education Debate*, 108-109.

¹⁴⁷ Ayşe Aksu, *Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolu'sundaki Eğitim Faaliyetleri (1820-1900) ve Bunun Osmanlı Toplum Yapısına Etkileri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010) 18; Delphin Prema Dhanaseeli, “Advent of American Missionaries in India”, *International Journal of Advanced Historical Research* 1/1 (2013), 1-13.

¹⁴⁸ Chancey, Karen “The Star in the East: The Controversy over Christian Missions to India, 1805-1813”, *The Historian* 60/3 (1998), 507-522.

yüzyılın ilk yarısında alt kıtanın güney bölgelerine yerleşen Alman Protestan misyonerlerin attıkları adımları izlediler.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde misyonerler eğitim sahasındaki en önemli avantajı, şirketin yerel güçlere karşı sürdürdüğü askerî harekâtlar ve şirket idarecilerinin sadece yüksek öğretimle ilgilenmesiydi. Bu otorite boşluğunu fırsata çeviren Protestan misyonerler, hem eğitim sahasında ilk tohumları hem de ilk öğretim düzeyinde okullaşma sürecinin temellerini attılar. Yine bu dönemde Protestan misyonerler Londra'daki eğitim yöntemlerini alt kıtada uyarlayarak yeni bir sistem inşa etmek için kolları sıvadılar. Bu süreçte hazırladıkları kılavuz kitaplarla yeni kurulacak sistemin anahtarlarını hazırlayan misyonerler, yerel eğitim sisteminin “bozulmuş” olduğunu vurgu yaptılar. Hint alt kıtasına gelen ve eğitim faaliyetleriyle ilgilenen misyonerlerin bağlı oldukları cemiyetlere gönderdikleri raporlara bakıldığında bu vurgu ve yeni bir sistem kurma düşüncesi oldukça açıktır. Mevcut eğitim sisteminin onarılmaz olduğunu ifade eden misyonerler, bir eğitim sistemi inşa etmek isteyen şirket memurlarına da ilham kaynağı oldular. Her ne kadar bu süreçte şirketin Bengal, Bombay ve Madras Hükümet memurları yerlileri tahrik etmemek amacıyla misyonerlerin faaliyetlerinden uzak durmaya çalıştılar. Şirket idarecileri Hindistan'ın yeni sakinlerinin tecrübelerinden faydalandıkları gibi birçok misyoner de şirketin eğitim siyasetinin şekillenmesinde önemli roller oynadı.

Yeni bir sistem inşa etme sürecindeki bu katkılarına ilaveten misyonerlerin bir diğer önemli başarısı sundukları eğitime uygun olarak hazırladıkları ders kitapları oldu. 19. yüzyılın ilk yarısında Hindistan'da kurulan eğitim cemiyetlerinin raporlarına bakıldığında en önemli meselelerden biri ders kitaplarının eksikliği idi. Bu konuda da ilk adımları atan Bengal bölgesindeki misyonerler oldu ve eğitim cemiyetleri kanalıyla ders kitaplarının farklı bölgelere ulaştırılmasında mühim roller üstlendiler. Hulasa İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin idarecileri hâkimiyetleri altındaki bölgelerde eğitim meselesini gündemlerine aldıklarında ve bu meseleleri tartıştıklarında eğitim konusunda tecrübe ve bilgi sahibi olmuş Avrupalılar vardı. Bu bağlamda Bombay'da şirket idarecileri tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerinin incelenmesinden önce Bengal ve Bombay'da kurulan misyon merkezlerine ve bunların eğitim sahasındaki gayretlerini odaklanmak sürecin daha net bir şekilde ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır.

1.5.1. Bengal’de Protestan Misyonerler ve Eğitim Cemiyetleri

Londra’da kurulan Vaftizci Misyoner Cemiyeti [The Baptist Missionary Society], Kilise Misyoner Cemiyeti [The Church Missionary Society] ve İngiliz Misyoner Cemiyeti [The British Missionary Society] İngiltere’de yoksulların eğitimiyle ilgilen misyoner cemiyetlerden bazılarıydı.¹⁴⁹ Mezkûr cemiyet mensuplarının hedef seçtikleri bölgelerden biri de Hint alt kıtasıydı ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgeye giderek misyon merkezleri kurmaya başladılar. Bunların bir bölümü bahsi geçen sözleşmenin ilgili maddesi uyarınca şirketten izin alarak bölgeye girmişlerdi. Şirketin girişlerine izin vermediği misyonerler ise Hint alt kıtasına ulaştıktan sonra uzun yıllardır bölgede görev yapan misyonerlerden yardım aldılar.

Hint alt kıtasında uzun yıllardır faaliyet gösteren misyonerlerden en önemlileri “Serampore Üçlüsü” olarak şöhrete kavuşan William Carey (1761-1834), William Ward (1769-1823) ve Joshua Marsman (1768-1837) idi. 1793’te bölgeye gelen bu isimler bölgede misyon merkezlerinin kurulması, desteklenmesi ve gelişmesi noktasında öncü isimler olarak öne çıktılar. İlginçtir ki Charles Grant misyon davasını savunmak adına çalışmasını kaleme aldığı yıl, William Carey Protestan misyon hareketinin kurucu metni olarak değerlendirilecek eserini tamamladı.¹⁵⁰ Yine ilginçtir ki Grant ve arkadaşları alt kıtayı misyon faaliyetlerine açmak için mücadele ederken aynı yıl Carey gizlice bölgeye girdi ve uzun yıllar sürecektir bir hikâyenin ilk adımlarını attı.¹⁵¹ Bilhassa Serampore

¹⁴⁹ David W. Savage, “Evangelical Educational Policy in Britain and India”, *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 22/3 (1994), 432-461; Clive Whitehead, “The Contribution of the Christian Mission to British Colonial Education”, *Paedagogica Historica* 35/1, 321-337; Clive Whitehead, “The Historiography of British Imperial Education Policy, Part I: India”, *History of Education* 34/3 (2005), 315-329.

¹⁵⁰ William Carey, *An Enquiry into the Obligations of Christians to Use Means for the Conversion of the Heathens; in Which the Religious State of the Different Nations of the World, the Success of Former Undertaking, and the Practicability of Further Undertakings, Are Considered* (Leicester: Ann Ireland, 1792).

¹⁵¹ Asıl mesleği ayakkabıcılık olan Vaftizci misyoner Carey ve arkadaşlarının Hindistan’daki faaliyetleri için bkz: John Clark Marshman, *The Life and Times of Carey, Marshman, and Ward; Embracing the History of the Serampore Mission* (London: Longman, Brown, Green, Longmans & Roberts, 1859); William Carey ve arkadaşlarının kurdukları misyon merkezinde yürüttükleri faaliyetlerle diğer misyonerlere örnek oldular ve tesis ettikleri eğitim sistemi hakkında bir risale de kaleme aldılar; James Marshman, William Carey, and William Ward, *Hints Relative to Native Schools Together with an Outline of an Institution for their Extension and Management* (Serampore: Serampore Mission Press, 1816). Serampore üçlüsünün tesis ettikleri eğitim sistemi ve kurdukları okullar hakkında bkz: Mary Hilton, “A Transcultural Transaction: William Carey’s Baptist Mission, the Monitorial Method and the Bengal Renaissance, in *Connecting Histories of Education: Transnational and Cross-Cultural Exchanges in (Post) Colonial Education*” ed. Barnita Bagchi vd. (New York: Berghahn Books, 2014), 85-104.

çevresinde faaliyetlerine hız veren alt kıtanın yeni sakinleri çeşitli cemiyetler kurarak Avrupa ve Amerika'daki faaliyetleri bölgeye taşıdılar.

Sözleşmenin ardından Bengal'e ulaşan ilk misyonerler, Yerel Okullar Cemiyeti'ni kurdular. [Society for Native Schools]. Kalküta yakınlarında kurulan okulları denetleyen bu cemiyetin kuruluşundan sonra misyonerler tarafından atılan ve Hindistan'daki eğitim işlerini ciddi manada etkileyen en önemli kurum, Kalküta Okul Kitabı Cemiyeti [The Calcutta School Book Society] idi. 1817'de kurulan bu cemiyetin çatısı altında eğitim faaliyetleri yürüten misyonerler ve eğitimciler bir araya geldiler.¹⁵² Kuruluşundan kısa bir süre sonra mezkûr cemiyet, Bengal'deki ilk öğretim okullarına genellikle misyonerler tarafından hazırlanan ders kitaplarını ve materyallerini tedarik etmek için kolları sıvadı. Bununla yetinmeyen misyonerler bir yıl sonra Kalküta Okul Cemiyeti'ni [The Calcutta School Society] kurdular. Cemiyetin amacı Bengal'de varlığını sürdüren yerlilere ait okulları ıslah etmektir.¹⁵³ Bengal'de faaliyetlerine hız veren ve kurdukları cemiyetler sayesinde misyon davasını yerlilere anlatmaya çalışan misyonerler, Bombay ve Madras'ta faaliyet gösteren Protestan misyonerlere de örnek oldular.

1.5.2. Bombay'da Protestan Misyonerler ve Eğitim Faaliyetleri

1.5.2.1. ABCFM ve Amerikalı Misyonerler

William Carey'in yankı uyandıran eserinden sonra birçok misyoner “kâfir” topraklara ulaşmak için harekete geçmişti.¹⁵⁴ 18. yüzyılda Hindistan'ın güney bölgelerine gelen Alman Proteston misyonerlerden ve Bengal yakınlarında faaliyetlerini sürdüren İngiliz Protestan misyonerlerden sonra bölgeye gelen ilk grup Amerikalı misyonerlerdi. Amerika'da kurulan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)

¹⁵² Tschurennev, “Diffusing Useful Knowledge: the Monitorial System of Education in Madras, 250.

¹⁵³ *Bengal Past and Present*, (1959), 30-69; Charles Lushington, *The History, Design and Present State of the Religious, Benevolent and Charitable Institutions, Founded by the British in Calcutta and its Vicinity*. (Calcutta: Hindustanee Press, 1824), 156-184.

¹⁵⁴ Arthur Mayhew, *Christianity and the Government of India* (London: Faber & Gwyer Limited, n. d.); Julius Richter, *A History of Missions in India* (New York: Fleming H. Revell Company, 1908); John William Kaye, *Christianity in India An Historical Narrative* (London: Smith, Elder and Co., 1859); M. A. Sherring, *The History of Protestant Missions in India* (London: Trübner & Co., Ludgate Hill, 1875); Norman Etherington (ed.), *Mission and Empire* (New York: Oxford University Press, 2005); Richard Lovett, *The History of the London Missionary Society 1795-1895* (London: Oxford University Press, 1899); Anderson Rufus, *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions in India* (Boston: Congregational Publishing Society, 1874)

cemiyetine mensup beş misyoner, Carey'in rehberliğinde yola çıktılar.¹⁵⁵ Aslında bu beş misyonerin hedefi, Hindistan toprakları değildi. Burma'ya gitmek için yola çıkan Amerikalı misyonerler, yaşanan hadiseler nedeniyle alt kıtaya gitmek zorunda kaldılar.

1812 yılının son günlerinde Kalküta'ya gelen misyonerlerin şehre girişine izin verilmedi ve Şubat 1813'te kaçarak Bombay'a gittiler.¹⁵⁶ Bombay Valisi Evan Nepean (v. 1812-1819) Amerikalı misyonerlerin bölgede kalması için yardım elini uzatırken merkezî hükümet misyonerlerin bir an önce Bombay'dan gönderilmesini talep etti. Dindar bir şirket memuru olan Vali Nepean misyonerlerin şehirde kalmaları için onlara kefil oldu. Ancak Büyük Britanya ve Birleşik Devletler arasında patlak veren savaş (1812-1815), misyonerlerin Bombay'da çıkarılmasına neden oldu. Bu gelişmeler üzerine Bombay Hükümeti harekete geçmeden ve bir karar almadan önce Amerikalı misyonerler, Samuel Newell'in çağrısı üzerine Bombay'dan ayrılmak için hazırlandılar. Tam bu sırada İngiliz sulh hâkimi Amerikalı misyonerlerin Bombay'da kalmasına izin veren bir karar çıkarınca Bombay'da kalmaya karar verdiler. Kuvvetle muhtemel böyle bir kararın çıkmasının sebebi kısa bir süre önce 1813 İmtiyaz Sözleşmesiyle ilgili kararın Hindistan'a ulaşmasıydı.

Öte yandan Ekim 1813'te Hindistan genel-valilik makamına atanan Lord Moira'nın (Marquess of Hastings v. 1813-1823) bölgeye gelişi de misyonerlerle ilgili kararların uygulanması bakımından önemli bir gelişmeydi. Bengal'de bu konuda bazı adımlar atılması üzerine Bombay Valisi Nepean da misyonerlerle ilgili meseleyi vali konseyinin gündemine getirdi ve durum şirket yönetim kuruluna iletildi. Bu tarihlerde şirketin yönetim kurulu başkanı misyonerler için oldukça değerli bir isimdi. Uzun yıllar

¹⁵⁵ Hindistan'a giden Amerikalı misyonerler: Adoniram Judson (1788-1850), Samuel Newell (1785-1821), Samuel Nott (1784-1826), Gordon Hall, and Luther Rice (1783-1846) 6 Şubat 1812 tarihinde iki farklı gemiyle denize açıldılar ve 16 Haziran 1812 tarihinde Kalküta'ya ulaştılar. Bu isimlerden ilk üçü eşlerini de yanına almıştı. Amerikalı misyonerlerin hikâyesi için bkz: Mehmet Ali Doğan, *American Board Of Commissioners For Foreign Missions (ABCFM) and "Nominal Christians": Elias Riggs (1810-1901) and American Missionary Activities in the Ottoman Empire* (Utah: The University of Utah, Middle East Studies, Doktora Tezi, 2013), 28.

¹⁵⁶ Amerikalı misyonerlerin en önemli talihsizliği 1812'de Amerika kolonileri ve İngilizler arasında başlayan savaşı. Kalküta'ya gelen bu isimlerden Samuel Nott, sağlık sorunları sebebiyle ailesiyle Hindistan'dan ayrıldı. Samuel Newell'in eşi Harriet Newell Hindistan'a geldikleri yılın sonunda hayatını kaybetti. Adoniram, eşi ve Rice ABCFM'den istifa ettiler ve Baptist misyonerlere katıldılar. Eşini kaybeden Newell ise bir adaya çekildi ve acısını yaşadı. Bahsi geçen isimler hakkında detaylı bir çalışma için bakınız: Charles A. Maxfield, *The "Reflex of Influence" of Missions: The Domestic Operations of the American Board of Commissioners for Foreign Missions 1810-1850* (Virginia: Union Theological Seminary, Doktora Tezi, 1995), 4-18; Royal Gould Wilder, *Missions Schools in India of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (New York: A. D. F. Randolph, 1861), 53-55.

misyonerlerin Hindistan’da rahatça faaliyet göstermesi için mücadele eden “Aziz” Charles Grant, kuruldaki muhalif yöneticilere karşı misyonerlerin şehirde kalması fikrini destekledi. Bombay’a gönderilen kararla Amerikalı misyonerlerin Bombay’da ikamet etmesinin önündeki tüm engelleri kaldırdı.¹⁵⁷ Kararın ardından Bayan Hall ve Samuel Nott (1788-1869), Şubat 1813’te Bombay’a gelirken Samuel Newell (1784-1821) bir yıl sonra onlara katıldı.

Macera dolu bir seyahatin ardından Bombay ulaşan Samuel Nott ve Gordon Hall misyon faaliyetlerine başladılar ancak Nott rahatsızlığı sebebiyle Amerika’ya dönmek zorunda kaldı. Amerikalı misyonerlerin ilk yılları, dil bilmemeleri ve hükümetin kısıtlamaları nedeniyle verimsiz geçti. 1814 yılının sonunda hükümetin kendilerine tahsis ettiği bölgelerde İngilizce vaaz vermeye başlayan Amerikalı misyonerler bir okul açtılar.¹⁵⁸ İlk olarak Marati dilini öğrenmeye başlayan misyonerler, bir süre sonra belirli bir vaaz yeri olmaması sebebiyle yerli halkla temas kurmak için okul kurmanın gerekli olduğuna karar verdiler. 1816 yılının sonunda Amerika misyonerlerinin açtığı dört okulda takriben 300 öğrenci eğitim görmekteydi. 1818 senesinde Hall ve arkadaşları tarafından açılan okul sayısı on dört olmuştu ama “öğrencilerin okula devam etmemesinden; uygun ders kitaplarının temin edilmemesinden ve öğretmenlerin dinsiz olmasından” şikayetçilerdi.¹⁵⁹ Bu sorunları çözmek için Bombay’da ve Madras’ta kurulan okul cemiyetlerini inceleyen misyonerler, bu süreçte okul ve öğrenci sayısını arttırmaya devam ettiler. 1823 yılı itibarıyla Amerikalı misyonerlerin denetiminde yirmi altı okul ve bu okullarda okuyan bin öğrenci vardı.¹⁶⁰

İlk olarak Hindu erken çocukların eğitimiyle ilgilenen Amerikalı misyonerler, 1824 yılında kız öğrenciler için de bir okul açtılar.¹⁶¹ Bir yıl sonra misyonerler tarafından kaleme alınan rapora göre *Marati Misyonu*’nun denetiminde kurulan okullarda toplan 340

¹⁵⁷ Sherring, *The History of Protestant Missions in India*, 250.

¹⁵⁸ Royal Gould Wilder, *Missions Schools in India of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (New York: A. D. F. Randolph, 1861), 55.

¹⁵⁹ Wilder, *Missions Schools in India of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, 58.

¹⁶⁰ Mitch Numark, “Hebrew School in Nineteenth-Century Bombay: Protestant Missionaries, Cochin Jews, and the Hebraization of India’s Bene Israel Community, *Modern Asian Studies* 46/6, (2012), 1769; L. Bissell, “History of the Educational Operations of the American Marathi Mission From its Commencement to 1881” içinde *Memorial Papers of the American Marathi Mission: 1813-1881* (Bombay: Education Society’s Press, 1822), 57.

¹⁶¹ *The Gazetteer of Bombay City and Island*, 3/102.

öğrenci eğitim görüyordu ve bunların 9'u kızdı.¹⁶² 1829 yılına gelindiğinde sayı 400'e ulaşmış ve bunların 122'si okuma, yazma ve el işi öğrenmişti. 1831'de Amerikan Misyonu, sekiz erkek ve on üç kız okulunun faaliyetlerini yürütüyordu ve toplam öğrenci sayısı 760'tı. 1815-1832 yılları arasında Amerikalı misyonerlerin Marata topraklarındaki faaliyet alanları genişlerken Ahmadnagar şehrinden de okullar kurmaya başladılar. Ancak bu hızlı artış beraberinde ekonomik sıkıntıları getirdi ve Boston'daki merkezden daha fazla maddi yardım talebinde bulundular. Örneğin 1823 yılı için maddi destek takriben 1300 dolardı ve bu yılın sonunda öğrenci sayısı bin beş yüze yaklaşmıştı.¹⁶³

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Bombay merkezli misyon hareketleri için önemli bir gelişme 1825'te yaşandı ve Bombay Misyoner Birliği kuruldu. Bölgede görev yapan farklı milletlere mensup Protestan misyonerler için bir ağ oluşturması bakımından bu hamle dikkate değerdi ve Amerikalı misyonerler de birliğe katıldılar. 1826'da yaşanan sarsıcı gelişme ise bölgeye gelen ilk isimlerden Gordon Hall'ın kolera sebebiyle hayatını kaybetmesiydi. Değerli bir ismi yitiren misyon hareketi, bu süre zarfında okul kurulması yönünde gelen talepleri reddetmek zorunda kaldı.

Misyon okullarında yerli öğretmenleri görevlendiren Amerikalı misyonerler, bu durumdan pek memnun değillerdi. 1828'de misyon liderleri “öğretmenlerin ve öğrencilerin dua sırasında ayakta durmalarını zorunlu hale” getiren bir karar aldıklarında bazı Brahmanlar öğretmenler buna tepki göstererek okuldan ayrıldılar. Bu sorun kısa bir süre sonra çözülmesine rağmen Amerikalı misyonerler için önemli bir tecrübe olarak kayıtlara geçti.¹⁶⁴

1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nin akabinde bölgeye ulaşan ilk Protestan misyoner grup Amerikalılardı. Şirket idarecileriyle yaşanan anlaşmazlıklara rağmen Bombay'da ve Marata hâkimiyetindeki diğer topraklarda misyon merkezleri kurdular ve okullaşma sürecini başlattılar. Görüldüğü üzere yerel dilleri öğrenen Amerikalı misyonerler erken dönemlerde eğitim alanında üç önemli sorun olduğunu vurguladılar: Öğrencilerin okula devam etmemesi, Hristiyan inancına mensup olmayan öğretmenler ve ders kitaplarının

¹⁶² Mountstuart Elphinstone Collection, (bundan sonra M. E. Coll.) Mss. Eur. F 88 / Box 15, No. 10/2B: *Report of the Native Free Schools in Bombay and Its Vicinity, Under the Direction of the American Missionaries*, Bombay, 1824; M. E. Coll., Mss. Eur. F 88 / Box 15, No. 10/2B: *Second Report of the Native Free Schools in Bombay and Its Vicinity, Under the Direction of the American Missionaries*, Bombay, 1825.

¹⁶³ *The Gazetteer of Bombay City and Island*, 3/102.

¹⁶⁴ Wilder, *Missions Schools in India of the American Board*, 61-64.

eksikliği. Bu meseleler, 19. yüzyıl boyunca tüm misyonerlerin şikayetçi olduğu ve çözmek için uğraştığı sorunlar olarak varlığını korumaya devam etti. Öte yandan yerli halkın misyonerlerle ilgili bazı kanaatleri de bu dönemde oluşmaya başladı. Hintler, kendilerini inançlarından döndürmek isteyen Avrupalılara karşı menfi duygular beslediler ve bu tavır şirket idaresinin eğitim siyasetini de etkiledi. Amerikalı misyonerlerin yaşadığı bu ilk tecrübenin ardından bölgeye farklı milletlerden Protestan misyonerler de gelmeye başladı. Örneğin İskoçlar Bombay'a ulaşan ikinci Protestan misyoner gruptu

Tablo 1: Bombay Amerikan Misyonu Okulları

Erkek Okulları			Kız Okulları		Yatılı Kız Okulları		İngilizce Eğitim Veren Okullar		Toplam
Yıl	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci			
1816	4	300	—	—	—	—	—	—	300
1817	6	400	—	—	—	—	—	—	400
1818	14	900	—	—	—	—	—	—	900
1819	19	1000	—	—	—	—	—	—	1000
1820	20	1050	—	—	—	—	—	—	1050
1821	15	750	—	—	—	—	—	—	720
1822	18	900	—	—	—	—	—	—	940
1823	26	1454	—	—	—	—	—	—	1454
1824	39	2000	1	—	—	—	—	—	2000
1825	39	2000	1	25	—	—	—	—	2075
1826	24	1499	9	466	—	—	—	—	1965
1827	16	1126	10	577	—	—	—	—	1703
1828	19	1100	10	400	—	—	—	—	1500
1829	31	1200	10	400	—	—	—	—	1600
1830	17	1000	18	500	—	—	—	—	1500
1831	21	1485	12	442	—	—	—	—	1927
1832	18	1322	12	383	—	—	—	—	1705
1833	16	1500	12	500	—	—	—	—	2000
1834	16	1295	12	300	1	10	1	25	1630
1835	17	868	14	330	2	50	2	75	1323
1836	17	868	12	330	2	50	—	—	1240
1837	10	550	6	200	2	40	—	—	790
1838	8	450	4	150	2	40	—	—	640
1839	5	300	3	84	2	44	—	—	428
1840	8	317	4	100	2	42	—	—	459

Kaynak: Wilder, *Missions Schools in India of the American Board*, 153.

1.5.2.2. İskoç Protestan Misyonerler

19. yüzyılın ilk yarısında Bombay'da misyon faaliyetlerine başlayan bir diğer Protestan misyoner grup İskoçlardı. Amerikalı dava arkadaşları gibi tek bir cemiyete mensup olmayan İskoçlar arasında kiliseye mensup cemiyetler olduğu gibi kilise karşıtı farklı

cemaatler ve mezheplerin himayesindeki kurumlar da vardı. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde alt kıtaya ulaşan ilk İskoç misyoner John Stevenson (1798-1858) idi. Lisans ve yüksek lisans eğitimini Glasgow Üniversitesi'nde tamamlayan Stevenson, 1823'te İskoç Kilisesi kanalıyla Bombay'a ulaştı. Kilise bünyesindeki İskoç Misyoner Cemiyeti'nin üyesi olan Stevenson, 1828'de misyon merkezini kurarak faaliyetlerine başladı. Sonraki yıllarda şirket bünyesinde din adamı [chaplin] olarak çalışmaya başlayan Stevenson, 1831'de Marata başkenti Pune'ye taşındı ve faaliyetlerine bu şehirde devam etti.¹⁶⁵

Stevenson'un ardından Bombay'a gelen bir diğer önemli isim John Wilson (1804-1875) isimli İskoç'tu. 1828'de Edinburgh Üniversitesi'nde lisans eğitimini tamamlayan Wilson, sekiz yıl süren eğitim hayatında filoloji, felsefe ve teoloji alanlarında dersler alırken Gucarâtî, İbranice, Yunanca, Latince, Urduca, Hintçe, Farsça ve Arapça dillerini öğrendi. Dindar bir öğrenci olan Wilson, 1825'te üniversite içinde Hristiyan Bilgisinin Yayılmasına Yardım Eden Edinburgh İlahiyat Öğrencileri Derneği [Edinburgh Association of Theological Students in Aid of the Diffusion of Christian Knowledge]'ni kurdu. Misyon faaliyetlerine ilgi duymaya başlayan Wilson, Bombay'da faaliyetlerine devam eden İskoç Misyoner Cemiyeti'ne başvurdu. Hindistan'da görev yapan tanıdıklarının yardımıyla bölge hakkında bilgi sahibi olan Wilson, Bombay'a gitmeden önce bir yıl kadar anatomi, cerrahlık ve tıp alanlarında eğitim aldı. Nihayet 1829'da İskoç Kilisesi'nin desteğiyle eşiyle birlikte Bombay'a doğru yola çıktı.

Bombay'a yerleştikten sonra eşi Margaret ile birlikte Maratî dilini öğrenmeye başlayan Wilson ailesi, misyon davası için 1829'da ilk okulları kurdular. Bundan iki yıl sonra presbiteryen ilkelerine bağlı bir Hint kilisesi kuran Wilson, 1832'de *Ambrolie İngilizce Okulu* [The Ambrolie English School]'nu kurdu.¹⁶⁶ 45 Hindu ve Parsî öğrenci ile eğitim

¹⁶⁵ Bölgeye geldikten kısa bir süre sonra The Bombay Gazette'nin editörlerinden biri olarak çalışmaya başlayan Stevenson, Sanskrit ve Maratî dillerinde uzmanlaştı ve önde gelen bir şarkiyatçı olarak Kraliyet Asya Cemiyeti'nin Bombay şubesinin üyeliğine seçildi.

¹⁶⁶ Wilson'un hizmetleri sadece misyon faaliyetleriyle sınırlı kalmadı. Bombay'a gidişinden kısa bir süre sonra 1830'da Hindistan'daki en eski Hristiyan mecmuası, *Oriental Christian Spectator*'ı kurdu. Aynı yıl Bombay Edebiyat Cemiyeti üyeliğine seçilen Wilson, 1835'te cemiyetin başkanlık görevini üstlendi. Kraliyet Asya Cemiyeti'nin de üyeliğine de seçilen Wilson, 1848'de Bombay Mağara Tapınağı Komisyonu [Bombay Cave Temple Commission]'nun ilk başkanlığını üstlendi. 1857'de eğitim faaliyetlerine başlayan Bombay Üniversitesi'nin kuruluş çalışmalarında yer alan Wilson, ilk olarak dekanlık görevini üstlendi ve ardından 1869'da bu üniversitenin rektör yardımcısı oldu. Wilson bölgedeki tarih eserlerinin korunması konusundan da bazı çalışmalar yaptı. Bundan kısa bir süre Dekken Yerel Tercüme Cemiyeti [Deccan Vernacular Translation Society] üyesi oldu. Son olarak 1861'de Hindistan Arkeolojik Araştırması [Archaeological Survey of India] kurulması için lobi faaliyetleri yürüttü. John Wilson, 1 Aralık 1875'te Bombay'da öldü. Wilson'un hayatı ve kariyeri için bkz: George Smith, *The Life of John Wilson, D. D. F.*

hayatına başlayan bu okul Bombay’da seçkinlerin İngiliz öğrenme taleplerinin karşılayan bir kurum olarak öne çıktı. Dört yıl sonra bu okula bir kolej eklemeyi başaran John Wilson, Maharaştra’da İskoç misyon hareketinin öncülerinden biri haline gelirken eşi Margaret da eğitim faaliyetlerine dahil oldu.¹⁶⁷ Margaret Wilson 1832’de kız öğrenciler için bölgedeki ilk yatılı okul kurdu.¹⁶⁸

Öte yandan bu okullarda Hindu, Müslüman, Parsî, Jain ve Goa şehrinden gelen Hristiyan Hint öğrenciler eğitimlerine devam ederken Wilson ailesi Konkan bölgesindeki Musevi erkek ve kız öğrencilerle de ilgilendiler ve Maratî ve İbrani dillerinde eğitim veren okullar kurdular. Wilsonlar, farklı inançlara mensup öğrencilerin Hristiyan inancına göre eğitilmesi için çaba gösterirken ders kitapları ve diğer dinî yayınlar için Amerikan misyonierlerinin yardımlarıyla kurulan Bombay Risale ve Kitap Derneği [Bombay Tract and Book Society] ile iş birliği tesis ederek basım işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütmeye çalıştılar. Eğitim ve misyon faaliyetlerine ek olarak Wilson bölgedeki Hindu Brahman ve Müslüman ulema ile dinî konularda münazaralar yaptı ve bu tartışmalara dair metinleri kurduğu yayın organı *Oriental Christian Spectator*’da yayımladı.¹⁶⁹

Wilson bölgeye gelişinden on yıl kadar sonra İskoç Misyonier Cemiyeti ile sorunlar yaşamaya başladı. Yaşanan gelişmeler üzerine Wilson ve arkadaşları bu cemiyetten bağımsız olarak İskoç Kilisesi’nin genel kuruluna davet edildiler. Cemiyetle yaşadığı anlaşmazlık neticesinde okulunun adını İskoç Misyon Okulu [the Scottish Mission School] olarak değiştiren Wilson, okul binası da Bombaylı seçkin ailelerin ikamet ettiği bir muhite taşıdı. Ancak batı Hindistan’da faaliyetlerine devam eden İskoç misyonierler için tek sorun cemiyet ile olan ilişkileri değildi ve kısa bir süre sonra yerlilerle de bazı sorunlar yaşamaya başladılar. Wilson’un okullarında eğitim gören iki gencin Hristiyan

R. S. *For Fifty Years Philanthropist and Scholar in the East* (London: John Murray, 1878); E. I. Carlyle, rev. David W. Savage, “Wilson, John (1804-1875)”, *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 59/597-599; Mitchell William Numark, *Religion: British Missionaries and the Politics of Religious Knowledge in Colonial India and Bombay* (Los Angeles: University of California, 2006), 15-23; H. Verney Lovett, “Education and Missions to 1858”, *The Cambridge History of India: The Indian Empire*, vol. 4, ed. H. H. Dodwell (Cambridge: Cambridge University Press, 1932).

¹⁶⁷ John Wilson’un kurduğu bu kolej daha sonra Wilson Koleji adını alırken halen faaliyetlerine devam etmektedir. Kolejin internet sitesi için bkz: <https://www.wilsoncollege.edu/> (Erişim Tarihi 01/07/2022)

¹⁶⁸ Margaret Wilson Nisan 1835’te Hindistan’da öldü. 1843’te sağlık sorunları nedeniyle Bombay’dan ayrılmak zorunda kalan Wilson, bölgeye dönmenden önce 1846’da Isabella Dennistoun ile evlendi.

¹⁶⁹ Avril Ann Powel, *Contact and Controversy Between Islam and Christianity in Northern India, 1833-1857; The Relations Between Muslims and Protestant Missionaries in the North-Western Provinces and Oudh* (London: University of London, School of Oriental and African Studies, Doktora Tezi, 1983), 110; Smith, *The Life of John Wilson*, 97-137.

inancını benimsemek istemesi üzerine gelen tepkilerden çekinen misyonerler, kolluk kuvvetlerinin nezaretinde bu öğrencileri vaftiz ettiler. Bu hadise üzerine bölgede misyonerlere karşı ciddi bir tepki oluştu ve aileler çocuklarını okullardan almaya başladılar.

Batı Hindistan kıyılarına Wilson'un ardından gelen bir diğer önemli isim John Murray Mitchell (1815-1904) idi. Hint alt kıtasının doğu kıyılarındaki eğitim ve misyon faaliyetleriyle meşhur olan İskoç Alexander Duff'tan etkilenen Mitchell, 1838'de John Wilson ve Robert Nesbit (1803-1855) ile birlikte Bombay'a geldi.¹⁷⁰ 19. yüzyılın ilk yarısında John Wilson ile birlikte eğitim alanında önemli işler yapan isimlerden biri olan Mitchell, İskoç Kilisesi ile yaşanan sorunlar sebebiyle Bağımsız Kilise'ye [Free Church] katıldı.

Çeşitli misyon cemiyetlerinin destekleriyle alt kıtaya giden John Stevenson, John Wilson ve John Murray Mitchell'in yanı sıra bölgede bazı gönüllü faaliyetler de vardı. 1813'te kurulan Bombay İncil Cemiyeti (BİC) bunlardan biriydi. Hristiyan inancına dair eserlerin basılması amacıyla 1804'te İngiltere'de kurulan İngiliz ve Yabancı İncil Cemiyeti [British and Foreign Bible Society]'ni örnek alan ve bu cemiyetin üyelerinden Bombay Valisi Evan Nepean (1752-1822) tarafından desteklenen BİC'in kuruluş amacı Kitâb-ı Mukaddes yaygınlaştırılmasıydı. Kuruluşundan kısa bir süre sonra farklı dillerde kutsal metinleri Bombay ve dışında dağıtmaya başlayan BİC'in ardından bölgede faaliyetlerine başlayan bir diğer misyoner kurum, daha önce ifade edildiği üzere Bombay Misyonerler Birliği idi. Kurumun amacı adından anlaşılacağı üzere Hindistan'daki tüm misyonerleri "kardeşlik" bağıyla bir araya getirmektir. Birliğin Bombay'daki faaliyetleri neticesinde 1827'de yine Bombay'da misyonerlere ait yayınların basılması ve dağıtılması için Genel Dinî Risale Cemiyeti [General Tract Society] kuruldu. Cemiyet, Hindistan'da faaliyet gösteren misyonerlerin dinî metinlere ulaşması bakımından oldukça mühim bir sorumluluk üstlendi.¹⁷¹ Son olarak Amerika ve İskoçya'dan gelen Protestan misyonerleri, Kilise Misyoner Cemiyeti [Church Missionary Society]'ne bağlı İngiliz misyonerler takip etti. 1820 yılında bu cemiyete mensup Misyoner R. Kennedy'nin bölgeye gelmesiyle resmen faaliyetler başladı.

¹⁷⁰ Lionel Alexander Ritchie, "Mitchell, John Murray (1815-1904)", *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 38/411-412.

¹⁷¹ Sherring, *The History of Protestant Missions in India*, 251-253.

Görüldüğü üzere 19. yüzyılın ilk yılları, bölgede misyon faaliyetlerinin başlaması ve misyon merkezlerinin kurulması noktasında oldukça önemli bir süreçti. 1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nin imzalanmasının akabinde bölgeye akın eden Amerikalı, İskoç ve İngiliz misyonerler, misyon merkezleri kurarak yerel dilleri öğrendiler ve eğitim işlerine el attılar. Şirketin bu dönemde Marata beylerine karşı yürüttüğü askerî faaliyetlerden dolayı eğitim işleriyle ilgilenememesini fırsat bilen misyonerler bilhassa ilk öğretim alanına ve kast dışı gruplara yöneldiler. Elbette 1813 sonrasında Bombay'da eğitim faaliyetlerini gündemine alan sadece Protestan misyonerler değildi. Şirketin denetiminde kurulan Bombay Kilisesi de fakir Avrupalıların eğitimi konusunda harekete geçti ve Bombay'da yaşayan Avrupalıların bağışları ve katkıları sayesinde Bombay Eğitim Cemiyeti kuruldu. Kilise ve onun himayesinde kurulan eğitim cemiyeti 1819'da Maratalar'ın mağlup edilmesiyle sınırları genişleyen Bombay Eyaleti'ndeki eğitim faaliyetlerinin en önemli paydaşlarından biri haline geldi.

1.6. Bombay Kilisesi ve Erken Dönem Eğitim Faaliyetleri

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin ilk ticarî merkezlerinden Bombay adası ifade edildiği üzere İngiliz kralı tarafından şirkete kiralanmıştı.¹⁷² 1668-1818 tarihleri arasında Bombay ve bağlı adaları ıslah etmeye ve şenlendirmeye çalışan şirket memurlarının gündemini işgal eden konulardan biri de şirketin denetimindeki bölgelerde görev yapan Avrupalı memurların Hindistan'da doğan çocuklarının eğitimiydi ve Bombay'da bu konuda ilk kayda değer adım Anglikan Kilisesi'ne bağlı bir rahip tarafından atıldı.¹⁷³ Kilisesi'nin onayıyla şirket tarafından Bombay şehrine papaz olarak atanan Richard Cobbe¹⁷⁴ 1715-

¹⁷² S. M. Edwardes, *The Rise of Bombay A Retrospect* (Bombay: Times of India Press, 1902); *The Gazetteer of Bombay City and Island*, Volume II (Bombay: Time Press, 1909); Shafaat Ahmad Khan, *Anglo Portuguese Negotiations Relating to Bombay 1660-1677* (London: Oxford University Press, 1922); Mridula Ramanna, "Nineteenth Century Writings in English on Western India: Pre-1867, *Indian Historical Review* 36/2 (2009), 257-271

¹⁷³ Hint alt kıtasında fakir Avrupalıların çocukları için ilk resmî adım şirket subaylarından William Kirkpatrick (1754-1812) tarafından atıldı. James Kirkpatrick (1730-1818)'ın gayri resmi evliliğinden dünyaya gelen ve yatılı okullarda büyüyen William Kirkpatrick, 1782'de kaleme aldığı metinde fakir subayların yetim kalan çocuklarının bakımı ve eğitimi için bir fon kurulmasını önerdi. Subayların maaşlarından zorunlu kesinti yapılmasını kabul eden şirket onayı ile ilk yetimhane 1783'te Bengal'de kuruldu. Şirketin idarî merkezinde yaşanan bu gelişmelerin akabinde Madras ve Bombay'da da yetimhaneler kuruldu. Matthew Atmore Sherring, *The History of Protestant Missions in India From their Commencement in 1706 to 1871* (London: Trübner & Co., Ludgate Hill, 1875), 247.

¹⁷⁴ *The Gazetteer of Bombay City and Island* (Bombay: The Time Press, 1910), 3/100; Richard Cobbe'un Bombay'a papaz olarak atanmasını talep eden dilekçe için bkz: IOR/E/1/14 ff. 428 – 431. Şirketin bu konudaki kararı ve onayı için bakınız: IOR/E/1/5/ ff. 141-142v.

1720 yılları arasında topladığı bağışlarla Bombay Kalesi içinde bir kilisenin inşasına öncülük etti.¹⁷⁵ Cobbe, 1715 yılının Haziran ayında verdiği bir vaazın ardından topladığı bağışlarla kilise inşaatına Kasım 1715'te başladı. Kale içinde inşasına başlanan Bombay Kilisesi, Bombay Valisi Charles Boone (1715-1722)'un da katıldığı bir törenle 1718 yılının ilk günlerinde açıldı.¹⁷⁶ Bu süreçte şirket idarecileri de Rahip Cobbe'a yürüttüğü faaliyetlerle ilgili destek olmayı ihmal etmedi.¹⁷⁷

Bombay Kilisesi'nin inşa sırasında Londra'daki misyonerler ve kilise mensuplarıyla görüşen Rahip Cobbe, 11 Ekim 1715'te Londra merkezli Hristiyan Bilgisini Teşvik Cemiyeti [The Society for Promoting Christian Knowledge, 1698] sekreteri Henry Newman (1670-1743)'a yazdığı mektupta Bombay'da kurmayı planlandığı okul için bir öğretmen talebinde bulundu. Bu konuda Newman'dan destek talebinden bulunan Cobbe, cemiyetin şirketle görüşmesini istedi.¹⁷⁸ Cobbe'un mektubuna cevaben 14 Şubat 1719 tarihli bir mektup kaleme alan Henry Newman, Madras'taki "St. George Kalesi'nde olduğu gibi Bombay'da da hayırseverler tarafından desteklenen bir okulun kurulmasından cemiyetin memnuniyet duyacağını" ifade etti. Mektupla birlikte 1718-19 senesinde cemiyetin Londra'da dağıttığı kitapları hediye olarak gönderen Newman, öğretmen talebiyle ilgili cemiyetin bu meseleye karışmak istemeyebileceğini belirtti. Cemiyetin şirkete karşı bazı sorumlulukları olduğunu hatırlatan Newman, şirketle bir sorun yaşamak istemediklerinin altını çizdi. Ayrıca Newman, Cobbe'un talebini şirket idarecilerini iletmesini ve kendisini de bu konuda bilgilendirmesini istedi. Londra'daki cemiyet Bombay'da yürütülecek faaliyetlere gereken desteği vermeye hazırdı.¹⁷⁹

Bunun üzerine Rahip Cobbe, Eylül 1719'de Bombay Kilisesi'nde mezkûr meseleyle ilgili bir vaaz vererek tekrar cemaatinin desteğini başvurdu. Bombay Valisi Charles Boone'nun da katıldığı vaazda Cobbe, "din kardeşlerine" toplum için faydalı işler yapmanın "Tanrı

¹⁷⁵ *The Gazetteer of Bombay City and Island* (Bombay: The Time Press, 1910), 3/100; "A Sermon Preached on Occasion of Building the Church of Bombay, Before the Honourable William Aislabie, Esq., General and Governor of Bombay, &c. &c. Council, 19 July 1715", Richard Cobbe, *Bombay Church: or True Account of the Building and Finishing the English Church at Bombay in the East Indies with a List of The Benefactions Contributed thereunto, From the Year it was Begun 1715 to the Year it was Finished 1718: Also the First Rise of the Charity-School Proposed to be Erected There 1719; with a few Remarks on the Indian Letters* (London: Printed by J. and W. Oliver in Bartholomew-Close and Sold by John Rivington, Bookseller to the Society for Promoting Christian Knowledge, at the Bible and Crown in St Paul's Church-yard, 1766) 3-18.

¹⁷⁶ Cobbe, *Bombay Church*, 86-105;

¹⁷⁷ Cobbe, *Bombay Church*, 20-61.

¹⁷⁸ "A Letter from Richard Cobbe to Henry Newman, 11 October 1715", Cobbe, *Bombay Church*, 26-27.

¹⁷⁹ "A Letter Henry Newman to Richard Cobbe, 14 February 1719", Cobbe, *Bombay Church*, 115-116.

katında” ne kadar önemli olduğunu İncil’den bazı cümlelere atıf yaparak hatırlattıktan sonra fakir Avrupalı çocukların eğitilmesi için kurulacak hayırsever okul için [Charity School] desteklerini talep etti. Vaazın akabinde cemaat kurulacak okul için 6190 rupi bağış yaptı.¹⁸⁰ Böylece 1719 senesinde kale içinde Protestan çocukların eğitimi için bir okul kurulmuş oldu.¹⁸¹ Cobbe, vaazından birkaç gün sonra Cemiyet Sekreteri Newman’a bir mektup yazdı ve yaşanan gelişmeleri aktardı. Londra’dan gönderilen kitaplar için teşekkür ettikten sonra şirketin Madras’ta olduğu gibi Bombay’da da kurulacak okula katkı sağlayacağını aktardı.¹⁸²

18. yüzyılın ilk yıllarında Bombay Kalesi içinde inşa edilen kilise çevresinde kurulan okul bir süre sonra maddi sıkıntılarla uğraşmaya başladı. Toplanan bağışlar, okul ve kilise giderlerini karşılamayınca kaynak arayışına girildi ve şirket idaresine başvuruldu. 1752 yılında şirket yönetim kurulu Bombay Hükümeti’ne “şehirde yaşayan askerlerin, denizcilerin ve diğer görevlilerin çocuklarına eğitim verebilecek hayırsever okulların kurulmasını” tavsiye etti. Bu öneriden kısa bir süre yönetim kurulu “kölelerin çocuklarının” da okullara kabul edilmesi ve fakir Avrupalıların çocuklarıyla “karıştırılmasını” içeren bir emir gönderdi.¹⁸³

Maddi kaynak arayışıyla ilgili okul idarecilerinin karşılaştığı sorunların boyutunu göstermesi bakımından arşiv belgelerine yansıyan Eleanor Boyd’un hadisesi çarpıcıdır. 1767 senesinde hayatını kaybeden Bayan Boyd, takriben altı bin rupilik mirasını Bombay’daki okula bağışlamasına rağmen ölümünün ardından kilise ve okul idarecileri bu parayı bir türlü kullanmamışlardı. Boyd’un dul olmadığına ve eşinin Londra’da ikamet ettiğine dair söylentiler ortaya çıkınca mirastan kaynaklanan yasal sorunlar okulun rahat bir nefes almasına izin vermedi ve bu mesele 1824 yılına kadar çözülemedi.¹⁸⁴ Bu dönemde Bayan Boyd’un mirası ve bunun faizi takriben on sekiz milyon rupi

¹⁸⁰ “A Sermon Preached on Occasion of A Charity-School at Bombay, Before the Honourable Charles Boone, Esq; President and Governor of Bombay”, Cobbe, *Bombay Church*, 122-137. Bu miktar Cobbe’u belirttiğine göre 773 İngiliz sterlinine karşılık gelmekteydi.

¹⁸¹ Mahendra Nath Law, *Promotion of Learning in India by Early European Settlers Up to About 1800 AD* (London: Longman, Green and Co, 1915), 79; J. M. Sen, *History of Elementary Education in India*, (Calcutta: The Book Company, 1941), 61.

¹⁸² “A Letter from Richard Cobbe to Henry Newman, 17 September 1719”, Cobbe, *Bombay Church*, 116-118.

¹⁸³ “Fisher’s Memoir”, Appendix to 1832, 228-229; *The Gazetteer of Bombay City and Island* (Bombay: At the Time Press, 1910), 3/100.

¹⁸⁴ “The Annals of Native Education”, *The Bombay Quarterly Review*, (July and October, 1855), 2/126; “Fisher’s Memoir”, 229; A. N. Basu (ed.), *Indian Education in Parliamentary Papers* (Bombay, Calcutta: Asia Publishing House, 1952), 1/42.

civarındaydı. Arşivi kayıtlarına bakıldığında mirasın okula aktarılması konusunda birçok kişinin araya girdiği ve Bombay'daki vali konseyini ikna etmeye çalıştığı görülecektir.¹⁸⁵

Maddi zorlukların üstesinden gelemeyen yöneticiler, bayan Boyd'un mirasının peşinden koşmaya devam ederken şirketin kapısını da çalmaya devam ettiler. 1771 senesinde şirket yönetim kurulu okulun yaşadığı maddi sorunlar nedeniyle bin rupi kadar destek verilmesine karar verdi.¹⁸⁶ 1807'de ise okul yöneticilerinin talebi üzerine yönetim kurulu Boyd'un mirasından tahakkuk eden yaklaşık iki bin yedi yüz rupilik faiz gelirini okula tahsis etti. Ancak mesele 1824'e kadar çözülemedi ve bu tarihe kadar mirastan gelen faiz gelirleri okula aktarılmaya devam etti.¹⁸⁷ 1825 yılında okul, hükümetin kararıyla Bombay çevresindeki Byculla bölgesine taşındı.¹⁸⁸

Papaz Cobbe'un Bombay Kilisesi içinde kurduğu okul, bölgede yaşayan Avrupalı subayların çocuklara dinî eğitim vermek amacıyla faaliyetlerine başlamıştı. Maddi zorluklarla boğuşmasına rağmen bu kurum, Londra'daki din adamlarının desteğini kazanmış ve şirket idarecileri tarafından da desteklenmişti. 18. yüzyılın sonunda Bengal ve Madras'ta yetimhanelerin kurulmasının akabinde şirket idarecilerinin kararıyla bu okul Avrupalı subayların yetim çocuklarını da kabul etmeye başlamış ve Bombay'daki eğitim faaliyetleri bu okul etrafında serpilmeye devam etmişti.

1.6.1. Bombay Şehrinde Fakirlerin Eğitimini Teşvik Cemiyeti

Rahip Cobbe tarafından kurulan ve Bombay'da faaliyetlerine devam eden okulla ilgili önemli bir gelişme 29 Ocak 1815 tarihinde gerçekleşti. Bombay'da ikamet eden Avrupalılar Bombay Kilisesi'nde bir araya gelerek bölgede devam eden eğitim faaliyetlere dair önemli bir görüşme yaptılar. "Mevcut hayırsever okulların geliştirilmesi için en iyi yolları değerlendirmek ve bölgede yaşayan Avrupalı fakir ailelerin çocuklarına dinî eğitim verilmesini" sağlamak amacıyla toplanan bu isimlerin niyeti, eğitim faaliyetleri geliştirmek ve denetlemek için bir cemiyet kurmaktır.¹⁸⁹ Cemiyetin 1816'da

¹⁸⁵ Bombay'daki okuldan sorumlu olan idari komitenin bayan Eleanor Boyd'un mirası hakkında dile getirdiği iddialar ve talepler için bkz: IOR/F/4/281/6429, IOR/F/4/182/3494 ve IOR/F/4/503/12032; "Fisher's Memoir", Appendix to the Report, 229.

¹⁸⁶ *The Gazetteer of Bombay City and Island*, 3/100; "Fisher's Memoir", 229.

¹⁸⁷ Appendix to the Report, 100-101.

¹⁸⁸ J. M. Sen, *History of Elementary Education in India* (Calcutta: The Book Company, 1941), 61.

¹⁸⁹ "Extract First Annual Report of the Bombay Education Society, 1816. R. V. Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II, 1815-1840* (Bombay, Calcutta: Asia Publishing House, 1955), 3; Appendix to the Report, 229-231.

yayımladığı ilk rapora göre bu mesele daha önce William Erskine'in Bombay İncil Cemiyeti'ne gönderdiği mektupta gündeme gelmiş ancak bir netice elde edilememişti.

Yapılan toplantı neticesinde “topluma faydalı bireylerin” yetiştirilmesi için hayırseverlerin desteğiyle fakir çocukların, “hem Hristiyan dininin esaslarına uygun bir şekilde eğitim almaları hem de faydalı bilgiler öğrenmeleri ve meslek sahibi” olmaları noktasında bir mutabakata varıldı. Zira Bombay’ın Avrupalı sakinlerine göre “ulusların medenî ve ahlâkî gelişimleri için çocuklara erken yaşlarda verilen eğitim” önemliydi ve bu amaca ulaşmak adına Bombay Şehrinde Yoksulların Eğitimini Teşvik Cemiyeti’nin [The Society for Promoting the Education of the Poor within the Government of Bombay] kurulmasına karar verildi. Yine üyelerin oy birliği ile cemiyetin ilk başkanlığına Bombay Valisi Evan Nepean seçilirken başkan yardımcılığı görevini sabık Bombay Valisi George Brown (v. 1811-1812), John Elphinstone ve Yargıç Alexander Anstruther (1769-1819) üstlendi. Cemiyetin hamilik görevi, dönemin Kalküta Piskoposuna, yardımcı hamilik görevi ise George Barnes (1782-1847)’a teslim edildi.¹⁹⁰ Bombay’da yaşayan dindar Avrupalılar tarafından kurulan bu cemiyetin adı ilerleyen yıllarda Bombay Eğitim Cemiyeti (BEC) olarak değiştirildi ve cemiyet bu isimle anılmaya başlandı.¹⁹¹

1.6.2. Bombay Eğitim Cemiyeti’nin Eğitim Faaliyetleri (1816-1819)

Hindistan’ın batı kıyılarında Bombay Kilisesi’nin idarecileri ve Bombay’da yaşayan Avrupalıların destekleriyle kurulan Bombay Eğitim Cemiyeti, idarecilerine göre Hindistan’daki şirket topraklarında gönüllü bağışlarla desteklenen “ilk ve tek” eğitim cemiyetiydi. Kurulduğu günden itibaren maddi zorluklarla boğuşan cemiyet, Hindistan’da görev yapan din adamlarının ve şirket memurlarının desteğine muhtaç bir şekilde faaliyetlerine devam etti.¹⁹² Bengal’deki merkezî hükûmetten uzak olmaları ve kısıtlı imkânlarla sahip olmalarını kayda değer sorunlar olarak gören cemiyet mensupları, bunları gönüllülerinin destekleriyle aşmayı umdular.

¹⁹⁰ Elizabeth Sparrow, “Nepean, Sir Evan, first baronet (1775-1882)”, Oxford Dictionary of National Biography (Oxford: Oxford University Press, 2004), 40/425-26; “Extract from Second Annual Report of the Bombay Education Society, 1817”. Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 8.

¹⁹¹ Günümüzde faaliyetlerine devam eden ve 2015’te 200. kuruluş yılını kutlayan cemiyetin faaliyetleri için bkz: <https://www.christchurchschoolmumbai.org/history.php> (Erişim Tarihi 10 Eylül 2022)

¹⁹² “Extract from First Annual Report of the Bombay Education Society, 1816”. Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 108.

Cemiyet idarecileri, yeni kurulan cemiyete üye veya abone olanlara, her yıl kurumun faaliyetlerini içeren raporlar gönderdiler ve cemiyetin ilk yıllık raporu 1816'da yayımladı. Cemiyetin yürüttüğü veya yürütmeyi planladığı eğitim faaliyetlerini konu edinen bu raporlar, Maratalar'ın mağlup edilmesi sonrasında Bombay Hükümeti tarafından tesis edilecek eğitim politikaları öncesinde Bombay şehrinde eğitim sahasında atılan adımları göstermesi bakımından oldukça önemlidir.¹⁹³

1815 yılının ilk günlerinde Bombay Kilisesi'nden yapılan toplantı neticesinde kurulan Bombay Eğitim Cemiyeti'nin attığı ilk adım, 1718'de Rahip Cobbe tarafından kurulan okulun denetimini eline almak ve Bombay Kalesi içinde bir *Merkez Okul* [the Central School] açmak oldu. Okulun kuruluş amacı, fakir Avrupalıların Hint eşlerinden doğan çocuklara dinî eğitim vermektir ancak yerli çocukların da okula kabul edilmesine karar verildi. Cemiyetin yayımladığı ilk rapora göre, Merkez Okul'da, Avrupalı ailelerin çocuklarıyla birlikte dört Hristiyan Ermeni, bir Müslüman, bir Parsî ve bir Afrikalı öğrenci eğitim görmekteydi ve eğitim ücretleri öğrencilerin aileleri tarafından karşılanmaktaydı.

Cemiyetin denetimindeki okullarda Anglikan Kilisesi'nin destekçileri tarafından benimsenen *Ulusal Eğitim Sistemi* yani Andrew Bell'in Madras Eğitim Sistemi uygulanmaktaydı. Mezkûr raporda, cemiyet idarecileri tarafından "Hindistan yerlilerinin uyguladığı eğitim yönteminin gelişmiş bir uzantısı" olarak görülen bu eğitim metodu Bombay Eğitim Cemiyeti ve Bombay Edebiyat Cemiyeti üyesi matematikçi Doktor John Taylor (ö. 1821) tarafından şu sözlerle açıklanmıştı:

"İlk törenleri bitirdikten sonra okula başlayan öğrenciler ilk olarak sesli harfleri daha sonra sessiz harfleri ve son olarak sesli ve sessiz harflerin birleştirilmesini öğrenirdi. Bu öğrenme süreci otuz santimetre uzunluğunda ve yirmi santim genişliğinde, ilk önce bir tür ince beyaz kil ile oluşturulmuş beyaz bir zemin, kumla ve mor renge boyanmış, unla kaplanmış bir tahta üzerinde gerçekleşirdi. Rakamların ve harflerin şekillerinin üzerinden bir kum veya küçük bir tahta ile geçirildikten sonra kum veya renkli un kaybolurdu, böylece beyaz zemini açıkta kalır, kumun üzerinde bir rulo çizerek veya tahtayı nazikçe sallayarak, bu şekiller kolayca yok edilir ve bobinlerdeki kanallar vasıtasıyla çizgili satırlar, aynı zamanda birbirlerine gerekli

¹⁹³ "Extract from Second Annual Report of the Bombay Education Society, 1817", 4.

uzaklıkta olurlar, tahtaya beş veya altı sesli harf yazılırdı. Öğretmen şekillerin üzerini çizerek şekilleri yeniden takip eder ve aynı anda öğrenciler derste verilen harfleri bakmadan yazana ve isimlerini söyleyene kadar her birini yüksek sesle telaffuz ederdi. Bir sonraki derste öğretmenin bir önceki derste yazdığı gibi beş veya altı harf daha yazılır ve öğrenciler alfabeye göre sesli harfleri, sessiz harfleri ve bunların birleşimlerini öğrenene kadar buna devam ederlerdi.”¹⁹⁴

Doktor Taylor’un kaleme aldığı bu satırlar, Bell’in Malabar kıyılarında tecrübe ettiği daha sonra Londra’ya aktardığı ve burada tartışmalara neden olan Madras Eğitim Sistemi’ydi. Taylor’a göre cemiyetin denetiminde olan okullar her ne kadar Müslümanlar ve Hindular tarafından kurulan okullarla benzerlik gösterse de bu okullarda bazı yeni uygulamalar görülmekteydi. Bu farklılıklardan ilki, derslerde yapılacaklarla ilgili talimatların öğretmenler tarafından belirlenmesi ve okula başlayan yeni öğrencinin kendisinden daha ileri seviyede olan bir öğrencinin hamiliğine bırakılmasıydı. Monitör olarak isimlendirilen bu öğrencinin görevi, okula yeni başlayan öğrenciye dersi anlatmak, öğrenme sürecinde ona yardım etmek, davranışları ve gelişimi hususunda öğretmene durumunu bildirmektir. Yerlilerin uygulamaya başladığı bu sistem geliştirilmiş, öğretmenlerin denetiminde ayrı sınıflar açılmış ve öğretilenlerin yapacakları kademeli olarak belirlenmişti.¹⁹⁵ Taylor’a göre mezkûr yöntemle ilgili Bengal’de misyonerler bazı kılavuzlar hazırlanmış ve burada belirtilen kuralların sistemli bir şekilde uygulanması öğretmenlerden talep edilmişti.¹⁹⁶

Cemiyet yetkilisine göre okullarla ilgili bir diğer fark ise müfredata konulan metinlerle ilgiliydi. Rapora göre Hindulara ait okullarda öğrenciler hesap tutmayı ve basit ticarî hesaplar yapmayı öğrendikten sonra mitolojik hikayeler ve masallar okurlardı. Müslüman çocukların eğitim gördüğü mekteplerde ise öğrenciler belli bir düzeyde Arapça, Farsça ve Kur’an eğitimi alırlardı. Öte yandan bahsi geçen dönemde sadece erkek çocuklar Bombay’da okullara devam ederdi ve cemiyet kız çocukların eğitimi hakkında henüz bir

¹⁹⁴ “Extract from the Second Annual Report of the Bombay Education Society, 1817”. Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 6. John Taylor bu sistemin nasıl işlediğini 1816’da kaleme aldığı matematik eserinde ayrıntılı bir şekilde incelemiştir bkz: “Appendix, Short Account of the Present Mode of Teaching Arithmetic in Hindu Schools” içinde John Taylor, *Lilawati: Or A Treatise on Arithmetic and Geometry by Bhascara Acharya*, translated from the Original Sanscrit by John Taylor, M. D. of the Hon’ble East India Company’s Bombay Medical Establishment (Bombay: Printed At the Courier Press by Samuel Rans, 1816), 143-161.

¹⁹⁵ “Extract from the Second Annual Report of the Bombay Education Society, 1817”. Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 7.

¹⁹⁶ Marshman, Carey, and Ward, *Hints Relative to Native Schools*.

adım atmış değildi. Rapora göre bu dönemde sadece bazı Parsî aileler kız çocuklarını okullara gönderirlerdi.¹⁹⁷

Cemiyet denetimindeki iki okulda öğrencilere okuma, yazma ve temel aritmetik öğretiliyordu. Öğrencilere, okuma ve anlama becerilerini geliştirmeleri ve kelime dağarcıklarını arttırmaları için dinî metinlerden ve menkıbelerden bazı parçalar seçilerek okutuluyordu. Bu metinlerin seçilmesinin bir diğer önemli amacı ise “öğrencilerin zihinlerini meşgul etme ve etkileme” adına “ahlâkın en saf ilkelerini” örnekler yoluyla telkin etmektir. Cemiyet raporunda idarecilerin ahlâkî öğretiler olarak bahsettiği husus aslında dinî eğitimdi. Kuvvetle muhtemel Hindistan’da şirket idaresinin “kırılgan” yapısını göz önünde bulunduran cemiyet idarecileri, Bengal’de olduğu gibi Bombay’da da “seküler bir eğitim” tercih etmiş ve “ahlâklı çocuklar yetiştirmek” için dinî metinlerden parçalar seçmişlerdi. Onlara göre bu tür okumalar hem öğrencilerin zihinlerini etkileyecek hem de “dinî eğitim” olarak görülmeyecekti. Hulâsa onlara göre ahlâklı öğrencilerin yetiştirilmesi için atılan bu tohumların bazıları filizlenecek ve onlarca yeni tohumu ortaya çıkaracaktı. Bombay’da kurulan cemiyetin yerli halkın dinî duygularını ve hassasiyetlerini dikkate alarak misyoner cemiyet imajından uzak durmaya çalışması şaşırtıcı değildi. Bengal’de eğitim sahasında boy gösteren misyonerler de benzer düşüncelere sahiptiler. Onların yerli halkın hassasiyetlerini gözeterek tedbirli davranmaları Mayıs 1830’da Kalküta’ya gelen İskoç misyoner, Alexander Duff tarafından eleştirilecekti.¹⁹⁸

¹⁹⁷ “Extract from the Second Annual Report of the Bombay Education Society, 1817”. Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 7.

¹⁹⁸ Kalküta’da eğitim faaliyetleri yürüten ve yerlilerle iş birliği yaparak okullar kuran İskoç misyoner Alexander Duff, Bengal’deki eğitim dili tartışmalarına dahil olan mühim bir simaydı. 7 Mart 1835’te İngilizcenin eğitim dili olması hususunda alınan önemli kararın ardından Duff, 1837’de *New Era of the English Language and Literature in India* başlıklı bir risale kaleme alarak bu politikanın önemine dikkat çekti. Bu dönemde Duff’ın üzerinde durduğu bir diğer önemli mesele modern tıp eğitimin Bengal hükûmeti tarafından benimsenmesi ve bu konuda gerekli adımların atılması ile ilgiliydi. Hükûmete bu konuyla ilgili bir dilekçe sunan Duff, İngilizcenin eğitim dili olması hususunda kaleme aldığı raporla meşhur olan Lord Macaulay’ın kayınbiraderi Charles Edward Trevelyan ile birlikte Latin alfabesinin Hindistan’ın tüm yerel dillerinin yerine ikame edilmesini etti. Duff’ın hayatı, kariyeri ve çalışmaları için bkz: W. G. Blaikie and David W. Savage, “Duff, Alexander, (1806-1878)”, *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 17/121-124; Alexander Duff, *India, and India Missions: Including Sketches of the Gigantic System of Hinduism, Both in Theory and Practice; Also Notices of Some of the Principal Agencies Employed in Conducting the Process of Indian Evangelization* (Edinburgh: J. Johnstone, 1840); Alexander Duff, *New Era of the English Language and English Literature in India; or An Exposition of the Late Governor-General of India’s Last Act* (Edinburgh: John Johnstone, 1836); D. E. Emmont, “Alexander Duff and the Foundation of Modern Education in India”, *British Journal of Educational Studies* 13/2 (1965), 160-169; Hampton, *Biographical Studies in Modern Indian Education*, 85-126.

Cemiyet idarecilerinin gündemlerine aldıkları ve raporlara yansıyan bir diğer önemli mesele de Bombay’da yeni kurulan Merkez Okul’un dışında Thana ve Sûret bölgelerinde de yeni okulların açılması yönünde bazı fikirlerin ortaya atılmasıdır. Bu konuda bölgede görev yapan rahiplerle iletişime geçtiklerini belirten cemiyet yetkilileri, bazı çekinceleri olduğunu ifade etmektedirler. Zira din adamları tarafından kurulacak ve denetlenecek okullar, yerli halkın bu okullara karşı menfî duygular beslenmesine neden olabilirdi.

Bombay’da faaliyetlerine devam eden mezkûr iki okulun elbette bazı sorunları da vardı. Okullara kabul edilen öğrencilerin tek kelime İngilizce bilmemesi, öğretmenlerin yerel diller hakkında en ufak bir bilgiye sahip olmaması ve yine öğretmenlerin uygulanan sistem hakkında tecrübesiz olmaları, idarecilerin dikkat çektiği hususlardı. Cemiyet mensuplarının karşılaştığı bir diğer önemli sorun ise maddî yardımlar ve desteklerle ilgiliydi. Hindistan’da yeni kurulmuş bir cemiyet olmaları nedeniyle temel ihtiyaçlarını tedarik etme noktasında bile sorunlar yaşamaktaydılar. Son olarak cemiyetin şikayetçi olduğu bir diğer mesele ders kitaplarıydı ve “Hristiyan inancını teşvik etmek amacıyla” bazı ders kitapları Londra’dan temin edilmişti.

Bombay Eğitim Cemiyeti’nin birinci ve ikinci yıllık raporları özetle Bombay’da cemiyet denetiminde faaliyetlerine devam eden iki okula kabul edilen öğrencilere, bu okullarda uygulanan eğitim sistemine ve okutulan derslere değinmekteydi. Bu süre zarfında cemiyet idarecilerinin karşılaştıkları en önemli sorun ise maddî sıkıntılardı. 1818’de yayımlanan üçüncü yıllık rapor incelendiğinde cemiyet idarecilerinin eğitim faaliyetlerini geliştirmeye gayret ettikleri ve bu konuda bazı önemli adımlar attıkları görülmektedir.

Cemiyet yetkilileri üçüncü yıllık raporda, Anglikan Kilisesi’nin ilkelerine ve Bell’in eğitim sistemine bağlı kalarak okullarda okuma, yazma, aritmetik ve gerekli görülmesi durumunda başka faydalı derslerin okutulması gerektiğinin tekrar altını çizdiler. Ayrıca öğrencilerin topluma faydalı bireyler olarak yetiştirilmesi adına idarecilerin kararı doğrultusunda maddî imkânlar el verdiği ölçüde öğrencilerin okula yatılı olarak kabul edilmesi, temel ihtiyaçlarının karşılanması ve bu öğrencilerden okul ücreti alınmaması kararlaştırıldı. Son olarak idareciler, yerli öğrencilerin benzer haklara sahip olduklarını ancak dinî eğitimden muaf olduklarını belirttiler.¹⁹⁹

¹⁹⁹ “Extract from the Third Annual Report of the Bombay Education Society, 1818”. Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 3-9.

Üçüncü yıllık raporda, idarecilerin gündeme getirdiği en önemli meselesi ise erkek öğrenciler için uygun bir okul binasının olmamasıydı. Kuvvetle muhtemel konunun ciddiyetini anlatmak ve taleplerinin ne kadar önemli olduğunu göstermek için cemiyet yetkilileri yüz yıldır çekilen sıkıntıları anlatma ihtiyacı hissettiler. Bu uzun süre zarfında maddi açıdan yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle mevcut okulların geliştirilemediğine dikkat çeken rapor, okul binasının harap bir halde olduğunu ancak eğitime devam ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda şirketten yardımını talep eden cemiyet yetkilileri, yeni okul binası için uygun bir yer bulduklarını ancak maddi imkansızlıklar sebebiyle cemiyetin tek başına bu işi üstlenemeyeceğinin vurguladılar.

Üç yıllık süre zarfında, yeni kurulan okullarla birlikte cemiyetin idari komitesinin okullara kabul ettiği öğrenci sayısı yüz on dördtü ve bu öğrencilerden otuz biri çeşitli nedenlerle okullardan ayrılmıştı. 1 Ocak 1818 itibarıyla okullara devam eden öğrenci sayısı seksen üçtü ve bunlardan on tanesi eski okulun öğrencileriydi. Seksen üç öğrencinin altmış biri Avrupalı, dokuzu yerli Hristiyan, yedisi Parsî, beşi Hindu ve biri Müslümandı. Yerli öğrencilerin tamamı ve dokuz Avrupalı öğrenci yatısız, onu kısmi, kalan kırk iki öğrenci ise yatılı olarak okula devam etmekteydi ve yatılı öğrencilerin tüm ihtiyaçları cemiyet tarafından karşılanmaktaydı. Okuldan ayrılan öğrencilerin sayısının bir hayli fazla olduğuna ifade eden cemiyet yetkililerine göre bunun nedeni bazı öğrencilerin eğitim alma yaşını geçmesi, öğrencilerin umursamazlıkları ve ailelerin baskısıydı.²⁰⁰ Bengal’de olduğu gibi Bombay’da da öğrencilerin okula devam etmemesi eğitimcilerin ve misyonerlerin dile getirdiği en önemli sorunlardan biriydi.

Öte yandan raporda gündeme gelen meselelerden biri de öğrencilerin topluma faydalı bireyler olarak mezun edilmeleriyle ilgiliydi ve cemiyete bağlı bulunan hayırseverlerin de bu konuda bazı talepleri vardı. Cemiyet faaliyetlerini takip eden ve destek veren bağışçılar öğrencilerin okuldan mezun olduktan sonra çalışma hayatında onlara fayda sağlayacak bazı becerileri kazanmasını arzu etmekteydiler. Bu noktada genel kurulda öğrencilerin belli beceriler kazanması için bir komite kurulması kararlaştırılmıştı. Ancak cemiyetin yaşadığı bazı sorunlar bu planın uygulanmasına müsaade etmedi. Öte yandan çocuklarını farklı mesleklerde istihdam etmek isteyen aileler de bu konuda önemli bir engeldi. Bu meselenin ehemmiyetine dikkat çeken cemiyet yetkilileri, okullardan mezun

²⁰⁰ Appendix to the Report, 229-231

olan Avrupalı çocukların hükümet bünyesindeki kamu kademelerinde görevlendirilmesi fikrini gündemlerine aldılar.²⁰¹

Cemiyetin ikinci yıllık raporunda gündeme gelen en önemli mesele cemiyet faaliyetlerinin merkez dışına taşınarak Thana ve Sûret'te iki okul açılması fikriydi ve üçüncü yıllık rapora göre bu okullar, kapılarını öğrencilere açmıştı.²⁰² Thana ve Sûret'te kurulan okulların durumundan memnuniyetle bahseden cemiyet, okulların idaresini bölgede görev yapan din adamlarının denetime bırakmıştı. 1817 yılının bahar aylarında açılan ve Rahip Thomas Carr (1788-1859)'ın idaresindeki Sûret okulunda on sekiz öğrenci eğitimlerine devam ederken cemiyet idarecileri için en önemli sorun vasıflı öğretmenlerin eksikliği idi. Öğretmen olmadığı için bazen derslerin Rahip Carr tarafından verildiğini belirten rapor, yeni bir öğretmenin göreve başlamasıyla yirmi iki yeni öğrencinin okula kabul edildiğini bildirmektedir. Bu öğrencilerin on biri Avrupalı, ikisi Ermeni, beşi Parsî ve kalanı Hindu idi. Okula yeni kabul edilen öğrenciler arasında iki de kız öğrenci vardı ve bu öğrenciler okulun eski öğretmenin yetim çocuklarıydı. Son olarak okula devam eden öğrencilerin hiçbirisi yatılı değildi.

Sûret'te kurulan okulda bu gelişmeler yaşanırken Thana'daki okul, bölgede sulh hâkimi olarak görev yapan S. Babington'un himayesinde din adamı H. Davies tarafından kuruldu. Okulun açıldığı günlerde bölgeyi ziyaret eden Kalküta Piskoposu da okula bir miktar bağış yaptı. Davies'in sağlık sebepleriyle İngiltere'ye dönmesinden sonra bir diğer rahip Robert Baynes, okulun idaresini üstlendi. Okulda kırk dört öğrenci eğitim görmekteydi ve bunların yirmisi Avrupalıydı. Kalan öğrenciler yerliydi ve bunların büyük bölümü Parsîydi. 1817'de patlak veren Üçüncü İngiliz-Marata savaşına dikkat çeken rapor, yaşanan hadiseler nedeniyle ailelerin büyük bir bölümünün Bombay adasına kaçmak zorunda kaldığını ve okulun kapatıldığını bildirmektedir. Savaşın sona ermesiyle Thana okulu 1818 yılının başında tekrar açılmıştır.

Görüldüğü üzere Bombay'ın dışında açılan iki yeni okul bölgede görev yapan papazlar tarafından kurulmuş ve onların denetiminde faaliyetlerine devam etmiştir. Cemiyet yetkilileri daha önce bu konuda bazı çekincelerini ifade etmesine rağmen okulların sorumluluğun şirket vaizlerine bırakması vasıflı öğretmen eksikliğiyle ilgili

²⁰¹ "Extract from the Third Annual Report of the Bombay Education Society, 1818". Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 9-14.

²⁰² Kenneth Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 258.

şikayetlerinin ciddiliğini göstermektedir. Öte yandan istihdam edilecek öğretmenlerin ulusal eğitim sistemine dair bilgi sahibi olmamaları da bir başka sorundu. Tüm bu sıkıntılara ara rağmen cemiyet idarecileri bağışçılarına, “kâfir topraklara dağılmış bahtsız Avrupalı çocuklara” dinî eğitim verme konusunda imkân sağladıkları ve onları “kötülük ve putperestlikten kurtarmak” için yardım ettikleri için minnettarlardı.²⁰³

1818’de cemiyetin yayımladığı üçüncü yıllık rapor değerlendirildiğinde merkez dışında iki yeni okulun açılması ve bunların rahiplerin denetimine bırakılması Bombay’da eğitim sahasında yaşanan en kayda değer gelişmeydi. Cemiyetin denetimindeki öğrenci sayısı giderek artarken kız öğrenciler de okula kabul edilmişti. Elbette bu süre zarfında idarecilerin başa çıkmaya çalıştığı maddi sorunlara ilaveten yeni sıkıntılar da gündeme gelmişti. Uygun bir okul binasının olmaması ve vasıflı öğretmen ihtiyacı idarecileri meşgul eden sorunlar olarak üçüncü yıllık raporda öne çıktı.

1817’de patlak veren Üçüncü İngiliz-Marata Savaşı bir yıl sonra şirketin kuvvetlerinin zaferiyle neticelenirken, savaşın gölgesinde faaliyetlerine devam Bombay Eğitim Cemiyeti 1819 yeni bir rapor yayımlandı. 1818 yılı faaliyetlerini içeren dördüncü cemiyet raporu, öğretmen konusunda önemli bir gelişmenin yaşandığını haber vermektedir. Rapora göre Londra’da eğitim faaliyetlerine devam eden, cemiyetin destekçilerinden Ulusal Eğitim Cemiyeti’nin tavsiye ettiği Thomas Cooper ve eşi Bombay’a geldiler ve cemiyeti faaliyetlerine katıldılar. Cemiyet’in kararıyla Copper, Bombay’daki erkek merkez okulun başına ve eşi, pansiyon sorumlusu olarak 1818 yılının Ekim ayında görevlerine başladılar.

Rapora göre bu süreçte yatılı erkek öğrenciler için bir pansiyon kiralandı ve Bombay Kilisesi’nin bitişiğinde, eski okul binasının karşısındaki bu bina, öğrencilerin barınma imkânlarının geliştirilmesi bakımından oldukça önemliydi. Cooper çiftinin de kalacağı bu bina, sekseni yatılı olmak üzere toplam yüz yirmi dört öğrenciye hizmet verdi.²⁰⁴

Thana ve Sûret’te yeni kurulan okullara dair bilgi veren rapor bu okulların eğitim faaliyetlerini devam ettiğini aktarmaktadır. Bu süreçte Thana’daki okul Rahip Robert Baynes’in denetimindeydi ve okuldaki öğrenci sayısı takriben otuz kadardı. Bu

²⁰³ “Extract from the Third Annual Report of the Bombay Education Society, 1818”. Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 14-15.

²⁰⁴ “Extract from the Fourth Annual Report of the Bombay Education Society, 1819”. Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 15.

öğrencilerin yarısı fakir Avrupalı ailelerin çocukları, geri kalan öğrenciler ise yerlilerdi. Yerli ailelerin maddi durumu okulların masraflarını karşılayabilecek durumda değildi ve dördüncü rapora göre Baynes, bir önceki sene okul için üç yüz rupi toplayabilmişti. Sûret'te ise durum daha iyiydi. Rahip Carr'ın denetimindeki okula altmış altı öğrenci vardı ve bunların yirmi yedisi Hristiyan'dı. Okulda on bir de kız öğrenci vardı. 1817'de kapılarını açan bu okuldan kısa süre zarfında otuz dokuzu öğrenci ayrılmış ve okulda yirmi yedi öğrenci kalmıştı. Bu öğrenciler içinde dört kız öğrenci vardı. Rahip Carr'ın bu dönemde şikayetçi olduğu en önemli mesele öğrencilerin okula devam etmemesiydi.

Yerli çocukların eğitimi konusunda da faaliyetlerini genişleten cemiyet, “yerlilerin eğitim sistemini geliştirmek ve yerel okulların ihtiyaçlarını karşılamak için çaba göstermeyi” devam etmekteydi. Cemiyetin kuruluşunun dördüncü yılında bu konu gündeme geldi ve yerli okulların [native school] geliştirilmesi için bazı öneriler ortaya atıldı. Bu noktada cemiyetin en önemli çekincesi elbette yerlilerin ön yargılarıyla ilgiliydi ve bu konuda bir sorun yaşamamak için yerli halkın itibar ettiği isimler ve yerel halk meclisleriyle görüşmeler yapılmasına karar verildi. Yapılan toplantılar neticesinde ortaya çıkan görüşleri yerel birimlere gönderen cemiyet, Yüzbaşı Robert Taylor (1788-1852)'un yardımlarıyla metinleri Farsça ve Hintçeye tercüme ederken Molla Fîrûz b. Kâvûs'un yardımıyla Gucerât diline aktardı.

Kurulacak okullarda hem İngilizcenin hem de yerel dillerin öğretilmesini arzu eden cemiyet, İngilizce eğitim konusunda yerlilerin de benzer talepleri olduğunu dördüncü raporda dile getirdi. Bu yönde bir ricanın sebebi devlet kademelerinde ve ticaret odalarında yerlilerin İngilizceye ihtiyaç duymalarından kaynaklamaktaydı. Öte yandan yerlilerin okullarının masraflarını karşılaması mümkün olmadığında bu okulların tüm giderleri cemiyet tarafından karşılanması amaçlandı. Bu niyetle Hindistan'ın diğer bölgelerinde kurulan okulları dikkate alan cemiyet, okulları ücretsiz yapmak yerine yerlileri okullara çekmek için cüzi bir ücret belirlediler. Bu noktada cemiyet, okul ücretlerini aylık bir rupi, yıllık ödenmesi durumunda ise on rupi olmasına karar verdi.²⁰⁵

Bu öneriler ve düşünceler doğrultusunda 1818-1819 yılları içinde açılacak dört yeni okulun ilki, 12 Ağustos 1818 tarihinde Bombay Kalesi içinde kuruldu. Kırk öğrenci ile

²⁰⁵ “Extract from the Fourth Annual Report of the Bombay Education Society, 1819”. Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 15-17.

eğitim hayatına başlayan okul, kısa bir süre içinde öğrenci sayısını doksana çıkarmayı başardı. Diğer iki okul, Bombay adası üzerinde Girgong ve Magazon'da kuruldu. Okullara gelen öğrencilerin büyük bir bölümü rapora göre Parsî ailelerin çocuklarıydı ve okullar konusunda yerlileri bilgilendiren Molla Fîrûz idi.²⁰⁶ Cemiyet faaliyetlerini halka anlatan Molla Fîrûz sayesinde aileler çocuklarını okullara göndermişlerdi.

Cemiyetin kurulduğu günden bu yana dile getirdiği en önemli sıkıntı, yeni okulların açılışıyla yeniden gündeme geldi. “Öğretmen olarak görevlendirilecek ehil kimselerin olmaması” ve “uygun ders kitaplarının yokluğu” cemiyetin bir türlü çözüm bulamadığı iki hayatî sorundu. Bu noktada kale içinde kurulan okul kısa bir süre önce Bombay’a gelen Thomas Cooper’a teslim edilirken diğer iki okul yine Avrupalı isimlerin denetimine bırakıldı.

Görevlendirilecek öğretmen konusunu bu şekilde çözen cemiyet, ders kitapları konusunda ise Kalkûta’daki okul kitabı cemiyetine başvurdu. Hindistan’ın doğu yakasında misyonerler tarafından kurulan bu cemiyetin amacı, yukarıda ifade edildiği üzere yerel dillere okul kitapları basmak veya yabancı dildeki eserleri yerel dillere tercüme etmektir. Bu konuda cemiyetle iletişime geçtiklerini ifade eden Bombay Eğitim Cemiyeti yetkilileri kısa bir süre sonra gerekli olan eserlerin gönderileceğini sözünü aldılar. Öte yandan dördüncü rapor, yerel dillerde ders kitabı hazırlanması hususunda Bombay’da bazı yerlilerin cemiyete başvurduğunu ve kendi çalışmalarıyla sürece katkı sağlamak istediklerini aktarmaktadır. Örneğin bu dönemde Bombay’ın Parsî sakinleri, Amerikalı Quaker Lindley Murray (1745-1826)’ın hazırladığı İngilizce dil bilgisi kitabını Gucerâtî diline tercüme etmişti.²⁰⁷ Son olarak kurulan okullarda kullanılan İngilizce ders kitaplarına yerlilerin herhangi bir itirazı olmamıştı.

²⁰⁶ Molla Fîrûz b. Kâvûs’un hayatı hakkında bilgi yoktur. 19. yüzyılda Hindistan’da din ve mezheplerle ilgili bilgi veren, müellifi bilinmeyen Debistân-ı Mezâhib isimli eseri Molla Fîrûz İngilizceye tercüme etmiştir. Bu eser hakkında bkz: Mehmet Aydın, “Debistân-ı Mezâhib”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul, 1994), 9/65-65. Eserin İngilizce tercümesi için bkz: Mulla Firuz, *Desatir, or, Sacred writings of the ancient Persian prophets : in the original tongue ... with the ancient Persian version and commentary of the fifth Sasan* (Bombay: Courier Press, 1818).

²⁰⁷ Ingrid Tieken-Boon Van Ostade, “Murray, Lindley (1745-1826)”, Oxford Dictionary of National Biography (Oxford: Oxford University Press, 2004), 39/970-971.

Tablo 2: Bombay Eğitim Cemiyeti'nin Denetimindeki Okullar

Okul	Denetmen	Öğretmen
Bombay Merkez Okulları	Rahip N. Wade	Thomas Cooper
Thana Okulu	Rahip Robert Baynes	Sarjent Thompson
Sûret Okulu	Rahip Thomas Carr	Sarjeant Hessing
Bombay Yerel Okulu	-	Thomas Cooper
Girgond Okulu	-	Bay Watkins
Magazon Okulu	-	Bay Hussey

Kaynak: Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 18.

18. yüzyılda Papaz Cobb'un gayretleriyle Bombay Kilisesi içinde, Avrupalı fakir ailelerin çocuklarını Hristiyan inancına göre eğitmek amacıyla kurulan okul, takriben yüz yıl sonra Bombay Eğitim Cemiyeti'nin kuruluşuna zemin hazırlamıştı. Kilise idarecileri ve bölgede yaşayan Avrupalıların destekleriyle kurulan bu cemiyet, 1815-1819 yılları arasında Avrupalı ve yerli öğrenciler için Bombay şehrinin farklı noktalarında okullar kurarak eğitim faaliyetlerini genişletti. Bu süre zarfında cemiyetin en önemli sorunu, maddi sıkıntılardı ve okul sayısının artmasıyla bu sorun katlandı. Ehil öğretmenler bulamayan ve ders kitapları temin etme hususunda sorunlar yaşayan idareciler, cemiyet raporlarında ifade ettikleri bu sorunları çözmek için Bengal'deki ve Londra'daki misyoner cemiyetlere başvurdular.

Bombay Eğitim Cemiyeti'nin kuruluşundan sonra geçen dört yılı önemli hale getiren bir diğer husus ise yaşanan gelişmeler neticesinde batı Hindistan'daki şirket hâkimiyetinin Bombay'da adasının dışında taşmasıydı. 1817'de patlak veren Üçüncü İngiliz-Marata Savaşı'nın akabinde sabık pîşvâ idaresi altındaki Marata toprakları, Bombay ve Madras Hükümet'leri arasında paylaştırıldı. Uzun yıllar Pune'yi başkent olarak kullanan Marata beylerinin aksine şirket idarecileri, Bombay şehrini, Bombay Eyaleti'nin merkezi yaptılar ve Dekken coğrafyasını buradan yönetmeye başladılar.

BÖLÜM 2: BOMBAY VALİSİ M. ELPHINSTONE’UN UZLAŞI SİYASETİ BAĞLAMINDA BOMBAY EYALETİ’NDE EĞİTİM POLİTİKALARININ İNŞASI (1819-1824)

2.1. Vali Elphinstone ve Yerlilerin Eğitimi Meselesi

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Üçüncü İngiliz-Marata Savaşı’nda Marata beylerini mağlup ettikten sonra Bengal’deki merkezî hükümet pîşvâdan kalan toprakların tanzimi için Dekken Hükümet Temsilciliği makamını ihdas etti. Marata beylerinden ele geçirilen toprakların düzenlemesi ve şirket idaresi altında birleştirilmesinden sorumlu olan hükümet temsilciği makamına atanan ilk isim, uzun yıllar bölgede görev yapan Mountstuart Elphinstone oldu. Elphinstone, görevine başladığında şirket kuvvetleri ve bazı Marata beyleri arasında yer yer çatışmalar devam ediyordu ve sükûnetin sağlanmasından sonra pîşvâdan kalan toprakların Bombay ve Madras Hükümetleri arasında paylaşılmasına karar verildi. 19. yüzyılın başında sadece Bombay şehri ve bağlı adaları denetimi altında tutan Bombay Hükümeti’nin sınırları, Sûret, Ahmedâbâd, Handeş, Pune, Bîcâpûr ve Haydarâbâd gibi önemli merkezlerin eklenmesiyle ciddi manada genişledi.²⁰⁸

Bölgede şirket denetimini arttırmaya hedefleyen Elphinstone’un gündem maddelerinden biri de hiç şüphesiz eğitim meselesiydi. Vali Elphinstone çeşitli vesilelerle eğitimin önemine dikkat çekmiş bir isimdi. Üçüncü İngiliz-Marata Savaşının akabinde Dekken Hükümet Temsilciliği görevini üstlenen Elphinstone görevinden ayrılmadan kısa bir süre önce kaleme aldığı raporda hâkimiyetleri altında yaşayan halkların “ahlâkî durumunu düzeltmek için” eğitimden başka yolları olmadığını vurguladı.²⁰⁹ Eğitimin dönüştürücü rolüne inanan Elphinstone, planladığı eğitim sistemini inşa etmesi durumunda Hint toplumundaki “hurafelerin kökünü kazıyacağı” kanaatindeydi. Dönemin diğer Britanyalı şirket memurları gibi o da alt kıtanın “hoş görülmeyen” bazı geleneklerinin eğitim yoluyla

²⁰⁸ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India, 1817-1830*, 6. Eyalet sınırları içine dahil edilen şehirler şunlardı: Surat, Ahmedabad, Kaira, Broach, Thana, Handeş, Nasik, Ahmednagar, Pune, Sholapur, Kolaba, Ratnagiri, Belgaum, Bîcâpûr, Dharwar, Satara, Kanara, Karaçi, Haydarabad.

²⁰⁹ Mountstuart Elphinstone, *Report on the Territories Conquered from the Paishwa, Submitted to the Supreme Government of British India* (Calcutta: At The Government Gazette Press, 1821), 74-76; Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India, 1817-1830*, 250; G. W. Forrest (ed.), *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honorable Mountstuart Elphinstone* (London: Richard Bentley and Son, 1884), 251-373.

yok edilebileceğine ikna olmuştu. Kız çocuklarının öldürülmesi, dul kadınların yakılması ve salgın hastalıklarda tıbbi yardımı reddetme gibi alışkanlıklarından fazlasıyla rahatsız olan Elphinstone, ilerleyen yıllarda bu hususlara dikkat çekmeye devam etti. Ocak 1819'da Elphinstone, Dekken Hükümet Temsilciliği görevine devam ederken bu konudaki endişelerini Bengal ordusunda görev yapan arkadaşı Teğmen Francis Irvine (1786-1855)'e gönderdiği mektupta açıkladı ve yerlilerin “dönüştürülmesi” hususunda şunları yazdı:

“Sevgili Irvine,

Cemiyetle ilgili raporunu ve basılmış metnini büyük bir ilgiyle okudum. Cemiyetinizin, insanlık için şimdiye kadar kurulmuş olanlardan daha önemli faydaların motoru haline getirilebileceğini düşünüyorum. Uzun zaman önce (ki gerçekten de herkes böyle olmalı), Maratalara okuyacak bir şey vermedikçe, okumayı öğretmek için okullar kurmanın hiçbir yararı olmadığı aklıma geldi ve bu ancak tercüme ve dikkatli seçilen metinlerle yapılabilirdi. Cemiyetiniz bunu gerçekleştirmek hususunda istekli görünüyor ve makul bir şekilde devam ederlerse, bu büyük maceranın üstesinden geleceklerini düşünüyorum ... En etkili, belki de şimdi geliştirmeyi ve hatta yerlileri dönüştürmeyi denetim altında tutmak için tek yol onlar hazır olmadan önce fikirlerimizle zorlayarak onları dönüştürmeye çalışmak olduğuna kendimi ikna ettim. Hindu inancının, bu ülkenin insanların hukuk ve ahlak açısından Avrupalıların çok gerisinde olmasının en büyük nedenlerinden biri olduğunu düşünüyorum ve gelişmelerinin önündeki bu engelin kaldırıldığını görmekten çok memnun olacağım. Bu kadar saçma bir batıl inancın aydınlanmış bir halk arasında yerini koruyamayacağına tamamen ikna oldum ... Hindistan'daki İmparatorluğumuzun durumunu sık sık düşündüm ... Mevcut dinin ıslahı için gerçekleştirdiği teşebbüsü ülkeyi yabancılardan kurtarma planıyla birleştiren sahte peygamberler ortaya çıkmadıkça İmparatorluğumuz kuvvetle muhtemel uzun süre ayakta kalacaktır. Yetenekli ve hevesli bir adamın bahsi geçen araçlarla çıkarabileceği böyle bir fırtınaya karşı hâkimiyetimizin bir an bile ayakta kalacağını düşünmüyorum ve bu tam olarak dönüştürme girişimlerinin ortaya çıkaracağı meseledir. Okul Cemiyetinin dinî meselelere müdahil olmak istemediğini biliyorum ... ama senin bu konuda farklı düşündüğünü görüyorum. ... Sen, bir yabancı, bir kıskançlık ve antipati nesnesi, saldırdığı batıl inançların veya ona mensup insanların neredeyse yarısından haberdar biri olarak elli yıl içinde Hindu inancını yok etmeyi mi bekliyorsun? Tekrar Okul Cemiyeti konusuna dönelim ... tek bir paragraf bile

kesmeden en kabul edilebilir Hindu ahlâk kitaplarını alın ve Maratî diline anlaşılır çevirilerini yapın. Bu kitapların ucuz olması, öğrencilerin onları tercih etmesini sağlayacaktır ve bunlar, yoksulların ve Kurumların tek el kitabı haline gelecektir. Eğer onları [Hinduları] değiştirmezseniz, Brahmanlar bile onları suçlayacak bir şey bulamaz.”²¹⁰

Kasım 1819’da Bombay valiliği görevine atanmadan on ay kadar önce Elphinstone’un arkadaşına gönderdiği bu mektup, başta eğitim olmak üzere birçok konuda İskoç şirket memurunun fikirlerini yansıtmaları bakımından oldukça kıymetlidir. Şirketin denetimi altına giren topraklardaki idarî düzenlemelerden sorumlu olan Elphinstone’a göre Britanya imparatorluğunun Marata topraklarında kalıcı bir hâkimiyet tesis etmesi için bölgede yaşayan halkların dönüştürülmesi elzemdi. Hükümet Temsilcisi, “dinî taassup” ve “hurafelere” batmış bölge halkının eğitim yoluyla ıslah edilmesini ve dönüştürülmesini arzu ediyordu. Hinduların bu durumda olmasının sebebi ona göre inançlarıyla ilgiliydi ve gerekli adımlar atıldığı takdirde Hindular da Avrupalı halklar gibi “aydınlanabilirlerdi”. Elphinstone’un arkadaşına izah etmeye çalıştığı bu “imparatorluk projesini” bekleyen en büyük tehlike ise bu sorumluluğu üstlenecek bir “peygamberin” ortaya çıkma ihtimaliydi. Zira yerlileri, Elphinstone’un işaret ettiği durumdan kurtarmak için harekete geçen bir liderin ikinci hamlesi yerlilere ait toprakları işgal eden şirketin varlığına son vermek olacaktı. Bu muhtemel tehdidi hatırlatan Elphinstone, hâkimiyetlerinin sağlam temeller üzerinde yükselmesi noktasında eğitimin önemli bir araç olduğunu vurguladı. Bu dönüşümü sağlamak amacıyla kurulacak okullarda Hindular için en muteber ahlâk kitaplarının Maratî diline tercüme edilmesi ve tercüme edilen seçme metinlerin ders kitabı olarak okutulması gerekiyordu. Elphinstone’a göre bu kitaplar, makul fiyatlara satılması durumunda öğrenciler arasında yaygınlaşması ve bir başvuru kaynağı haline gelmesi kuvvetle muhtemeldi.

Arkadaşı Irvine yazdığı mektupta Elphinstone, Hinduların zihinlerinin dinî taassuptan kurtulması için eğitimi bir çözüm aracı olarak sunmuş ve atılması gereken adımları ifade etmişti. Bununla bağlantılı olarak hükümet temsilcisinin dikkat çektiği bir diğer önemli husus, bu işler için Bombay Hükümeti’ni değil, Bombay Eğitim Cemiyeti’ni adres

²¹⁰ Mountstuart Elphinstone to (Francis?) Irvine, 10 January 1819”, Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 248-249; R. D. Choksey, *Mountstuart Elphinstone: The Indian Years 1796–1827*, Bombay: Popular Prakashan, 1971, 237.

göstermesidir. Uzun yıllar Bombay şehrinin dışında görev yapan Elphinstone, hükümet temsilcisi olarak Bombay'a geldikten kısa bir süre sonra cemiyetin faaliyetlerinden haberdar olmuştu. Elphinstone, cemiyetin yerlileri tahrik etme endişesiyle dinî meselelere müdahil olmama kararını teyit etmesi ve bölgede yürütülecek eğitim faaliyetleri için bu kurumu işaret etmesi, Bombay Hükümeti'nin bu iş için henüz hazır olmadığı anlamına gelmektedir.²¹¹

Öte yandan hükümet temsilcisi şirketin ve cemiyetin eğitim işlerine müdahil olması durumunda ortaya çıkacak siyasi risklerin de farkındaydı. Şirketin idarî merkezi Bengal'de Kalküta Medresesi'ni (1781) kuran, Hint elitlerini himaye eden ve geleneksel ilimleri teşvik eden Warren Hastings gibi Elphinstone da bölgedeki Britanya hâkimiyetinin kalıcı olması için eğitime başvurdu. Bahsi geçen dönüşümün kendi denetimleri altında gerçekleşmesi gerektiğini ifade eden Elphinstone, arkadaşına yazdığı mektuptan iki hafta sonra hâkimiyet ve eğitimle ilgili görüşlerini bu defa arkadaşı John Malcolm'a izah etmeye çalıştı. Elphinstone, uzun yıllar batı Hindistan'da görev yapan, Marata savaşlarına katılan ve Elphinstone'un 1827'de emekliliğe ayrılmasından sonra Bombay valiliği görevine atanan arkadaşı Malcolm'a şöyle seslendi:

“... Okul Cemiyetiyle ilgili mektubunu ilgiyle okudum. Dönüşüm konusunda sana katılmakla birlikte yerlilere bu bilgilerin aktarılması noktasında endişe ettiğin konularda seninle aynı fikirde değilim. Tebaalarını eğitmek tüm hükümetlerin görevidir ... Tebaalarının bilgi sahibi olması, Fransızlara Haiti'yi ve İspanyollara Güney Amerika'yı kaybettirmiş olabilir. Ancak bu, Romalıların dünyanın yarısına sahip olmasını sağladı, onlara tebaalarının gelenekleri ve düşünceleri konusunda güç verdi ve imparatorluklarını kaybettikten sonra bile uzun süre ayakta kalan bir tür ahlâk imparatorluğu bıraktı. Bilginin, tiranlığı devirdiği ve itidalli hükümetleri koruduğu görülmektedir ve bu nedenle bizimkini de güçlendireceği umulmaktadır. Ancak bundan gelecek tehlike, her hâlükârda uzak ve belirsizdir. Hirodes'in [Roma imparatorluğu tarafından Yahudilerin yaşadığı bölgeye atanan kral] birilerinin kendisini tahtan indireceğine inandığı için masum insanları katletmesi gibi tebaamızın artan bilgisini boğmaya hakkımız yok.”²¹²

²¹¹ Sushma. Varma, “Educational Policy of Mountstuart Elphinstone”, *Bulletin of the Deccan College Research Institute* 31/32-1/2 (1972), 202-214.

²¹² Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 249; Choksey, *Mountstuart Elphinstone: The Indian Years 1796–1827*, 238.

Malcolm'a yazdığı mektupta en dikkat çekici hususlardan biri Elphinstone'un bir "ahlâk imparatorluğundan" bahsetmesi ve bunun önemine dikkat çekmesidir. Kuvvetle muhtemel dönemin önemli düşünürlerinden Edmund Burke (1729-1797)'ün şirket idaresi hakkında dile getirdiği eleştirilerinden ziyadesiyle etkilenen Elphinstone, alt kıtadaki yönetimin ıslah edilmesi noktasında Hindistan Genel-Valisi Warren Hastings ile aynı çizgideydi. Burke'ün hayatının önemli bir kısmını, Bengal Valisi ve Hindistan Genel-Valisi Warren Hastings'i yargılatmak için geçirdiği düşünüldüğünde, Elphinstone'un bu konudaki endişeleri anlaşılabilir. Yerlilerin eğitim alanında teşvik edilmesi 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tartışılan bir husustu ve sömürge idarecileri, Amerika'da yaşadıkları tecrübe nedeniyle oldukça karamsarlardı. Zira bazı şirket memurlarına göre Amerika'da kolonilerin kaybedilmesinin sebebi sömürge idarecileri tarafından açılan okullardı.²¹³ Bu endişeyi dile getiren isimlerden biri de John Malcolm'du ve Elphinstone mektubun başında bu konuda arkadaşına katılmadığını ifade etmişti. Bununla ilgili olarak Roma İmparatorluğu'nu örnek gösteren Elphinstone, endişeye mahal olmadığını zira imparatorlukları yıkılsa bile hâkimiyetleri altında yaşayan halkları medenileştirmeleri durumunda "ahlâk imparatorluklarının" varlığını koruyacağını savundu. Bu noktada muhtemel riskleri kabul ederek tebaalarının gelişimine gem vurulmamasını arzuladığını belirtti.

Valilik görevine atanmadan kısa bir süre önce hâkimiyetleri altında yaşayan halkların "medenileştirilmesi" hususunda kendini ikna eden hükümet temsilcisinin yaşadığı bir başka hadise bu konudaki niyetini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bir gün Elphinstone'un çadırına gelen ve bir köşede Maratî dilinde yazılmış kitapları gören John Briggs, merakını gizleyemeyerek neden bu kitapları okuduğunu Elphinstone'a sordu. Elphinstone, hâkimiyetleri altında yaşayan halklarla ilgili bilgi sahibi olmak için bu kitapları okuduğunu söyleyerek "her ne kadar bu kitapları okusa da hedefinin Avrupa olduğunu söyledi".²¹⁴ Onun bu cevabı aslında eğitim konusunda atılacak adımların mühim bir siyasî hamle olduğunu göstermesi bakımından oldukça mühimdir. Hükümet temsilciği görevinin ardından Bombay valiliğini üstlenecek Elphinstone, arkadaşlarına anlattığı bu projenin hayata geçmesi için ciddi bir çaba sarf edecekti. Bu noktada Marata

²¹³ Rao, *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860*, 50.

²¹⁴ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 249; Edward Colebrooke, "Memoir of Honourable Mountstuart Elphinstone", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 18 (1861), 221-334; 293.

topraklarının büyük bölümünde yeni kurulan bir hükümeti eğitim faaliyetlerinden uzak tutmaya çalışan Elphinstone, bu süreçte Bombay Eğitim Cemiyeti'ni kullanarak planlarını hayata geçirmeye çalıştı.

2.2. Vali Elphinstone'un Eğitim Cemiyetleri Kanalıyla Yürüttüğü Faaliyetler

1818'de Marata topraklarında savaş bittiğinde pîşvâdan alınan topraklar Bombay ve Madras eyaletleri arasında paylaştırılmış ve şirketin kurduğu kalelerin ötesinde büyük kırsal alanlar bahsi geçen hükümetlerin sorumluluğu altına girmişti. Bu bölgelerde yaşayan farklı dinlere, dinlere, kültürlere ve geleneklere mensup büyük nüfuslar artık şirket hükümetlerinin idaresi altındaydı ki Britanyalı sömürge memurlarının daha önce dünyanın farklı bölgeler bu derece büyük bir insan topluluğunu idare ettiği görülmemişti. Kuvvetle muhtemel bu tür meseleleri göz önüne alan şirket yönetim kurumu, Bombay ve Madras eyaletlerine yeni valiler atamak için harekete geçti. Batı Hindistan'da uzun süredir devam İngiliz-Marata savaşlarında büyük hizmetler veren Thomas Munro, Mountstuart Elphinstone ve John Malcolm gibi generaller şirketin valilik için en gözde adaylarıydı ve Malcolm'un Bombay valiliği için büyük beklentileri vardı. Ancak işler Malcolm'un umduğu gibi gitmedi ve şirket yönetim kurulu, Mountstuart Elphinstone'u, 1 Kasım 1819'da valilik görevine atadı.²¹⁵

Valilik görevine atandıktan sonra çeşitli görevlendirmeler yaparak Bombay Hükümeti'ni verimli hale getirmeye çalışan Elphinstone'un bir diğer odak noktası eğitim işleriydi. Hükümet temsilciliği yaptığı dönemde bazı projelerden bahseden yeni vali, göreve başladıktan kısa bir süre sonra Bombay Eğitim Cemiyeti ile ilişkilerini sıklaştırırken cemiyetin, yerlilerin arasında eğitimi teşvik eden bir yapıya kavuşması için çalışmaya başladı. Bu amaçla cemiyetin başkanlık görevini üstlenen Elphinstone, emekliliğine

²¹⁵ Malcolm, Üçüncü İngiliz-Marata savaşından birkaç yıl önce İngiltere'ye gitmiş ve şirket idarecileriyle bazı görüşmeler yapmıştı. Yaptığı toplantılar neticesinde Malcolm, pîşvânın devrilmesinin akabinde bir valilik görevi alacağını düşünmeye başladı. Ancak Malcolm'un beklentileri boşa çıktı. Yaşadığı hayal kırıklığı hakkında bir değerlendirme için bkz: John William Kaye, *The Life and Correspondence of Major-General Sir John Malcolm, G. C. B., Late Envoy to Persia, and Governor of Bombay; From Unpublished Letters and Journals*, 2 Volumes. (London, Smith, Elder, and Co., 1856) 299-353. Bu haberi alır almaz kardeşine yazdığı, hayal kırıklığını ifade eden mektup için bkz: "From John Malcolm to Sir Pulteney Malcolm, 18 March 1819", Kaye, *The Life and Correspondence of Major-General Sir John Malcolm*, 301-302; Kararın ardından Malcolm arkadaşı ve yeni Bombay Valisi Elphinstone'na da bir mektup yazdı ve kendisini tebrik etti. Bu mektup için bkz: "From John Malcom to Mr. Mountstuart Elphinstone, 18 March 1819", Kaye, *The Life and Correspondence of Major-General Sir John Malcolm*, 302-303.

kadar Bombay Eğitim Cemiyeti ve bu cemiyetten koparak kurulan Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti ile birlikte Bombay Eyaleti'nde eğitim politikalarını inşa etmeye gayret etti.

Üçüncü İngiliz-Marata Savaşı döneminde ve sonrasında cemiyet raporlarına bakıldığında Bombay Eğitim Cemiyeti'nin faaliyetlerine devam ettiği görülecektir. Savaşın ardından yayımlanan dördüncü yıllık rapora göre cemiyet yetkilileri yerlilerin eğitimi konusunda bazı önerileri gündemine almaya başlamış ve üç yeni okul daha kurmuştu. Alay okullarında yürütülen faaliyetleri takip etmeye devam eden cemiyet bu okullarda da ulusal eğitim sisteminin uygulanmasını uygun görmüştü. 1820'de beşinci yıllık raporunu yayımlayan cemiyet, yerli okullarda bazı önemli gelişmelerin yaşadığını ve yeni bir okul daha kurulduğunu aktarmaktadır. Dördüncü raporda belirtilen üç okulla beraber yeni kurulan okuldaki öğrenci sayısı iki yüze ulaşmıştı. Cemiyet yeni kurulan okulların masrafları karşılamak amacıyla öğrencilerden aylık bir rupi ücret almasına rağmen gelirler giderleri karşılamak için yeterli değildi.²¹⁶

Ders kitapları meselesini de gündeminde tutmaya devam eden cemiyet yetkilileri, bu konuda Kalküta'daki eğitim cemiyetine başvurmuşlardı. Bombay'daki yerli halkın eğitim konusunda "isteksiz" olduğundan ve "hiçbir zaman ahlâk eğitimi almadıklarından" dert yanan cemiyet idarecileri, bu sorunu çözmek amacıyla Kalküta'dan temin edilen Farsça, Arapça ve Hindustânî dillerindeki eserleri, Gucarâtî ve Maratî dillerine tercüme ettirdi. Bahsi geçen dillerin Bombay'da anlaşılmadığı gerekçesiyle bu eserleri yerel dillere tercüme ettiren idareciler, çocuklar için faydalı masallar seçilmesine ve okutulmasına karar verdi. Bu metinler Molla Fîrûz tarafından yerel dillere tercüme edilirken basım işleri ve masrafları cemiyet tarafından yürütüldü. Öte yandan cemiyet yetkililerine göre yerlilere okullarda verilen okuma, yazma ve aritmetik derslerine ilaveten tarih, coğrafya, astronomi derslerinin müfredata eklenmesi hususu gündeme geldi. Bu derslere ek olarak cemiyet idarecileri, Bombay sakinlerinin ticarî faaliyetlerini göz önüne alarak gemicilik ve Bombay limanıyla bağlantılı olan ülkeler hakkında ders verilmesinin de uygun olacağını raporda ifade ettiler.

Cemiyetin beşinci yıllık raporunda dikkat çeken önemli gelişmelerden bir diğeri, cemiyet içinde yeni bir komitenin kurulmasıydı. Yeni komitenin amacı, Hristiyan bilgisini teşvik

²¹⁶ "Extract from the Fifth Annual Report of the Bombay Education Society, 1820". Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 21.

etmek için gerekli kitapların çeşitli kurumlardan temin edilmesi idi. Yukarıda ifade edildiği üzere cemiyetin kuruluşundan beri ders kitaplarının temin edilmesi hususunda gerek Hindistan’da gerekse Londra’da önemli kurumların desteğiyle faaliyetlerine devam edebilmişti. Beş yıllık süre zarfında cemiyet, Protestan bağışçılarına ilaveten, Anglikan Kilisesi, Madras yetimhaneleri, Hristiyan Eğitimi Teşvik Cemiyeti, Ulusal Eğitim Cemiyeti ve Doğu’da Kadın Eğitimi Teşvik Birliği gibi kurumlarla iletişim halinde oldu ve onların batı Hindistan’daki merkezi haline geldi. Hindistan’daki ve İngiltere’deki cemiyetlerin destekleriyle yoluna devam eden Bombay Eğitim Cemiyeti, 1820’de yaşanan önemli bir gelişme ile Bombay’daki eğitim işlerine ve faaliyetlerine daha fazla müdahil olmaya başladı.²¹⁷

2.2.1. Bombay Eğitim Cemiyeti Yerel Okul ve Okul Kitabı Komitesi’nin Kuruluşu

Bombay Eğitim Cemiyeti’nin 1821 yılında yayımladığı altıncı yıllık rapor, iki açıdan oldukça dikkat çekicidir. Raporun aktardığı önemli konulardan ilki, Bombay Eğitim Cemiyeti’nin Ağustos 1820’de yapılan genel kurulunda alınan kararlardır. İkincisi önemli konu ise Bombay Valisi Mountstuart Elphinstone’un cemiyet üzerindeki nüfuzunun giderek arttığını gösteren işaretlerdir. Cemiyet içindeki bu mühim gelişmelere yol açan hadiseler, cemiyetin Bombay Bölge Komitesi’nin, İdarî Komite’ye ilettiği önerilerle başladı. Altıncı raporun aktardığına göre, Bombay Bölge Komitesi Üyeleri, eyalet sınırları içinde yaşayan yerlilerin eğitimi meselesini değerlendirdiler ve bununla ilgili bir rapor kaleme aldılar. Komite üyelerine göre Bombay Eyaleti sınırları içinde yaşayan yerlilerin eğitimiyle ilgili yürütülen faaliyetler yetersizdi ve “idarî komite, yerli çocukların yararı ve eğitimi için” bir miktar para ayırmanın dışında pek bir şey yapmıyordu. Cemiyet bünyesinde eğitimlerine devam eden yerli öğrencilerin eğitimleri ve gelişimleri için yerel dillerde ders kitaplarının hazırlanması, tanıtılması ve okullara gönderilmesi hususunda yaşanan sorunlar da cemiyet tarafından bir türlü çözülememişti.

Yerlilerin eğitimiyle bağlantılı olarak komite üyelerinin dile getirdiği bir diğer mühim mesele eğitim diliydi. İfade edildiği üzere şirketin idarî merkezi Bengal’den farklı olarak Bombay Hükümeti sınırları içinde, eyaletin güneyin Maratî ve kuzeyinde Gucaratî dilleri

²¹⁷ “Extract from the Fifth Annual Report of the Bombay Education Society, 1820”. Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 22; Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of the Colonial Education in India*, 259.

konusuluyordu. Bunun farkında olan komite üyeleri, İngilizcenin sadece Bombay adasıyla “sınırlı olduğunu” ve yalnızca “ticaretle uğraşmak isteyen yerlilerin iş bulabilmek için bu dili öğrendiğini” vurgulayarak “halkın büyük bir bölümün İngilizce öğrenme fırsatına sahip olmadığını veya bundan tamamen habersiz olduğunu” altını çizdiler. Komite üyelerine göre, Bombay Eyaleti’nin merkezinde ve dışında yaşayan seçkin ailelerin çocuklarının İngilizce öğrenmesi oldukça kolaydı ama yerli çocukların eğitimlerine devam ettiği okullarda İngilizce eğitim verilmesi mümkün değildi. Sonuç olarak, komite üyeleri eyalet sınırları içinde eğitim dilinin İngilizce yerine Maratî ve Gucaratî olması gerektiğini vurguladılar.

Ancak komite üyelerine göre yerel dillerde eğitim verilmesi durumunda ortaya çıkacak bazı önemli sorunlar vardı. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz bahsi geçen dillerde hazırlanmış ders kitaplarının eksikliği idi. Bombay Valisi Elphinstone’un Dekken Hükümet Temsilciliği görevini yürütürken işaret ettiği bu soruna ilave olarak komite üyelerinin mezkûr raporda dile getirdikleri bir diğer önemli konu yeni okulların açılmasıyla ilgiliydi. Bölgede yerliler tarafından kurulan okulların yaygın olduğuna dikkat çeken idareciler bu okulların inşa etmek istedikleri sisteme uygun olmadığını ve bu okullarda verilen eğitimin yetersiz olduğunu ifade ettiler. Komite üyeleri için yerel okullarda eğitim alanlar, basit bir alfabe ve aritmetik derslerinin ötesinde okumayan, imla öğrenmeyen ve en önemlisi temel din ve ahlâk bilgisinden yoksun öğrencilerdi.²¹⁸

Bombay Bölge Komitesi’nin önerilerini dikkate alan İdarî Komite, bahsi geçen meseleleri görüşmek amacıyla cemiyet üyelerini 10 Ağustos 1820’de genel kurula çağırdı. Bu çağrı üzerine gerçekleşen toplantıya Bombay Valisi Elphinstone başkanlık etti ve toplantı neticesinde yerlilerin eğitim imkânlarının geliştirilmesi için Yerel Okul ve Okul Kitabı Komitesi’nin kurulmasına karar verildi. Toplantının sonunda başta vali olmak üzere cemiyet üyeleri yeni komite için çeşitli miktarlarda bağışlar yaptılar. Toplantıda alınan en dikkat çekici karar ise yerli üyelerin de cemiyete kabul edilmesiydi ve Bombay Eyaleti’nin Hindu, Parsî ve Müslüman cemaatinden seçilecek isimler komiteye girdiler.

Yerel Okul ve Okul Kitabı Komitesi hakkında detaylı bilgiler veren altıncı raporda belirtildiği üzere bu komitenin temel amacı, “dinî meselelere tek bir atıf yapmadan,

²¹⁸ “Extract from the Sixth Annual Report of the Bombay Education Society, 1821”. Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 26-27; *The Asiatic Journal and Monthly Register for British India and Its Dependencies*, (1821), 11/193-194.

çocukların ahlâkî durumlarını geliştirecek, anlayışlarını genişletecek ve faydalı bilgileri teşvik edecek yerel dillerde ders kitapları hazırlamaktı”. Bu mühim sorumluluğuna ek olarak yeni kurulan komite, mevcut okulları ıslah etme ve gerekli gördüğü durumlarda yeni okullar kurma görevini de üstlendi. Komitenin görevlerinden bir diğeri ise yerli öğretmenler ve tercümanlar yetiştirmek için gerekli adımları atmaktı. Son olarak, bu öğretmenler arasında komitenin uygun gördüğü seviye ulaşan ve kendini geliştirmek konusunda istekli olanlara cemiyet, İngilizce öğrenmek ve modern ilimleri tahsil etme noktasında gerekli imkanları sağlayacaktı.

Öte yandan toplantıda alınan mühim kararların yerli halka duyurulması gerekmekteydi. Bu amaçla toplantı tutanaklarının yerel dillere tercüme edilmesi ve dağıtılması kararlaştırıldı. Bombay’ın önde gelen yerlileriyle bir toplantı yapılarak eğitim cemiyetinin ve cemiyet içinde kurulan yeni komitenin amaç ve talepleriyle ilgili olarak bilgi verildi. Cemiyet tarafından alınan kararları olumlu bulan yerli cemaatlerin önde gelen isimleri, bu meseleleri kendi meclislerine sunmaya hazır olduklarını ifade ettiler. Bu toplantının ardından yapılan bir başka görüşmede ise cemiyet faaliyetlerine iştirak etmeye hevesli isimler komite üyesi olarak seçildiler. Atılan adımlardan memnuniyet duyduklarını belirten yerliler, eğitimle ilgili süreçlere katkı yapmak istediklerini ifade ettiler. Öte yandan yeni kurulan komiteyle ilgili yapılan bu görüşmeleri değerlendiren cemiyet üyeleri, tüm çabalara rağmen yerli halkın söz konusu faaliyetlerin önemini kavrayamaması noktasında şikâyetçi olduklarını aktardılar.

Altıncı rapora göre toplantıda alınan kararlar şunlardı:

“Cemiyetin ayrı bir kolu olarak, yerel okul ders kitaplarının tedarik edilmesi ve yerel okulların geliştirilmesi adına cemiyet tarafından atılan adımların uygun olduğuna karar verildi.

Komite’nin, Bombay Hükümeti’nin yerli sakinleri arasında faydalı bilgilerin daha fazla yayılması düşüncesiyle, mevcut okullara destek olmasına ve geliştirmesine, gerekli gördüğü durumlarda yeni okullar kurmasına ve bu okulları desteklemesine karar verildi.

Okulların öncelikle bölge dillerinde eğitim vermesine karar verildi.

Komite’nin yerel okullarda okutulması için farklı dillerde (İngilizce ve Asya dilleri) uygun ders kitaplarını temin etmesine ve komite tarafından yararlı görülebilecek

diğer kitapların hazırlamasına, yayımlanmasına, ucuz ve karşılıksız olarak temin etmesine karar verildi.

Komitenin, dinî kitaplar tedarik etme gibi bir amacı olmadığına karar verildi.

Bahsi geçen kararları yürürlüğe koymak için Avrupalılardan ve Yerlilerden bağış ve yıllık abonelikler talep edilmesine ve bu şekilde tahakkuk eden miktarın münhasıran ve tamamen yukarıda bahsedilen amaçlar için harcanmasına ve yıllık olarak genel raporda hesabının tutulmasına karar verildi.

Mezkûr amaçları gerçekleştirmek için Yerel Okul ve Okul Kitabı Komitesi ismiyle ayrı bir komite kurulmasına, bu komitenin Bombay Eğitim Cemiyeti'nin İdarî Komitesi'nden ve Yerel Okul ve Okul Kitabı fonuna üye, yerli on iki ek üyeden oluşmasına karar verildi.

Dört Parsî, dört Müslüman ve dört Hindu Yöneticinin, Yerli Aboneler tarafından Yönetmeliğin dokuzuncu maddesine göre seçilmesine karar verildi.

Cemiyetin bu biriminin sekreterliğine, gelişmeleri cemiyet sekreterine rapor eden bir Avrupalı ve Yerli sekreter atanmasına karar verildi.

Doktor Taylor'ın Avrupalı sekreter olarak görevlendirilmesine ve yerli sekreterin, Yerli Üyeler tarafından seçilmesine karar verildi.

Alınan Kararların, Yerel Okul ve Okul Kitabı Komitesi'nin denetiminde İngilizce ve Yerel dillerde basılmasına ve yayınlanmasına karar verildi.²¹⁹

Fakir Avrupalı çocukların eğitimi için kurulan Bombay Eğitim Cemiyeti, kuruluşundan beş yıl sonra Bombay Hükümeti sınırları içinde yaşayan halklar arasında eğitimi teşvik etmek amacıyla yeni bir komite kurmuştu. Bu komite en önemli amacı yerel dillerde ders kitapları hazırlamak, cemiyet denetiminde eğitim faaliyetlerine devam eden okulları geliştirmek veya yeni okullar kurmaktı. Bu vazifeleri yeni kurulan komiteye teslim eden cemiyet üyeleri, bölgedeki okullarda eğitim dilinin Maratî ve Gucaratî olmasına karar verdiler. Ağustos 1820'de yapılan toplantıda alınan bir diğer dikkat çekici karar, yerlilerin komite üyeliğine seçilmesine izin verilmesiydi. Bengal ve Madras bölgelerinde yürütülen eğitim faaliyetleri incelendiğinde farklı dinlere mensup isimlerin resmen bir cemiyete kabul edilmesi henüz gerçekleşmemişti. Bu yolla yerlilerin cemiyete karşı ön yargılarını

²¹⁹ "Extract from the Sixth Annual Report of the Bombay Education Society, 1821". Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 28-33.

ortadan kaldırmak ve kamuoyu desteğini arkasına almak isteyen cemiyet, komitenin amaçlarını yerel dillere tercüme ettirerek ve bölgenin ileri gelenlerine izah ederek yerlilerin dinlerini değiştirmek gibi bir amacı olmadığını güçlü bir şekilde ilan etti.

2.2.2. Bombay Eğitim Cemiyeti'nin Faaliyetleri

Bombay Eğitim Cemiyeti içinde bir komitenin kurulduğu haberini veren cemiyetin altıncı raporunda başka önemli gelişmeler de vardı. Bunlardan ilki birkaç yıl önce Londra'daki Ulusal Eğitim Cemiyeti tarafından Bombay gönderilen Thomas Cooper ve eşinin hayatını kaybettiği haberi idi. Thomas Cooper'ın ölümünden sonra merkez okulda onun çabalarıyla kurulan sistemin devam ettiğini belirten rapor, seksen beş yatılı, yüz elli bir öğrencinin okula devam ettiğini belirtmektedir. Yine rapora göre bu öğrencilerin doksan biri, tamamen veya kısmen cemiyet tarafından desteklenmekteydi.

Öte yandan erkek öğrencilerin kaydettiği ilerlemeyi göz önünde bulunduran cemiyet mensupları, yıllık olağan toplantıda küçük bir kütüphane yapılmasına karar verdiler. Bir kütüphane kurmak amacıyla hayırseverlerin kapısını çalan cemiyet, takriben bin iki yüz rupi topladı. Bu miktarın bir bölümü, (yüz yirmi sterlin) cemiyet üyeleri tarafından oluşturulan listedeki kitapları satın almak için Londra'daki bir kitapçıya gönderildi. Cemiyet üyelerinin talep ettiği kitaplara ilaveten küre, çeşitli haritalar ve küçük bir matematik seti de sipariş edildi. Cemiyet idarecilerinin bir kütüphane kurmak istediğini haber alan Hristiyan İnancını Teşvik Cemiyeti'nin bölge komitesi bazı kitaplarını ve broşürlerini yeni kurulacak kütüphaneye bağışladı.

Altıncı rapora göre Bombay'daki merkez okula ilaveten Tannah, Sûret ve Broach'ta kurulan ve cemiyetin bölge okulları [district school] olarak adlandırdığı okullar da faaliyetlerini devam ettirmekteydi. Bir rahibin denetiminde olan Tannah'daki okulda yirmi beş öğrenci vardı. Sûret'te faaliyetlerine devam okulla ilgili olarak detaylı bilgiler veren Rahip Thomas Carr'a göre okulun kuruluş tarihi olan 7 Kasım 1817'den raporun kaleme aldığı 1 Şubat 1821 tarihine kadar okula kabul edilen öğrenci sayısı şu şekildeydi:

Tablo 3: Sûret Okulundaki Öğrenci Sayıları

Hristiyan Erkek Çocuklar	29
Parsî	35
Hindu	34
Hristiyan Kız Çocuklar	10
Toplam	108

Kaynak: Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 23-24.

Yüz sekiz öğrencinin okula kabul edildiğini aktaran Carr'ın en önemli şikâyet konusu öğrencilerin okula devam etmemesiydi.

Tablo 4: Sûret Okuluna Giden Eden Öğrencilerin Günlük Devamlılıkları

1820 Ocak	24
1820 Şubat	25
1820 Mart	26
1820 Nisan	27
1820 Mayıs	26
1820 Haziran	27
1820 Temmuz	27
1820 Ağustos	29
1820 Eylül	22
1820 Ekim	19
1820 Kasım	16
1820 Aralık	19
1821 Ocak	15

Kaynak: Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 24.

Öğrencilerden ve onların velilerinden şikayetçi olan Rahip Carr, öğrencilerin okula düzenli bir şekilde devam etmediklerini ve ailelerin öğrencileri okuldan çeşitli nedenlerle kopardıklarını aktarmaktadır. Rahibe göre velilerin tek arzusu çocuklarının bir kamu görevine girmesini sağlamaktı ve bu yüzden eğitimin süresi ve içeriği onlar için pek önemli değildi. Bunu önemli bir sorun olarak değerlendiren okul denetçisi, öğrencilerin zihnî ve ahlâkî gelişimlerinin kendi sorumlulukları altında olduğunu hatırlatarak mevcut sistemi geliştirmek için aileleri ikna etmek zorunda olduklarını hatırlattı.²²⁰ Cemiyet tarafından kurulan okullara gelen ilk nesil öğrencilerin ailelerine katlanmak gerektiğini ifade eden Rahip Carr'a göre "gelecek nesiller eğitimin değerini" anlayacak ve dolayısıyla "okul kuralları hususunda onların ailelere söz geçirmek daha kolay olacaktı." Sûret'te eğitimlerine devam eden öğrencilerinden memnun olduğunu yazan Carr, Nisan 1820'de

²²⁰ "Extract from the Sixth Annual Report of the Bombay Education Society, 1821". Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 25.

Bombay'ın kuzeyindeki Broach bölgesinde kurulan ve denetimine verilen yeni kurulan okuldan da umutluydu.

Bombay Eğitim Cemiyeti'nin bu süreçte Londra'daki Ulusal Cemiyet ile de bağları devam etmekteydi. Bu dönemde Cemiyet Sekreteri Rahip T. T. Walmsley, Bombay Eğitim Cemiyeti'nin faaliyetlerini takdir ederek, Londra'da yürütülen faaliyetlerle ilgili raporu cemiyet idarecilerine göndermişti. Londra'daki cemiyetle ilgili veren altıncı rapora göre bu dönemde Ulusal Eğitimi Cemiyeti'nin denetiminde takriben iki yüz elli bin öğrenci eğitim görmektedir.²²¹ Dolayısıyla BEC'in, Bombay Hükümeti'nin teşviklerine ilaveten, Londra'daki bahsi geçen kurumun desteğini de arkasına aldığını söylemek mümkündür.²²²

Cemiyetin yedinci yıllık raporuna göre cemiyetin denetiminde faaliyetlerine devam eden okullardaki öğrenci sayısı artmaya devam ediyordu. Bu raporda aktarılan önemli gelişmelerden biri, BEC'in Avrupalı Sekreteri Doktor John Taylor'un ölümüydü. Bir süredir sağlık sorunlarıyla boğuşan Taylor'un ani ölümü, yerel dillerde ders kitaplarının hazırlanmasından sorumlu olan komitenin çalışmalarının yavaşlamasına neden olmuştu.

Yedinci rapor göre bu dönemde cemiyet denetiminde faaliyetlerine devam eden Bombay Merkez Okulu'nda eğitim alan öğrencilerin sayısı şu şekildeydi :

Cemiyetin yedinci yıllık raporundaki öğrenci sayılarına bakıldığında en dikkat çekici husus hiç şüphesiz okula kabul edilen öğrencilerin bir süre sonra okuldan ayrılmasıdır. Daha önce ifade edildiği üzere bölge okullarından sorumlu din adamları bu konudaki şikayetlerini dile getirmişler ve öğrencileri okulda tutamadıklarını ifade etmişlerdi. Cemiyetin denetimindeki okullara kabul edilen öğrencilerin sayısı artmasına rağmen okuldan ayrılan veya okula devam etme hususunda isteksiz olan öğrencilerin sayısı bir hayli fazlaydı.

Elbette cemiyet idarecilerinin bu dönemde karşılaştığı tek sorun öğrencilerin okula devam etmemesi değildi. Yerel dillerde hazırlanmış ders kitaplarının hızlı bir şekilde hazırlanamaması ve temin edilememesi, cemiyet idarecilerinin önündeki en büyük

²²¹ *First Annual Report of the National Society, Promoting the Education of the Poor in the Principles of the Established Church, With an Account of the Proceedings for the Formation of the Society, and an Appendix of Documents; together with A List of Subscribers to the Society in London, and to Societies in the Country in Union with the National Society* (London: Printed at the Free-School, 1812).

²²² "Extract from the Sixth Annual Report of the Bombay Education Society, 1821". Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 25-26.

engeldi. Öte yandan yedinci raporun aktardığı sorunlardan biri de bölge okullarında görev yapacak kalifiye öğretmenlerin eksikliği idi. Cemiyet raporlarında dile getirilen ve hükümet yetkililerinin de dikkate aldığı bu sorunlar cemiyet ve komite faaliyetleriyle ilgili memnuniyetsizliklerin açık bir şekilde konuşulmasına ve komitenin yeni bir cemiyet olarak faaliyetlerine devam etmesine zemin hazırladı.

2.2.3. Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin Kuruluşu

Bombay'ın yerli sakinleri arasında eğitimi teşvik etmek ve yaygınlaştırmak için gösterilen tüm çabalara rağmen Bombay Valisi Elphinstone ve eğitim meselesiyle ilgilenen isimler henüz tam olarak tatmin olmamışlardı. 1820'de kurulan Yerel Okul ve Okul Kitabı Komitesi, iki yıllık süre zarfında sadece 60.000 rupi toplayabilmişti ve bu meblağ cemiyet üyelerine göre yeterli değildi.²²³ Komite faaliyetlerinden memnun olmayan isimlerin başında Vali Elphinstone ve Bombay Başrahibi George Barnes (1782-1847) geliyordu. Arkadaşı James Erskine'e yazdığı mektupta Başrahip Barnes, kalifiye bir öğretmen bulamadığından sitayişle bahsederken, Vali Elphinstone bir türlü çözilemeyen ders kitapları meselesinden dert yanıyordu. Henüz öğrencilere okutulacak bütüncül bir metin mevcut değildi ve sadece Maratî dilinde masalların derlendiği bir kitapçık basılabilmmişti. Bu konuda yaşanan sorunu çözmek adına Vali Elphinstone örnek bir ders kitabını, Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin'e göndermiş ve bir değerlendirme kaleme almasını istemişti.²²⁴

Vali Elphinstone ile eğitim faaliyetleri hakkında görüşen Bombay Başrahibi Barnes, 1822 yılının yaz aylarında valiye bir mektup yazarak Yerel Okul ve Okul Kitabı Komitesi'nin, cemiyete bağlı bir şekilde faaliyetlerine devam etmesinin bir fayda sağlayıp sağlamayacağından emin olmadığını vurguladı. Cemiyet ve komitenin farklı amaçlar için kurulduğunu ifade eden Barnes'e göre yerli halk, cemiyet denetimindeki okullarda Hristiyan inancının öğretilildiğini zannedebilir ve komitenin faaliyetlerine şüpheyile yaklaşabilirdi. Bu hususun dikkate alınması gerektiğini yazan başrahip BEC'ten bağımsız ikinci bir cemiyetin kurulması fikrini ortaya attı.²²⁵

²²³ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 260.

²²⁴ "Elphinstone to Chaplin, 25 July 1822", Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 260.

²²⁵ "George Barnes to Elphinstone, 26 July 1822", Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 260.

Başrahip Barnes'in ikinci bir cemiyet kurulmasıyla ilgili görüşleri, cemiyetin sekizinci yıllık raporunu da yansıdı ve cemiyet idarecileri "yerlilerin ahlâkî ve entelektüel gelişimi" için yeni bir cemiyet kurulması fikrini desteklediklerini belirttiler. Yine bu raporda cemiyet üyeleri, yerli halkın eğitim faaliyetlerine yönelik olumsuz kanaatlerini değiştirmek için kurulması planlanan yeni cemiyetin, "Hristiyan eğitiminden" bütünüyle uzak durması gerektiğinin altı çizdiler.²²⁶

Bombay Başrahibi George Barnes'in mezkûr önerisinden son derece memnun olan Vali Elphinstone, başrahibe cevaben yazdığı mektupta bunun "akıllıca bir düzenleme" olacağını belirtti. Elphinstone'a göre kısa bir süre önce BEC içinde kurulan Yerel Okul ve Okul Kitabı Komitesi, Yerel Okul ve Okul Kitabı Cemiyeti ismini alarak Bombay Eyaleti'nde sadece yerli halk arasında eğitim faaliyetlerinin teşvik etmeye başlamalıydı.²²⁷

Yerlilerin eğitimiyle ilgili benzer şikayetleri dile getiren isimler arasında yapılan müzakerelerden sonra cemiyet üyelerinin bir araya gelmesine karar verildi. 1822 yılının Ağustos ayında yapılan genel kurulda, cemiyetin "halk nezdindeki imajı ve arzu edilen hedeflere ulaşılamaması" hususunda görüş birliğine varıldı. Cemiyet üyelerinin kararıyla Yerel Okul ve Okul Kitabı Komitesi'nin, Yerel Okul ve Okul Kitabı Cemiyeti ismiyle faaliyetlerine devam etmesine karar verildi.²²⁸ Yerli halk arasındaki imajı nedeniyle yetkilileri tedirgin eden komitenin, yeni kimliğiyle yeni ortaklıklar kurması uygun görüldü. Bu noktada Bombay Hükümeti ve Yerel Okul ve Okul Kitabı Cemiyeti arasında bir iş birliğine gidilmesine de karar verildi.²²⁹ Cemiyetin ilk başkanlık görevini Bombay Valisi Elphinstone üstlenirken; başkan yardımcılıklarına Edward West (1782-1828)²³⁰, Charles Colville (1770-1843)²³¹, Francis Warden, R. T. Goodwin seçildi. Yerli üyelerin yeni kurulan cemiyet içerisinde de aktif rol üstlenmesini isteyen cemiyet idarecileri,

²²⁶ "Extract from the Eight Annual Report of the Bombay Education Society, 1823", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 36.

²²⁷ "Elphinstone to Barnes, 27 July 1822", Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 260; Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 501.

²²⁸ "Extract from The First Report of the Bombay Native School Book and School Society, August 1824", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 43-44. Bu cemiyet ilerleyen yıllarda Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti adıyla anıldığı için bundan sonra bu isimle anılacaktır.

²²⁹ Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 501.

²³⁰ H. M. Stephens, rev. Roger T. Stearn, "Colville, Sir Charles (1770-1843), *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 12/820-821.

²³¹ Maxine L. Berg, "West, Sir Edward (bap. 1782-1828)", *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 58/218-219.

cemiyet yönetim kurulunda on iki Avrupalı on iki yerli üyenin görev almasına karar verdi. Yönetim kurulu üyeleri şu isimlerden oluştu²³² :

Avrupalı Üyeler:

“Bombay Başrahibi Barnes, James Farish, J. Wedderburn, C. Norris, Albay D. Leighton, Albay E. W. Shuldham, Albay N. S. Kennedy, Rahip T. Carr, Rahip Papaz J. Clow, Yüzbaşı Black, William Simpson ve James Forbes.”

Hint Üyeler:

“Parsî üyeler: Framji Cowasjee, Hormusjee Dhanjee, Moola Feroz, Jamsetjee Jeejeebhoy.

Hindu üyeler: Devidas Harjivondas, Nagardas Harjee Mody, Jugonath Sunkereth, Dhackjee Dadajee.

Müslüman Üyeler, Bombay Kadısı, Gazi Gulam Hüseyin, Muhammed Ali Rogay, Muhammed İbrahim Mukba.”²³³

Yeni cemiyetin farklı alanlardaki işlerini yürütecek alt komiteler şunlardı:

“Kitapların hazırlanması ve basılmasıyla ilgilenecek komite: N. Kennedy, C. Norris, W. H. Wathson, Yüzbaşı Black, Willam Simpson, Moola Feroz, Muhammed İbrahim Mukka.”

“Cemiyetin genel işleriyle ilgilenecek komite: Başrahip Barnes, J. Farish, J. Wedderburn, Albay Leighton, Albay Shuldham, Rahip T. Carr, Rahip J. Clow, James Forbes, Framjee Cowasjee, Jugonath Sunkersett.”

Bu düzenlemelere ilaveten cemiyet bünyesinde çeşitli atamalar yapıldı. Cemiyet sekreterliğine biri Avrupalı ve biri yerli olmak üzere iki isim atandı. Avrupalı sekreterlik görevini Elphinstone’un eğitim sahasındaki en önemli destekçilerinden George Ritso Jervis (1794-1851), yerli sekreterlik görevine ise Sadasew Cassinath Chutray layık

²³² “Extract from The First Report of the Bombay Native School Book and School Society, August 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 69-70; “Abstract of Reports on Native Education in India”, *Missionary Register* (1819), 103.

²³³ Şövalye ilan edilen ilk Hintli unvanına sahip Jamsetjee Jeejeebhoy (1783-1859) Bombay’daki ticaret hayatın önde gelen isimlerinden biriydi. Tütün, alkol ve afyon ticaretinden ciddi bir servet edinen Jeejeebhoy, 1849’da Parsî Hayırsever Kurumunu [Sir Jamsetjee Jeejeebhoy Parsi Benevolent Institution] kurdu. Framji Cowasjee (1767-1851), Jeejeebhoy gibi *Parsi Panchayat* (Bombay’daki Parsilerin kurduğu ticaret birliği) üyesiydi. Cowasjee, 1836’da Bombay Parsî Hayırsever Okulu’nu [The Bombay Parsi Charitable School] kurarak bölgede yaşayan çocuklara yardım etti. Her iki üye de 1822-1840 yılları arasında cemiyete üye olmaya ve faaliyetlerde aktif rol oynamaya devam ettiler.

görüldü. Chutray ayrıca cemiyet deposunun sorumluluğunu da üstlenirken, Robert Murphy tahsildar olarak işe alındı ve malî işler Remington Cramford & Co. uhdesine bırakıldı.²³⁴

1824 tarihli ilk cemiyetin raporunda yer alan “cemiyet nizamnamesinin” ilk maddesine göre kurumun en önemli amacı “Bombay sınırları içinde yaşayan halkların kullandığı dillerde yerel okullar için uygun kitapları” temin etmektir. Buna ilaveten İngilizce ders kitaplarının hazırlanmasından veya satın alınmasından da yeni cemiyet sorumluydu. Kısaca ders kitaplarının hazırlanması, basılması ve gerekli görülen ucuz ve bedava kitapların temini yeni cemiyetin kuruluş amacıydı.

Kurumun adının misyon faaliyetleriyle beraber anılmasından rahatsız olan cemiyet üyeleri, nizamnamenin ikinci maddesinde bu hayatî konuya vurgu yaptılar. İkinci maddeye göre cemiyetin amacı, “dinî kitapların basılması veya temini” değildi. “Dinî hassasiyetlere” atıf yapmaksızın yeni cemiyet, sadece öğrencilerin “ahlâkî gelişimlerine” fayda sağlayacak kitapların temininden sorumluydu.

Cemiyetin kuruluş nizamnamesindeki üçüncü madde, gerekli görülmesi durumunda eğitim faaliyetlerine devam okullarda “yerliler arasında faydalı bilgilerin yaygınlaşmasını teşvik etmek” amacıyla gerekli tedbirlerin alınmasıyla ilgiliydi. Dördüncü madde İngilizce eğitim meselesiyle ilgiliydi. Okullarda öncelikle yerel dillerde eğitim verilmesi gerektiği vurgulanırken cemiyetin takdir yetkisine bağlı olarak İngilizce eğitim veren okullar kurabilir veya bu dilde eğitim almak isteyen yerlilerin uygun şartlarda eğitim alması için gerekli adımları atılabilirdi.²³⁵ Son olarak yeni kurulan cemiyetin idaresinden bir başkan, dört başkan yardımcısı ve yirmi dört yönetici sorumlu olacaktı. Yönetim Kurulu’nu oluşturan yirmi dört üyenin yarısı Avrupalı üyelerden, diğer yarısı yerli üyeler oluşacaktı ve bu üyeler her yıl Ağustos ayında yapılan genel kurulda bir yıllığına seçileceklerdi.²³⁶

²³⁴ “Extract from The First Report of the Bombay Native School Book and School Society, August 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 70.

²³⁵ “Appendix No. 1-Regulations of the Society, Extract from The First Report of the Bombay Native School Book and School Society, August 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 66.

²³⁶ “Appendix No. 1-Regulations of the Society, Extract from The First Report of the Bombay Native School Book and School Society, August 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 66-67.

Cemiyetin kuruluş amaçlarına bakıldığında bu dönemde eğitim faaliyetlerine yoğunlaşan misyonerleri takip ettikleri ve onlardan faydalandıkları görülecektir.²³⁷ Zaten 1817’de Misyoner Papaz Robert May tarafından Kalküta’da kurulan cemiyetin bir kopyası olarak kurulmuştu.²³⁸ Madras Okul Kitabı ve Okul Cemiyeti (MOKOC) ve Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti (BYEC), Kalküta’daki cemiyetin organizasyon şemasını örnek aldılar. Hatta Madras ve Bombay cemiyetleri resmî belgelerde Bengal’deki cemiyetin bir şubesi olarak anıldılar.²³⁹ Bu dönemde ders kitabı temin etmek için Kalküta’daki cemiyete başvuran cemiyet üyeleri Marshman, Carey ve Hard gibi önde gelen misyonerler tarafından Madras Eğitim Sistemi ve Lancaster Eğitim Sistemi’nden faydalanarak hazırladıkları ve okullarda uygulanacak eğitim sistemini anlatan kılavuz eseri Bombay’da da kullandılar.²⁴⁰

Yerel Eğitim Cemiyeti’nin birinci yıllık raporunda dikkat çeken bir diğer husus da merkezin dışında kırsalda faaliyet yürüten [mofussil] cemiyetler ve okullarla birleşme görüşmelerinin yapılmasıyla ilgiliydi. Yerel Eğitim Cemiyeti’nin Bombay şehrinin dışında kurulan cemiyetleri mali açıdan desteklemesine ve onlarla iş birliği yapmasına karar verilmişti.²⁴¹ Bu manada yeni cemiyetin iletişime geçtiği ilk cemiyet, Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti’nin Avrupalı Sekreteri George Ritso Jarvis’in kardeşi Thomas Best Jarvis tarafından güney Konkan’da kurulan cemiyet oldu.

2.2.4. Bombay Hükümeti ve Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti’nin Ortaklığı

Kasım 1819’da Bombay Valiliğine atanan Mountstuart Elphinstone kısa bir süre sonra eğitim işleriyle de ilgilenmeye başladı ve Bombay Eğitim Cemiyeti kanalıyla bu konudaki düşüncelerini hayata geçirmeye çalıştı. Bu konuda ilk ciddi adımı Bombay Eğitim Cemiyeti’nin başkanlık görevini üstlenerek attı ve cemiyet içerisinde bir komite kurulmasına sağlayarak sadece yerlilerin eğitimi ile ilgili bir birim oluşturdu. Ancak

²³⁷ Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of the Colonial Education in India*, 262.

²³⁸ “Extract from Vernacular Reading Books in the Bombay Presidency”, Pramod K. Nayar, *Colonial Education and India 1781-1945* (London and New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2020), I/308-316; 310.

²³⁹ Tschurennev’e göre Madras ve Bombay cemiyetleri resmî belgelerde Bengal’deki cemiyetin bir şubesi olarak anıldılar. Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of the Colonial Education in India*, 204; Basu, *Indian Education in Parliamentary Papers*, 1/93;119.

²⁴⁰ Marshman, Carey and Hard, *Hints Relative to Native Schools*.

²⁴¹ “Appendix No. 6 – Plan of Union, Extract from The First Report of the Bombay Native School Book and School Society, August 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 68.

komite faaliyetlerini de yeterli görmeyen Elphinstone, bu konuda fikir beyan eden dostlarının da desteğiyle yeni bir cemiyet kurulmasına ön ayak oldu. Bombay Valisi Elphinstone'un destekleriyle Ağustos 1822'de kurulan Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti bir yıl sonra yerlilerin eğitimi konusunda önemli bir adım attı ve özel bir komite kurdu. Temmuz 1823'te kurulan yeni komitenin kuruluş amaçları şunlardı: "Cemiyet bünyesinde faaliyetlerine devam eden okullarda etkili ve ortak bir eğitim planı oluşturulmak", "eyalet sınırları içerisinde konuşulan yerel dillerde ders kitabı basım işlerini geliştirmek ve yaygınlaştırmak" ve "yerlilerin eğitimi ile ilgili gerekli bilgileri temin etmek."²⁴² Yerel Eğitim Cemiyeti'nin arzu edilen hedeflere ulaşması için harekete geçen komitenin ilk işi, Bombay Eyaleti sınırları dahilinde yerlilerin eğitim sistemi hakkında bir araştırma yapmaktır. Eylül 1823'te çalışmalarını tamamlayan komite, raporunu BYEC Sekreteri George Jervis'e sundu.

Komite raporunu değerlendiren Jervis, bahsi geçen raporu takriben bir ay sonra kaleme aldığı bir mektupla birlikte Bombay Hükümet Sekreteri James Henderson'a gönderdi. Mektubunda bilhassa maddi meselelere vurgu yapan Jervis, toplanan bağışlarla BYEC'in Bombay ve Salsette adalarında faaliyetlerine devam eden okulların masraflarını bile karşılamayacağını belirtti. Jervis'in mektubunda dikkate çektiği bir diğer önemli husus yerel dillerde kitap basmak için gerekli taş baskının temin edilmesiyle ilgiliydi. Son olarak Jervis, bir yıl önce kurulan cemiyetin faaliyetlerini yürütmek için bir mekâna ve kitapları saklamak için bir depoya ihtiyaç duyduğunu belirtti.²⁴³

BYEC içerisinde bir komitenin kurulması ve bu komitenin bahsi geçen raporu hazırlaması kuvvetle muhtemel Bombay Valisi Elphinstone'un talebiydi. Zira Yerel Eğitim Cemiyeti'nin Ağustos 1824'te yayımladığı birinci yıllık rapor incelendiğinde Bombay Hükümeti ile kurulacak ilişkilerin ilk adımı bu rapordur. Raporun hükümete gönderilesinin ve vali konseyinde görüşülmesinin ardından ikinci adım BYEC'in hükümetten talep ettiği maddi yardımı konusunda yapılacak başvuruydu. Bu noktada Bombay Eyaleti'nin yerli sakinlerinin tepkisinden çekinen Elphinstone, yeni bir cemiyet kurmak için harekete geçmesi ve yeni kurulan cemiyetin maddi destek bulmak umuduyla bir rapor hazırlaması, Bombay Valisi ve BYEC'in aynı isim tarafından yönetilmesiyle

²⁴² "Extract from the First Report of the Bombay Native School Book and School Society, August 1824", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 45.

²⁴³ "George Jervis to Government, 4 October 1823", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 47-49; Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 261.

ilgilidir. Bu manada komite üyeleri kaleme aldığı rapor neticesinde yerlilerin eğitim sisteminde tespit edilen sorunların ortaya koyulması ve değerlendirilmesi sürecin anlaşılması noktasında oldukça önemlidir.

2.2.4.1. Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin Eğitim Raporu

BYEC içinde kurulan özel komitenin hazırladığı raporun amacı, eğitim sistemindeki mevcut sorunları tespit etmek ve buna çözüm önerileri sunmaktır. Bu konuda gerekli çalışmaları yaptıklarını ifade eden komite üyeleri, raporun başında şirketin denetimindeki diğer bölgeler idarecilerin benzer sorunlarla boğuştuğunu vurguladılar. Herkes tarafından bilinen bu sorunları dile getirmek için uzun bir rapor hazırlamaya lüzum görmediklerini ifade eden komite üyeleri, Bombay Eyaleti'ndeki yerlilerin eğitimiyle ilgili şu sorunları tespit ettiler:

“Eğitim ve zihinsel gelişim için ders kitaplarının yokluğu,

Kolay ve etkili bir öğretim yönteminin olmaması,

Öğretmenlik görevini üstlenecek, okulların yönetim ve denetiminden sorumlu olacak kalifiye personel ihtiyacı,

Maddi desteğin olmaması.”²⁴⁴

Yerlerin eğitim sistemindeki bu dört sorunu tespit eden komite üyeleri ardından detaylı bir şekilde bu sorunların nasıl çözüleceğiyle ilgili görüşlerini açıkladılar. İlk mesele ders kitaplarının eksikliği idi ve bu sorun Bombay Eyaleti ile sınırlı değildi. Hint alt kıtasının çeşitli bölgelerde eğitim faaliyetlerine müdahil olan misyonerler ve Avrupalı hayırseverler de bu konudan oldukça muzdaripti. Bu bağlamda komite üyelerine göre yapılması gereken ilk şey Avrupa’da yazılan ders kitaplarının tercüme edilmesiydi. Ancak üyelerin bu konuda bazı endişeleri vardı. Örneğin Bombay Eyaleti sınırları içinde konuşulan Maratî ve Gucerâtî, komite üyelerine göre bugüne kadar günlük konuşma dilinin ötesine geçmemiş ve eğitim sahasında kullanılmamış dillerdi. Yerel dillerin yetersizliği meselesini gündeme getiren komite üyeleri, Bombay’un Avrupalı beyefendilerin, yerli hocaların yardımıyla yerel dilleri öğrenmelerinin ve İngilizce eserleri bu dillere tercüme etmelerinin bir zaruret olduğunu vurguladılar. Tercüme

²⁴⁴ “Report of the Special Committee, 13 September 1823”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 50; Naheed Fatimeh Ahmad, “A History of Elphinstone College”, 12.

çalışmaları için Kalküta’da faaliyetlerine devam eden “kardeş cemiyeti” hatırlatan komite üyeleri, bu cemiyet tarafından tercüme edilen eserlerin listesinin kendileri için de faydalı olabileceğini belirttiler.

Öte yandan Hindistan’ın doğu kıyılarında konuşulan dillerin, Dekken bölgesinde yaşayan insanlara yabancı olması hasebiyle Bengal’den gönderilen ders kitapları sadece başlangıç aşamasında faydalı olabilirdi.²⁴⁵ Bu noktada cemiyet temel eğitim aşamasında ihtiyaç duyulan kitap ve risaleler için bir liste hazırlayarak raporun ekinde hükümete sundu. Komite üyelerinin yerel dillerde ders kitaplarının tedariki ve temini ile ilgili talepleri şunlardı:

“Bell ve Lancaster sisteminin uygulanabilmesi için gerekli olan araçlar,

Bu sistemin uygulanması için öğrencilerin yazacağı ve heceleyeceği en kullanışlı bileşik sözcüklerin seçilmesi,

Doğru isimler ve fiillerin yer aldığı Maratî ve Gucerâtî dillerinde bir dilbilgisi şemasının hazırlanması,

Üç bin veya dört bin kadar kelimenin anlamının yer aldığı bir sözlük,

Masallar, doğa tarihinden kısa parçalar, ahlâkî cümleler, anekdotlar gibi okumayı geliştirecek kolay okul kitaplarının hazırlanması,

Yerliler için anlaşılabilir olan denklemlerin çözümü için basit yollar sunan basitleştirilmiş aritmetik sistemler,

Bilhassa Hindustân ve komşu coğrafyaları, İngiltere ile bağlantılı olanları anlatan bir coğrafya eseri,

Güneş sisteminin kısa ama basit bir açıklaması, yerçekimi yasalarının açıklanması (buna kendi sistemlerinin bir mukayesesi eklenebilir),

Doğa felsefesi üzerine kısa bir inceleme,

Güneş sistemi, dünya ve bunun ihtiva ettiği nesnelerin yanında bunun tarihi ve kronolojisi,

Kısa bir ahlâk eseri.”²⁴⁶

²⁴⁵ “Report of the Special Committee, 13 September 1823”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 50.

²⁴⁶ “Appendix No 2 – List of Elementary tracts and Books considered requisite for Education by the Special Committee”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 55-56.

Cemiyetin ders kitaplarının hazırlanmasıyla ilgili olarak hükümete sunduğu bir diğer öneri, İngilizceden tercüme edilecek veya doğrudan bahsi geçen yerel dillerde yayımlanacak kitapların yazarlarının ve tercümanlarının ödüllendirilmesiydi. İhtiyaç duyulan ders kitapları için bir liste hazırlayan komite üyeleri, yapılacak tercümelerde mümkün olduğu kadar yerel dillerde var olan terimlerin kullanılmasını ve yabancı kelimelerden kaçınılması gerektiğini vurguladılar.²⁴⁷ Yine yerel dillerin yetersizliğine değinen komite üyeleri, kitap yazan veya tercüme yapan isimlerin Maratî ve Gucarâtî dillerinde ihtiyaç duydukları kelimeleri bulamamaları durumunda, Arapça ve Farsça yerine Sanskritçeye başvurmalarını önerdiler. Komite üyeleri, hazırladıkları listeler dışında cemiyetin onayını alması durumunda farklı önerilere de açık olduklarını ifade ettiler. Öte yandan tercüme faaliyetlerinin ciddi bir maddi yük getireceğini düşünen komite üyeleri, matbaa aletlerinin temin edilmesi ve masrafların karşılanması hususunda hükümete muhtaç olduklarını belirttiler.

Özel komite tarafından hazırlanan ve hükümete gönderilen raporun dikkat çektiği ikinci önemli husus, kolay ve etkili bir eğitim usulünün olmamasıydı. Daha önce ifade edildiği üzere BEC, Anglikan Kilisesi'nin benimsediği Ulusal Eğitim Sistemi'ni benimsemiş ve denetimindeki okullarda bu yöntemi uygulamıştı. Eğitim yöntemiyle ilgili olarak bazı araştırmalar yapan komite üyeleri, Bell ve Lancaster sistemlerine dikkat çekerek Avrupa'da bahsi geçen usullerin oldukça revaçta olduğunu vurguladılar. Bu iki sistemi ve yerliler tarafından kurulan okullarda uygulanan sistemi mukayese ettiklerini belirten komite üyeleri, yerliler tarafından uygulanan yöntemin zaaflarından bahsettiler ve Lancaster yönteminin bölgede daha etkili bir şekilde tanıtılmasını istediler. Son olarak komite üyelerine göre bu yöntem, cemiyetin yerli üyeleri tarafından araştırılmış ve onaylanmıştı.

Okullarda İngilizce eğitim verilmesi meselesine de değinen cemiyet üyeleri, İngilizce eğitim konusunda yerlilerin düşüncelerine önem verilmesi gerektiğini ifade ettiler. Onlara göre eğitim dilinin İngilizce olması durumunda öğrenciler, kendi yerel dillerini öğrenmede zorluk yaşayabilirlerdi. Bu nedenle öğrencilerin belli bir dönem Maratî ve Gucarâtî dillerinde eğitim gördükten sonra İngilizce eğitim veren okullara kabul

²⁴⁷ "Appendix No 3 – Depository List of the Bombay Native School Book and School's Society Works", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 56-58.

edilmeleri daha uygun olacaktı. Bu sayede eğitim yerlilerin taleplerine uygun hale getirilebilirdi.²⁴⁸

Komite raporunun değindiği üçüncü önemli sorun, kalifiye öğretmen ve idarecilerin yokluğuyla ilgiliydi. Komite üyelerine göre bahsi geçen dönemde ihtiyaçları karşılayacak şekilde nitelikli insanların bulunması oldukça zordu ve yerli üyeler de bu konudan şikayetçiydi. Komite raporuna göre yerel okullarda görev yapan öğretmenlerin çoğu öğrencilere eğitim verebilecek kapasitedeydi ve bunların desteği olmaksızın işlerin yürütülmesi mümkün değildi. Bu nedenle üyeler, eğitim alanında arzu edilen hedeflere ulaşmak için BYEC'in, öğretmen yetiştirme sorumluluğu üstlenmesini tavsiye etti. Öte yandan öğretmenlerin işlerini sağlıklı bir şekilde yapabilmesi için ücretlerinin zamanında ödenmesi de önemliydi. Zira cemiyet denetimindeki okullarda görevlendirilen öğretmenler cemiyet faaliyetlerinin yerli halka izah edilmesi noktasında ciddi bir sorumluluk üstleniyordu. Bunun için komite üyeleri, Bombay ve Salsette adalarında birer; Pune ve Dhoolia'da şehirlerinde görevlendirilmek için Dekken bölgesinde iki; Ahmedâbâd ve Sûret'te görevlendirilmek için Gucerât bölgesinden iki öğretmenin seçilmesinin uygun olduğunu ifade etti. Ayrıca bu öğretmenlerin maaşları konusunda da öneride bulundular.

Komite üyeleri raporun ilk sayfalarını eğitim dili, öğretim yöntemi ve görevlendirilecek öğretmenlere ayırdıktan sonra sıra en önemli meseleye gelmişti. Bu husus cemiyetin faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde devam etmesi için gereken maddi destektir. Komite raporuna göre üyeler henüz tercüme edilecek eserlerin ücretleri konusunda fikir sahibi değillerdi. Denetleme giderleri, yerel sekreterin maaşı ve cemiyetin masrafları konusunda raporun ilerleyen sayfalarında bilgi vermiş olmalarına rağmen okul yöneticilerinin maaşlarının ve öğrencilerin ders göreceği mekânlar için ödenecek ücretin hesaplanması mümkün değildi. Dolayısıyla Bombay Hükümeti'nin desteği şarttı.²⁴⁹

Elphinstone'un Bombay valiliği görevine atanmasından sadece beş yıl sonra komitenin bahsi geçen raporu hazırlaması ve hükümetten maddi ve manevi yardım talep etmesi oldukça önemli bir gelişmeydi. Cemiyetin kuruluşu sürecine, faaliyetlerine ve raporun

²⁴⁸ "Report of the Special Committee, 13 September 1823", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 51-52.

²⁴⁹ "Report of the Special Committee, 13 September 1823", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 53-54.

muhtevasına bakıldığında Elphinstone'un bu süreçte ciddi katkılarının olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yukarıda ifade edildiği gibi şirket yönetim kurulunun Bengal ve Bombay'a gönderdiği uyarılar ve vali konseyi içindeki bazı üyelerin hükümetin doğrudan eğitim işlerine müdahil olmasına karşı çıkması kuvvetle muhtemel valiyi bu yola itmişti. Bu manada cemiyetin bir komite kurarak mevcut sistem hakkında bir araştırma yapması ve raporu hükümete göndermesi, cemiyetin başkanlığını yürüten Elphinstone'un çabalarının neticesiydi. Zira vali konseyinin gündemine gelecek bu talepler valinin elini güçlendirecekti. Cemiyetin raporunu hazırlamasından kısa bir süre önce, Bengal'de 1813 sözleşmesinin 43. maddesinde belirtilen hususların yerine getirilmesi için 1823 yılında bir eğitim komitesi kurulmuştu. Bu manada Bengal'de işler hükümet bünyesindeki bir kurumun inisiyatifine bırakılırken, Bombay'da "gönüllü" bir cemiyetin destekleriyle süreç yürütülmekteydi.

Raporun dikkat çekici hususlardan biri de hiç şüphesiz eğitim diliyle ilgili maddedir. 1823 yılına itibariyle Bengal ve Bombay eyaletleri mukayese edildiğinde bu manada iki farklı politikanın izlendiğini görmek mümkündür. Bu tarihe kadar her ne kadar Bengal'de kurulan okullarda klasik dillerde eğitim verilmesine rağmen İngilizcenin eğitim dili olması hususunda da talepler artmaya başlamıştı. Bengal'de bahsi geçen eğitim komitesinde klasik dilleri destekleyen isimler olmasına rağmen gerek reform yanlısı Hintler gerekse misyonerler ve faydacılar İngilizce eğitim hususunda bazı teşebbüslerde bulundular. Ancak eğitim dili hususunda Bombay eyaletine bakıldığında bilhassa Bengal'de ciddi tartışmalara neden olan ve yüzyılın ortalarında doğru daha da ateşlenecek olan bu konuda farklı bir yaklaşım olduğu görülecektir. Gerek komite tarafından hazırlanan raporda gerekse bu alanda kalem oynatan bazı isimlerin görüşleri incelendiğinde yerel dillere ehemmiyet verildiği görülecektir. Sonuç olarak komitenin hükümete gönderdiği rapora bakıldığında eğitim dili ile alakalı olarak öncelikle yerel dillerde eğitim verilmesi daha sonra İngilizce konusunda teşvik edilmeleri tavsiye edilmektedir.²⁵⁰

²⁵⁰ Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 509.

2.3. Güney Konkan Yerel Okul Cemiyeti'nin Kuruluşu

Bombay Eyaleti'nin sınırları içinde yer alan güney Konkan bölgesinde eğitim faaliyetleri hükümet memurlarından Thomas Best Jervis (1796-1857)'in kişisel gayretleriyle başlamıştı.²⁵¹ Eğitim meselesiyle ilgili Jervis'in ilk adımı yerel okullara dair bir rapor hazırlamak olmuştu.²⁵² Bu okulların geliştirilmesine ve yeni okulların kurulmasına büyük önem atfeden Jervis, Haziran 1823'te bölgede eğitim faaliyetlerini yaygınlaştırmak amacıyla Güney Konkan Yerel Okul Cemiyeti [Native School Society of Southern Konkan] (bundan sonra GKYOC) kurdu. Kuruluşunun birinci yılında yayımlandığı raporda da ifade edildiği üzere mezkûr cemiyeti Hint alt kıtasındaki diğer eğitim cemiyetlerden ayıran bazı hususiyetler vardı. GKYOC, hem kırsalda açılan hem de yerlilerin çabalarıyla kurulan ilk cemiyeti olması hasebiyle bazı ilkleri içinde barındırıyordu. Buna kanıt olarak cemiyete yapılan bağışları işaret eden cemiyet idarecileri, otuz iki bağışçıdan yirmisinin yerli olduğundan gururla bahsettiler.²⁵³

Cemiyetin kuruluşunda önemli hizmetler ifade eden Jervis, sekreterlik görevini üstlendiği kurum adına, 1824 yılının başlarında ağabeyi George Jervis'e bir mektup göndererek gelişmelerden haberdar etti. Valiyi de Konkan'daki faaliyetler konusunda bilgilendirmesini isteyen Jervis, bağışçılarının desteklerine rağmen halkın “isteksizliğinden” ederek Bombay Hükümeti'nin desteğine muhtaç olduklarını

²⁵¹ W. P. Jervis, *Thomas Best Jervis as Christian Soldier, Geographer, and Friend of India, 1796-1857* (London: 1898)

²⁵² On sekizinci yüzyıldan itibaren Hint alt kıtasının çeşitli bölgelerinde yerlilerin eğitim sistemi ile alakalı Protestan misyonerler tarafından çeşitli raporlar hazırlanmış ve bu raporlar misyonerlerin bağlı oldukları cemiyetlere gönderilmişti. Bahsi geçen dönemde Danimarkalıların denetiminde olan Tranquebar bölgesine gelen Alman misyonerler, misyon merkezleri kurmuşlar ve bölge hakkında çeşitli konularda kayıtlar tutmuşlardı. Alman misyonerler Bartholomäus Ziegenbalg (1682–1719) ve Johann Ernst Gründler (1677–1720) tarafından kaleme alınan mektupların derlendiği *Malabarische Korrespondenz* isimli eser misyonerlerin bölgede eğitim konusunda bazı araştırmalar yaptıklarını işaretidir. Alman misyonerlerin bu tür bir araştırma yapmalarının sebebi, kuvvetle muhtemel davalarını yerli halka anlatmakta yaşadıkları zorluklardı. Misyon faaliyetleri konusunda başarısız olan misyonerler, gençlere odaklamak istemiş ve bu nedenle eğitim faaliyetleriyle ilgilenmişlerdi. Alman misyonerlerin ardından bölgeye gelen Amerikan, İngiliz ve İskoç misyonerler de yerlilerin eğitim sistemiyle ilgili bilgiler toplamış ve mevcut okulların yetersiz olduğunu ve ıslah edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu konuda bkz: Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of the Colonial Education in India*, 19; 37-38. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin vergi tahsildarları da bu meseleyle ilgilenmiş ve şahsî çabalarıyla bazı kayıtlar tutmuşlardı. Madras bölgesinde A. D. Campbell ve güney Konkan bölgesinde Thomas Best Jervis kumpanya bünyesinde bu konuda çalışma yapan ilk isimlerdi. Bkz: Campbell, “On the State of Education of the Natives in Southern India”, 350-360, Parulekar, *Survey of Indigenous Education on the Province of Bombay*.

²⁵³ Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, XXX; “List of subscribers and donors to the Native and English Schools in the Southern Concan, 25 February 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 208.

vurguladı. GKYEC Sekreteri Jervis, kaleme aldığı mektupta bölgede yeni okullar kurma amacını açıklarken Vali Elphinstone gibi “hurafelere batmış” bir toplumun eğitim yoluyla kurtarılabileceğini ifade etti. Ona göre Konkan’da, cemiyetin denetiminde birkaç iyi okul kurulması durumunda bu eğitim kurumları, hem Konkan’ın yerli sakinleri arasında kökleşmiş inançları sarsacak hem de şirket idaresine karşı var olan ön yargıları yok edecekti. Ancak bu tür faaliyetlerin oldukça maliyetli olduğuna dikkat çeken Jervis, Vali Elphinstone aracılığıyla Bombay Hükümeti’nden yardım talep etti.²⁵⁴

Ocak 1824 tarihli rapora göre cemiyet denetiminde Konkan’daki Rutnagherry, Nandewra ve Chiploon bölgelerinde üç okul kurulmuştu ve bu okullarda Maratî dilinde eğitim verilmekteydi. Jervis’in bazı ders kitaplarını merkez cemiyetten tedarik ettiğini aktaran rapora göre, cemiyet bünyesinde kurulan komite, okullarda uyulacak kuralları belirlemiş ve cemiyete zarar verebilecek kitapları yasaklamıştı. Bahsi geçen üç okula ek olarak Rutnagherry bölgesinde İngilizce eğitim veren bir okul kurulmuş ve okulun açılışına veliler de davet edilmişti. Ayrıca başarılı ve kurallara uyan öğrencilere çeşitli ödüller takdim edilmişti. Son olarak kız öğrencilerin okula gelmesi için biraz sabır gerektiğini ifade eden Jervis, kız öğrencilerin sayılarının artması durumunda ayrı bir okul kurulacağını aktarmaktadır.

Tablo 5: Merkez Dışında Kurulan Okullar ve Öğrenci Sayıları

Okullar	Erkek	Kız	Öğretmen
Rutnagherry’de Maratî Dilinde Eğitim Veren Okul	90	6	2
Chiploon’de Maratî Dilinde Eğitim Veren Okul	28	--	1
Nandeure’de Maratî Dilinde Eğitim Veren Okul	46	--	1
Rutnagherry’de İngilizce Eğitim Veren Okul	19	1	2
Toplam	183	7	6

Kaynak: Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 207.

George Jervis’in kardeşi Thomas Jervis’in mektubuyla ilgili olarak Vali Elphinstone’u bilgilendirmesinden sonra Bombay Valisi, Konkan cemiyetiyle alakalı bir rapor kaleme aldı. Yaşanan gelişmeler sebebiyle memnuniyetini dile getiren Vali Elphinstone, Bombay Hükümeti’nin yeni kuruma destek vereceğini ifade etti. Bin rupi bağış ve yıllık beş yüz rupilik üyelik aidatının cemiyete aktarılmasının uygun olacağını ifade eden valiye göre

²⁵⁴ “Letter from Superintendent of Native School Society, Southern Concan T. B. Jervis to Captain G. Jervis, Secretary to the Native School Society, Bombay, 25 February 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 205-209.

BYEC ve GKYOC arasında “yakın bir birlik ve uyum” tesis edilmeliydi.²⁵⁵ Elphinstone’un raporundaki teklifler Bombay vali konseyinde kabul edildikten sonra konu hakkında BYEC de bilgilendirildi.²⁵⁶ Bombay Hükümeti’nin Konkan cemiyetine yaptığı yardımlar daha sonra şirket yönetim kurulunun onayına sunuldu ve gerekli izinler alındı.²⁵⁷

GKYOC’un maddi sorunları halledildikten sonra yeni gündem maddesi iki cemiyet arasındaki muhtemel ortaklıktı. 1824 yılının Haziran ayında iki cemiyet arasında yazışmalar başladı ve BYEC Sekreteri George Jervis birleşmeyle ilgili görüşlerini açıkladı. Atılan adımlar konusunda duyulan memnuniyeti dile getiren abi Jervis, ortak hareket edilmesinin neden önemli olduğunu kardeşine izah etmeye çalıştı. Abi Jervis, gönderdiği mektuba “Birleşme” planı da ekledi.²⁵⁸

Bu taslak plana göre GKYOC, George Jerivs tarafından teklif edilen taslak planı kabul ettiği takdirde merkez cemiyetin kuruluş amaçlarını ve ilkelerini kabul etmiş olacaktı. Ayrıca Konkan’daki yetkililer şartları kabul etmesi ve belirli durumlarda Bombay’daki cemiyeti bilgilendirmesi durumunda maddi yardım devam edecekti. Hulâsa merkez cemiyet, kırsaldaki cemiyet üzerinde bir denetim hakkına sahip olmamakla birlikte Konkan’daki cemiyet zikredilen ilkelere bağlı kalmayı vaat edecekti.²⁵⁹

Bu mektuba Thomas Best Jervis 1824 yılının Eylül ayı içinde uzun bir cevap yazdı ve mektubunda birçok önemli hususa değindi. Jervis, mektubunun hemen başında GKYOC ve BYEC’in birbirinden farklı olduğunu göstermek için bu mektubu yazdığını ifade ederek aslında metnin içeriğiyle ilgili önemli bir ipucu verdi. Cemiyetin kurucusuna göre iki kurumun birlikte hareket etmesi menfi sonuçlar doğurabileceği için iki cemiyetin birleşmesi mümkün değildi.²⁶⁰ Jervis’e göre birleşmenin önünde bazı önemli engeller vardı. Bunlardan birincisi merkez cemiyetin ortaya koyduğu ilkelerin tamamının

²⁵⁵ “Minute by Governor, n. d.”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 209.

²⁵⁶ “Letter from Secretary to Government, Bombay to the Secretary to the Bombay School Book and School Society, 15 June 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 210-211.

²⁵⁷ Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 502.

²⁵⁸ “Letter from Captain G. Jervis, Secretary to the Native School and School Book Society, Bombay to T. B. Jervis, Superintendent of the Native Schools, Southern Concan, 22 June 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 212-213.

²⁵⁹ “Plan of Union”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 213.

²⁶⁰ “Letter from T. B. Jervis, Superintendent of the N. School Society, Southern Concan, to Captain Jervis Secretary to the Native Schools and School Book Society, Bombay, 6 September 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 214-215.

GKYOC tarafından uygulanması hususuydu ve cemiyet sekreterine göre bu pek mümkün değildi. Bu noktada "Jervis'in itiraz dikkate değerdir. Konkan'ın yerli sakinleri tarafından kurulan ve onların destekleriyle varlığını sürdüren bir cemiyete dışardan bir müdahalenin zarar verebileceğini ifade eden Jervis, "kamu ve özel kurumlar tarafından atılan adımların farkını anlayabilecek yerlilerin sayısını az olduğunu" dikkat çekti. Jervis'e göre bir işbirliği tesis edildiğinde bu merkeze cemiyet tarafından ortaya konan ilkelerinin bütünüyle kabulü anlamına gelecekti ve bu ilkelerin hepsinin Konkan Cemiyeti tarafından kabul edilmesi şüpheliydi. Zira merkez cemiyetin kuruluş nizamnamesine bakıldığında cemiyet denetimindeki okullarda Maratî ve Gucarâtî dillerinde eğitim verilmesine karar verilmişti ve bu karar Konkan'da bazı sorunlara neden olabilirdi. "300 yıldır Maratî diline karışmış Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılmamasının ve eğitimin yerel dillerle sınırlandırılmasının" Müslümanları rahatsız edebileceğini belirten Jervis, "bölgenin yerel karakterine ve geleneklerine uygun bir şekilde değişiklik yapılmadan Lancaster eğitim sisteminin" kurulacak okullarda uygulanmasının ve "ders kitaplarında dinî meselelere yer verilmemesinin ve dinî kitapların yasaklanmasının" de bazı sıkıntılar doğuracağına işaret etti.

Yerel dillerde eğitim verilmesi kararının yanlışlığına dikkat çeken Jervis bu konuda İngiltere'deki eğitim cemiyetlerinin, "bütün Latince ve Yunanca kelimeleri" kullanmamasıyla, Konkan'da Arapça ve Farsça kelimelerinin yasaklanması sürecini birbirine benzeterek kendi dillerinde eğitim almak isteyen Konkan Müslümanlarının bu süreçten zarar göreceğini vurguladı. Uzun süredir görev yaptığı bölgede hem Hinduların hem de Müslümanların kullandıkları geleneksel dillerin önemine işaret eden bu cümleler, sadece Maratî ve Gucarâtî dillerinde eğitim vermenin yeterli olmayacağını ve yerlilerin hassasiyetlerinin dikkate alındığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Jervis'in eleştirdiği bir başka husus eğitim sistemiyle ilgiliydi. Bombay'daki okullarda Lancaster veya Ulusal Eğitim Sistemi'nin benimsenmesinin sebebi, okulların giderlerini kısmak ve daha az öğretmenle daha fazla öğrenciye ders vermektir. Ancak bu konuda yerliler tarafından Konkan'da kurulan okullarda uygulanan sistemin daha hesaplı olduğunu belirten cemiyet sekreteri, GKYO'un önerdiği sistemin mezkûr okullardan da ekonomik olduğunu vurguladı. Son olarak Konkan'daki okullarda okutulan ders kitaplarına değinen Jervis, hem Hristiyan hem de Hinduların dinî eserlerinden "en mükemmel ve önemli" ahlâkla ilgili cümlelerin seçilerek bu kitapların oluşturulduğunu

ifade etti. Jervis'in aktardığına göre İngilizce eğitim veren okuldaki temel ders kitabı Kitâb-ı Mukaddes idi.

Sonuç olarak Birleşme Planı'na ihtiyatla yaklaştığını belirten Jervis, atılan adımlar ve yaşanan gelişmeler hususunda Bombay Hükümeti'nin ve cemiyetin bilgilendirileceğini ancak bunun ötesinde Konkan'daki cemiyetin bağımsız kalması gerektiğini vurguladı. Jervis, Konkan bölgesinin Hindu ve Müslüman sakinlerinin gönüllü çalışmalarıyla kurulan bu cemiyetin, merkez cemiyetin kuruluş ilkelerini kabul etmesi durumunda zarar görebileceğini mektubunun sonunda tekrar hatırlatmayı ihmal etmedi.²⁶¹

Thomas Best Jervis'in kaleme aldığı mektup incelendiğinde hem Bombay özelinde hem de Hint alt kıtasında genelinde eğitim faaliyetleriyle ilgili oldukça önemli değerlendirmeler yaptığı görülecektir. Merkez ve merkez dışında kurulan iki cemiyetin farklı bir bakış açısına sahip olduğunu izah etmeye çalışan Jervis, yerliler tarafından kurulan bu eğitim cemiyetinin önemine vurgu yaptı ve bölgesel farklılıkların göz önünde bulundurulmasını tavsiye etti. Bu bağlamda eğitim dili, usulü ve ders kitapları tartışmalarına katkı sağlayan Jervis, bilhassa Konkan Müslümanlarının hassasiyetlerinin dikkate alınması gerektiğini vurguladı. Birleşme Planı hakkında isteksiz olduğunu net bir şekilde ortaya koyan Jervis, kurulacak ilişkilerin yerlileri rahatsız edeceğini belirtti.

Jervis'in mektubunu ve Birleşme Planını değerlendiren BYEC Sekreteri George Jervis, iki hafta kadar sonra kardeşine yazdığı mektupta bu şartlar altında iki cemiyetin birleşmesinin mümkün olmayacağını bildirdi.²⁶² Birkaç gün sonra süreçle alakalı Bombay Hükümeti'ni de haberdar eden George Jervis, kardeşinin sözlerini kısaca aktararak sürecin başarısız olduğunu ifade etti.²⁶³

İki cemiyetin birleşme umutlarının sona ermesinden bir ay kadar sonra Thomas Best Jervis, söz verdiği gibi cemiyetin ikinci yıllık raporunu Bombay Hükümeti'ne gönderdi. Cemiyetin ikinci yıllık raporunda dikkat çeken hususlardan ilki, 5 Ekim 1824 tarihinde cemiyet denetimindeki okullarda yıl sonu sınavlarının yapılmasıydı. Sınav sonrasında

²⁶¹ "Letter from T. B. Jervis, Superintendent of the N. School Society, Southern Concan, to Captain Jervis Secretary to the Native Schools and School Book Society, Bombay, 6 September 1824", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 213-216.

²⁶² "Letter from George Jervis, Secretary to Lieutenant Thomas Jervis Superintendent of the Southern Concan Native School Society, 25 September 1824", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 216.

²⁶³ "Bombay Castle The Secretary to the Bombay Native School Books and School Society, 30 September 1825", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, XXXI; 217-222.

gerçekleşen törene Konkan’da yaşayan tüm Avrupalılar davet edilmiş olmasına rağmen sadece vergi tahsildarı John A. Dunlop, ailesi ve Teğmen Dowell’in katılması cemiyet yetkililerini üzmüştü. Ancak bölge sakinlerinden bazı önemli isimler törene katılmıştı ve toplanan bağışlarla öğrencilere ve öğretmenlere hediyeler takdim edilmişti.²⁶⁴ Rapora göre cemiyet denetimindeki okullarda iki öğretmenle, 131 erkek ve 4 kız öğrenci eğitimlerine devam ediyorlardı.

Cemiyet yetkililerinin raporda yer verdiği ikinci sevindirici haber, “kapsamlı ve iyi bir kitaplık” kurma hususunda bazı çalışmalar yapıldığıyla ilgiliydi. Yerel dillerde yazılan bazı eserlere ilaveten cemiyete hediye edilen Portekizce ve İngilizce kitaplardan oluşan bir kütüphane bölgede yaşayan saygın kişilerin hizmetine sunulacaktı. Rapora yansıyan bir diğer husus, yerli sakinlerin katkılarına dairdi. T. B. Jervis’in daha önce gönderdiği mektupta da dikkat çektiği gibi bölgede yaşayan yerliler, cemiyet faaliyetlerine ciddi katkı sağlamaktaydı ve bu konuda cemiyet idarecisi oldukça hassastı. Bu hususla ilgili olarak rapordaki dikkat çekici bir diğer gelişme malî işlerinden sorumlu Muhammed İbrahim Purkar ve cemiyete destek veren Winoba Ragoonath’ın Konkan’da biri yerel dillerde diğeri İngilizce eğitim verecek, iki yüz çocuğun eğitim alacağı iki okulun inşasını üstlenmeleriydi. Konkan’daki cemiyetin bu faaliyetlere destek vereceğini belirten Jervis, Bombay Hükümeti’nin bağışladığı beş yüz rupinin bu iş için kullanılacağını aktarmaktadır.

Jervis ve cemiyet idarecilerinin hükümete rapor ettikleri bir diğer husus, bölgede benimsenen eğitim sistemi ile ilgiliydi. Jervis’e göre cemiyetin denetimindeki okullarda Lancaster-Bell sistemine benzer bir “Yerel Eğitim Sistemi” benimsenmişti. Bu sisteme göre eğitim alan öğrenciler, her Cumartesi sınav tabi tutularak başarılı öğrencilere bazı ödüller takdim edilmekteydi.²⁶⁵

GKYOOC’in gündeminde yer alan ve ikinci yıllık rapora yansıyan ikinci önemli mesele ders kitapları sorununu çözmek için yapılan çalışmalardı. İfade edildiği üzere ders kitabı, 19. yüzyılın ilk yarısında eğitim cemiyetlerinin ve misyonerlerin karşılaştığı en ciddi sıkıntıydı ve cemiyetin bu konuda bazı çalışmaları vardı. Dinî kitaplardan seçilen ve

²⁶⁴ “Second Report of the Southern Conkan Native School Society, 8 September 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 217-222.

²⁶⁵ “Second Report of the Southern Conkan Native School Society, 8 September 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 218-219.

ahlâklı öğrenciler yetiştirmek için hazırlanan risalelere ilaveten öğrenciler, cemiyetin yerli sekreteri Vencoba Sadaseo Naique tarafından hazırlanan küçük bir risaleden de faydalanmaktaydılar. Cemiyetin ders kitabı olarak kullandığı bir diğer eser, Misyoner William Carey tarafından hazırlanan deyimlerden oluşan risaleydi. Son olarak ders kitaplarının hazırlanma sürecinde Konkan'ın yerli sakinlerini ve özellikle Brahmanları gücendirmemeye çalıştıklarını aktaran rapor, bu konudaki hassasiyetinin altını çizmektedir.

Bombay'da olduğu gibi Konkan'daki idarecilerin de şikâyetçi olduğu en önemli mesele, kalifiye öğretmen eksikliğiydi ve bu sorunun çözülmesi için bazı adımlar atılmıştı. Sorunun çözümüne dair birinci adım, “18-25 yaş arası Brahman gençlerin” öğretmen olarak istihdam edilmeleri için cemiyetle yaptıkları anlaşmaydı. Bu anlaşmaya göre cemiyet idarecileri, öğretmen olmak için başvuran adaylara öğretmenlik eğitimi verecek ve bu süre zarfında adaylara aylık dört rupi ödenecekti. Bu eğitim sürecinde öğretmen adaylarına, BYEC Sekreteri George Jervis tarafından tercüme edilen aritmetik kitabındaki konulara ek olarak, İngiltere’de öğretilen Huttons aritmetiği ve logaritmaları, coğrafya, astronomi ve dilbilgisi konularında eğitim verilmesine karar verilmişti. Böylece cemiyet, mevcut okullarında görev yapan, yaşlanmış ve benimsedikleri sistemi bilmeyen öğretmenler yerine cemiyetin kuruluş amaçlarına uygun öğretmenler yetiştirecekti.²⁶⁶

2.4. Vali Elphinstone’un Bombay Hükümeti Kanarıyla Yürüttüğü Eğitim

Faaliyetleri

Kasım 1819’da Bombay valisi sıfatıyla görevine başlayan Mountstuart Elphinstone için eğitim, Marata halklarının dönüştürülmesi noktasında önemli bir araçtı. Dekken Hükümet Temsilciliği görevini üstlendiği sırada eğitimle ilgili düşüncelerini ve planlarını arkadaşlarına aktaran Elphinstone valilik görevine atanmasının ardından geçen kısa süre içinde eğitim işlerini hükümet politikası haline getirmek için harekete geçti. Vali Elphinstone, bir yandan BEC üzerinden yerlilerin arasında eğitim faaliyetlerini teşvik etmek için önemli işlere girişirken Bombay Hükümeti aracılığıyla da bazı önemli adımlar atmaya başladı. Bu konuda ilk önemli girişim Elphinstone’un valilik görevini

²⁶⁶ “Second Report of the Southern Conkan Native School Society, 8 September 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 219-220.

üstlendikten sonra Dekken Hükümet Temsilciği görevine atanan William Chaplin'in eski Marata başkenti Pune'de bir kolej kurulması önerisiyle başladı.

2.4.1. Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin'in Dakşinâ Tahsisatı Önerisi

BEC kanadında bahsi geçen gelişmeler yaşanırken Bombay Hükümeti, eğitim sahasında ilk resmî girişimine, 1820 yılının Nisan ayında başladı. Elphinstone'un ayrılmasından sonra Dekken Hükümet Temsilciliği görevine atanan William Chaplin, Bombay Hükümet baş sekreterine gönderdiği mektupta, sabık pîşvâ idaresi altında Brahman âlimlere verilen Dakşinâ tahsisatın devam etmesini ve sistemin düzenlenmesini talep etti.²⁶⁷

Chaplin'in dağıtılması için hükümete başvurduğu Dakşinâ bursu, Dekken bölgesinde takriben iki yüz yıldır devam eden bir gelenektir. Sanskritçe kökenli bir kelime olan Dakşinâ'nın anlamı Brahman âlimlere verine ödül veya hediyedir. Bu bursun dağıtılmasının sebebi ise Brahman âlimlerin maiyetlerini karşılayarak vakitlerini ve enerjilerini sadece eğitim ve öğretime faaliyetlerine ayırmalarını sağlamaktır. Hint alt kıtasında Hindu inancına dair ilmî çalışmaların devam ettirilmesini ve yaygınlaştırılmasına zemin hazırlayan bu tahsisat, ilk olarak Bâbürlü İmparatorluğu'nun Dekken topraklarında sultana tâbi bir toprak ağasıyken ayaklanan ve 1674'te kendini hükümdar olarak ilan eden Marataların reisi Şîvâcî (1630-1680) tarafından dağıtılmıştı. Şîvâcî'nin din işlerinden sorumlu veziri tarafından yapılan bir sınav neticesinde seçilen âlimlere hububat ve nakit para olmak üzere çeşitli destekler verilmişti. Bu ödül kapsamında, bir Brahman âlim Hindu inancının kutsal metinlerinden Veda'yı güzel bir şekilde okuması durumunda bir sepet hububat ve on rupi alıyordu. Bu sistem, Şîvâcî'nin çocukları tarafından da uygulanmaya devam etti ve ilerleyen dönemlerde Şîvâcî'nin soyundan gelen hükümdarlar adına ülkeyi yöneten Pîşvâ I. Bajirao döneminde kurumsal bir kimlik kazandı. I. Bajirao'nin yaptığı düzenlemelerle bu tahsisat, 1731'den 1818'e kadar her yıl dağıtıldı. Hindular için kutsal bir ay olan Shravana'da dağıtılan bu ödülleri almak için alt kıtanın farklı bölgelerinden âlimler, Pune şehrine geldiler ve çeşitli alanlarda ilim tahsil eden kişiler bu bursa başvurdu.

²⁶⁷ "Letter from William Chaplin, Commissioner in the Deccan, to the Chief Secretary to the Government of Bombay, 15 April 1820", Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 3-5.

Hindistan'daki Hindular için önemli bir gelenek olan bu bursun dağıtılması meselesi, şirket kuvvetleri bölgeyi ele geçirdiğinde tekrar gündeme geldi. 1818'de Dekken hükümet temsilciliği görevinde bulunan Elphinstone, ilk olarak bir beyannâme yayımlayarak “pîşvâ hâkimiyetinde olduğu gibi tüm dinî törenlerin ve imtiyazların Britanya Hükümeti tarafından korunacağını ve destekleneceğini” ilan etti. Ancak Elphinstone, pîşvâ döneminde olduğu gibi kamu kaynaklarının dinî meseleler için kullanılmasını uygun görmeyerek Dakşinâ bursunu iki yüz bin rupiden elli bin ruپیye düşürmeye ve geri kalan meblağ ile iki kolej kurmaya karar verdi. Kamu kaynaklarının dinî törenler ve âlimler için kullanılmasına karşı çıkan Elphinstone'nun bu bursu kaldırmamasının en önemli sebebi kısa bir süre önce ele geçirdikleri topraklarda yaşayan nüfuz ve imtiyaz sahibi Brahmanların tepkisini çekmemektir. Hükümet temsilcisi bölgede görev yaptığı sırada hayatlarını ilmî çalışmalara ayıran bu insanların maddi açıdan zorluklar yaşadığını ve birikimlerini kullanarak hayatlarına devam ettiklerini gözlemlemişti. Pîşvâ'nın destekçisi olan bu ilim adamlarının sayıları ve nüfuzları göz önüne alındığında şirketin bu insanları desteklemesi Elphinstone'a göre önemli bir hamle olacaktır. Dahası Elphinstone ilk olarak bursların Hindu âlimlere ve ardından daha faydalı ilim dallarında iştigal eden şahıslara verilmesini, aşamalı olarak bursun dönüştürülmesini planladı.²⁶⁸

Elphinstone'un ardından hükümet temsilciliği görevine atan William Chaplin de bu konuda benzer fikirlere sahip bir şirket memuruydu. Bu konuda hükümete gönderdiği ilk mektupta hükümet temsilcisi, yeni Bombay valisinin girişimlerinden bahsederek Brahman âlimler arasından beş yetkin ismin seçildiğini ve bunların yaptığı imtihan neticesinde bursların dağıtıldığını bildirdi. 1820 yılında Chaplin, Brahman uzmanlara dağıtılacak bursun miktarının takriben kırk beş bin ruپی olarak belirlediğini aktardı.²⁶⁹ Bir hafta sonra Hükümet Sekreteri Francis Warden, Chaplin'in talebini kabul edildiğini bildirdi.²⁷⁰ Hükümetin onayının ardından Chaplin, bu konuda çalışmalarına devam etti ve 1822 yılı başında Dakşinâ bursu alan Brahman âlimlerin listesini hükümete gönderdi. 1821 yılında kırk üç ruپی burs dağıtıldığını bildiren Chaplin, bu miktarı 1822 yılında otuz

²⁶⁸ Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, XVI.

²⁶⁹ “Letter from William Chaplin, Commissioner in the Deccan, to the Chief Secretary to the Government of Bombay, 15 April 1820”, Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 3-5.

²⁷⁰ “Letter from Francis Warden, Chief Secretary, to William Chaplin, 22 April 1820”, Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 5.

beş bin ruپیe düşürdüğünü aktardı. Bursların dağıtılması sürecinde en önemli meselenin suiistimaller olduğuna dikkat çeken Chaplin, bunun önüne geçmek için gerekli tedbirleri aldıklarını ve bazı görevlendirmeler yaptığını hükümet sekreterine yazdı.²⁷¹ Chaplin'in mektubundan iki hafta sonra hükümet sekteri Chaplin'in önerilerinin ve taleplerinin kabul edildiğini bildirdi.²⁷²

Chaplin'in en önemli amacı, burs miktarını düşürerek kurmayı planladığı kolej için gerekli maddi desteği ayarlamaktı ve vali konseyi Mart 1823'te burs miktarını otuz beş bin; 1824'te ise otuz bin ruپی olmasını kararlaştırdı.²⁷³ Elphinstone'un girimleriyle başlayan ve Chaplin'in yaptığı düzenlemelerle devam eden bu geleneksel imtiyazların Brahman âlimlere dağıtılması süreci böylece başlamış oldu. 1830'lara kadar dağıtılmaya devam eden bu bursla ilgili 1834'ten itibaren tartışmalar başladı ve kaldırılması gündeme geldi. Öte yandan Chaplin, Dekken bölgesindeki Brahmanları destekleme projesi bununla sınırlı kalmadı ve kısa bir süre sonra yeni bir girişimle hükümetin kapısını çaldı.

2.4.2. Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin'nin Pune Hindu Koleji Önerisi

Dakşinâ bursunu Brahman âlimlere tahsis ederek Bombay Hükümeti'ne karşı var olan ön yargılarını yıkmayı hedefleyen Chaplin'in bir diğer önemli gündem maddesi, Marataların eski başkenti ve Brahman âlimler için kutsal bir mekân olan Pune şehrinde bir kolej kurmaktı. Hemen girişimlere başlayan Chaplin, Dakşinâ ödemesi için hükümete gönderdiği mektuptan birkaç ay sonra, bu defa kolej önerisini ve taslak planı içeren mektubunu, Kasım 1820'de hükümete gönderdi.²⁷⁴ Chaplin, Bombay Hükümet Baş

²⁷¹ "Letter from William Chaplin to Francis Warden, 5 February 1822", Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 5-7.

²⁷² "Letter from Francis Warden to William Chaplin, 16 February 1822", Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 7.

²⁷³ "Letter from William Chaplin to Francis Warden, 20 August 1822"; "Letter from Francis Warden to William Chaplin, 19 March 1823".

²⁷⁴ William Chaplin, bu dönemde İngilizler arasında Hinduların "sahtekar" ve "ahlâksız" olduğuna dair yaygın kanaate karşı çıkan isimlerden biriydi. Ona göre Hindular arasındaki bu tür davranışların temelinde ahlâksızlık değil yabancı hâkimiyeti altında yaşamaları ve daha yüksek rütbelere terfi edememeleri yatmaktaydı. Naheed Fatimeh Ahmad, *A History of Elphinstone College, 1827-1890: A Case Study in the Early Formation of an English-educated Intelligentsia in Bombay* (Oxford University, Wolfson College, Doktora Tezi, 1982), 22.

Sekreteri Francis Warden’a gönderdiği bu mektupta, kolejin kurulma gerekçelerini izah ederken taslak planı hükümet yetkililerinin dikkatine sundu.²⁷⁵

Aslında Bombay Valisi Elphinstone, Dekken Hükümet Temsilciliği görevini sürdürürken ifade edildiği üzere bölgede iki ayrı kolej kurulmasını planlamış ancak sâbık pîşvâ idaresinde verilen bursların daha kısıtlı ancak daha sistemli bir şekilde dağıtılmasını düşündüğü için bu fikrinden vazgeçmişti.²⁷⁶ İşte Chaplin tıpkı Elphinstone gibi “Hindu eğitiminin faydalı alanlarını teşvik etmek ve geliştirmek” ve ayrıca “imkanlar el verdiği şekilde hâkimiyetleri altındaki yerli halkın alabilecekleri ve almaya istekli oldukları bazı Avrupa ilimlerini tanıtmak” amacıyla harekete geçti.

Dekken Hükümet Temsilcisi Chaplin, bölgede görev yapan diğer şirket memurlarının da çeşitli vesilelerle ifade ettiği üzere batı Hindistan’da yaşanan siyasî gelişmelerin yerliler arasında bir tedirginlik yarattığının ve bu süreçten Brahman din adamlarının da ciddi manada etkilendiğinin farkındaydı. Yüzyıllardır bölgede etkin bir konumda olan ve sâbık pîşvâ idaresinde önemli makamları işgal eden Brahman âlimler, halkın “duyguları ve davranışları üzerinde ciddi bir nüfuza” sahipti. Bu sebeple bahsi geçen zümrenin İngilizlere karşı ön yargılarının ortadan kaldırılması ve Brahmanların bağılıklarının kazanılması oldukça önemli bir meseleydi. Bu endişeleri göz önünde bulunduran Chaplin’e göre sâbık başkent Pune şehrinde kurulacak bir kolej, Brahmanlar tarafından “şükran ve minnetle karşılanacak” ve onların hükümete olan “bağılıklarını” attıracaktı.²⁷⁷ Kısacası Chaplin’in mektubunda ifade ettiği gibi kolejin kuruluş amacı “eğitimden ziyade siyasîydi”. Brahmanlarla “uzlaşmak” şirketin bölgedeki geleceği için oldukça hayati bir unsurdur.²⁷⁸

Kurulacak yeni kolejin itibarının Hindular arasında tesis ve temin edilmesi, Chaplin için oldukça önemliydi. Bu nedenle Hindular için değerli olan bütün ilim dallarında âlimlerin görevlendirilmesini önerdi. Ona göre müfredata eklenecek derslerin büyük bir bölümü “faydasız” olmasına rağmen modern bilimlerin, müfredata eklenmesi için henüz erkendi.

²⁷⁵ “Letter from William Chaplin to Francis Warden, Chief Secretary to Government, Bombay, 24 November 1820”. Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 92-95; “Fisher’s Memoir”, *Appendix to Report*, 194-324; 228-248.

²⁷⁶ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 252.

²⁷⁷ “Letter from William Chaplin to Francis Warden, Chief Secretary to Government, Bombay, 24 November 1820”. Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 92

²⁷⁸ K. A. Boman-Behram, *Educational Controversies in India: The Cultural Conquest of India under British Imperialism* (Bombay, n. d.), 498-499.

Kolejin öncelikli amacı, sâbık pîşvâ idaresinde olduğu gibi Hindu âlimlerin geleneksel hale getirdikleri Hindu inancına dair çalışmaları sürdürmektir. Bu noktada Chaplin, “faydasız” olarak tanımladığı derslerden oluşan müfredatı Hinduların “zihinlerini gelecekte daha değerli eğitimlere” hazırlayacak biçimde tasarlamıştı. Mektubunda ifade ettiği gibi Bombay Hükümeti sınırları içinde “modern bilimlerin okutulması için yapılması gereken ilk iş, Hinduların güvenini kazanmaktır”. Onların güvenini kazandıktan sonra hükümet gerekli tedbirleri alabilir ve dolayısıyla Marata halklarının ahlâkî durumlarını iyileştirme hususunda daha fazla adım atılabilirdi.

Kolejin kuruluş amacıyla ilgili olarak kendinden son derece emin olan Chaplin’in zihnini meşgul eden bazı tâlî meseleler de vardı. Bunlardan birincisi kolejin açılması durumunda öğrencilerin nerede eğitim alacağıyla ilgiliydi. Chaplin’in önerisi, son Pîşvâ II. Baji Rao (1775-1851)’un kütüphanesi veya yine onun tarafından Pune’de inşa edilen saraydı. Chaplin’e göre yeni kurulacak kolej için bu iki mekândan daha iyi bir yer bulmak mümkün değildi. Hükümet Sekreteri Warden’a gönderdiği taslak metinde Chaplin’in zihnini meşgul eden bir diğer önemli husus ise Brahman âlimlerin okudukları kutsal kitaplardı. Bu konuda mütereddit olan Chaplin, Vedaları önemsiz metinler olarak görmesine rağmen bu kadim metinlerin de okutulmasını yukarıda altını çizdiği hususlar nedeniyle gerekli görmüştü.²⁷⁹ Bu plan dahilinde Chaplin, yıl sonunda yapılacak yeterlilik sınavlarında başarılı olan öğrencilere, Dakşinâ bursunun tahsis edilmesini önerdi. Taslağına göre, çalışkan, saygılı ve fakir adaylar arasından seçilen öğrencilere, hükümet aylık beş rupi burs tahsis etmeliydi. Bursların yetmişi Şastraları, otuzu ise Vedaları okuyacak öğrencilere ayrılmalıydı.²⁸⁰ Son olarak Chaplin’e göre kolej bünyesinde bir müdür ve on sekiz öğretmenin görev yapması gerekmekteydi.²⁸¹

²⁷⁹ “Letter from William Chaplin to Francis Warden, Chief Secretary to Government, Bombay, 24 November 1820”. Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 93; Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India, 1817-1830*, 253.

²⁸⁰ Hinduizm inancının temel doktrinlerini içeren kutsal kitaplar ikiye ayrılmaktadır; vahiy kabul edilen kutsal metinlere *Şruti* ve gelenek kabul edilen eserlere *Smriti* ismi verilmiştir. Şruti koleksiyonu içinde Vedalar, Brahmanalar, Upanişadlar; Smriti koleksiyonunda ise Vedangalar, Dharma Sutra ve Dharma Şastralar, Puranalar, Destanlar ve Tantralar olarak adlandırılan metinler yer alır. Bu konuda bkz: Kürşat Demirci, “Hinduizm”, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1998), 112-116; Ali İhsan Yitik, “Vedalar”, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2012), 42/593-594.

²⁸¹ “Letter from William Chaplin to Francis Warden, Chief Secretary to Government, Bombay, 24 November 1820”. Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 93; Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of Colonial Education in India*, 249.

2.4.3. Şirket Yönetim Kurulu'nun Kolej Talebi

Dekken Hükümet Temsilcisi Chaplin, kolej önerisini hükümet sunduğu sırada vali konseyinin gündeminde Şirket yönetim kurulunun Bombay Hükümeti'ne gönderdiği bazı talepler vardı. Londra'daki yönetim kurulu üyeleri, Temmuz 1819'da Bombay Hükümeti'nden “yerel dilleri bilen genç sivil memurların yetiştirilmesi” meselesini gündemine almasını istemişti.²⁸² Bombay vali konseyinin üyelerine göre bu talebi karşılamamanın tek yolu, yeni bir kolej kurmaktır ve mezkûr taleplerin karşılanmasıyla ilgili olarak Vali Elphinstone 2 Temmuz 1820 tarihinde bir rapor kaleme alarak bu konudaki düşüncelerini açıkladı.²⁸³ Valiye göre genç memurların eğitimi hususunda Londra'nın talepleri göz önüne alınarak şu adımlar atılmalıydı:

“Hindustânî dili her durumda vazgeçilmez hale getirilmelidir... Hindustânî dilinden sonra teşvik edilmesi gereken diller Maratî ve Gucerâtî olmalıdır ki Hindustânî dışındaki diller belli bölgeler ile sınırlıdır. Bu nedenle bahsi geçen dillerden sadece birini bilen bir memurun başarılı olma şansı mümkün değildir. Hindustânî dilini öğrenmesi durumunda bir memur, Bombay'ın her tarafında işlerini halledebilir. Öte yandan Hindustânî, bir memurun yazışmaları anlaması ve daha da önemlisi Hint köylüleri ile sohbet edebilmesi için yeterli değildir. Hükümet memurlarının yazışmaları anlaması ve yerli halkla konuşabilmesi için Gucerâtî ve Maratî dillerini bilmesi gereklidir ve Hindustânî diline ek olarak bunlardan birini öğrenmek onları terfi için vazgeçilmez hale getirebilir. Dil öğrenmenin öğrencilere çok büyük bir mali yük getireceği düşünüldüğünde memurlar, ek ödenekler ve ödüllerle teşvik edilebilirler. Farsça, Arapça ve Sanskritçe öğrenmek memurlar için gerekli olmaktan fayda sağlayabilir ve böyle bir durumda para ve fahri unvanlarla ödüllendirilebilirler.”²⁸⁴

Elphinstone'a göre şirket bünyesinde görev yapan genç memurlar, yerel dillerden en az birini öğrenmeliydiler ve şirket idarecileri de bu konuda onları desteklemeliydi. 19. yüzyılın ilk yıllarında Elphinstone, genç bir memur olarak Bengal'e gittiğinde, Kalküta'daki William Kalesi Koleji'nde eğitim görmüş ve Bengal'den Pune'ye yaptığı uzun yolculuğunda dil çalışmalarını ihmal etmemişti.²⁸⁵ Bu manada valinin tecrübelerine

²⁸² Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India, 1817-1830*, 253.

²⁸³ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India, 1817-1830*, 253; “Minute of Mountstuart Elphinstone, 2 June 1820”, *Appendix to The Report*, 626-628.

²⁸⁴ “Minute of Mountstuart Elphinstone, 2 June 1820”, *Appendix to The Report*, 626.

²⁸⁵ Choksey, *Mountstuart Elphinstone: The Indian Years 1796-1827*.

dayanak bölgeye gelen yeni memurların yerli halk ile olan temasını arttıracak şekilde dil öğrenmelerini istemesi gayet doğaldı. Ancak bu noktada verilecek ödüllerle ilgili bir sıkıntı vardı. Yönetim kurulu üyeleri, bazı şirket memurlarının yolsuzluk ve usulsüzlüklere bulaşması nedeniyle para ödülleri yasaklamıştı. Elphinstone, bu yasağın şirket idarecileri tarafından bir an önce kaldırılmasını ve çizdiği çerçevede memurlara eğitim verilmesi gerektiğini ifade etti. Öte yandan kaleme aldığı raporunda yeni vali, yetenekli kamu görevlilerinin yetiştirilmesi için de bazı önerilerde bulundu. Ona göre genç memurlar, yerli halka olan temaslarını arttırmak ve görev yaptıkları coğrafyanın adetlerine ve kurumlarına aşina olmak için öncelikle bir tahsildar altında iki veya üç yıl hizmet ederek göreve başlaması gerekmektedir. Böyle bir tecrübe, onları ilerleyen yıllarda görev yapacakları makamlara hazır hale getirecekti.²⁸⁶

2.4.3.1. Kolej Komitesi'nin Kurulması ve Bombay Koleji Projesi

Yönetim Kurulu'nun talebi üzerine Bombay Hükümeti'nin gündemine aldığı, yerel dilleri bilen genç memurların yetiştirilmesi konusunda önerilerini açıklayan Elphinstone, Londra'daki idarecilerin taleplerinin bir an önce hayata geçirilmesi için bir komite kurulmasını ve bu komitenin gerekli çalışmaları yaparak bir rapor halinde hükümete sunmasını istedi. Hükümet Sekreteri Francis Warden başkanlığında kurulacak komitede yer alacak isimler şunlardı: Richard Thomas Goodwin, Vans Kennedy (1784-1846), James Erskine (1821-1839) ve John Taylor.²⁸⁷ Komitenin görevi, “Doğu dillerinde sivil ve askeri memuriyetler için eleman yetiştiren” “Hindulara geleneksel alanlarda eğitim veren” ve “yerlilere hukuk ve dil eğitim veren” üç farklı alanda kurulması planlanan kolejleri tek çatı altında toplamaktır.²⁸⁸ Bu doğrultuda komite bahsi geçen kolejlerle ilgili kaleme aldığı raporu Kasım ayında hükümete gönderdi.²⁸⁹

Hükümet Sekreteri Warden, Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin'in Pune şehrinde bir kolej kurulması önerisini içeren mektubunu 16 Aralık 1820 tarihinde

²⁸⁶ “Minute of Mountstuart Elphinstone, 2 June 1820”, *Appendix to The Report*, 626-627.

²⁸⁷ “Minute of Mountstuart Elphinstone, 2 June 1820”, *Appendix to The Report*, 628; Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 253.

²⁸⁸ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 253.

²⁸⁹ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 253. Komitenin kolej planına arşiv çalışmaları sırasında rastlamadım ancak vali konseyi kararının Londra'daki yönetim kuruluna gönderildiğini haber veren Warden'ın mektubundan komite raporunun 13 Kasım 1820'de hükümete gönderildiği anlaşılmaktadır bkz: “Francis Warden to the College Committee, 22 February 1821”. Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 96-97.

Bombay Vali Sekreteri J. B. Simson'a iletti. Böylece Vali Elphinstone'un önüne Pune ve Bombay şehirlerinde kurulması planlanan iki farklı kolej planı konmuş oldu. İki farklı kolejle ilgili görüşlerini bir hafta sonra açıklayan Vali Elphinstone, Bombay'da bir kolej kurulması durumunda Pune şehrinde başka bir kolej açılmasına gerek kalmayacağını ifade etti. Yönetim Kurulu'nun kolej kurulması talebi üzerine oluşturulan komitenin Hükümet Temsilcisi Chaplin'in taslağını değerlendirmesini isteyen Elphinstone, bazı değişiklikler yapmaları durumunda komitenin taslağını tercih edeceğini bildirdi.²⁹⁰ Ancak Vali Konseyi Üyeleri Alexander Bell ve Guy Lenox Prendergast, Bombay Kolej planına karşı çıktılar. Konsey Üyesi Prendergast, Bombay'da bir kolej kurulmasının lüzumsuz olacağını ve yerel dilleri öğrenmek isteyen memurların yerli racaların saraylarında görevlendirilmesi gerektiğini belirtti.²⁹¹

İki üyenin muhalefeti neticesinde, vali konseyi üyeleri Bombay'da bir kolej kurulmasını öneren komitenin raporunun, şirket yönetim kuruluna iletilmesine ve Londra'nın bu konudaki görüşlerini açıklayana kadar bu konuda bir adım atılmamasına karar verdiler.²⁹² 1821 yılının Şubat ayında Hükümet Sekreteri Warden, üyesi olduğu komiteye vali konseyinde alınan kararı bildirdi.²⁹³ Artık elde kalan tek plan Chaplin'in Pune şehrinde kurulmasını önerdiği kolej taslağıydı. Bunun üzerine komite üyeleri, Chaplin'in taslağını değerlendirmek amacıyla bir araya geldiler. Komite bu konudaki kararını takriben üç ay sonra Bombay Hükümeti'ne gönderdi.²⁹⁴

2.4.3.2. Kolej Komitesi'nin Raporu

Bombay Hükümeti'ne gönderilen raporda komite üyeleri, yaşanan siyasî gelişmeler neticesinde Brahman alimlerin ilmî faaliyetlerinin hükümet tarafından himaye edilmesi ve desteklenmesi fikrini takdirle karşıladıklarını belirterek Chaplin'in kolej taslağını beğendikleri ifade ettiler. Ancak bu taslak plana bazı itirazları da vardı. Onlara göre Chaplin'in önerisi, şirketin Londra'daki idarecilerin talebini karşılamıyordu. Hükümet

²⁹⁰ "From Francis Warden to J. B. Samson, 16 December 1820", Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 95-96; Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India, 1817-1830*, 253.

²⁹¹ "Minutes of G. L. Prendergast n. d.", *Appendix to The Report*, 628.

²⁹² Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 253.

²⁹³ "Francis Warden to the College Committee, 22 February 1821". Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 96-97.

²⁹⁴ "The College Committee to Government, 18 May 1821". Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 97-99.

temsilcisi tarafından ortaya konan gerekçeleri son derece makul bulan komite üyeleri, Chaplin de ifade ettiği gibi müfredatta yer alan derslerin, “faydasız” olduğunu kabul ederek modern bilimlerin kolejde okutulmasına henüz gerek olmadığını belirttiler.

Komite üyelerinin en önemli itirazı, kolejin kurulacağı şehirle ilgiliydi. Onlara göre ilerleyen yıllarda modern bilimlerin okutulacağı kolej, eski Marata başkenti Pune’de değil bir Avrupalı şirket tarafından ihya edilen Bombay şehrinde kurulmalıydı. Zira Marata topraklarından ve diğer bölgelerden koleje ilim tahsil etmek için gelen öğrenciler henüz “bir kitabın kapağını açmadan” Bombay şehrini temaşa ederek ve inşa edilen “limanlara, ambarlara, rıhtımlara ve yollara” bakarak eğitimlerine başlayabilirlerdi. Avrupa medeniyetinin üstünlüğünün bir yansıması olan bu cümleler, Elphinstone ve Chaplin’in ifade ettiği zihinsel dönüşüme işaret etmekteydi. Hükümete gönderdikleri raporda kolejin eğitim almak için önemli bir müessese olduğunu ifade eden komite üyeleri için Hindu gençlerin yetiştikleri çevrede eğitimlerine devam etmesi onlara hiçbir fayda sağlamayacaktı. Gençlerin, mevcut “ön yargılarından” kurtulmaları için Brahman âlimler nezdinde oldukça önemli bir konuma sahip Pune şehrinden ayrılmaları zihinlerinin hazırlanması noktasında oldukça hayatiydi. Aksi bir durumda Pune’de kalan öğrencilerle Chaplin’in ifade ettiği hedeflere ulaşmak mümkün olamayacaktı. Komiteye göre “İngilizler tarafından kurulmuş ve müreffeh hale getirilmiş bir şehir”, öğrencilerin meraklarının uyanması ve ön yargılarının kırılması noktasında önemli bir hizmet sunacaktı.

Bu itirazın ardından komite üyeleri, Chaplin’in kolej teklifinde yer verdiği müfredattaki derslere, bu derslere atanacak hocalara ve tahsis edilecek burslara değindiler. Bu noktada üyeler daha önce hükümete gönderdikleri Bombay Koleji planında belirttikleri gibi teftiş ve denetim konusunda Avrupalı isimlerin görevlendirilmesinin daha uygun olacağını belirttiler. Komite üyelerine göre zaten kolejin modern bilimlerin herhangi bir dalında eğitim vermesi pek mümkün değildi. Zira kutsal kitapları okutması için görevlendirilmesi planlanan öğretmenler, modern bilimler konusunda bilgi sahibi isimler değillerdi. Bu nedenle komite üyeleri bu hususta dikkatli davranılmasını ve kolejin denetiminin Avrupalı memurlara emanet edilmesini tavsiye ettiler. Komitenin dikkat çektiği bir diğer husus ise malî meselelerle ilgiliydi. Onlara göre faaliyetlerine başlaması durumunda bu koleje ayrılan bütçe, görevlendirilecek kolej müdürünün ve sekreterinin maaşını bile

karşılayamazdı. Hulâsa üyeler, tesis edilecek kurumun yeterli tahsisata sahip olmadığını ve bu konuda bazı sıkıntıların yaşanacağını vurguladılar.

Hükümete gönderilen komite raporundaki bir diğer konu yerlilerin ilmî faaliyetleriyle ilgili olarak Avrupalı memurların yeterli bilgiye sahip olmamasıydı. Komiteye göre kurulacak kolej kanalıyla hem Hindu hem de Avrupalı ilim adamları karşılık fayda sağlanabilirdi. Hindu âlimler Bombay şehrinde Avrupa ilimleriyle ilgili bilgi sahibi olurken Avrupalılar da geleneksel ilimler konusunda bilgilerini arttırabilirlerdi. Bu husus da göz önüne alındığında kolejin Bombay’da kurulması elzemdi.²⁹⁵

Metinde dikkat çeken bir diğer husus ise Chaplin’in taslağının Londra’dan gelen talepleri karşılaması hususunda yetersiz görülmesidir. Bu noktada komitenin hazırladığı ilk önerinin dikkate alınması gerekmektedir. Memurların eğitimleri, bölge dillerini bilen askeri personelin yetiştirilmesi, Arapça ve Farsça eğitimin teşvik edilmesi, Gucerâtî ve Urdu dillerinin öğretilmesi, Hindu ve Müslüman talebelerin eğitimi, yerel hukukçuların ve okul yöneticilerinin eğitimi, faydalı eserlerin basımı gibi başlıklar Chaplin’in önerisinde eksik olan kısımlardı ve bu meselelerin de gündeme alınması zarurıydı.

Hükümet Sekreteri Francis Warden başkanlığında toplanan üyelere göre Pune şehrinde kurulacak kolej, bölgenin mevcut şartları hesaba katıldığında son derece faydalı ancak geçici bir plandı. Kolejın sâbık Marata başkentinde kurulması durumunda, merkezden uzak herhangi bir bölgenin teftiş edilmesi, bir Avrupalı müfettişin böyle bir teşebbüse katkı sağlayacak niteliklere sahip olması ve kalıcı bir denetim olmaksızın kolejın gelişmesi onlara göre pek mümkün değildi.²⁹⁶ Hulâsa komite üyelerinin itiraz ettiği ve eksik gördüğü hususlar kısaca şöyle özetlenebilir: kolejın, Pune yerine Bombay’da kurulması, Londra’daki yönetim kurulunun taleplerinin karşılanmaması, koleje tahsis edilecek maddi kaynaklar, kolejın denetimi ve modern bilimlerin müfredata eklenmesi.

1821 yılının Mayıs ayında komitenin üyelerinin hükümet sekreterine gönderdiği rapor hem Vali Elphinstone hem de Vali Konseyi Üyesi G. L. Prendergast tarafından değerlendirildi. Vali Elphinstone, kolejın Bombay’da kurulması fikrine karşı çıkarak Hindu âlimlerin kutsal addettikleri Pune şehrinde ayrılmalarnın mümkün olmadığını

²⁹⁵ “The College Committee to Government, 18 Mayıs 1821”, Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 98-99.

²⁹⁶ “The College Committee to Government, 18 Mayıs 1821”, Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 99.

altını bir kez daha çizdi. Elphinstone bunun yerine Bombay’da Avrupa ilimlerinin okutulduğu bir kolejle bağlantılı ikinci bir kolejin Pune’de kurulması fikrini ortaya attı. Ona göre bu mesele çok uzamıştı ve kolejin bir an önce eğitim faaliyetlerine başlaması sadece kendisinin değil eyaletteki başka makamların da talebiydi.²⁹⁷ Örneğin bölgedeki yüksek mahkeme, Hindu ve İslâm hukuku alanında yetişmiş memurların yokluğundan şikâyetçiydi. Koleje ayrılan bütçeye ve kolejin denetlenmesi meselesine de değinen vali, bu konuların halledileceğini ve Chaplin’in bu konuda gerekli adımları atacağını belirtti. Son olarak okullarda okutulacak kitapların basılması zaman alacağı için bu konuda acilen şirketin idarî merkezi Bengal’e başvurulması gerekmekteydi.²⁹⁸

Konsey Üyesi Prendergast ise komite raporunu değerlendirdikten sonra konunun başka bir boyutuna dikkat çekti. Ona göre sadece Brahman âlimler için böyle bir kolej kurulması hükümet bütçesi düşünüldüğünde gereksiz bir adımdı. Prendergast, kolejin Bombay’da kurulması durumunda Hindu âlimlerin Pune’den ayrılmayacaklarını ve dolayısıyla hükümetin tüm çabalarının boşa gideceğini ifade etti. Ancak Prendergast’ın komite raporuyla ilgili yaptığı değerlendirmede en dikkat çekici husus Brahman âlimler yerine Müslüman hukukçuların yetiştirilmesi hususunda söyledikleridir. Prendergast da diğer idareciler gibi adlî mercilerde istihdam edilecek memurlara ihtiyaç olduğunu vurgulamış ancak Brahman âlimlerden ziyade Müslüman münşîlerin yetiştirilmesi gerektiğinin altını çizmişti.²⁹⁹ Ancak konsey üyesinin ısrarlarına rağmen Elphinstone’un valiliği döneminde eğitim politikalarının merkezinde sâbık pîşvâ idaresinde olduğu gibi Brahmanlar kalmaya devam edecekti.³⁰⁰

2.4.4. Pune Hindu Koleji’nin Açılışı

Nihayet Pune şehrinde bir kolej kurulması önerisi, vali ve vali konseyi tarafından onaylandıktan sonra Vali Sekreteri J. B. Samson, 10 Ağustos 1821’de Komite Başkanı Francis Warden’a kararı bildirdi. Sekreter Samson, Vali Elphinstone’un raporunda işaret ettiği hususları bir kez daha hatırlattı. Bundan iki hafta sonra Samson, Dekken Hükümet Temsilcisi Chaplin’e gelişmeleri aktardı ve iki hususu gözden geçirmesini talep etti.

²⁹⁷ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 254.

²⁹⁸ “Minute by Mountstuart Elphinstone, n.d”, Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 100.

²⁹⁹ “Minute by Prendergast, n.d.”, Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 100.

³⁰⁰ Rao, *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860*, 95-122.

Birincisi Dakşinâ ödülleri ayrılacak bütçenin mümkün olduğu kadar kısılması ve bu konuda taslak planda yer alan önerinin tekrar gözden geçirilmesiydi. Değişiklik yapılması istenen ikinci husus ise okul müfredatında yer alacak ve Hindular için önemli olan metinlerin seçiminde azami dikkatin gösterilmesi ve bu konuda halkın gereksiz yere “heyecanlandırılmamasıydı.”³⁰¹ Netice itibariyle vali konseyinde yaşanan tartışmalara rağmen Bombay Hükümeti, kolejin kurulması konusunda Chaplin’i yetkilendirdi. Bu noktada Elphinstone özelinde bazı hükümet memurlarının yerli halkı tahrik etme hususunda gösterdikleri azami hassasiyet dikkate değerdir. Cemiyet kanadında olduğu gibi hükümetin de yerliler arasında eğitim kurumlarını yaygınlaştıracak ve teşvik edecek adımlar atarken dinî hassasiyetlerin göz önünde bulundurulması henüz şirket hâkimiyetinin tesis edilmediğinin göstergesiydi. Ancak hükümetin bu tür çabaları, bilhassa Londra’daki bazı şirket idarecilerinin ve memurlarının tepkisini çekecekti.

Pune Hindu Koleji, 6 Ekim 1821 tarihinde Visram Sarayı’nda yapılan bir törenle açıldı ve ertesi gün Hükümet Temsilcisi Chaplin, açılış konusunda hükümeti bilgilendirdi. Chaplin’in verdiği bilgilere göre açılış törenine şehrin “önde gelen yerlilerinin hepsi” katılmıştı. Misafirlerin önünde bir konuşma yapan ve konuşması ana hatlarıyla Maratî diline tercüme edilen Chaplin, misafirlerine hükümetin bu koleji açma amacını açıkladı. Yine bu törende, Pune Hindu Koleji’ne atanan hocalara cüppeleri giydirildi.

Kolejle ilgili bazı eksiklerin olduğunu kabul eden Chaplin, hükümete gönderdiği mektubunun ekinde müfredat, bütçe ve atamayla ilgili bazı hususlara değindi. Dekken Hükümet Temsilcisi, “Yerel halkın refahının arttırılması” adına Bombay Hükümeti tarafından “Hindulara ait ilimlerin muhafazası ve tekamülü” ve “Brahman kastına mensup genç alimlerin eğitimi” amacıyla Pune şehrinde kurulan kolejin müfredatında şu derslerin okutulmasını ve her bir alanda on Hindu alimin görevlendirilmesinin uygun olduğunu hükümet yetkililerine bildirdi. Chaplin’in uygun gördüğü dersler şunlardı: “Vyakran (Dilbilgisi), Nyayu (Mantık), Jyotish (Matematik ve astronomi), Vydiyk (Tıp), Alunkar (Güzel yazı), Dhurmshaster (Din ve hukuk), Vedanta (İlahiyat)”. Bahsi geçen alanlarda kendilerini geliştirmeyi arzu eden gençler, hükümetin takdirini kazanmaları

³⁰¹ “From J. B. Samson to President & College Committee, 10 August 1821”, Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 101-102; Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 500.

durumunda kolejin nimetlerinden faydalanma imkânına sahip olabileceklerdi. Ayrıca “faydalı ilimleri” okumaları için yüz öğrenciye aylık beş rupi burs verilecekti.

Elbette bu bursun öğrencilere verilmesiyle ilgili bazı kriterler vardı. Öncelikle öğrenciler fakir ve saygın Brahman ailelerin çocukları arasından seçilecekti ve yaşları on ila on sekiz arasındaki öğrenciler bursu almaya hak kazanacaklardı. Diğer bir önemli kural, öğrencilerin koleje başlamadan önce Sanskrit dilinde belli bir eğitim almış olmalarıydı. Son olarak bahsi geçen alanlarda otorite kabul edilen hocalara yakın olan öğrencilerin hükümete dilekçe vermeleri durumunda başvurularının değerlendirileceği bildirildi.³⁰²

Kolejde görev yapacak ilim adamlarının, dersler haricinde farklı sorumlulukları da olacaktı. Chaplin’e göre hocalara kayda değer bir maaş verilecekti ve bunun karşılığında hocaların bazı önemli vazifeleri vardı. Derslerin haricinde hocalar, öğrencilerine ahlâkî gelişimlerinden sorumluydular. Ayrıca gerekli durumlarda hükümetin Hindu hukuku ile ilgili sorularına cevap vermeleri gerekebilirdi. Öte yandan ceza gerektiren ihmal ve yolsuzluk gibi hadiselerde hükümet bilgilendirilmeyecek sorun kolej içinde çözülecekti.

Koleje kabul edilen öğrencilere, kurullara uymaları ve eğitimlerine devam etmeleri şartıyla burs ödemeleri yapılacaktı. Öğrenciler, düzensizlik, itaatsizlik ve derslerin ihmal edilmesi gibi durumlarda okuldan atılma ve ifşa edilme cezalarıyla karşı karşıya kalacaklardı. Hulâsa öğrencilerin komitenin uygun görmediği davranışları sergilemeleri durumunda bir soruşturmada sonra kolejden atılmaları muhtemeldi.

Chaplin’in kolej planına göre öğrencilerin dönem içi ve yıl sonu imtihanlarını denetlemek için bir komite oluşturulacak ve Hindu kadim metinleri ile alakalı yapılacak sınavlar, hükümet memurlarının gözetiminde gerçekleşecekti. Hükümet tarafından görevlendirilen müfettiş, sıklıkla koleji ziyaret edebilecek ve denetleyebilecekti. Kolej idaresi konusunda tüm yetkiler ise müdür ve öğretmenlerin elindeydi. Chaplin’e göre hükümetin bu konuda bir tasarrufu olmayacaktı ama idarî işlerin yolunda gitmesi için bahsi geçen isimlerin bazı ilkeleri tespit etmesi gerekmektedir. Belirlenen kurallara uymayan ilim adamları hakkında bazı yaptırımlar da uygulanabilecekti.

Açılıştan kısa bir süre sonra kolejin müdürlüğüne Raghoba Acharya Ramanoji atandı. Koleje kabul edilen öğrencilerin eğitim süreleri ise şu şekildeydi: 18 yaşında kabul edilen

³⁰² “From William Chaplin to Francis Warden, Chief Secretary to Government, 7 October 1821”, Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 102-105.

öğrenciler 7 yıl, 16-17 yaşlarındaki öğrenciler 8 yıl, 13-15 yaş arasındaki öğrenciler 9 yıl, 10 ila 13 yaş arasındakilerin eğitim süresi ise 10 yıl. Bu tarihlerden sonra öğrencilere bir burs ödemesi yapılmayacaktı ama hükümetin uygun görmesi durumunda burslar, devam edebilirdi. Son olarak başarılı öğrencilerin hükümet kademelerinde istihdam edilme şansları da vardı.³⁰³

Kolejin açılmasından bir gün sonra detaylı bir şekilde hükümeti bilgilendiren Chaplin, ders kitapları konusuna da açıklık getirdi. Vali Elphinstone'un belirttiği gibi Bombay'da bu konuda bir adım atılana kadar ders kitapları Bengal'den temin edilecekti.³⁰⁴ Öğrenciler ve öğretmenler kolej binası olarak kullanılan Vishram Sarayı'nda kalacaklardı. Son olarak yeni kurulan koleje, şirket idaresi on üç bin rupi civarında bir destek sağladı.³⁰⁵

20 Ekim 1821'de Vali Sekreteri Samson, yapılan düzenlemelerin uygun görüldüğünü ve yaklaşık iki hafta önce Pune şehrinde açılan kolej, hükümet tarafından onaylandığını Chaplin'e bildirdi.³⁰⁶ Ertesi yıl Ağustos ayında kurumu ziyaret eden Chaplin, yeni kurulan kolej, Brahman âlimlerin hükümete karşı mevcut ön yargılarının ortadan kaldırılması noktasında önemli bir görev ifa ettiğinin altını çizerek attıkları adımın başarılı olduğunu belirtti.³⁰⁷ Dekken Hükümet Temsilcisi bu tarihten itibaren Brahmanlara verilecek maddi desteğin Hindu alimlerden oluşan bir komite tarafından dağıtılacağını ekledi.³⁰⁸ Onun bu önerileri ve talepleri de vali konseyi tarafından onaylandı.³⁰⁹

³⁰³ "From William Chaplin to Francis Warden, Chief Secretary to Government, 7 October 1821", Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 104-105.

³⁰⁴ Ders kitapları konusunda Bengal'de girişimler daha önce başlamıştı. Büyük ölçüde Lady Hastings'in teşvikleriyle 1817 yılında kurulan Kalküta Okul Kitabı Cemiyeti ders kitaplarının hazırlanması konusunda önemli bir görev ifa etmekteydi. Alt kıtada şirket ve misyonerler arasında yaşanan gerilimin ve tartışmaların gölgesinde kurulan bu cemiyet, şirketin evanjelik memurları ve misyonerlerle yakın ilişkileri olmasına rağmen ilk dönemlerde okullar için dinî içerikli olmayan kitaplar hazırladılar. Örneğin 1820 yılında hem hükümet hem de Kilise Misyoner Cemiyeti bahsi geçen cemiyete kaynak sağladı. Öte yandan cemiyet dinî içerikli kitaplar hazırlamamasına rağmen kitapların büyük bölümü misyonerler tarafında yazıldı. Bu konuda bakınız: Carson, *The East India Company and Religion*, 158-165.

³⁰⁵ Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 106; Syed Mahmood, *History of English Education in India* (Aligarh, 1895), 38.

³⁰⁶ "From J. B. Samson to Commissioner in Deccan, 20 October 1821", Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 105.

³⁰⁷ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 255.

³⁰⁸ "Letter to the Court of Directors", Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 106; Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 255.

³⁰⁹ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 255.

William Chaplin'in Kasım 1820'de gönderdiği mektupla başlayan süreç, bir yıl sonra kolejin kuruluşuyla sona erdi. Bombay Hükümeti'nin eğitim alanındaki ilk resmî ve dikkat çekici adımı olan Pune Hindu Koleji, bölgedeki Brahman âlimlerin ve seçkinlerin hükümetle barışması için mühim bir adımdı. Kolej in taslak planını hazırlayan ve açılışını yapan Hükümet Temsilcisi Chaplin'in de ifade ettiği gibi bu kolej in kuruluş amacı eğitim faaliyetlerini teşvik etmekten ziyade siyasî bir teşebbüstü. Pune'de ikamet eden ve pîşvâlar döneminde hükümet makamlarını işgal eden Brahman âlimlerin batı Hindistan'da yeni kurulan şirket idaresine karşı besledikleri rahatsızlıkların ortadan kaldırmayı arzulayan bu kolej, tıpkı Bengal'deki Kalküta Medresesi (1781) ve Benares Sanskrit Koleji (1792) gibi hükümet ve seçkinler arasında köprü kurma girişimlerinin bir neticesiydi. Sadece üst kastlara mensup Brahmanları koleje kabul eden Bombay Hükümeti'nin bu politikaları ciddi eleştirilerin hedefi haline gelmesine rağmen Vali Elphinstone Bombay'da şirket idaresini tesis etme siyasetinin en önemli ayaklarından biri olmaya devam etti.³¹⁰

Yeni açılan koleji eleştiren en önemli isimlerden biri Hükümet Sekreteri Francis Warden idi. 1816'da bir kolej kurmayı düşünen ve bunun için Bengal'deki Hindu Koleji'nin kurucuları ile iletişime geçen Warden, Üçüncü İngiliz-Marata Savaşı (1817-1818) sebebiyle bu niyetinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. Savaşın ardından tekrar bu teklifle sahneye çıkan; yerel dillere ilaveten Arapça, Farsça, Sanskritçe ve İngilizce dilleriyle beraber modern bilimlerin okutulduğu Model Kolej'i [Model College] kurmak isteyen Warden'in bu önerisi, Elphinstone tarafından kabul görmemişti. Zira Warden'in kurmayı planladığı kolej sadece üst kastlara mensup Brahmanları değil tüm kastlardan yerlileri kabul edecek bir kurumdu. Bu bağlamda bazı araştırmacılara göre Pune Koleji'nin açılması Vali Elphinstone'un "kast sistemini açıkça ve aktif bir şekilde desteklediğinin" işaretiydi.³¹¹ Ancak böyle bir değerlendirme yapmak William Chaplin'in kolej in taslak planında ifade ettiği hususları göz ardı etmek manasına gelecektir. Gerek Dekken Hükümet Temsilcisi Chaplin gerekse Vali Elphinstone, kamuoyuna yansımayan resmî yazışmalarda koleji bir basamak olarak gördüklerini çeşitli vesilelerle ifade ettiler ve tedrici bir şekilde kolej müfredatına modern bilimlerin ekleneceğini vurguladılar.

³¹⁰ Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of the Colonial Education in India*, 250.

³¹¹ Rao, *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860*, 95-96.

Dolayısıyla kolejin kurulması ve Brahman âlimlerin desteklenmesi, kast sistemini yerine şirketin hâkimiyetini perçinlemek için atılmış bir adımdı.

Tüm bu tartışmalara rağmen başta Elphinstone olmak üzere Pune Koleji'nin açılmasını arzu eden isimleri endişelendiren en mühim mesele, Londra'daki idarecilerin kolejle ilgili ne düşündüğüydü. İfade edildiği üzere kolejin kurulma aşamasında vali konseyi üyeleri arasında bazı tartışmalar olmuş ve Bombay şehrinde bir kolej kurulma fikri, Londra bu konuda görüşlerini açıklayana kadar ertelenmişti. Öte yandan Bombay Hükümeti, kolejin açılışından kısa bir süre önce önemli bir adım attıklarını düşünerek merkezî hükümetten bölgede yürütülen eğitim faaliyetlerini teşvik etmesi için maddi destek talebinde bulundu.³¹² Brahman âlimlerin desteklenmesi ve himaye edilmesiyle ilgili kayda değer adımlar atan Bombay Hükümeti, bu dönemde merkez dışından da bazı taleplerin muhatabı oldu. Eyaletin farklı bölgelerinde görev yapan şirket tahsildarları, kendi denetimlerindeki bölgelerde okul kurulmasını içeren taleplerini hükümete gönderdiler.

2.4.5. Bombay Hükümeti ve Eyaletin Diğer Bölgelerinde Eğitim Faaliyetleri

Üçüncü İngiliz-Marata Savaşı'nın ardından kırsaldaki çatışmaların yavaş yavaş sona ermesi ve şirket idaresinin bu bölgelerde tesis edilmesiyle birlikte hükümetin eğitim meselelerine müdahil olmasını talep eden dilekçelerin sayısı giderek arttı. Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin gibi bazı vergi tahsildarları ve çeşitli kademelerdeki memurlar, hükümetten görev yaptıkları bölgelerde okul kurmasını istediler. Kuzey Konkan bölgesinde tahsildar ve sulh hâkimi olarak görev yapan Saville Marriot (1788-1860), bu isimlerden biriydi. 1820 yılının Mayıs ayında hükümete başvuran Marriot, bölgede görev yapan memurlara kesilen para cezalarından bir ödenek oluşturulmasını ve bu ödenekle şirket memurlarının çocukları için bir okul açılmasını teklif etti.³¹³ Marriot, okulun yerel dillerde eğitim vermesini önerirken talepte bulunan memurlar için İngilizce derslerin de müfredata eklenebileceğini ifade etti. Ancak Bombay Hükümeti bu başvuruyu yeterli ödenek bulunamayacağı gerekçesiyle reddetti.³¹⁴

İlk teşebbüsünde başarısız olan Marriot, Panvel bölgesinden hükümete gönderilen bir dilekçe vesilesiyle okul kurma teklifini tekrar gündeme getirdi. İngilizce öğrenmek

³¹² Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 256.

³¹³ "Letter from Collector to Government, 2 and 24 May 1820", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 235; Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 502.

³¹⁴ Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 502.

isteyen ve bu yüzden bir öğretmene ihtiyaç duyan bölge halkını temsilen Syyud Budrodeen Panwelkur ve Balajee Crustna Koolkurnee Eylül 1820 tarihinde Bombay Hükümeti'ne başvurarak bölge halkının çocuklarına İngilizce öğretebilecek bir öğretmen gönderilmesini talep ettiler. Bölgede okula devam eden çocukların Maratî dilinde okuyup yazabildiklerini ifade eden Panwelkur ve Koolkurnee şirket makamlarında çalışmak için İngilizce öğrenmek istediklerini hükümet yetkililerine iletiler.³¹⁵

Bombay Hükümeti'nden kendilerine bir öğretmen göndermesini isteyen bölge sakinleri taleplerini ilk olarak bölge tahsildarı Marriot'a iletiler. Marriot'un bu dilekçeyi hükümet sekreterine iletmesinden sonra hükümet yetkilileri, Marriot'dan bu konuda gerekli araştırmaları yapmasını ve bir rapor halinde kendilerine sunmasını istedi. Uygun görülmesi durumunda hükümet, bölge tahsildarının denetiminde ve okul ücretleri öğrencilerin aileleri tarafından karşılanana okulun kurulmasına müsaade edecekti.³¹⁶ Marriot kısa bir süre sonra yerlilerin talebi hakkında müspet görüşlerini hükümete aktarırken şirket memurlarının çocukları için okul kurulması teklifini bir kez daha dile getirdi.³¹⁷ Konkan bölgesinde yerliler için bir okul kurulması talebini, hükümet bu kez kabul etti ve durumu Marriot'a bildirdi.³¹⁸ Ancak vali konseyinde görüşülen bu öneriye konsey üyelerinden G. L. Prendergast karşı çıktı. Konsey üyesi başvurunun kabul edilmesi durumunda başka taleplerin de olacağını ve bu nedenle hükümetin finansal açıdan sıkıntıya gireceğini belirtti. Ona göre Panvel, Bombay'a çok yakındı ve arzu edenler eğitim için Bombay'a gelebilirlerdi.

Konseyin gündemine gelen bu talep sebebiyle bir rapor kaleme alan ve Marriott'a karşı çıkan Prendergast'ın eğitim faaliyetleri konusunda söyledikleri dikkate değerdir. Zira vali Elphinstone ve arkadaşları bölgede okullar kurmak, bu okullara ders kitapları temin etmek ve eğitim cemiyeti ile bu çabaları desteklemeye çalışırken Prendergast bölgede

³¹⁵ "Petition from the Inhabitants of the Town of Panwell to Mountstuart Elphinstone, 29 September 1820", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 233; Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 503-504.

³¹⁶ "Letter from Government to Collector, 20 October 1820", Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 504.

³¹⁷ "Letter from Saville Marriot, Magistrate and Collector Tannah to the Chief Secretary to the Government of Bombay, 23 May 1821"; Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 234-235; Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 259.

³¹⁸ "From Government to the Collector and Magistrate in the Northern Konkan, 21 June 1821", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 235.

geleneksel eğitim kurumlarının varlığına dikkat çekmekte ve bu okulların oldukça yaygın olduğunu ifade etmektedir.³¹⁹

Konsey Üyesi Prendergast, bölgede geleneksel eğitim kurumlarının faaliyetlerine devam ettiğini ve dahası bunların Avrupa'daki muadilleri ile mukayese edildiğinde daha sağlıklı bir sisteme sahip olduğuna iddia etmekteydi. Ona göre hükümet eğitim faaliyetlerine kaynak ayırması lüzumsuzdu zira mevcut sistem bölge halkının ihtiyaçları karşılayabilecek durumdaydı. Ancak Elphinstone, konsey üyesinin görüşlerine katılmadığını belirtti ve okul kurulması fikrine sıcak baktığını açıklayarak “bu okulların hem İngilizce hem yerel dillerde eğitim vermek için kurulduğunu” vurguladı.³²⁰

Yaşanan gelişmelerden bir yıl sonra, Mayıs 1822'de Bölge Tahsildarı Marriot, Panvel'de kurulan okul hakkında hükümete bir rapor sundu.³²¹ Raporunda kurulan okulların yerli halkta bir heyecan oluşturduğuna dikkat çeken Marriot, şirket memurlarının çocukları için açılan okulda elli beş öğrencinin İngilizce veya Maratî dillerinde eğitimlerine devam ettiklerini aktardı. Marriot, başka aileler de çocuklarını bu okula kaydettirmek istediğini ancak şirket kademelerinde çalışmadıkları için tekliflerini reddetmek zorunda kaldığını bildirdi. Kaleme aldığı raporunda yerli halkın taleplerini hükümete aktaran Marriot, bölgede okul projesinin genişletilmesi gerektiğini ifade etti. Onun bu talebi de hükümete tarafından uygun görüldü ve bazı değişikliklerle Mayıs 1822'de kabul edildi.³²²

Kuzey Konkan bölgesinde görevli Marriot'un talepleri bununla sınırlı kalmadı. 1825 yılında tekrar hükümete başvuran bölge tahsildarı, yerlilerin taleplerini hükümete iletmeye devam etti ve hükümetin eğitim siyasetine değerlendirmelerini yetkililerle paylaştı. Marriot, yerliler arasında eğitimin teşvik edilmesi noktasında hükümetin maddi

³¹⁹ “Minute by G. L. Prendergast”, n. d.”, Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 259.

³²⁰ Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 505. Vali Konseyi Üyesi Prendergast'ın yerel eğitim konusundaki bu görüşleri yıllar sonra Bağımsız Hindistan'ın kurucularından Mahatma Gandhi (1869-1948) ve Britanya Hükümeti memurlarından Philip Joseph Hartog (1864-1947) arasında yaşanan tartışmada tekrar gündeme gelecekti. Londra'da yaptığı bir konuşmada “yerel eğitim kurumlarının İngilizler tarafından kökten söküldüğü” dile getiren Gandhi'nin bu iddialarına karşı çıkan Hartog, Gandhi'den argümanlarını kanıtlamasını istedi. Gandhi'nin Hartog'a kanıt olarak sunduğu iddiaların sahibi Bombay Hükümeti Vali Konseyi Üyesi G. L. Prendergast'ın raporlarıydı. Bu konuda bkz: Mahmut Cihat İzgi, *Bir Siyasi Hamle Olarak Bombay Eğitim Tahkikatı*, 33-35.

³²¹ “Letter from the Collector and Magistrate, Tannah to the Chief Secretary to Government of Bombay, 9 May 1822”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 236-237.

³²² “Letter from the Secretary to Government, Bombay, to the Collector and Magistrate, Northern Konkan, 24 May 1822”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 238; Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 506.

desteğinin oldukça önemli olduğunun altını çizerek on beş yerel ve iki İngilizce eğitim veren okulun faaliyetlerine devam etmesi için üç yüz elli rupi ödenek talep etti. Vali Elphinstone bu önerinin hemen kabul edilmesini istedi ancak konsey üyelerinin itirazı nedeniyle ertelendi.³²³

Panvel bölgesindeki eğitim işlerini Marriot'a havale eden hükümetin makamlarının önüne bu defa Bassein bölgesinden bir talep ulaştı.³²⁴ Bölge sakinleri adına dilekçeyi kaleme alan Joao Bernardo Cardozo, “yeni efendilerine hizmet etmek için” çocuklara İngilizce eğitim verecek bir öğretmen istedi. Bu başvuru da Marriott'a iletili ve konuyla ilgili görüşleri soruldu.³²⁵ Ancak kuvvetle muhtemel bu dilekçenin dikkate alınmadığını gören Joao Bernardo Cardozo, bölge halkı adına 1823 yılının ilk günlerinde yeni bir dilekçe daha yazdı.³²⁶ Aynı yılın Nisan ayında hükümet sekreteri, Cardozo'yu gelişmelerden haberdar etti ve Bassein'de “uygun niteliklere” sahip bir öğretmenin görevlendirilmesi için gerekli adımların atıldığı bildirdi.³²⁷

1823 yılının Ocak ayında hükümetten talepte bulunan bir diğer bölge Ratnagiri idi. Bölge eşrafından Nur Muhammed İbrahim Parkar ve Vinayak Parshuram Divanji hükümete bir dilekçe göndererek Ratnagiri bir okul kurulması için başvuruda bulundular.³²⁸

Vali Elphinstone'un öncülüğünde başlayan ve onun destekleriyle eğitim sahasında atılan adımlar görüldüğü üzere bölge halkının dikkatini çekmişti. Bombay Hükümeti ve BEC, bölgede yeni okullar kurulması ve bu okullara ders kitaplarının temin edilmesi hususunda ciddi bir çaba sarf etmekteydiler. Bir yandan hükümet diğer taraftan eğitim cemiyetleri yeni eğitim yöntemlerinin Bombay Eyaleti'nde uygulanması için çeşitli okullar kurarken mevcut okulların görmezden geldiler. Vali Konseyi Üyesi Prendergast'ın işaret ettiği üzere aslında yerel okullar halkın ihtiyacını karşılayabilirdi. Ancak Vali Elphinstone, eğitim sahasında tam işleri yoluna koyduğunu düşündüğü sırada Londra'dan gelen

³²³ Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 507.

³²⁴ “Petition from Inhabitants of Bassein to the Hon'ble Mountstuart Elphinstone and Governor in Council, 10 September 1822”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 238-239.

³²⁵ “Letter from the Secretary to Government to the Collector in Northern Konkan, 21 September 1821”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 239.

³²⁶ “Reminder Letter from the Inhabitants of Bassein to the Governor-in-Council, Bombay, 23 January 1823”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II, 1815-1840*, 240.

³²⁷ “Letter from the Secretary to Government to the petitioners, 29 April 1823”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 240.

³²⁸ “Petition from Principal Natives of the Ratnagiri District to the Governor in Council, 28 January 1823”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 24; Rao, *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860*, 97.

mektup başta Elphinstone olmak üzere eğitim politikalarının mimarlarını rahatsız etmeye yetti.

2.5. Şirket Yönetim Kurulu’nun Pune Hindu Koleji’ne Dair Görüşleri

Hükümet ve cemiyet içindeki destekçileriyle birlikte Vali Elphinstone, eyaletin yerli sakinlerinin eğitim olanaklarını arttırmak için cemiyet ve hükümet kanalıyla çalışmalarına devam ederken Londra’daki şirket yönetim kurulu üyeleri, Pune Koleji’yle ilgili görüşlerini açıkladılar. Pune Koleji’nin kuruluşu öncesinde vali konseyinde yaşanan tartışmalar sebebiyle Bombay’da bir kolej kurulması fikri, Londra’ya sorulmuştu. Yine hükümet yetkilileri, bu kurumla ilgili maddi destek talebinde bulunmuştu. Nihayet 1823 yılı Haziran ayında yönetim kurulu üyeleri konuyla ilgili görüşlerini açıkladı. Bombay Hükümeti’ne gönderilen metinde üyeler, Pune’de açılan kolejin “yerli halkın zihninde müspet düşüncelere” zemin hazırlayacağı fikrini mantıklı bulmadığını belirterek Bombay Hükümeti’nin eğitim sahasında attığı adımları gereksiz olarak” nitelendirdi.³²⁹

Yönetim kurulu üyeleri, Bombay Hükümeti’ne gönderdiği bu metinde [dispatch], “şair yetiştirmek” için kolej kurmaya lüzum olmadığını vurgulayarak sisteminin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için atılması gereken adımlarla dair görüşlerini açıkladı. Şirketin hâkimiyetinde yaşayan yerliler arasında eğitimi kurumları açmak ve bunları desteklemek için her türlü desteği vermeye hazır olduğunu belirten kurul üyelerine göre Pune Koleji’nin planı temelde “hatalıydı”. Şirket idarecileri tarafından alt kıtanın farklı bölgelerinde kurulan kolejlerin asıl hedefinin öğrencilere “faydalı eğitim” sunmak olduğunu vurgulayan üyeler, geleneksel tarzda eğitim veren kurumların bir fayda sağlamayacağını belirttiler.

Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin’in Pune Kolej planı taslağında ifade ettiği şekliyle bu ilimleri faydasız olarak gören şirket idarecileri, içerik konusunda oldukça net bir tavra sahip olduklarının altını çizdiler. “Faydalı ilimlerin” öğretilmesine vurgu yapan yönetim kurulu üyeleri, eğitim dili meselesine de değindiler ve Chaplin’in çerçevesini

³²⁹ 11 Haziran 1823 tarihinde Bombay Hükümeti’ne gönderilen metinde yer alan eleştirilerin bir benzeri 18 Şubat 1824 tarihinde Bengal Hükümeti’ne gönderildi. Bu metin için bkz: “Court of Directors’ Revenue Department dispatch the governor-general in council of Fort William in Bengal, 18th February 1824, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 115-117; IOR: Dispatches to Bengal. E/4/71O, 1066-79.

çizdiği müfredatın okutulması durumunda eğitim dilinin önemli olmadığını asıl meselenin eğitim dilinden ziyade içerik olduğunu dikkat çektiler.³³⁰

Görüldüğü üzere Bombay Valisi Elphinstone'un hem cemiyet hem de hükümet kanadında yürüttüğü eğitim faaliyetlerine Londra'daki idareciler karşı çıkmıştı. 19. yüzyılın ilk yıllarında Pune'deki Marata sarayına gelen ve uzun yıllar pîşvânın yanında görev yapan Vali Elphinstone, şirketin bölgedeki konumunu kuvvetlendirmek için eğitim meselesinde "ihtiyatlı" bir tutum benimseyerek Brahman âlimleri teskin etme yolunu seçmişti.³³¹ Geleneksel eğitim kurumlarının ve bilhassa Brahmanların himaye edilmesi noktasında oldukça hassas olan vali, sabık pîşvâ idaresi altında önemli makamlarda işgal eden Hindu din adamlarının Bombay Hükümeti tarafından desteklenmesi geleneğini devam ettirerek bölgede hükümete ve şirkete karşı var olan ön yargıların ortadan kaldırılmak istemişti. Ancak Bombay'da uygulamaya koyduğu tedbirler Londra'daki yöneticiler tarafından dikkate alınmadı ve faydalı ilimler vurgusu yapıldı.

Öte yandan 1823 yılının Haziran ayında Bombay Hükümeti'ne gönderilen bu metni önemli hale getiren bir diğer husus, Hindistan Genel-Valisi Warren Hastings'in temellerini attığı "uzlaşma siyasetinin" Londra'daki taraftarlarının sayısının azalmasıydı. İfade edildiği üzere 1780'de Kalküta Medresesi'nin kurulmasıyla başlayan ve bilhassa misyonerlerin muhalefetine rağmen ayakta kalmaya devam eden Hastings'in eğitim siyaseti, 1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nin 43. maddesinde de vurgulanmıştı. Ancak Haziran 1823'te Londra'dan gönderilen metnin satırlarına bakıldığında güçlü bir şekilde faydalı ilimlerin okutulması ve Müslüman ve Hindulara ait kadim eğitim geleneklerinin terk edilmesi gerektiği mesajı vardı.

2.5.1. James Mill ve Yerlilerin Eğitimi Meselesi

Pune Koleji ile ilgili görüşlerini açıklayan yönetim kurulu üyelerinin Bombay ve Bengal hükümetlerine gönderdiği mezkûr metnin kim tarafından kaleme alındığı da önemli bir tartışma konusudur. Bu dönemde şirketin Hindistan topraklarını yöneten hükümetlere gönderilen yazışmalarından sorumlu isimlerden biri Hindistan Evi'nde müfettiş

³³⁰ "Public Dispatch to Bombay, 11 June 1823", Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 256; "Court of Directors' Revenue Department dispatch the governor-general in council of Fort William in Bengal, dated 18th February 1824, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 115-117.

³³¹ Naheed Fatimeh Ahmad, *A History of Elphinstone College*, 20.

yardımcısı olarak görev yapan James Mill idi.³³² Elbette şirket yazışma usûlleri göz önüne alındığında Mill tarafından kaleme alınan taslak metnin üzerinde şirket idarecileri bazı değişiklikler yapmış olabilir. Ancak bu çalışmanın birinci bölümünde değinilen 1814 Eğitim Talimatı ile bu metin mukayese edildiğinde arada oldukça büyük bir fark vardı. 1814'te geleneksel eğitim kurumlarını destekleme hususunda hevesli idareciler 1823'te bu kurumları “şair yetiştiren” kurumlar olarak değerlendirmişlerdi.³³³ Bu manada 1823 yılında Bombay'a ve 1824 yılında Bengal'e gönderilen ve geleneksel eğitim kurumlarının desteklenmesini eleştiren metinler, eğitim dili konusunda gereksiz tartışmaların bir kenara bırakılmasını ve “faydalı ilimlerin” okutulmasını önerdi.

Aslında 19. yüzyılın ilk yıllarında James Mill, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin varlığına karşı çıkan bir isimdi.³³⁴ Mill, Hindistan'a hiç gitmemesine rağmen eserinin kendisine kazandırdığı itibarla bir zamanlar kaldırılmasını istediği şirketin kapılarını kendisine ve evlatlarına açmayı başarmıştı.³³⁵ Aslında bu duruma Mill de şaşırmış ve arkadaşlarına yazdığı mektuplarda bu durumu ifade etmişti.³³⁶ Faydacı görüşleri ile bilinen Mill, Hinduların “geri kalmışlığını” dinî inançlarına bağlayarak Hint toplumunun dönüştürülmesi hususunda radikal önerilerde bulundu.³³⁷ Kaleme aldığı Hindistan

³³² Gerald Sirkin - Natalia Robinson Sirkin, “Mill and India House: A Little Bureaucratic Tale in Two Letters”, *Mill Newsletter* 9/2 (1974), 3-7; Eric Stokes, *The English Utilitarians and India* (Delhi: Oxford University Press, 1982.)

³³³ Zastoupil – Moir, *The Great Indian Education Debate*, 115; 21-22.

³³⁴ Adam Knowles, “Conjecturing Rudeness: James Mill's Utilitarian Philosophy of History and the British Civilizing Mission”, *Civilizing Missions in Colonial and Postcolonial South Asia From Improvement to Development*, ed. Carey A. Watt and Michael Mann (London, New York, Delhi: Anthem Press, 2011), 40-41; Mill'in şirket karşıtı yazıları ve değişen fikirleri için bkz: James Mill, “East Indian Monopoly”, *Edinburgh Review* 19/37, (November 1811); James Mill, “East Indian Monopoly”, *Edinburgh Review*, 20/40 (November, 1812); James Mill, “Malcolm's Sketch of the Sikhs”, *Edinburgh Review* 21/42, (July 1813); Kristopher Grint, *James Mill's Common Place Books and their Intellectual Context, 1773-1836*, (University of Sussex, Doktora Tezi, 2013);

³³⁵ Baba Mill'in akabinde, 1823 yılında meşhur düşünür John Stuart Mill, şirketin Londra ofisine girmeyi başardı. Mill'in diğer iki oğlu, James Bentham, Bengal'de, George Grote Mill ise şirketin Londra ofisinde görev yaptı.

³³⁶ Mill şaşkınlığını ifade ettiği mektuplar için bkz: “Letter from James Mill to Dumont, 13 December 1819”, Knowles, “Conjecturing Rudeness: James Mill's Utilitarian Philosophy of History and the British Civilizing Mission”, 41; 59; David Ricardo, Piero Saffra and M. H. Dobb (eds.), *The Works and Correspondence of David Ricardo*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1951), VIII/40; Zachary Macaulay'a yazdığı mektup için bkz: “Letter from James Mill to Zachary Macaulay, 13 April 1819”, Knowles, “Conjecturing Rudeness: James Mill's Utilitarian Philosophy of History and the British Civilizing Mission”, 41; 59; Macaulay & Viscountess Knutsford, *Life and Letters of Zachary Macaulay*, (London: E. Arnold, 1900), 347-348.

³³⁷ Javed Majeed, *Ungoverned Imaginings: James Mill's The History of British India and Orientalism* (Oxford: Clarendon Press, 1992); Manan Ahmed Asif, *The Loss of Hindustan The Invention of India* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2020).

tarihinde detaylı bir şekilde anlattığı gibi Hindular bir tarihe sahip değillerdi.³³⁸ Hindular arasında asırlardır “meşum çıkarları” [sinister interests] elinde tutan seçkinleri ve din adamları yok edilmeliydi. Mill, yeni bir düzenin tesis edilebilmesi için Hindu ve Müslüman din adamlarının, eşrafın ve cemaat liderlerinin “kökünden” temizlenmesi ve yeni bir düzenin kurulması gerektiğini iddia etti. Hintler hususunda sert bir dil kullanan Mill, elbette Hastings ve Elphinstone çizgisindeki eğitim politikalarını gereksiz gördü. Birinci bölümde ifade edildiği gibi Mill, bu konuda tecrübeli bir isimdi ve on dokuzuncu yüzyılın başında Bentham ile birlikte İngiltere’de yoksulların eğitimi ve eğitimin himaye edilmesi meselesine müdahil olmuştu. Bu manada geleneksel eğitim kurumlarının himaye edilmesine ve seçkinlerin desteklenmesine karşı çıkması şaşırtıcı değildi. Öte yandan Mill’in Hindistan üzerine kaleme aldığı yazıların başka bir amacı daha vardı. Anglikan Kilisesi’ne karşı fikirlerini İngiltere’de net bir şekilde tenkit edemeyen Mill, Hindular ve onların dinleri üzerinde meseleyi anlatarak kiliseyi eleştirdi.³³⁹

James Mill, Bombay Valisi Elphinstone gibi eğitimin dönüştürücü rolüne inanan bir isimdi. İskoç asıllı iki şirket elemanının eğitim meselesiyle alakalı düşünceleri değerlendirildiğinde Hinduların dönüştürülmesi noktasında Mill ve Elphinstone mutabık olmalarına rağmen yöntem konusunda oldukça farklı fikirlere sahiptiler. Örneğin Pune Kolej taslağını kaleme alan Chaplin’in mektubuyla Londra’dan gönderilen metin birlikte okunduğunda Mill ve Elphinstone, geleneksel ilimleri “boş” ve değersiz” olarak değerlendirdiler.³⁴⁰ Ancak Elphinstone ve kurmaylarına göre büyük değişimlerin ve dönüşümlerin arifesinde yerli halkın zihinlerinin hazırlanması gerekmektedir.

³³⁸ James Mill, *The History of British India* (London: Baldwin, Cradock, and Joy, 1817), I/91-429. Mill eserinin birinci cildinin ikinci kısmını Hindulara ayırmıştır. Hinduların antik tarihinin Müslüman “istilacılar” tarafından kesintiye uğradığını iddia eden Mill’e göre bu tarihten sonra Hinduların tarihi yoktur. Mill’in bu bölümdeki alt başlıkları şunlardır: Hinduların Kronolojisi ve Antik Tarihi; İnsanların Sınıflandırılması ve Dağılımı; Hükümet Biçimi, Hukuk, Vergiler, Din, Adetler, Sanat, Edebiyat ve Genel Değerlendirme.

³³⁹ Terence Ball and Antis Loizides, “James Mill” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2021 Edition), (erişim10 Haziran 2019).

³⁴⁰ Kolejle alakalı Londra’nın hoşnutsuz tavrı Elphinstone’un kurumu savunmasına rağmen devam etti. Özellikle 1830’lardan sonra kolejle alakalı eleştiriler giderek arttı ve nihayet 1837’de bir düzenlemeye gidildi ve yerel okul müdürlerinin bir çatı altında eğitim almasına karar verildi. 1868 yılında ismi Dekken Koleji olarak değiştirilen ve farklı bir kampüse taşınan bu kurum günümüzde faaliyetlerine devam etmektedir. Dekken Koleji için bkz: <https://www.deccancollegepune.ac.in/> (Erişim Tarihi 15/06/2021). Hindistan bağımsızlık hareketinin önemli isimlerinden Bal Gangadhar Tilak (1856-1920) da bu kolejde eğitim almıştır. S. H Sharma, vd. “Deccan College, A Short History (1821-1989)”, *Bulletin of Deccan College Research Institute* 50 (1990), 1-18.

Mountstuart Elphinstone'un Kasım 1819'da Bombay valiliğine atanmasıyla başlayan eğitim politikalarının inşa süreci, şirket yönetim kurulunun Haziran 1823'te Bombay'a gönderdiği metinle ciddi bir darbe almıştı. İfade edildiği üzere hem hükümet hem de eğitim cemiyetleri kanalıyla düşündüğü sistemi inşa etmeye ve bu yolla Brahman âlimleri teskin etmeye çalışan Elphinstone, şirket idaresini güçlendirmeyi hedeflemişti. Ancak yönetim kurulunun koleje dair değerlendirmelerinden oldukça rahatız olan Bombay valisi, Londra'dan gönderilen mektup sonrasında bir yandan yönetim kurulu üyelerine eğitim politikalarının doğruluğunu ispat etmeye çalışırken öte taraftan tasavvur ettiği planları hayata geçirmek için var gücüyle çalışmaya devam etti.

BÖLÜM 3: ŞİRKET YÖNETİM KURULUNA KARŞI BOMBAY VALİSİ M. ELPHINSTONU'UN EĞİTİM SİYASETİ (1824-1827)

3.1. Şirket Yönetim Kurulu'nun Kararı ve Vali Elphinstone

Bombay Valisi Mountstuart Elphinstone, 1824 yılının hemen başında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Londra'daki Hindistan Evi'nde müfettiş yardımcısı olarak çalışan yakın dostu Edward Strachey'e bir mektup yazdı.³⁴¹ Mektubunda hemen başında yönetim kurulu üyelerinin, eğitim politikaları hakkında yaptığı eleştirileri kabul etmediğini belirten vali, attığı adımların oldukça önemli olduğunu ifade ederek Haziran 1823 tarihli metne dair bir bilgiyi arkadaşı Strachey'nin yardımıyla teyit etmek istedi. Valinin merakını celbeden mesele, bu metnin kim tarafında yazıldığıydı ve mektupta da görüleceği üzere Vali Elphinstone'un bu konuda bir tahmini vardı. Elphinstone, metnin James Mill tarafından yazıldığını öne sürerken Strachey bir yıl sonra Bombay'a gönderdiği mektubunda bahsi geçen metnin Mill tarafından yazılmış olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtti. Mezkûr dönemde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan Evi'nden bölgeye gönderilen metinlerin taslaklarının Mill tarafından kaleme alındığını yazan Strachey, bu metnin taslağının da Mill tarafından yazılmış olabileceğini belirtti. Ancak bir ihtiyat payı bırakmayı ihmal etmedi. Zira bu dönemde şirket yazışmalarının taslakları her ne kadar Hindistan Evi'nde görevli memurlar tarafından yazılsa da şirket idarecileri metnin içeriğiyle ilgili bazı değişiklikler yapabilirlerdi.

Metnin yazarının kim olduğu noktasında Vali Elphinstone'un aklına ilk gelen ismin James Mill olması Londra'da Mill'in nüfuzunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.³⁴² İfade edildiği üzere James Mill, hayatında Hindistan'a hiç gitmemiş bir

³⁴¹ Edward Strachey, Londra'da şirketin Hindistan ile olan yazışmalarını yürüten ofisin önemli isimlerinden biriydi. Şirket yöneticileri bu ofiste bazı kıdemli memurların emekli olması üzerine yeni memurlar istihdam etti ve daha önce yapılmamış bir uygulama ile dışardan isimler Hindistan Evin'de çalışmaya başladı. Strachey, Mill ile aynı tarihte göreve başladı ve birbirleriyle rekabet halinde olan bu iki isimden Mill'in, Nisan 1823'te şirket yönetim kurulunu kararıyla Strachey'den daha kıdemli bir pozisyona atamasıyla huzursuzluk baş gösterdi. İstifanın eşğine gelen Strachey, bu durumdan arkadaşı Elphinstone'u da haberdar etti. İkili arasında yaşanan rekabet sebebiyle Londra ofisinde yaşanan hadiselerin Elphinstone'un kulağına gitmesi son derece normaldir. Bahsi geçen ofiste yaşanan bazı kurumsal dönüşümler ve bunun etkileri hususunda bkz: Martin Moir, "The Examiner's Office", 25-42.

³⁴² Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 257; Bu metnin James Mill tarafından kaleme alınması hususunda bkz: Eric Stokes, *The English Utilitarians and India* (Delhi: Oxford University Press, 1982), 324; Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 257; Percival Spear, "Bentinck and Education", *Cambridge Historical Journal*, 6/1 (1938), 78.

isimdi ve 1817’de tamamladığı Britanya Hindistan’ı Tarihi’ni Londra’da yazmıştı. Kapsamlı tarihinde de ayrıntılı bir şekilde izah ettiği üzere James Mill’in bölgede yaşayan halkların inançlarına ve geleneklerine dair en ufak bir sempatisi yoktu ve valinin eğitim siyaseti de bundan nasibini almıştı. Uzun yıllar Bombay Edebiyat Cemiyeti üyeleriyle Hint medeniyeti hakkında ciddi bir tartışmanın içinde olan Mill, Bombay’a gönderilen metinde de düşüncelerini net bir şekilde ortaya koymuştu. Kadim Hint medeniyetinin geçmişte bir altın çağ yaşadığını iddia eden ve yerlilere ait kurumların tekrar canlandırılması gerektiğini vurgulayan mezkûr cemiyet üyelerinin arasında Bombay Valisi Elphinstone da vardı ve eğitim meselesi bu iki İskoç şirket memurunun karşı karşıya geldiği bir başka alan olmuştu.

Vali Elphinstone’un arkadaşı Strachey’e gönderdiği mektupta telaffuz ettiği bir başka isim daha vardı: Edmund Burke. Uzun yıllar parlamento üyesi olarak Hindistan’daki şirket idaresi hakkında yazan ve konuşan Burke, Hindistan Genel-Valisi Warren Hastings’in kadim düşmanlarından biriydi. Hastings’in despotik bir idare kurduğunu iddia eden Burke, şirketi “vahşi bir hayvana” benzeterek parlamentoda şirketin alt kıtadaki idaresi hakkında yapılan yasal düzenlemelerin başını çekmişti. Burke’ün sert eleştirilerinden usanan şirket idarecilerin arasında Vali Elphinstone da vardı ve valinin kendi ifadesiyle tesis etmeye çalıştığı eğitim siyaseti Burke’ü haksız çıkarmak içindi.

Metnin kim tarafından yazıldığı ve Burke’ün şirket idaresine dair sert eleştirileri bir kenara bırakıldığında Vali Elphinstone’un eğitim politikalarının şirket yönetim kurulu üyeleri tarafından eleştirildiği bir gerçektir. Üçüncü İngiliz-Marata Savaşı neticesinde sınırları genişleyen ve batı Hindistan kıyılarını elinde tutmaya çalışan şirket hâkimiyetini kuvvetlendirmek amacıyla valinin eğitim meselesine sarılması ve bu çabalarının Londra tarafından gereksiz olarak görülmesi Elphinstone’u kızdırdı. Bu manada Vali Elphinstone’un eğitim politikalarının şirket yönetim kurulunun kararında önce ve sonra şeklinde ikiye ayırmak doğru olacaktır. 1819-1823 yılları arasında Bombay Hükümet, Bombay Eğitim Cemiyeti ve Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti kanalıyla bölgenin yerli sakinleri için eğitim olanaklarını geliştirmeye çalışan valiyi bu karar yıldırmadı ama emekli olana kadar geçen üç yıllık süre zarfında eğitim sahasında attığı tüm adımları meşru göstermek için mühim bir çaba sarf etti. Bombay Hükümeti’nin eğitim işlerinde dahil olmasını eleştiren isimlerin radarına takılacak eylemlerden kaçınmaya gayret eden

Vali Elphinstone ve Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti kanalıyla eğitim sistemini tahkim etmeye devam etti.³⁴³

3.1.1. Vali Elphinstone'un Yönetim Kuruluna Cevabı: Eğitim Raporu

Yönetim Kurulunun Bombay Eyaleti'nde eğitim konusunda atılan adımlar hakkında görüşlerini açıklamasından sonra Elphinstone ve destekçilerinin nasıl bir tepki vereceği önemli bir konuydu ve vali, vakit kaybetmeden bu hususta önemli bir adım attı. 1823 yılının son günlerinde Elphinstone, eğitim meselesi ile ilgili uzun bir rapor kaleme aldı ve Bombay'da tasarladığı sistemi hakkında görüşlerini net bir şekilde ortaya koydu. 83 paragraftan oluşan bu metin, kelimenin tam manasıyla yönetim kurulu üyelerine karşı net bir cevap ve itirazdı. Öte yandan şirketin Bengal ve Madras Hükümetleri ile mukayese edildiğinde 1823 gibi erken bir tarihte kaleme alınan mezkûr tutanak şirket topraklarındaki en detaylı ve önemli metin olarak değerlendirilebilir. Elphinstone bu raporuyla, Mill tarafından kaleme alındığını düşündüğü metne şiddetle itiraz ederek attığı adımların “şair yetiştirmek” amacıyla yapılmadığını aksine “ihtiyatlı bir dönüşümün” anahtarı olduğunu uzun uzadıya açıklamaya gayret etti.³⁴⁴

Raporunun ilk satırlarında Vali Elphinstone, bu raporu kaleme alma sebebinin yönetim kurulu üyeleri tarafından Bombay Hükümeti'ne gönderilen metinle ilgili olduğunu net bir şekilde ortaya koyduktan sonra eğitim sisteminin sağlam temelleri dayanması için hükümet ve cemiyet ortaklığının elzem olduğunu vurguladı. Ona göre eğitim yerliler arasında cemiyet tarafından dolaylı olarak, hükümet tarafından ise doğrudan teşvik edilmeliydi. Bu bağlamda raporun hemen başında kararlılığını net bir biçimde ortaya koyan vali, eğitim işlerine verdiği ehemmiyeti bir kez daha gösterdi. Ancak bu alanda kendisi “gücü yettiği kadar” çalışsa bile hükümetin desteği ve yardımı olmadan bir

³⁴³ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 258.

³⁴⁴ Bombay Valisi Elphinstone'un 1823 yılın son günlerinde kaleme aldığı bu uzun ve detaylı raporun tarihi konusunda önemli bir hususa işaret etmek gerekmektedir. Valinin yazışmalarını ve mektuplarını derleyen Forrest, Mart 1824 tarihini verirken, Basu ve Rao 13 Aralık tarihini vermişlerdi. Bu iki yazar kuvvetle muhtemel taslak olarak konseye sunulduğu tarihi baz almışlardır. Zaten Elphinstone'a itiraz eden Vali Konseyi Üyesi Warden'ın Aralık ayının sonunda valiye cevap vermesi bu tarihi doğrulamaktadır. “Minute by the Hon. Mountstuart Elphinstone, March 1824”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 76-116; “Extract Minute by the Hon. Mountstuart Elphinstone, Governor of Bombay, 13 December 1823”, Basu, *Indian Education in Parliamentary Papers*, 1/197-211; “Extract Minute by the Hon. Mountstuart Elphinstone, Governor of Bombay, 13 December 1823”, *Appendix to The Report*, 365-376; “Mountstuart Elphinstone, Minute, 13 December 1823, Bombay General Consultations, 10 March 1824, 725.

ilerleme kaydedilmesinin mümkün olmadığını hatırlattı. Bengal’de kurulan eğitim cemiyetini emsal gösteren ve bu kurumun önemli işlere imza attığına dikkat çeken vali, benzer başarıları, yeni kurulan cemiyetten de beklediğini ifade ediyordu. Bombay ve Bengal’i mukayese eden Vali Elphinstone, şirketin idarî merkezinde görev yapan Avrupalı ve kalifiye personelin Bombay’da bulunmamasına dikkat çekmesi ve Bombay Hükümeti’nin yerlilerle olan ilişkilerinin henüz taze olduğuna hatırlatması önemlidir.

Raporunun girişinde hükümet ve cemiyet ortaklığının lüzumuna dikkat çeken vali, hemen ardından bir başka önemli hassasiyetin tekrar altını çizme gereği duydu. Ona göre henüz eğitim faaliyetlerine ciddi bir şekilde eğilmek bölgenin gerçekleri göz önünde bulundurulduğunda mümkün değildi ve misyoner faaliyetlerini desteklemek bunu daha tehlikeli hale getirecekti. Raporun henüz başında Bombay Eyaleti’nde misyonerlerin varlığına değinmesi onun misyonerlere ve doğal olarak Bombay Hükümeti’nin misyonerlere karşı olan tutumunu ifade etmesi bakımından oldukça önemlidir. Valinin bu tür faaliyetleri desteklememek konusunda net bir tavır sergilemesi vali konseyi ve hükümetin farklı kademelerinde misyon faaliyetlerine sıcak bakan kişilerin olduğunu anlamına geliyordu. Dahası Elphinstone, Dekken Hükümet Temsilcisi olarak görev yaptığı sırada Kilise Misyoner Cemiyeti’ne mensup bazı misyonerlerin yerel dillerde dinî metinler dağıtmalarına karşı çıkmıştı. Elbette tüm bu hususlar değerlendirildiğinde valinin misyon faaliyetlerine kesin bir şekilde karşı çıktığı söylemek yanlış olacaktır. Zira Vali Elphinstone, yerlilerin ön yargılarından çekinerek şirketin bölgedeki hâkimiyetini tehlikeliye atmak istemediğinden dolayı bu tür çabalara ihtiyatlı yaklaşmış olması ihtimal dahilindedir.³⁴⁵

BYEC üyelerinin veya Bombay’da eğitim meselesiyle ilgilenen şirket memurlarının ifade ettiği gibi vali de eğitim işlerin sağlıklı bir biçimde yürümesi için hükümetin maddi desteğinin şart olduğunu raporunda vurguladı. Valiye göre hükümet gerekli desteği sağlarsa eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi noktasında birkaç yol vardı. Bunlardan birincisi Bombay Hükümeti’nin bütün sorumluluğu üstlenmesi; ikinci yol ise hükümetin dışarda kalarak faaliyetlerin cemiyet bünyesinde yürütülmesiydi. Valiye göre “muhtemel en iyi sonuç, cemiyet ve hükümetin güçlerini birleştirilmesiyle gerçekleşecekti”. Onun

³⁴⁵ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 79-80; Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 261.

için eğitimin teşvik edilmesi, “bireylerin tutkusuna bağlıydı” ve bu noktada hükümetin kararları belirleyici değildi. Bundan dolayı yapılması planlanan faaliyetlere, “cemiyet karar vermeli”, sistemin tanzim edilmesi ve sürdürülmesi ise hükümetin sorumluluğu olmalıydı”.

Bombay valisi, kaleme aldığı uzun raporunda eğitim sahasında atılması gereken adımları izah ederken bazı hususlara bilhassa hassasiyet gösterilmesi gerektiğinin altını çizdi. Bu süreçte yerli halkın tahrik ve tahfif edilmemesi oldukça önemliydi. Bu nedenle Vali Elphinstone, hem dinî hem de yerliler arasında rahatsızlık yaratacak başka konuların “okullarda asla konuşulmamasını ve okutulacak ders kitaplarında yer almamasını” güçlü bir şekilde vurguladı.³⁴⁶ Elbette Kenneth Ballhatchet’in da ifade ettiği üzere bu ilkeyi uygulamak, sınırlarını çizmekten daha zordu.³⁴⁷ Zira burada dinî meselelere değinilmemesinden kasıt, sadece Hristiyan inancına dair öğretiler değildi. Raporunun ilerleyen sayfalarında tekrar bu konuyu ele alan vali, kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesi veya kast merasimleri gibi bazı hassas meselelerin dikkatli bir şekilde öğrencilere anlatılması gerektiğini söyledi. Elphinstone’a göre “eğitim, bir insanın hayatını değiştirebilirdi fakat inançlar bu konuda sınırlı etkiye sahipti.”³⁴⁸

Bombay Hükümeti’nin ve Bombay’da kurulan eğitim cemiyetlerinin hassasiyet göstermesi gereken hususları ifade ettikten sonra vali, yerliler arasında eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması adına bazı ilkelerin benimsenmesi gerektiğinin altını çizdi. Valinin tespit ettiği ilkeler şunlardı:

“Yerel okullarda öğretim yöntemlerini geliştirmek ve okul sayısını arttırmak,

Bu okullara ders kitapları temin etmek,

Alt kastlara mensup yerlileri kendileri için faydalı olan eğitim müfredatına dahil olmaları için teşvik etmek,

Avrupa bilimlerini öğretmek için okullar kurmak ve yüksek öğretim düzeyinde iyileştirmeler yapmak,

³⁴⁶ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 80-81.

³⁴⁷ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 261

³⁴⁸ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 93; Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 262.

Yerel dillerde ahlâk ve modern bilimlerle alakalı kitapların hazırlanmasını ve basılmasını sağlamak,

Klasik bir dil olarak İngilizceyi öğrenmek isteyenlerin taleplerini dikkate almak ve Avrupa'daki keşifleri takip edebilmek için İngilizce eğitim veren okullar kurmak;

Yerlileri, altıncı maddede bahsi geçen konularda eğitim almaları için teşvik etmek.”³⁴⁹

Bu ilkeleri kaleme aldığı eğitim raporunda detaylı bir şekilde izah eden Elphinstone, okulların geliştirilmesi vazifesinin, hükümetin destek vermesi şartıyla “bütünüyle cemiyete” bırakılmasını önerdi. Bu, ona göre iki açıdan gerekliydi. Birincisi eyaletin farklı bölgelerinde kurulacak “okulların denetimi hayatî ve zor bir görevdi”. İkincisi ise hükümet bu sorumluluğu üstlenmesi durumunda “ciddi ve masraflı bir işi yapmak zorunda kalacaktı ki bunu başarabilme olasılığı zayıftı.”

Raporda, valinin değindiği bir diğer konu öğretmenlerin/okul yöneticilerinin yetiştirilmesi meselesiydi. Valiye göre bu eğitimi verecek kalifiye elemanları bulmak biraz zaman alabilirdi ancak bu kişilerin istihdam edilmesi için hükümet, gerekli özeni göstermeliydi. Bu hususta hükümet attığı adımlar ve eğitim verdiği okul yöneticilerinin sayısı ile ilgili olarak cemiyeti bilgilendirmeliydi. Bunlar uzun vadede gerçekleşecek hedeflerdi ve okul idarecilerinin yetiştirilmesi noktasında Elphinstone, kısa vadede etkili olacak bir başka öneriyi dile getirdi: “idarecilerin yetiştirilmesi için kılavuz kitapların basılması”. Bu amaçla yetkili isimler tarafından okulların nasıl yönetileceğiyle ilgili modern yöntemleri içeren bazı çalışmalar kaleme alınabilir; bunlardan bazıları yerel dillerde yazılabilir veya bu dillere tercüme edilebilirdi. Ayrıca bu tarz bir çalışma ders kitaplarının yazılmasını teşvik etmek amacıyla da yapılabilirdi ve bu konuda emek harcayan şahıslar ödüllendirilebilirdi. Vali, gerek okul yöneticilerinin yetiştirilmesi gerekse ders kitaplarının hazırlanması noktasında yapılacak bu çalışmaların, Hindistan'da eğitim faaliyetlerine ciddi katkı sağlayacağı kanaatindeydi.

Valinin gündeminde olan ve raporuna yansıyan bir diğer husus Hindistan'daki okuma yazma oranı ve bu konuyla ilgili endişeleriydi. Ona göre hükümetin eğitim işlerine doğrudan katkı sağlayacağı en önemli husus, yeni kurulacak olan okulların tanıtılması ve

³⁴⁹ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 81.

okul sayısının artırılmasıydı. Hindistan’da “okuma ve yazma oranı oldukça düşük ve halk cahil olduğu” için hükümetin bu yönde atacağı her adım elzemdi. Valiye göre sadece Brahman âlimlerin ilgi gösterdiği eğitim faaliyetlerine müdahale edilmemesi durumunda daha kötü sonuçlar ortaya çıkabilirdi. Şirket, batı Hindistan topraklarını ele geçirdikten sonra sâbık yöneticiler tarafından sağlanan imkânlar ve pîşvâlar tarafından Brahman ilim adamlarına tahsis edilen burslar sona ermişti. Elphinstone, gerekli tedbirlerin alınmaması durumunda onların da mevcut durumlarını muhafaza edemeyeceğini vurgulayarak bu sorunun nasıl çözüleceğine dair bazı öneriler ortaya attı.³⁵⁰

Okuma yazma oranını arttırmak ve Brahman âlimleri memnun etmek için valinin önerdiği hususlardan birincisi, hâkimiyetleri altındaki topraklarda herhangi bir düzenlemeye tâbi olmayan bazı vergi gelirlerinin eğitim işleri için tahsis edilmesi idi. Ayrıca okul yöneticilerine öğrencilerden aldıkları ücretlere ek olarak bu gelirlerden yıllık bir miktar ayrılabilirdi.³⁵¹ Bu konuyla alakalı olarak Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin’in de bazı önerileri olmuştu. Vali, Chaplin’in köy giderlerinin bir kısmının, köyde öğretmenlik yapmayı taahhüt eden birine tahsis edilebileceğini hatta birbirine yakın köylerin birleştirilerek öğrencilere eğitim verilebileceğini tavsiye ettiğini aktardı. Ancak valiye göre bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus vardı ki bazı köylerde bu mesele suiistimal edilebilirdi ve okullar için ayrılacak ödenekler hükümet payını almadan önce brüt gelirden ayrılmalıydı. Vergilerin, okul giderlerini karşılamaması durumunda hükümet bu konuda destek verebilir veya başka bir vergiden bütçe ayrılabilirdi. Bu çerçevede okul yöneticilerinin alacakları ücretlerden de bahseden Vali Elphinstone, hükümetin ödeyeceği ücretlere ek olarak öğretmenler, öğrencilerden de okul ücreti alabilirlerdi. Bunlara ilaveten ders kitapları ve okulla ilgili gereçler konusunda hükümetin destek vermesi mümkündü. Bu konuyla bağlantılı olarak hükümet hazinesinden okulların idamesine ayrılacak ödeneklere değinen Vali Elphinstone, gereksiz işler için kullanılan, örneğin dinî işler için ayrılan ödeneklerin eğitime aktarılabilirliğini yazdı. Öte yandan vali köylerde görev yapan din adamlarına, müneccimlere ve aşı yapan kişilere belirli sayıda öğrenciye eğitim vermeleri şartıyla belli bir ödeneğin ayrılabilirliğini ve böylece faydalı bir iş için bu insanların

³⁵⁰ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 81-82.

³⁵¹ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 83-84.

kullanılabileceğini söyledi. Ancak bu düzenlemeye bazı itirazlar gelebilirdi. Köylerde öğretmenlik yapanlar arasında babadan oğula geçen bir gelenek takip edildiği için bu düzenlemeler hoş karşılanmayabilirdi.³⁵²

Kurulan ve kurulacak olan okullara okul yöneticilerinin atanması denetim açısından önemliydi. Valiye göre okullar finansal açıdan desteklenebilirdi ancak başarı için okulların idaresinden sorumlu olacak kişilerin dikkatli seçilmesi gerekliydi. Okul yöneticilerinin tamamen Avrupalılardan seçilmesi ve “yerlilerin tembelliği ve ilgisizliği” dikkat edilmesi gereken hususların başında gelmekteydi. Bu noktada hükümetten yardım alan bölgelerde, vergi tahsildarları okullardan genel olarak sorumlu olabilir ve ödenekleri elinde tutarak sorunları engelleyebilirlerdi. Avrupalıların yaşadığı bölgelerde ise vergi tahsildarları yerine onlar okulların denetim sorumluluğunu üstlenebilir veya cemiyet, bu konuda bazı isimleri sorumluluk almaları için teşvik edebilirdi. Valiye göre tüm okul yöneticileri cemiyetle iletişim kurmak noktasında desteklenmeli ve cemiyet gelişmelerden haberdar edilmeliydi. Vali, Avrupalıların yaşamadığı ve vergi tahsildarlarının sorumluluğu dışında olan köylerde aşı yapan şahısların görevlendirilmesinin uygun olabileceğini ifade ederek cemiyetin bu konuda daha makul önerilerin sunabileceğini ekledi.³⁵³

Valilik görevine atandıktan sadece beş yıl sonra ayrıntılı bir eğitim raporu kaleme alan Elphinstone’un en dikkat çekici önerisi, hâkimiyetleri altındaki bölgelerde yaşayan halkların eğitimin durumunu tespit etmek için bir tahkikat yapılmasıyla ilgiliydi. Raporunda bu konuya değinen valinin kanaati, hükümet memurlarının görev yaptıkları bölgelerde eğitim kurumlarına dair bir araştırma yapmasının mevcut durumu görmek açısından faydalı olabileceği yönündeydi. Ayrıca hükümet memurlarının yaptıkları araştırmalar neticesinde kaleme aldıkları raporları hükümete göndermesi hükümetin bahsi geçen konularda adım atmasını kolaylaştıracaktı. Bu konuda memurların farklı meşguliyetlerinden dolayı gecikmelerin yaşanabileceğine dikkat çeken vali, Yerel Eğitim Cemiyeti Sekreteri George Jarvis’in bu konuda gerekli uyarıları yapabileceğini ve böylece gecikmelerin önüne geçebileceğini belirtmektedir. Elphinstone, kaleme aldığı raporun taslağını bitirdiğinde, Binbaşı Robertson’un kendisine benzer bir öneriyle

³⁵² “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 84-85.

³⁵³ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 85-86.

geldiğini aktarmaktadır. Valiye göre Robertson, oldukça deneyimli bir tahsildardı ve bu nedenle bu teklifin bir an önce hayata geçirilmesini arzu ettiğini belirtti. Hatta süreci hızlandırmak adına Robertson'un raporunun bir örneği memurlara gönderilebilirdi. Valinin bu talebi kısa sonra hayata geçirilecek ve Bombay Eğitim Tahkikatı için gerekli yazışmalar yapılacaktı. Aşağıda detaylı bir şekilde ele alınan bu tahkikat, her ne kadar bazı tutarsızlıkları barındırsa da Bombay Hükümeti tarafından gerçekleştirilen resmî bir tahkikat olması hasebiyle oldukça kayda değerdir. Buna benzer bir tahkikat, şirketin idari merkezi Bengal'de, eğitim tartışmalarının alevlendiği 1835 yılında yapılabilecekti.

Valinin kaleme aldığı raporda dikkat çektiği bir diğer önemli husus, “yerli okulların” teşvik edilmesi meselesiydi. Elphinstone'a göre bu çok zor ama hayati bir konuydu. Zira eğitim sisteminin sağlıklı bir şekilde desteklenmesi durumunda genel bir iyileşme sağlamak mümkün olabilirdi. Bunun için ilk adım, kasaba ve köylerde her sınıfta üstün başarı gösteren öğrencilerin imtihanlarla belirlenmesi ve yeterlilik gösteren öğrencilerin kitap, madalya, veya bir sertifikayla taltif edilmesi olmalıydı. Ayrıca yeterli sayıda kalifiye öğrenci yetiştiren okul yöneticilerine de bir ödül verilmesi uygun olabilirdi. Elphinstone'a göre yerlilerin yolsuzluk yapma ihtimalleri oldukça yüksek olduğu için bu sınavlarda yerlilerin görevlendirilmesi uygun olmayabilirdi. Zira bu sınavların itibarını etkileyebilirdi. Bu nedenle ödülleri verecek komiteler, hâkim, tahsildar veya daha küçük yerlerde aşı yapan şifacılar olabilirdi.³⁵⁴ Valiye göre her bir yerleşim biriminde şu tabloya göre bir ödüllendirme yapılabilirdi:

Tablo 6: Okul Yöneticilerine Verilecek Ödüller

Sınıf	Madalyaların Numaraları	Madalyaların Değeri	Kitapların Sayısı	Kitapların Değeri
1.	1	5 rupi	1	10 rupi
2.	3	2 rupi	3	6 rupi
3.	3	2 rupi	6	6 rupi
4.	3	2 rupi	10	6 rupi

Kaynak: Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 88-90.

Öğrencilerin ve idarecilerin ödüllendirilmesiyle ilgili olarak okul yöneticilerine geleneksel açıdan daha değerli hediyelerin takdim edilebileceğini ifade eden Elphinstone'un bu önerisi aslında yeni bir durum değildi. Daha önce ifade edildiği üzere,

³⁵⁴ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 86-88.

pîşvâlar döneminde himaye edilen Brahman âlimlere de benzer ödüller verilmişti. Ancak burada önemli olan husus, valinin kasaba ve köylerde kurulacak okullarda eğitim görecektir öğrencilere de bu ödülleri vermek istemesidir. Bu mesele ilerleyen yıllarda gündeme gelecek ve Bengal’de ciddi tartışmalara neden olacak “yığınların eğitimi”ne dair tartışmanın bir parçası olması bakımında oldukça önemlidir. Elphinstone’un, Brahman âlimlerin dışında olan diğer kastlara mensup öğrencilere hediye vererek onları teşvik etmek istemesi, sadece seçkinlerin eğitimi önemsemediği anlamına geliyordu. Yığınların ve seçkinlerin eğitimi konusunu kalem oynatan şirket memurları, misyonerler ve Hint toplumunun önde gelen isimleri, Bombay’da olduğu gibi Bengal ve Madras’ta da bu konuyu gündemlerine aldılar. Bengal’de yaşanan tartışmaların sonucunda yazdığı eğitim raporu ile Macaulay yığınların eğitimi yerine Britanya İmparatorluğu’na “sadık bir neslin” yetiştirilmesi fikrini öne çıkararak seçkinlerin eğitimi destekledi. Ancak bu konuda Elphinstone’un raporunun ilgili bölümlerine ve daha sonra Bombay’da uygulanan politikalarla bakıldığında hem yığınların eğitimi hem de seçkinlerin eğitimi konusunda adımlar atıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Bengal’de yaşanan tartışmalardan daha önce valinin bazı meseleleri gündeme getirdiği aşîkardır.

Elphinstone’un eğitim raporunda bahsettiği konular arasında en önemlisi, hiç şüphesiz modern bilimlerin müfredata eklenmesiyle ilgili olan bölümdü. 1813 İmtiyaz Sözleşmesi’nin kırk üçüncü maddesinde yer alan ve ciddi tartışmalara neden olan bu konu, Hint eğitim tarihinde uzun süre canlılığını korudu. İfade edildiği üzere bahsi geçen sözleşme maddesi hem geleneksel ilimlerin hem de modern ilimlerin alt kıtada okutulmasını önerdiği için bazı kafa karışıklıklarına neden olmuştu. 1813’te şirket idarecilerinin gündemine giren bu mesele, bilhassa Bengal’de ciddi sıkıntılara neden olmuş ve bu konuda bir çözüm yolu bulunamamıştı.

İşte Vali Elphinstone bu meseleye değinerek modern bilimlerin okutulması hususunda bir plan taslağı ortaya koymaktan fazlasının yapılabileceğini vurguladı. Bu ilimleri tahsil eden başarılı öğrencilere burs verilebilir ve bu öğrencilerin sayısı arttırılabilirdi. Ancak valinin bu noktadaki en büyük çekincesi, tecrübeli Avrupalı öğretmenlerin eksikliğiydi. Bu dönemde eğitim politikalarına yön vermeye çalışan isimler incelendiğinde büyük bir bölümünün bu konuda tecrübesiz olduğu görülecektir. Vali de dahil olmak üzere meseleyle ilgilenen isimlerin büyük bölümü şirketin farklı birimlerinde yetişen memurlardı. Elphinstone’a göre bu ilimlerin öğretilmesi konusunda yeterli sayıda hoca

istihdam etmeleri durumunda Pune şehrinde kurulan kolej bünyesinde modern ve yerel ilimleri öğreten birimler birleştirilebilirdi. “Bu düzenlemeyle birlikte” Elphinstone göre “Avrupa şubesi Hint şubesini içine alabilir ve neticede Pune Koleji’nin tüm ödenekleri faydalı ilimlere ayrılabilirdi”. Ancak valiye göre “böyle bir teşebbüs her iki birim için de ölümcül sonuçlar” doğurabilirdi. Onun bu hususta en önemli çekincesi Brahman âlimlerdi. Zira Hindu inancının en önemli metinlerini tahsil eden Brahman ilim adamları, modern bilimlerin okutulmasına tepki gösterebilir ve Avrupalı hocaların maaşlarıyla kendi maaşlarını mukayese ederek bir süre sonra kolejden ayrılabilirlerdi. Kısaca Vali Elphinstone, en önemli destekçilerinden Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin’in Pune Koleji planından ifade ettiği gibi Avrupalı ilimlerin okutulması için henüz erken olduğu kanaatindeydi. Raporunda detaylı bir şekilde bu konudaki görüşlerini izah eden Vali Elphinstone, modern bilimlerin Hindistan’da tanıtılmasına ve okutulmasına karşı bir isim değildi. James Mill gibi o da “faydalı ilimlerin” okutulmasını isterken yerliler henüz hazır olmadığının altını çizdi.³⁵⁵

Öte yandan valiye göre modern tıp alanında da kısa vadede önemli adımlar hayata geçirebilirdi. Modern bilimlerin okutulmasıyla bağlantılı olarak bu konuya değinen vali, mevcut kurumların finansal açıdan desteklemesi ve Hint doktorların sisteme dahil edilmesi gerektiğini vurguladı. Anatomi, tıp veya kimya konusunda bilgi sahibi olan veya bu konuda kendilerine geliştirmek isteyen yerlilere, 200-250 rupi değerinde küçük bir ödül verilebileceğini öneren vali, bu işleri yürüten ve denetleyen bir Tıp Kurulu’nun tesis edilmesini önerdi. Valiye göre bu kurula benzer bir yapı Bengal’de yetkin isimler tarafından kurulmuş ve ciddi bir ekonomik güce sahip olmuştu.

Raporunda Bombay Eyaleti’ndeki matbaa faaliyetlerine de değinen valiye göre bu mesele görüldüğünden çok daha zor bir işti. Bombay’da basım işlerinin oldukça yavaş işlediğini dikkat çeken Elphinstone, bu iddiasını kuvvetlendirmek için “son dört yılda Sanskritçeden tercüme edilen sadece iki kitap” olduğunu belirtti. Bu konuda yapılması gereken ilk iş BYEC içinde kurulan özel komitenin Bombay Hükümeti’ne gönderdiği raporda yer alan eserlerin basılmasıydı. Kısaca listedeki eserleri değerlendiren vali, ahlâk konusunda tercüme edilecek bir kitabın çok faydalı olacağını ancak bu ve benzeri eserlerin önerdiği ahlâk ilkelerinin toplum tarafından “uygulanmasının zor olacağını”

³⁵⁵ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 90-92.

hatırlattı. Raporunun diğer sayfalarında belirttiği gibi toplumdaki “yozlaşmaya” dikkat çeken Vali Elphinstone, “çocuk yaşta evlilikler, pahalı ziyafetler ve kastlar ” konusunda bir takım eserler hazırlanmasını önerdi. Valiye göre eserlerin tercüme edilmesi yükümlülüğü cemiyete bırakılmalıydı ve daha hızlı bir biçimde daha çok kitabın yerel dillere aktarılması sağlanmalıydı. Bunun için eğitim cemiyeti tarafından oluşturulacak bir komite veya hükümet tarafından atanacak şahıslar bu işlerle ilgilemeliydi. Tercüme işleriyle ilgili sürecin daha sağlıklı yürümesi için eğitim cemiyeti tarafından tercüme edilmesi tavsiye edilen bir kitap komiteye gönderilmeli ve komite uygunluğuna karar vermeliydi. Tercüme edilen her bir kitap için değişen oranlarda ödüller dağıtılmalıydı.³⁵⁶

Bilhassa 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Bengal, Bombay ve Madras bölgelerindeki eğitim tartışmalarına kısaca göz atıldığında en tartışmalı konulardan biri eğitim dili meselesiydi. Vali Elphinstone kaleme aldığı raporunda bu konudaki görüşlerini de açıklamıştır. Hâkimiyetleri altında yaşayan yerli halklar arasında İngilizcenin yaygınlaştırılması durumunda valiye göre önemli kazanımlar elde edilmesi muhakkaktı. Zira İngilizce bilen bir yerli, öğrendiği bilgileri başka insanlara da aktaracak ve bu bilginin aktarım sürecini hızlandıracaktı. Ancak valinin ifadesiyle “böyle bir bakış açısına sahip İngilizce öğrenmek isteyen yerlilerin sayısı olukça azdı”. Bombay Eyaleti’nde yaşayan yerliler arasında bu tür bir arzunun uyandırılması için atılması gereken en zaruri adım valiye göre, Bombay şehrinde bir kolejın kurulmasıydı. Valiye göre bu kolejde, İngilizce klasik bir dil olarak okutulacak; tarih, coğrafya ve diğer modern bilimler İngilizce anlatılacaktı. Diğer okullar gibi bu okul da cemiyetin denetiminde olabilirdi ve öğretmen olarak görev yapacak kişilerin Maratî ve Gucerâtî dillerde yapılacak sınavda başarılı olmaları durumunda maaşları arttırılabilirdi.

Bombay’da kurulacak ve İngilizce eğitim verecek kolejle ilgili olarak valinin işaret ettiği en dikkat çekici husus ise bölgenin ileri gelen ailelerinin çocuklarının okula gelmesiyle ilgiliydi. Bu noktada kast hassasiyetleri göz önünde bulundurularak seçkin aileleri ve onların çocuklarını okuldan uzaklaştırmayacak şekilde sınıfların tertip edilmesine dikkat edilmeliydi. Yani üst kasta mensup çocuklar diğer kasta mensup çocuklarla aynı sınıflarda olmamalıydı. Bu noktada okula kabul edilecek öğrenciler için kurulacak bir komite, bu meseleyi denetlemeli, komite üyeleri varlıklı ailelerin çocuklarını ve özel

³⁵⁶ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 92-94.

yetenek gösteren çocukları tercih etmeliydi. Valiye göre ilerleyen dönemlerde Bombay’da kurulmasını planlanan kolejde alt kastlara mensup öğrenciler için ayrı bir sınıf oluşturulabilirdi. Son olarak okulun önemine dikkat çeken vali, kurulacak bir komite tarafından yılda iki defaya mahsus bir sınav yapılmasını ve başarılı olan öğrencilere ödüller verilmesini önerdi.³⁵⁷

Valinin İngilizce eğitimle ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi elzemdir. Raporunda ifade ettiği üzere Vali Elphinstone, İngilizcenin bir proje okulunda eğitim dili olabileceğini savunuyordu. Bunun dışında diğer okullarda İngilizcenin eğitim dili olarak okutulması henüz mümkün değildi. Bu manada Elphinstone, ilerleyen yıllarda şartların oluşması durumunda diğer okullarda da İngilizcenin eğitim dili olarak okutulabileceğine ifade etmektedir. İkinci ve daha önemli husus ise valiye göre bölgede yaşayan yerliler arasında İngilizce eğitim konusunda büyük bir talebin olmamasıdır. Valinin bu sözleri, Bombay’ın yerli sakinleri arasında İngilizce eğitim konusunda kayda değer bir talebin olduğunu iddia eden çalışmalarla çelişmektedir. Raporunu kaleme alındığı tarihlerde Bengal’de şirket memurlarıyla yakın ilişkileri olan ilim adamlarının, ticaretle uğraşan önde gelen ailelerin ve reformist Hintlerin İngilizce öğrendikleri ve bunun için okullar kurulmasını talep ettikleri bilinmektedir. Ancak bu arzuyu ve talebi şirketin hâkimiyetindeki tüm bölgelere teşmil etmek yanlış olacaktır.³⁵⁸ Daha sonra daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacak bu mesele hakkında şimdilik şu hususa dikkat çekmek faydalı olacaktır. Şirketin bölgede siyasî bir figür olarak ortaya çıktığı ve hâkimiyetini tesis etmeye çalıştığı bir dönemde toplumun bazı kesimleri ile daha yakın ilişkiler kurdukları görülmektedir. Bengal Eyaleti’nde olduğu gibi Bombay’da da bazı gruplar şirket idarecileriyle temas halinde olmuş ve bazı taleplerde bulunmuşlardır. Ancak bahsi geçen grupların bu konudaki istekleri bilhassa Elphinstone’un valiliğinin sonlarına doğru gündeme gelmiştir. Kısacası Elphinstone’un İngilizcenin eğitim dili olarak okutulması fikrine soğuk bakmadığını söylemek mümkündür.³⁵⁹

³⁵⁷ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 95.

³⁵⁸ Anne Sliwka, *Transplanting Liberal Education: The Foundation and Development of Liberal Arts Colleges in Western India* (Frankfurt: Peter Lang, 2004), 82.

³⁵⁹ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 96.

Eğitim diliyle ilgili olarak vurgulanması gereken bir diğer önemli husus, valinin üst kastlara mensup ailelerin ve varlıklı ailelerin çocuklarını yetiştirme konusundaki düşünceleridir. Elphinstone raporunda, “yığınların eğitimi” ile ilgili olarak müspet düşüncelerine açıklık getirmişti. İngilizcenin eğitim dili olmasıyla ilgili görüşlerini açıklarken bilhassa Bengal’de yoğun bir şekilde tartışılacak olan “aşağıya doğru filtreleme” yöntemine [downward filtration theory] değindi. Macaulay’ın 1835 tarihli raporunda “kan ve renk bakımından yerli ancak ahlâk ve düşünce bakımından İngiliz bir nesil” yetiştirme planından önce Elphinstone raporunda bunu dile getirdi. Ancak asıl mesele, bu çocukların mezkûr okullardan mezun olmasıyla başlayacak ve çiçeği burnunda mezunlar sömürge makamlarını işgal edeceklerdi.³⁶⁰ Kısaca ifade etmek gerekirse bu konu ilerleyen dönemde çekişmelere neden olacak yığınların eğitimi yerine elitlerin yetiştirilmesi meselenin somut bir şekilde yeni vali tarafından dile getirilmesi idi.

Vali Elphinstone’a göre yüksek öğretim seviyesinde eğitim dili konusunda bir zorluk yaşanması durumunda bu sorun ancak yerli halkın destekleriyle çözülebilirdi. Raporunda bu meseleyi ele alan vali, yerlilerin hangi yollarla teşvik edilebileceğini de açıklamaktadır. Ona göre yerlilerin kendi memleketlerinde devlet kademelerinden uzak tutulması, onların hem yüksek öğretim alanına yaklaşmamalarına hem de kamu görevlerini üstlenmemelerine neden olabiliyordu. Bu sorunu ortadan kaldırmak için en mühim adım yerlilerin ödüllendirilmesi ve pîşvâ döneminde Brahman âlimlere tahsis edilen bursun bir bölümünün burada kullanılmasıydı. Bu konuya büyük önem atfeden Vali Elphinstone, sömürge makamlarında yerli memur istihdam etmek için yerlilerin desteklenmesini arzu ettiğini belirtti. Ancak bahsi geçen bursun hemen modern ilimlere tahsis edilmesi “hoşnutsuzluk” yaratabilirdi. Bu nedenle başlangıçta bu burslar, Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin’in Pune Koleji taslak planında altını çizdiği gibi Hindu inancının kadim metinlerini tahsil eden isimlere ayrılmalıydı. Elbette bu teşvikin bir boyutu da modern ilimlerin yerliler arasında revaç bulmasını sağlamaktı. Vali, bilhassa geometri, cebir, aritmetik, coğrafya ve astronomi alanlarında faaliyet gösterilmesini ve bursların bahsi geçen konularda çalışmalar yürüten yerlilere verilmesini önerdi. Kısaca ifade etmek gerekirse vali, sâbık pîşvâ idaresindeki burs tahsisatının

³⁶⁰ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 95; Sliwka, *Transplanting Liberal Education*, 107.

dağıtılma usulünün değiştirilmesini, bu bursun tüm Brahmanlara değil, cemiyetin ve hükümetin “başarı” kriterlerine uygun isimlere vermesini önerdi.³⁶¹

Öte yandan Elphinstone, şirket kademelerine kabul edilecek adaylar için bir sınav yapılmasının önemine dikkat çekti. Bu noktada endişeli olduğu konu suiistimallerdi ve ona göre sâbık idare döneminde tahsis edilen ve babadan oğula geçen sisteminin kaldırılması gerekmekteydi. Bu konuda dile getirdiği hususların bir fikir teatisi olduğunu ifade eden valinin mezkûr önerilerinin gelecekte atılacak adımlar olduğunu belirtmesi oldukça önemlidir. Zira toplumda yerleşmiş “bazı adet ve uygulamaların kaldırılmasının” eğitim faaliyetlerine zarar vereceğini düşünen vali, bahsi geçen meseleler için henüz erken olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla “eğitim işlerine karşı düşmanca bir tavra neden olacak davranışlardan kesinlikle uzak durulmasını” tekrar vurguladı.³⁶²

Bombay Valisi Elphinstone, kaleme aldığı raporunda eğitim sahasında atılması gereken acil adımları ise şöyle sıraladı: “tahsildarların görev yaptıkları bölgelerde faaliyetlerine devam eden okulları tespit etmesi, mevcut vergiler ve hükümet ödenekleriyle okulların sayısının artırılması, BYEC’in eğitim yöntemiyle ilgili bir kılavuz metin hazırlaması, cemiyet tarafından basılan veya temin edilen kitapların muhafaza edilmesi için bir mekân tahsis edilmesi, cemiyetin önerdiği kitapların basılması için harekete geçilmesi ve cemiyetin bu konuda gerekli duyuruları yapması, Bombay’da İngilizce eğitim veren okulların giderlerinin hükümet tarafından karşılanması için gerekli adımların atılması”. Elphinstone’un acil olarak değerlendirdiği başlıklar incelendiğinde bunların BYEC içinde kurulan özel komite tarafından kaleme alınan rapordaki önerilerle benzerlikle taşıdığı görülecektir. İfade edildiği üzere Bombay’ın yerli sakinlerinin eğitim işlerini düzenlemek ve desteklemek için kurulan cemiyet, Temmuz 1823’te bir komite kurmuş ve bu komiteden eğitim sistemindeki aksaklıkları tespit etmesi ve belirlenen sorunlarla ilgili çözüm önerilerini raporlaması istenmişti. Eylül ayında Cemiyet Sekreteri George Jervis tarafından Bombay Hükümeti’ne gönderilen bu rapor ve Elphinstone’un kaleme aldığı rapordaki başlıkların büyük benzerlik içermesi Elphinstone’un cemiyet üstündeki nüfuzunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

³⁶¹ Tschurennev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of the Colonial Education in India*, 249.

³⁶² “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 96-98.

Elphinstone, hazırladığı taslak planda masrafların büyüklüğü dışında itiraz edilebilecek bir husus olmadığını düşünüyordu. Ona göre bölgede mensubu olduğu imparatorluğun çıkarından ve onurundan daha önemli bir mesele yoktu. Yoksul insanların mutluluğu büyük ölçüde eğitime bağlıydı ve diğer tüm iyi niteliklerle beraber “sağduyu ve öz saygı kazanabilmeleri” için bundan başka bir yol yoktu. Bombay valisi, bölgedeki toplumsal sorunlara işaret ederek, “erken yaşta evliliklerin ve artan nüfusun, bir şenlik vesilesiyle boşa harcanan hayatların, tefecilerin elinde kalan çaresiz toprak sahiplerinin, iyi giysilere ve evlere karşı ilgisizliğin ve son olarak insanları korumak için tüm kanunların beyhudeliğini sık sık duyduklarını” vurgulamaktaydı. Hinduların dinî inançları ve gelenekleri konusunda konuşmaktan imtina eden ve bu konuda sık sık uyarılarda bulunan Elphinstone, eğitim raporunda “kökünden kazınmasını istediği” hurafelerin çaresine işaret etti ve bu konuda gerekli adımların atılmaması durumunda “kadınların yakılmaya” ve “bebeklerin öldürülmeye” devam edeceğini söyledi. Bunların önüne geçmek için tek çare, eğitimin yani bilginin yaygınlaştırılmasıydı. Bu noktada tekrar eğitimin dönüştürücü rolüne dikkat çeken Vali Elphinstone, bu noktada dikkat edilmesi gereken hususun bir kez daha altını çizerek “kırılgan siyasi” yapıya dikkat çekti.³⁶³

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, siyasî ve askerî üstünlüğünü tesis etmeye çalıştığı bir dönemde Londra, Bengal, Madras ve Bombay’da görev yapan şirket memurları, alt kıtaya akın eden misyonerler ve liberal fikirleriyle bilinen reform yanlısı isimler öteden beri kız çocuklarının öldürülmesi, satının yasaklanması ve hurafelerin kökünün kazınması gibi konularda görüşlerini ifade etmekteydiler. Bu isimler, bahsi geçen uygulamaların yasaklanması gerektiğini şiddetle ve sürekli olarak önerirken Elphinstone gibi uzun yıllar Marata topraklarında görev yapan isimler, bu hurafeleri ortadan kaldırmak için teklif edilen radikal tedbirlerden uzak durmaya çalıştılar ve bu tavırlarının nedenini çeşitli vesilelerle izah etmeye çalıştılar. Bu manada şirket yönetim kurulu üyeleri, Bombay Hükümeti’ne gönderdiği metinde Elphinstone’un eğitim faaliyetlerini tekin etse de James Mill’in “faydalı ilimleri” ile Elphinstone’un “rasyonel eğitimi” arasında aslında bir fark yoktu. Mill ve Elphinstone’un bu konuda ayrıştığı tek husus yöntemle ilgiliydi. Şirketin Londra ofisinde görev yapan Mill, radikal bir şekilde bu hurafelerin temizlenmesi gerektiğini savunurken Bombay Valisi Elphinstone, bunun ihtiyatlı ve uzun vadede

³⁶³ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 98-102.

olması gerektiğini söyledi. İşbu Mill'e karşı savunduğu bu hususu raporunda şu sözlerle bir kez daha vurgulama ihtiyacı hissetti.

Hint alt kıtasında Marataların 1818'de mağlup edilmesiyle Britanya imparatorluğunun üstünlüğüyle gurur duyan bazı şirket memurları tarafından hurafelere batmış yerel kurumların ve geleneklerin ortadan kaldırılması gerektiğine dikkat çeken Elphinstone, “fethin” bazı sorunlar yarattığını söylemeye gayret etti. Ona göre bu, eğitimin teşvik etme ve geliştirme faaliyetlerine engel olduğu gibi geleneksel eğitim kurumlarının ve uygulamalarının da ortadan kaldırılmasına neden olmuştu. Dolayısıyla Elphinstone, Hindistan'da “ilk ve en büyük zorluğun bilgiye olan talebi yaratmak” olduğunu söylemektedir.

Elphinstone'un yoksulların eğitimiyle bağlantılı olarak raporunda dikkat çektiği husus aslında 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında Londra'da gündeme gelen hükümetin eğitim işlerine müdahil olmasıyla ilgiliydi. Daha önce belirtildiği üzere Londra'da yoksulların eğitimiyle alakalı kilise taraftarları ve muarızları arasındaki çekişmeye dahil olan dönemin önemli isimleri, eğitim meselesinde hükümetin sınırları konusunda farklı görüşler dile getirmiş ve özel teşebbüsün bu işleri üstlenmesi gerektiğini söylemişlerdi. Bu noktada Elphinstone, toplumun tüm kesimleri için eğitim faaliyetlerinin, “hükümetin sorumluluğu” olması gerektiğini öne sürdü ve hükümetin yetkililerinin sınırlandırılması noktasından en katı görüşlere sahip Adam Smith (1723-1790)' in bu konudaki görüşlerini aktardı. İskoç filozof Smith, yoksulların eğitilmesinin hükümetin vazifesi olduğunu kabul etmiş hatta savunma ve adalet konuları dışında başka bir alana müdahale etmesini doğru bulmamıştı. Elphinstone'un bu hususun üzerinde hassasiyetle durmasının bir başka sebebi ise kuvvetle muhtemel eğitim giderlerinin şirketin Londra ofisinde ve Bombay Vali Konseyi'nde eleştirilere neden olacağı endişesinden kaynaklanmaktaydı. Zaman içerisinde köy okullarının kendilerini idame ettireceğine, hocalara verilecek ödüller için zaten tahsisat yapıldığına ve ders kitaplarına talebin artmasıyla basım masraflarının azalacağına dikkat çeken vali, topluma faydalı bu işlerin “şirkete ek bir maddi masraf çıkarmayacağını” ifade etmekteydi. Son olarak bu hususta Elphinstone, eğitim cemiyeti tarafından toplanan üye aidatlarının ve köylerden gelen vergilerin hükümet tarafından okullara tahsis edilmesiyle bu konuda önemli bir sorunun ortadan kalkacağını vurguladı.

Vali Elphinstone raporunun farklı noktalarında bölgede göreve yapan hükümet memurlarının eğitim meselesiyle ilgili olarak kaleme aldıkları metinleri kendisine gönderdiğini veya kendi talebi üzerine görüşlerini açıkladıklarını söylemişti. Bu isimlerden biri de James Farish'ti ve vali ona hazırlattığı memorandumdan raporunda basetti. Bahsi geçen çalışmadaki önerilerden yararlandığını ifade eden valinin dikkatini çeken hususlar şunlardı:

“Basım işlerinin teşvik edilmesi amacıyla ucuz fiyata farklı türde ve fiyatta baskı makinelerinin ithalatı,

Yerel dillerde hazırlanacak eserler ve bilimsel çalışmalar için ödüllerin taksimi,

Okulların durumuyla alakalı olarak tahsildarlar tarafından hazırlanacak yıllık rapor,

Köylerin okul kitaplarını ilk tedarikten sonra ödeme yükümlülüğü veya (ki bu onların başvurmasını engelleyebileceği için) kaybolan veya zarar verilenler için ödeme yapma yükümlülüğü.”³⁶⁴

Valinin eğitim raporunda değindiği en önemli konulardan biri hiç şüphesiz alt kastlara mensup veya kast dışı insanların eğitimi idi. Misyonerlerin bu kastlarla ilgilendiğine dikkat çeken Elphinstone, hükümetin bu sınıflara ne tür bir teşvik sunduğuna dikkat etmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Zira bahsi geçen kastlara mensup insanlar alt kıtada en hakir görülen insanlardı ve toplumun ekseriyetini oluşturmaktaydılar. Valiye göre eğitim sisteminin bu sınıflar arasında kök salması durumunda gelişmesi “asla mümkün olmayacaktı”. Valinin tutanağında altını çizdiği bu husus, 19. yüzyılın ilk yarısında Bombay Hükümeti’nin eğitim siyasetinin bir parçası olacak ve alt kastların eğitimi büyük ölçüde misyonerlerin denetiminde kalacaktı.

Mezkûr kastlara mensup insanların eğitimiyle ilgili olarak valinin dile getirdiği konulardan biri de şirket idarecilerin alt kıtadaki farklı inanç mensuplarına karşı uygulandığı geleneksel “tarafsızlık” politikasıyla ilgiliydi.³⁶⁵ Zira diğer şirket memurları gibi Bombay valisi de din işlerine müdahil olmamaları gerektiği kanısındaydı. Zaten eğitim konusunda ciddi zorluklarla boğuştuklarını aktaran vali, bu meselenin daha büyük sorunlar çıkarabileceğini ifade etmekteydi. Elphinstone, misyonerlerin yerlilerin dinlerini

³⁶⁴ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 103-105.

³⁶⁵ Weldon Robert Hess, *The Religious Policy of the British East India Company, 1806-1843* (Pennsylvania: University of Pennsylvania, Doktora Tezi, 1964)

değiştirme çabalarına atıfla “din değiştirmenin” sadece halk arasında bilgiyi teşvik etmekle olacağını ifade ederken yerli halkın “bağlantıların” farkında olmamasından memnun olduğunu söylemekteydi. Valinin buradaki ilişkilerden kastı, kuvvetle muhtemel hükümet ve cemiyet arasındaki ortaklıklar ve kurulan cemiyetlerin Londra’daki kiliselerle olan ilişkileriydi. Kısacası yerliler bu bağlantıları fark ederse dinlerine bir saldırı olarak görebilirlerdi. Hristiyanlığı okullarda anlatmanın sonucu “tehlike çanlarını çalmak ve Brahman âlimleri bu konuda uyarmak” olacaktı. Elphinstone’a göre bu konuda hassasiyet gösterilmemesi durumunda sadece “eğitim politikaları” zarar görmeyecek kalmayacak “imparatorlukları da alt kıtadan tasfiye edilecekti”.³⁶⁶

Yukarıda belirtildiği üzere Bombay Eğitim Cemiyetinin kuruluşu ile başlayan, Pune Koleji’nin açılmasıyla devam eden Bombay Hükümeti’nin eğitim faaliyetlere karşı en ciddi eleştiri, Londra’daki yönetim kurulundan gelmişti. Geleneksel kurumların tesis edilmesini “gereksiz” olarak değerlendiren yönetim kurulu üyeleri, “faydalı” ilimlerin müfredata eklenmesinin gerekliliği üzerinde durmuşlardı. Bu tutumu faaliyetlerine karşı bir saldırı olarak değerlendiren Elphinstone, eğitim raporunda Londra’ya cevap vermeyi de ihmal etmedi. Bu manada vali ilk olarak yönetim kurulu tarafından dile getirilen üç itiraza cevap verdi. Bunlardan birincisi, yönetim kurulunun, Pune Koleji’nin yerli halkın zihninde müspet manada bir tesir uyandıracığı fikrine katılmamasıydı. Onlara göre Kalküta Medresesi ve Benares Sanskrit Koleji de bu amaçla kurulmuş ancak bir netice elde edilmemişti. Dolayısıyla kurul üyeleri, bu kolejin de bir fayda sağlamayacağından emindiler. Elphinstone, bu konuyla alakalı olarak sâbık pîşvâ idaresini örnek gösterdi ve bölgede ciddi manada nüfuz sahibi olan Brahman âlimlere verilen desteği hatırlattı. Vali Elphinstone, Brahmanları desteklemenin kamuoyunu etkileme noktasında önemli bir adım olduğunu vurgulayarak şirket hâkimiyetine karşı olanların “amacı, Hinduların dinlerini ve adetlerini değiştirmeye çalıştığımızı telkin etmektir, bahsi geçen tahsisatının eğitime ayrılması olağan ve mantıklı görülmektedir” diyerek eğitim siyasetini savundu.

Yönetim kurulunun bir diğer itiraz noktası, koleje yeni ödeneklerin ayrılmasıyla alakalıydı. Elphinstone’un ifadesiyle “muhterem kurul üyeleri” dakşinâ bursunun devam etmesini kabul etmiş ve Bombay Vali Konseyi Üyesi Prendergast’ın itirazı nedeniyle

³⁶⁶ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 105-106.

yönetim kurulu yeni ve önemli miktarda desteğin bu koleje aktarılacağını zannetmişti. Bunun doğru olmadığını ifade eden Elphinstone, kolejin bütün giderlerinin bahsi geçen burs ödeneğiyle karşılandığını vurgulayarak eğitimin teşvik edilmesi için bir kuruş fazla harcama yapılmadığını aktardı. İddiasını kuvvetlendirmek için vali, kolejle alakalı rakamlar da verdi. Bu bilgilere göre kolejin açılmasıyla on dokuz profesöre maaş ödenmekte ve yüz öğrenciye burs verilmekteydi. Toplamda kolejin yıllık giderleri 15.320 rupiydi.

Elphinstone'un açıklama ihtiyacı hissettiği diğer bir konu tahsisatını nasıl kullanılacağıyla ilgiliydi. Vali, farklı iki koleje yirmi bin rupi harcanması yerine dakşinâ bursuna elli bin rupi ayrılmasını ve mümkün mertebe matematik ve hukuk gibi alanlarda ders veren ve kalem oynatan profesörlere ödül verilmesi niyetindeydi. Ancak bu planda bir değişiklik yapılmış maaşlar dakşinâ bursuna ayrılan bütçeden karşılanmamış ve Hindu ilahiyatı ve mitolojisi alanlarında hocalar atanmıştı. Bu alanlarda ders veren hocaların istihdam edilmesinin “faydasız” olduğunu kabul eden ve Chaplin'in taslak plandaki sözlerini hatırlatan Elphinstone, yerli halk arasında eğitimin teşvik edilmesiyle ilgili olarak asıl niyetini bir kez daha şu sözlerle açıkça ortaya koydu: “Bilginin her zaman din adamlarının elinde olduğu ve bilimin kendisinin dinin bir konusu olduğunu düşünen, bağınaz insanların arasında bir okul kurduğumuzu daha doğrusu değişikliklere ayak uydurduğumuzu unutmamalıyız ...”³⁶⁷

Uzlaştırma siyasetine dikkat çeken Elphinstone hükümetin “gereksiz ilimleri” kolej müfredatına alarak Hindu inancına bir düşmanlıkları olmadığını ve ön yargılı insanları tahrik etmemeye çalıştıklarını izah etmeye çalıştı. Bu üç husus konusunda ifade ettiklerinin yönetim kurulu üyelerini tatmin edeceğini düşünen vali, attıkları adımların muhtemel tesirlerini hesaplamadan yola çıkmadıklarını belirtti. Son olarak Elphinstone, Dekken bölgesinde hükümet temsilcisi olarak görev yaptığı bir dönemde Marata idarecilerinin hâkimiyetindeki halkların eğitimi için daha fazla tedbir aldıklarını gözlemlediğini aktardı.

Eğitim sahasında attığı adımları izah ettikten sonra Bombay Valisi Elphinstone, yönetim kurulu üyelerine resmen meydan okudu. Elphinstone bölgede yaşayan insanlar arasında

³⁶⁷ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 106-107.

eğitimi teşvik etmenin kendileri için neden önemli olduğuna ve bunun nasıl yapılması gerektiğine şu sözlerle açıklık getirdi:

“Şu net bir şekilde anlaşılmalıdır ki mesele Brahman eğitimini mi Avrupa eğitimini teşvik edeceğimiz değildir, mesele ya Brahman eğitimini teşvik edeceğiz ya da hiçbirini. Bu raporun ilk sayfaları, Avrupa ilimlerinin temellerini yerel dillerde öğretebilecek araçlara sahip olmadığımızı gösterdi ve eğer bunlara sahip olsaydık yerliler arasında talimatlarımızı almaya meyilli ya birkaç insan bulabilirdik ya da hiç bulamazdık. Bu nedenle tartışılması gereken tek nokta şu anda var olan bilginin yok olmasına izin verilip verilmeyeceğidir. Hindu öğreniminin bizim yardımımızdan bağımsız olarak daha önce varlığını sürdürdüğü varsayılabilir, bir kolej masrafına maruz kalmadan bunu yapmaya devam edebilir; ama bu sonuç tamamen yanlış olur.”³⁶⁸

Elphinstone bu sözleri doğrudan eğitim siyasetini eleştiren yönetim kurulu üyelerine bir cevaptı. Kendisinden “faydalı” ilimlerin müfredata konmasını ve geleneksel ilimlerle vakit kaybedilmemesini öneren ve Hint medeniyeti hakkındaki düşüncelerini şirket yazışmalarına yansıttığını düşündüğü James Mill’e cevabı netti. Bombay’da Brahman eğitimini desteklemekten başka bir ihtimal yoktu. İfade edildiği üzere yönetim kurulu üyelerinin 1823 yılın Haziran ayında Bombay Hükümeti’ne gönderdiği metinde geçen ifadeler aslında daha önemli bir tartışmanın parçasıydı. Mill’in Hint alt kıtasındaki kurumlara, dinlere ve geleneklere karşı kesinlikle müsamahası yoktu. Buna karşın Bombay Valisi Mountstuart Elphinstone, halefi John Malcolm ve sürekli olarak yazıştığı ve görüşlerine başvurduğu Madras Valisi Thomas Munro ile beraber Hint kurumlarının “canlandırılması” fikrini savunan şirket idarecileriydi. Bu manada valiye göre tartışılacak mesele sadece hükümet kaynaklarının nasıl kullanılacağıydı. Yine pîşvâ yönetiminin uygulamalarına işaret eden vali, bu dönemde elli bin Brahman âlime maddi destek verildiğini hatırlatmaktadır. Valiye göre bu yönetim döneminde idareciler, Brahman seçkinler arasından seçilmekteydi. Atılan adımlar ona göre sadece “fetihleri” sebebiyle zarar verdiklerini sistemin tamir edilmesinden başka bir şey değildi. Şirket yönetim kurulunu ikna etmek adına argümanlarını sıralayan Elphinstone, bu defa Brahman âlimleri Avrupa’daki keşiflere benzeterek modern ilimlerin onların arasında ortaya

³⁶⁸ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 109.

çıkacağına dikkat çekti ve benzer bir sürecin Bombay’da da yaşanabileceğini ifade etti. Her ne kadar bir grup insanın tahsil ettikleri ilimler, “anlaşılması güç” ve “bozulmuş” olsa bile “saygı gösterilmesi ve muhafaza edilmesi” hâkimiyetlerinin geleceği bakımında hayatiydi.

Yönetim kurulu üyelerinin Pune Koleji ile ilgili kanaatlerinin bir varsayımdan ibaret olduğunu yazan vali, Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin tarafından sınırları çizilen ve hükümet tarafından onaylanan kolej müfredatının “uygun şartlar oluştuğunda değişeceğini” belirtti. Elphinstone’a göre ilk adım, kolejin Brahmanlar için güvenilir bir mekân haline getirilmesiydi. Brahmaların güvenini kazandıktan sonra eğitim sisteminde bazı yeni düzenlemeler yapılabilecek ve böylece kurum “uygarlığın yayılması için güçlü bir enstrüman” haline gelebilecekti. Bahsi geçen düzenlemelerle ilgili olarak Elphinstone, bu metinde zaten bazı hususlara dikkat çekmişti.

Elphinstone’un tutanağında dile getirdiği en önemli hususlardan biri de hiç şüphesiz geleneksel ilimlerin okutulduğu müfredata modern bilimlerin yerleştirilmesi yani “aşılama” [engraft] yöntemi idi. Mevcut plan doğrultusunda geleneksel ilimleri tahsil eden Brahman âlimlere tedricen modern ilimlerin “aşılmasının” daha mantıklı bir yol olduğunu söyleyen vali, “bir ulusun geleneksel ilimlerini yok ederek yola çıkmanın saçma” olacağını ifade etti.³⁶⁹ Bu fikrin ilk olarak kim tarafından ortaya atıldığını tespit etmek zor olsa da yukarıda ifade edildiği üzere Hindistan Genel-Valisi Warren Hastings’in şahsi çabalarıyla başlayan, Müslümanlara ve Hindulara ait eğitim kurumlarını himaye etmesine politikasına karşı çıkan reformcuların, faydacıların ve misyonerlerin baskılarının arttığı bir dönemde Hastings’in çizgisini takip eden “şarkiyatçıların” bu fikri savunduklarını söylemek mümkündür. Kalküta’da kurulan ve eğitim işlerinden sorumlu olan Kamu Genel Eğitim Komitesi içindeki bu isimler zamanla mezkûr fikrin önemli destekçileri haline geldiler. Elbette burada sorgulanması gereken bir diğer husus bahsi geçen yöntemle alakalı idarecilerin niyetidir. Hastings çizgisini takip eden şirket memurları onun çizdiği sınırlar içinde devam eden eğitim faaliyetleri konusunda yönetim kurulu üyelerini ikna etmek için “aşılama” usulünü öne çıkarmış olabilirler. Ancak Bombay özelinde Elphinstone’un kaleme aldığı rapor ve Chaplin’in hükümete gönderdiği

³⁶⁹ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 109-111.

taslağında belirttiği üzere tedrici bir şekilde “faydasız” ilimlerin okutulduğu müfredata modern bilimlerin ekleneceği fikri son derece açıktı.

Pune Koleji ile alakalı olarak yönetim kuruluna cevap veren valinin değindiği bir diğer husus şiir meselesiydi. Kurulan koleji, “şair yetiştiren” bir okul olarak değerlendiren kurulu üyelerine Vali Elphinstone, şiirin Sanskrit edebiyatındaki yerini ve önemini açıklamaya çalışarak cevap verdi. İfade edildiği üzere idarecilerin Pune Koleji’ne karşı menfi tavrının en önemli sebeplerinden biri daha önce Bengal’de kurulan kolejleri başarısız olarak değerlendirmeleriydi. Bu eleştiriyi makul bulmayan Elphinstone, şartların farklı olduğundan bahsederek her kurumun benzer bir süreçten geçmek zorunda olmadığını ifade etti. Ayrıca Bengal’de kurulan kolejle ilgili bazı sorunların ve ihmallerin olduğuna dikkat çekerek Pune’de ciddi bir denetimle bunun olmayacağını garantisini vermeye çalıştı.³⁷⁰

Pune Koleji’nin raporunda savunmaya devam eden Vali Elphinstone, Pune’de açılan koleje ek olarak Bombay’da da bir kolej kurulması teklifini tekrar gündeme getirdi. Yukarıda belirtildiği üzere Londra’daki idareciler Bombay Koleji fikrini karşı çıkmışlar ve bu öneriyi reddetmişlerdi. Bu manada Elphinstone, kolej fikrini savunmak için kolej müfredatının içeriği, kolejde eğitim verecek hocalar ve yapılacak sınavlarla alakalı olarak görüşlerini izah etmeye çalıştı. Ona göre böyle bir kolejin kurulması durumunda Avrupalı profesörler ve yerli münşîler tarafından iyi bir eğitim verilebilir, ders kitapları temin edilebilir, genç insanlar üzerinde bir miktar denetim sağlanabilirdi. Ayrıca Avrupa’dan gelen ilim adamlarının katkılarıyla kalifiye münşîler yetişebilirdi. İlk planda yeterli sayıda ve nitelikte münşî bulunamaması durumunda Kalküta’dan destek alabilirlerdi. Kurulması planlanan kolejle alakalı olarak Elphinstone, yeterlilik sınavı konusunda da bazı önerilerde bulunmuş ve öğrencilerin Maratî, Gucerâtî ve Hindustânî dillerinde yapılacak sınavda başarılı olmalarının zorunlu tutulması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü böyle bir kuralın benimsenmemesi durumunda bu dillerde başarılı olmak mümkün değildi. Valinin eğitim raporu bu maddeyle birlikte sona ermiştir.³⁷¹

³⁷⁰ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 111-112.

³⁷¹ “Minute by Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, 112-116.

Elphinstone raporu değerlendirildiğinde eğitim faaliyetlerinin teşvik edilmesi noktasında şirketin Hint alt kıtasındaki eyaletlerinde bu dönemde kaleme alınan en önemli metin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Valinin bu tutanağı yazdığı dönem göz önünde bulundurulduğunda gerek Hindistan'daki eyaletlerde gerekse Britanya'da bu yönde bir çaba mevcut değildi.³⁷² Dahası Bengal'de 1830'lardan itibaren tartışılmaya başlanacak eğitim dili ve yöntemi, yığınları ve seçkinlerin eğitimi, İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilmesi, yerel dillerde eğitim, geleneksel eğitim veren kurumların muhafaza edilmesi gibi konularda Elphinstone görüldüğü üzere 1823 yılının sonunda görüşlerini açıklamıştı. Bu manada Bombay, Madras ve Bengal eyaletleri mukayese edildiğinde Bombay ve Madras'ta daha sistemli adımların atıldığını söylemek mümkündür.³⁷³

Hulasa valinin tutanağında öne çıkan hususlar şu şekilde özetlenebilir. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz Elphinstone'un bölgeyle alakalı endişeleridir. Savaşın sona ermesinden kısa bir süre sonra bu göreve atanan Elphinstone, Marata halklarının şirket idaresine karşı olan menfi kanaatlerinin farkındaydı. Bu nedenle öncelikli mesele "kırılgan" yapının güçlendirilmesi ve kamuoyunun tatmin edilmesiydi. Bu manada misyon faaliyetlerin engellenmesi ve bölgede görevli memurların, tahsildarların özenle seçilmesi gerekmekteydi. Zaten onun gerek hükümet temsilcisi olarak görev yaptığı sürece gerekse valilik dönemine bakıldığında seçilen isimler James Mill'in düşüncelerine uzak olan isimlerdi. Saniyen Elphinstone eğitimin dönüştürücü rolüne inanmaktaydı ve bu manada Avrupalı ilimlerin tedricen müfredata girmesinin daha doğru olduğunu ifade etmekteydi. Bunun iki sebebi vardı. Birincisi Brahman âlimlerin tutumu ikincisi alt yapı eksikliğiydi. Son olarak valinin değindiği diğer bir mühim nokta eğitim dili meselesiydi. Ona göre İngilizcenin eğitim dili olmasını gerektirecek bir talep henüz yoktu ve bu nedenle eğitimin bir süre daha yerel dillerde verilmesi gerekmekteydi.

Bombay Valisi Elphinstone tarafından kaleme alınan ve yukarıda ayrıntılı bir şekilde izah edilen tutanak Bombay Vali Konseyi'nde bazı tartışmalara yol açtı. Vali Elphinstone'un eğitim raporunda dile getirdiği görüşlere kaleme aldığı eğitim raporuyla karşı çıkan ilk isim Bombay Vali Konseyi Üyesi Francis Warden oldu. Valiye eğitim

³⁷² Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 262.

³⁷³ Madras başkanlığındaki eğitim faaliyetleri için bkz: "Minute of Sir Thomas Munro, 25 June 1822", Basu, *Indian Education in Parliamentary Papers*, 1/176-177; "Minute of Sir Thomas Munro, 10 March 1826", Basu, *Indian Education in Parliamentary Papers*, 1/187-190.

konusunda muhalefet eden isimlerin başında gelen Warden, yönetim kurulu üyelerinin Bombay Hükümeti'ne gönderdiği mektuptan sonra eleştirilerini sıklaştıracaktı.

3.1.2. Bombay Vali Konseyi Üyesi Francis Warden'ın Eğitim Raporu

Francis Warden, Elphinstone'un detaylı ve kapsamlı eğitim raporuna iki hafta sonra kaleme aldığı raporla cevap verdi.³⁷⁴ Büyük ölçüde valinin görüşlerine çıkan vali konseyi üyesinin valiye tam destek verdiği tek konu Bombay Koleji'nin kurulmasıyla ilgiliydi.³⁷⁵ Warden'a göre yerliler arasında eğitimin yaygınlaştırılmasının gerekliliği konusunda kimsenin şüphesi yoktu ama bunun nasıl yapılacağı “zor ve hassas bir meseleydi”. Vali Elphinstone'un Bombay sınırları içinde eğitim faaliyetlerinin hükümet ve cemiyet ortaklığı altında yürütülmesi fikrine sert bir şekilde karşı çıkan konsey üyesi, hükümetin eğitim işlerine müdahale etmemesi gerektiğini savundu. Konsey üyesine göre, hükümet bu faaliyetleri desteklenmesi durumunda hem maddi bir yükün altına girecek hem de gönüllü faaliyetlerin önünü tıkayacaktı. Bu manada Bombay Hükümeti'nin yapması gereken gönüllü teşebbüslerin önünü açacak politikalar üretmekti. Aksi bir durumda “tüm şahsi girişimler sona erecek ve fakir köylüler bir avuç pirinç” için eğitim işlerinden uzak kalmayı tercih edeceklerdi. Bu manada eğitim faaliyetlerinin kim tarafından yürütüleceği konusunda iki şirket memurunun oldukça farklı fikirlere sahip oldukları aşikardır.

Warden'ın valiye katılmadığı bir diğer önemli husus, şirket kuvvetlerinin Marata topraklarını ele geçirmesinden sonra yerli halkın yaşadığı endişe ve şirkete karşı sahip oldukları menfî tutumla ilgiliydi. Elphinstone, bu konuda daha ihtiyatlı ve hassas olunması gerektiğini ifade ederken Warden bölge halkının Marata döneminde çok daha kötü şartlarda yaşadığını ifade ederek şirket hâkimiyetinin bölge halkı için bir kurtuluş olduğunu belirtti. Ona göre İngilizlerden önce bölgeye hâkim olan Marata beyleri “yağma ve gasp” yoluyla elde ettikleri zenginlikleri biriktirmiş ve tekelleştirmişlerdi. Bombay valisinin bölge halkıyla ilgili dikkat çektiği bir diğer mesele okuma yazma oranlarının çok düşük olmasıyla ilgiliydi ve Warden bunu kesin bir dille reddetti. Yerlilerin, şirket hâkimiyetinde daha iyi şartlarda yaşadığına dikkat çeken konsey üyesi, buna kanıt olarak

³⁷⁴ “Minute by Francis Warden, Esq. Member of Council at Bombay, 29 December 1823”, *Appendix to The Report*, 376-382.

³⁷⁵ Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 513.

şirket makamlarında istihdam edilen yerlileri ve yerlilerden toplanan gelirleri örnek gösterdi:

Tablo 7: Bombay Eyaleti’nde Gelirler ve Giderler

Gelir ve yargı kurumlarımızın masrafları	3.182.308 rupi
Avrupalı memurların maaşları	829.796 rupi
Kalan	2.352.512 rupi

Kaynak: *Appendix to The Report*, 377.

Warden’a göre yerlilerin şirket kademelerinde istihdam edilme şansı oldukça fazlaydı ve ilerleyen yıllarda bu fırsatlar daha da artacaktı. Bu noktada hükümetin görevi, yetenekli ve çalışkan yerlilere daha fazla maaş vererek onları bu makamlara çekmek olmalıydı.³⁷⁶

İfade edildiği üzere Vali Elphinstone ve bazı cemiyet üyeleri eğitimin dönüştürücü rolüne inanmaktaydılar ve bu dönüşüm için Bombay Eyaleti’nde yerli halkın eğitilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Yığınların eğitimi konusunda vali ve ona destek veren cemiyet üyelerinden farklı düşündüğünü belirten Warden, Hindistan’ın İngiltere’den daha kötü bir durumda olmadığını ifade ederek hükümet işlerinin yürütülmesi için alt kıtanın gerekli araçlara sahip olduğunu vurguladı. Konsey üyesine göre “daha iyi, daha saf ve daha mükemmel bir ahlâk sisteminin tesis edilmesi” zorunlu değildi. Warden, yığınların eğitimiyle ilgili görüşlerini açıkladıktan sonra bir kez daha hükümet yetkililerini “fazla sorumluluk almamaları” ve “ne kadar kusurlu olursa olsunlar ülkede var olan kurumlara müdahale etmemeleri” konusunda uyardı.

Raporunda yerlilerin sahip olduğu ön yargılarına değinen Warden, köy okulları kurulması fikrine hiç sıcak bakmadığını belirterek eyalet sınırları içinde bu kadar kapsamlı bir çalışmanın başarılı olma ihtimali olmadığını vurguladı. Dahası köylerde kurulması planlanan okullar şirket idarecilerine karşı zaten var olan menfi duyguları daha da tahrik edebilirdi. Warden’ın önerisi okulların daha iyi bir modelle ve az sayıda kurulmasıydı. Köy okullarıyla ilgili olarak konsey üyesinin dikkat çektiği bir başka husus ise etkili bir eğitim yönteminin seçilmesi ve bu okullar için öğretmenlerin/okul yöneticilerinin yetiştirilmesi.

Eğitim raporunda Bombay Eyaleti’nde giderek artan misyon faaliyetlerine de değinen Warden, misyonerlerin gizli bir şekilde desteklenmesi gerektiğini savundu. Konsey üyesi,

³⁷⁶ “Minute by Francis Warden, Esq. Member of Council at Bombay, 29 December 1823”, *Appendix to The Report*, 377-378.

hükümetin dinî meselelere dahil olmama siyasetini takdir etmesine rağmen misyonerler konusunda farklı fikirlere sahipti. Ona göre misyonerler tedbirli bir şekilde hareket ettikleri sürece yerliler onlardan şikayetçi olmayacaklardı. Misyonerlerin eğitim konusunda yürüttükleri faaliyetlerin hemen sonuç vermeyebileceğini belirten Warden, misyonerler tarafından kurulan okullarda eğitim alan yerlilerin dinlerini değiştirmeseler bile “en azından daha dürüst ve çalışkan” insanlar haline geleceklerini iddia etti.

Görüldüğü üzere Warden, misyonerlerin desteklenmesi hususunda hiçbir sakınca görmüyordu. Vali Elphinstone bölgedeki hâkimiyetlerinin kırılma doğasını çeşitli vesilelerle vurgularken, Warden bunun fayda sağlayabileceği öne sürüyordu. Öte yandan Warden’ın misyonerlerle ilgili fikirleri incelendiğinde eğitimin dönüştürücü rolü noktasında Elphinstone ile benzer düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Eğitim faaliyetlerinin “daha dürüst ve çalışkan” insanlar yetiştirmeye imkân sağlayacağını inanan Warden için en önemli husus, hükümetin bu işlere dahil olmamasıydı.

Warden’ın valiye karşı çıktığı bir diğer nokta ise köylerde aşı işleriyle ilgilenen kişilerin öğretmen olarak istihdam edilmesiyle ilgiliydi. Bu konu bağlamda Tıp Yönetmeliği’nin ilgili maddesine atıf yapan Warden, bu kararın mezkûr yönetmeliğe aykırı olduğunu belirtti. Bahsi geçen madde doğrultusunda köylerde görevlendirilen kişilerin ciddi can kayıplarına neden olan salgın hastalıklarına karşı önemli bir görev üstlendiğine işaret ederek bu kişilerin başka bir işle meşgul olmaması gerektiğini tavsiye etti.³⁷⁷

Bombay Hükümeti’nin eğitim sahasında yürüttüğü faaliyetlere büyük ölçüde karşı çıkan Warden’ın takdir ettiği konulardan biri Pune Hindu Koleji’nin kurulmasıydı. Yeni kurulan kolej, yerlilerin “zihinsel ve ahlâkî durumunun gelişimi için” önemli bir merkezdi ve “tüm çabaların ve kaynakların buraya yoğunlaşması” gerekmekteydi. Eğitim cemiyetine üye olan bazı varlıklı ailelerin çocuklarına ev sahipliği yapan bu kolej, oldukça mühim bir merkeze haline gelebilirdi. Kolejin bahsi geçen ailelerin destekleriyle faaliyetlerine devam edeceğini belirten Warden’a göre bağışlar henüz beklenen düzeyde olmasa da hükümet bu konuda üstüne düşeni bir an önce yapmalıydı.

Valinin eğitim raporunda dikkat çektiği gibi hükümet üyeleri için kuvvetle muhtemel en önemli konu okullarda görev yapacak öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin

³⁷⁷ “Minute by Francis Warden, Esq. Member of Council at Bombay, 29 December 1823”, *Appendix to The Report*, 378.

yetiştirilmesi idi. Bu konuda Warden'ın önerisi tahsildarların denetimindeki bölgelerden seçilen “en yetenekli” öğrencilere kolejde eğitim verilmesi idi. Okul idarecilerinin ikametleri için masrafları hükümet tarafından karşılamak şartıyla bir ev inşa edilmesinin gerekli olduğunu düşünen Warden, öğrencilerin ders göreceği bir kamu binası olmaması durumunda bir baraka inşa edilmesini tavsiye etti. Konsey üyesine göre bu işler için yapılan masraflar bin rupiyi aşmayacaktı. Öğretmenlerin maaşları ise kendileri ücretlerini kazanana kadar cemiyetin ödeneğinden tahsis edilebilirdi. Köylerde eğitim verecek şahıslar sadece alt kastlardaki çocuklara okuma, yazma ve temel matematik işlemlerini öğretmeliydi. Bu eğitim karşılıksız olmalıydı veya tahsildarlar durumu müsait olan ailelerden bir miktar para almalıydılar. Öğretmenlerin ikamet edecekleri binalar veya üzerine bina yapılacak araziler de bağış olarak kabul edilebilirdi.

Konsey Üyesi Warden'ın raporunda değindiği bir diğer mesele eğitim alanında rol alacak şahıslara veya eğitimlerini tamamlayan öğrencilere verilecek belgelerle alakalıydı. Hükümet makamlarına başvuran her şahıstan kendi dilinde veya İngiliz dilinde yeterlilik belgesi istenmesi gerektiğinin altını çizen Warden, okul idarecileri tarafından verilecek belgelerde ise öğrencilerin yeterlilikleri ve yetenekleri hakkında bilgi verilmesi gerektiğini vurguladı. Ayrıca verilen belgeler tahsildarların veya diğer yetkili memurların kolaylıkla soruşturabileceği şekilde olmalıydı.

Warden'ın Vali Elphinstone ile mutabık olduğu bir diğer konu ders kitaplarının yetersizliğiyle ilgiliydi. Yukarıda ifade edildiği üzere okullarda okutulan ders kitaplarının hazırlanması, basılması ve başka bölgelerden temin edilmesi hususunda yaşanan sıkıntılar birçok kişi tarafından dile getirilmişti. Warden da vali gibi ivedilikle ders kitaplarının yazılması, tercüme edilmesi ve bu konuda emek verenlerin ödüllendirilmesi gerektiğini belirtti. Ona göre basım işleri oldukça pahalı ve yavaştı. Yerel dillerde kitapların basılması konusunda Warden, hükümetin sorumluluk alabileceğini ve bazı basım masraflarını üstlenebileceğini ifade etti. Öte yandan konsey üyesine göre tıp alanında bazı eserler yerel dillere tercüme edilmeliydi ve bu çalışmalar Tıp Kurulu'nun denetiminde olmalıydı.³⁷⁸ Son olarak Warden, anatomi, tıp ve kimya alanlarında yerlilerin yetiştirilmesiyle ilgili valinin görüşlerine katıldığını ifade ederek bu konunun bölge için

³⁷⁸ “Minute by Francis Warden, Esq. Member of Council at Bombay, 29 December 1823”, *Appendix to The Report*, 379.

oldukça önemli olduğunu ve bölgede tıp doktoru konusunda ciddi bir ihtiyaç olduğunu altını çizdi.

Eğitim işlerine tahsis edilen veya edilecek vergi gelirleri konusunu değinen Warden, bu konuda Vali Elphinstone görüşlerine şiddetle karşı çıktı. Bombay Eyalet sınırları içerisinde eğitim faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için bazı vergi gelirlerinin eğitime işlerine ayrılması gerektiğini ifade eden valinin aksine Warden, herhangi bir vergi gelirinin eğitimin yaygınlaştırılması için ayrılmasını uygun görmediğini belirtti. Yeni kurulacak bir okul için hükümetin uygun bir bina tahsis etmesinin veya kurumu maddi açıdan destekleyecek bir ödenek ayırmasının yeterli olacağını yazan Warden’a göre kurulan okulların finansal işlemler ve bütçe meselesi cemiyetin denetimine bırakılmalıydı. Okulların gider ve gelirleriyle ilgili olarak cemiyet belli dönemlerde hükümete gönderdiği raporlarla yetkilileri bilgilendirmeli ve okullar maddi bir sorun yaşadığında hükümet devreye girmeliydi. Hükümet tarafından atılacak böyle bir adım sayesinde hem halkın kuruma olan desteğini kolaylaştıracak hem de hükümet üzerinde ciddi bir yük oluşturan faaliyetlerin halk tarafından desteklemesine imkân tanınacaktı. Böylece hükümet eğitim faaliyetleri konusunda bir taahhütten kurtulmuş olacaktı. Hükümetin eğitim işlerinin finansman meselesine müdahil olmaması gerektiğini vurgulayan Warden, bu konudaki görüşlerinin haklılığını ispat etmek için Hindistan’daki yığınların eğitimi için parlamentonun ve şirket idaresinin ayırdığı bütçenin azlığına dikkat çekti. Bütçe konusuyla bağlantılı olarak öğretmenlerin maaşlarına da değinen Warden, idareciler ve öğretmen maaşları hakkında bazı önerilerde bulunarak yerli ve Avrupalı öğretmenlerin eşit maaş almalarını söyledi. Ona göre yerliler, Bombay Hükümeti tarafından kurulan tüm kurumların ülkenin çıkarına değil şahsi çıkarlara hizmet ettiğini düşündüğü için eşit maaş politikası oldukça önemliydi.³⁷⁹

Eğitim meselesiyle ilgili birçok konuya parmak basan Warden, elbette eğitim diline dair görüşlerini de ortaya koydu. İngilizcenin eğitim dili olarak okutulmasını savunan Warden’a göre “eğitimde ilerleme, bütün bilim dallarında etkili ve ekonomik olarak İngilizcenin öğrenilmesiyle gerçekleşebilirdi”. Zira önemli eserlerin tercüme edilmesiyle kısa yoldan bir başarı elde etmek mümkün değildi. Bu yüzden İngilizce eğitim, Bombay’daki okulların temel amacı olmalıydı. Sürekli olarak yerlilerle temas halinde

³⁷⁹ “Minute by Francis Warden, Esq. Member of Council at Bombay, 29 December 1823”, *Appendix to The Report*, 380.

olduğunu ifade eden Warden, varlıklı ailelerin çocuklarına İngilizce eğitim vermek ve hatta onları eğitim için İngiltere'ye göndermek istediklerini iddia etti. Bu noktada konsey üyesi, valinin aksine “iyi bir eğitim sisteminin kurulması” için şartların uygun olduğunu vurguladı.

Bombay eyaletinde eğitim dilinin İngilizce olması gerektiğini belirten Warden'ın raporunda bahsettiği teşvik araçlarının “toplumun sadece alt ve orta sınıfları” için geçerli olduğunu savunması önemlidir. Ona göre üst kastlar arasında eğitimin teşvik edilmesi noktasında bazı engeller vardı ve bunlardan en önemlisi şirket idaresinin tesis edilmesinden sonra yerlilerin sahip oldukları makamlardan uzaklaşmalarıydı. Bombay Eyaleti'ndeki varlıklı aileler için servet biriktirmenin önemli bir sorun olduğuna dikkat çeken konsey üyesi, mevcut ticarî hayatın riskler taşıdığını ve ciddi kayıplara neden olabileceğini ifade etti. Bunu bir avantaj olarak gören Warden, ticarî hayatta yaşanan durgunluğun ilmî bir merakla çevrilebileceğini öne sürdü. Toplumun önde gelen kesimlerine bilim merakı ve kitap sevgisi aşilayarak sahip oldukları refahın kalıcı hale gelmesi mümkün olabilirdi. Bombay Eyaleti'nin, alt kıtanın batı kıyılarındaki en önemli ticarî merkezlere sahip olduğunu hatırlatan Warden, üst sınıfların içinde riskler barındıran ticarî hayattan uzaklaşarak eğitime yönelmesi onlar için en iyi teşvik olacaktı. Bu konuyla bağlantılı olarak yeniden hükümetin eğitim işlerine müdahale etmemesi gerektiğinin altını çizen Warden'a göre hükümetin eğitim sahasında attığı adımların başarısız olursa bu üst sınıflar arasında bir hayal kırıklığına yol açabilirdi.³⁸⁰

Vali Konseyi Üyesi Warden'ın eğitim raporunda önerilerine ve eleştirilerine ilaveten hükümete yönelttiği bazı soruları da vardı. Bunlardan birincisi, alay okullarında faydalı bilgilerin öğretilmesiyle ilgiliydi. Bir teğmen tarafından yazılan rapora dikkat çeken konsey üyesi, her taburda eğitim gören elli çocuk olması durumunda toplamda bin üç yüz çocuğun eğitim alacağını belirterek alay okullarındaki eğitime önem verilmesi gerektiğini ifade etti. Öte yandan 22 Kasım 1821 tarihli genel emir, “yerli askerlere yazmayı ve hesap tutmayı öğretecek uzmanlara aylık ödeme yapılmasını” belirtmekteydi ve “okuma gerekli” görülmemişti. Warden'a göre ilk ve önemli sorun ödeneğin az olması ve uzman olarak çağrılan şahısların tek bir mezheple sınırlandırılmasıydı. Bu konuyla ilgili olarak

³⁸⁰ “Minute by Francis Warden, Esq. Member of Council at Bombay, 29 December 1823”, *Appendix to The Report*, s. 381.

Warden'ın hükümete yönelttiği soru, yerli askerlerin BEC denetimindeki okullarda eğitim görmesine neden izin verilmediğiyle ilgiliydi.

Raporunda son olarak Şirket Yönetim Kurulu'nun Pune şehrinde kurulan kolejiyle ilgili yaptığı eleştiriyi değerlendiren Warden'ın görüşleri dikkate değerdir. Konsey üyesine göre, "Pune Koleji'nin kapatılması, Bombay'a taşınması veya kolejin Brahman âlimlerin denetiminden çıkarılarak daha genel eğitim veren" bir kuruma dönüştürülmesi ciddi bir sıkıntı yaratacaksa kolejin faaliyetleri kesinlikle devam etmeliydi. Dekken bölgesinde eğitim alan öğrencilerin bu konuda pek hevesli olmadığını belirten konsey üyesi buna rağmen yapılan masraflara daha fazla dikkat gösterilerek kolejin faaliyetleri daha kârlı hale getirilebilirdi.³⁸¹ Görüldüğü üzere Londra'daki idarecilerin hedefi haline gelen kolej, konsey üyesine göre Bombay Hükümeti'nin yerliler nezdindeki imajı için oldukça önemliydi ve bu nedenle eğitim hayatına devam etmeliydi. Bu konuda valiyi destekleyen Warden da şirketin kırılgan hâkimiyetine dikkat çekerek yerliler üzerinde müspet bir etki yarattığını kabul ettiğini kaydetti.³⁸²

Bombay Vali Konseyi Üyesi Francis Warden'ın 1823 yılının son günlerinde yazdığı eğitim raporu değerlendirildiğinde Warden'ın en önemli itirazı hükümetin eğitim işlerine dahil olmasıydı. Öte yandan Bengal Eyaleti'nde olduğu gibi Bombay Eyaleti'nde de İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilmesi ve misyonerler tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerinin desteklenmesi hususunda bir anlaşmazlık vardı. Özetle, Warden'ın vali tarafından kaleme alınan eğitim raporuna dair eleştirileri, değerlendirmeleri ve hükümete sunduğu öneriler şunlardı:

Hükümet kesinlikle eğitim işlerine müdahil olmamalı,

Eğitim sahasında özel teşebbüsün önü açılmalı ve faaliyetlerinin önündeki engeller kaldırılmalı,

İngilizce eğitim teşvik edilmeli ve üst kastlar arasında çocuklarına İngilizce eğitim vermek isteyenlerin talepleri karşılanmalı,

Misyonerlerin eğitim faaliyetleri perde arkasından desteklenmeli,

³⁸¹ "Minute by Francis Warden, Esq. Member of Council at Bombay, 29 December 1823", *Appendix to The Report*, 381-382.

³⁸² Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 263.

Yerliler arasında hükümet hakkında müspet fikirler yaratan Pune Hindu Koleji faaliyetlerine devam etmeliydi.

3.1.3. Vali Elphinstone'un Konsey Üyesi Warden'a Cevabı

Bombay Valisi Elphinstone ve Vali Konseyi Üyesi Warden arasında patlak veren tartışma, valinin kaleme aldığı yeni raporla devam etti. Warden'ın eleştirilerine yanıt veren Vali Elphinstone, onun önerdiği sistemdeki “zayıflığı” şu sözlerle dile getirdi:

“Konkan vekilinin başkanlığı nadir ziyareti ve bazı hizmetçilerinin ve sakinlerinin iç bölgelere seyahatleri dışında, Konkan'ın en yakın bölgelerindeki insanların en uzak yerlerle hiçbir ilişkisi yoktur ve Bombay'ı neredeyse hiç ziyaret etmezler. Başkanlığın ve bölgenin insanları bir araya geldiklerinde kolayca birbirlerine karışmazlar. Her şeyden önce bir yerli için onlar en nahoş olan ticarî bir kasabalının aceleci tavırlarına sahiptir. Bu karakter, elbette eğitimin yaygınlaşmasından etkilenmesi gereken üst sınıflara kadar uzanır ve bunlar genellikle ticaretle kendilerini yetiştiren mütevazî kökenli insanlar oldukları için iç kısımdaki üst sınıflar onları taklit etmekten ziyade parası ile övünen kaba tüccarlar olarak görürler.”³⁸³

Elphinstone'un dikkat çekmek istediği husus, Warden'ın kariyeri boyunca Bombay şehrinin dışına çıkmamasıyla ilgiliydi. Uzun yıllar Marata topraklarının farklı noktalarında görev yapan Elphinstone ile mukayese edildiğinde Warden, eyalet merkezinin dışına çıkmamıştı ve coğrafyaya vakıf olduğunu iddia eden Elphinstone'nun önerdiği eğitim sistemini anlamaması için önemli bir gerekçeydi.³⁸⁴

Konsey üyesini bölgeyi tanımamak ve bölgenin gerçeklerini bilmemekle itham eden valinin, Warden'a karşı verdiği cevaplardan en önemlisi eğitim diliyle alakalıydı. Warden'ın bu konuyla tutanağında dile getirdiği düşünceleri eleştiren valiye göre farkı kastlara mensup yerliler arasında eğitim seviyelerini attırmaya dönük her adım “onlar İngilizce öğrenene kadar ertelenmeliydi.” Zira onları İngilizce ile tanıştırmadan okullarda eğitim dilinin İngilizce olarak kabul edilmesi hiçbir fayda sağlamayacaktı.³⁸⁵

³⁸³ “Minute by Mountstuart Elphinstone, n. d.”, Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 263-264.

³⁸⁴ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 263.

³⁸⁵ “Minute by Mountstuart Elphinstone, n. d.”, Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 264.

M. Elphinstone ve F. Warden arasında devam eden bu tartışma konsey üyesinin kaleme aldığı raporla son buldu. Raporunda eğitim diliyle ilgili görüşlerine açıklık getiren Warden, okullarda “sadece İngilizcenin okutulması gibi bir niyetinin olmadığını, İngilizcenin yanında diğer yerel dillerinde eşit bir konuma sahip olması gerektiğini” vurguladı.³⁸⁶

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin Londra’daki Yönetim Kurulu Üyelerinin Haziran 1823’te Pune Koleji ile ilgili eleştirileri içeren mektubunun ardından Bombay Valisi Elphinstone uzun ve detaylı rapor kaleme almış ve Londra’ya cevap vermişti. Eğitim sistemini ilgilendiren birçok konuya değinen mezkûr raporda Elphinstone açık ve güçlü bir şekilde Brahmanlara ait geleneksel ilimleri desteklemek dışında başka bir yol olmadığını vurgulayarak tasavvur ettiği sistemi izah etmişti. Onun bu raporuna karşı çıkan ilk isim Konsey Üyesi F. Warden oldu. Warden kaleme aldığı raporlarda hükümetin eğitim işlerinden uzak durmasını ve Bombay’ın yerli sakinleri arasında eğitimin yaygınlaştırılması için yapılan faaliyetleri eğitim cemiyetlerine ve misyonerlere bırakmasını talep etti. 1824 yılının ilk günlerinde Warden’ın raporuyla sona eren bu tartışma neticesinde Bombay Vali Konseyi toplandı ve Vali Elphinstone’un eğitim raporunu değerlendirdi. Bombay’da bir kolej kurulması teklifini kabul eden konsey üyeleri, valinin eğitim raporunda yer alan diğer önerilerin hayata geçirilmeden önce Bombay Eyaleti sınırları içinde bir eğitim tahkikatı yapılmasına ve Şirket Yönetim Kurulu’nun görüşünün sorulmasına karar verdi.

3.2. Bombay Koleji’nin Kuruluşu

Bombay Valisi M. Elphinstone, raporunda eyalet sınırları içinde yaşayan seçkin ailelerin çocuklarının eğitim alabileceği bir kolej kurulmasını teklif etmişti. Bombay’da kurulmasını arzu ettiği bu kolej aslında Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin’in Pune şehrinde bir kolej kurulması için hükümete gönderdiği taslak plan üzerine gündeme gelmiş ancak vali konsey üyelerinin onayını alamamıştı. Yönetim Kurulu’na havale edilen Bombay’da kolej kurma fikrini Elphinstone 1823 tarihli eğitim raporunda tekrar dile getirdi. Birçok konuda valiye karşı çıkan Warden’ın da desteklediği bu fikir bu defa konsey üyelerinin onayını aldı. Bombay Koleji, Bombay Yerel Okul Kitabı ve Okul

³⁸⁶ “Minute by Francis Warden, 8 January 1824”, Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 264.

Cemiyeti'nin denetiminde 1824 yılının Temmuz ayında açıldı. Şirket Yönetim Kurulu bir yıl sonra Bombay Hükümeti'ne gönderdiği mektupta kolejin açılışını takdir etti.³⁸⁷ Bunun üzerine hükümet, Londra'da idarecileri gönderilmek üzere kolejin faaliyetleri hakkında bir rapor hazırlaması için cemiyeti görevlendirdi. 7 Haziran 1826 tarihli rapora göre okulda farklı kastlara mensup elli Maratalı öğrenci dört sınıfta ve Gucerât bölgesinden beş öğrenci bir sınıfta eğitimlerine devam etmekteydi. Hükümete gönderilen raporda cemiyet üyeleri öğrencilerin ciddi bir gelişme kaydetmediğini yazdı ve kolejin bir ilk olması hasebiyle öğrencilerin mazur görülmesi gerektiğini ifade etti. İki yıllık süre zarfında koleje devam eden öğrenciler hem İngilizce hem de kendi dillerinde eğitim aldıklarını aktaran raporda cemiyet idarecileri çift yönlü eğitimin öğrenciler için zor olduğunu vurgulamaktadır.³⁸⁸ Öte yandan kolejin bazı eksikleri olduğunu belirten üyeler göre vasıflı bir öğretmen ve uygun ders kitaplarının eksikliği en önemli gündem maddeleriydi. Bunun yanı sıra cemiyet koleji için hükümetten harita, küre ve felsefe eserlerinin olduğu bir kütüphane de talep etti.

Kuruluş amacı, üst kastlara mensup ailelerin çocuklarına İngilizce eğitim vermek olan Bombay Koleji cemiyete yetkililerine göre bu niyetinden uzaklaşmış, yerel diller okul müfredatının önemli bir parçasını oluşturmuş ve İngilizcenin öğretilmesi ikinci planda kalmıştı. Cemiyetin raporunda açıkça ifade edildiği üzere İngilizcenin bir eğitim dili olarak okullarda okutulması ve modern bilimlerin İngilizce vasıtasıyla yerlilere aktarılması için henüz erkendi. Yerlilerle iletişim kurmanın birinci yolu ana dillerinde eğitim vermektir ve ana dili iletişim aracı olarak kullanmak onların zihinsel gelişimlerini ciddi bir biçimde etkilemekteydi. Ayrıca İngilizce eğitim verebilecek vasıflı öğretmenleri bulmak mevcut şartlar altında mümkün değildi. Kısacası İngilizce bir süre ikinci planda kalmak zorundaydı. İngilizce eğitim konusunda cemiyet idarecilerinin dile getirdiği bu eleştiriler ve öneriler Vali Elphinstone tarafından onaylandı. Raporla ilgili görüşlerini 8 Haziran'da kaleme aldığı tutanakta açıklayan vali İngilizce eğitim verecek öğretmenlere ihtiyaç olduğunu fikrini kabul etti.³⁸⁹

³⁸⁷ "Despatch to Bombay Government 21 September 1825", Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 516.

³⁸⁸ "Letter from Government to Society, 6 May 1826", Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 517-518

³⁸⁹ Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 518-520.

1824'te kapılarını öğrencilere açan Bombay Koleji'nde görev yapacak vasıflı öğretmen talebi Bombay vali konseyinin önüne geldi ve mezkûr talep kabul edilerek bu konuda Londra'daki idarecilere başvurulmasına karar verildi. 1 Kasım 1827'de Bombay Hükümeti şirket yönetim kurulundan “yerel dilleri öğrenmeye hevesli Avrupalı öğretmenlerin bölgeye gönderilmesini” talep eden mektubu Londra'ya gönderdi.³⁹⁰ Bu talebi değerlendiren şirket yönetim kurulu, gerekli adımların atılacağını taahhüt ederek bölgede yerlilerin İngiliz dilini, edebiyatını ve bilimini öğrenecekleri bir kolej kurulmasını tavsiye etti.³⁹¹ Bu kolej ilerleyen yıllarda Elphinstone Koleji ismiyle faaliyetlerine başlayacak ve alt kıtadaki önemli eğitim merkezlerden biri haline gelecekti.

Bombay Hükümeti tarafından kurulan Bombay Koleji ve şirket yönetim kurulunun ikinci bir kolej kurulması yönünde hükümete ilettiği tavsiye birlikte değerlendirildiğinde Londra'daki idarecilerin “faydalı ilimler” konusunda ısrarcı oldukları görülmektedir. Bombay Valisi Elphinstone'un, James Mill'in kaleme aldığından şüphelendiği metinde idareciler “şair yetiştirmek için kolej” açılmaması gerektiğini vurgulamış ve Pune'de kurulan kolej eleştirmişlerdi. Ancak hükümetin Bombay'da İngilizce eğitim veren bir kolej kurması görüldüğü üzere Londra'daki idarecileri memnun etmişti. Kolej konusunda Yönetim Kurulu Üyelerini bilgilendirmek için bir rapor gönderen hükümet üyeleri yeni bir kolej kurulması talebiyle karşılaşmışlardı. Bu manada her ne kadar Elphinstone Londra'nın eleştirilerini kabul etmese de eğitim raporunda teklif ettiği ve Londra'nın onayını alan faaliyetleri hayata geçirmeye başladı. Bunlardan ilki Bombay Koleji idi ve bunu mühendis yetiştirmek için açılan kurum izledi.

3.3. Mühendislik Enstitüsü'nün Kuruluşu Meselesi

Vali Elphinstone'un eğitim raporunda değindiği meselelerden biri de mühendis yetiştiren bir kurumun açılmasıyla ilgiliydi ve bu alanda bir enstitü kurma fikri 1818 sonrası sınırları genişleyen eyaletin bütününde yapılacak araştırmalar için vasıflı elemanların yetiştirilmesi ihtiyacından kaynaklanmıştı. Hatta hükümet 1821 yılında hükümet baş mühendisi çağırarak bu ihtiyacı karşılayacak gençleri yetiştirmek adına bir planlama yapması için görevlendirmişti. Bundan iki yıl sonra ise Ocak 1823'te baş mühendis

³⁹⁰ “Despatch from Bombay Government to Court, 1 November 1827”, Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 521.

³⁹¹ “Despatch from Court to Bombay Government, 18 February 1829”, Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 521.

William Brookes, “hayırsever okullarda eğitim gören sınırlı sayıda öğrencinin arazi mühendisi olarak yetiştirilmesi” için kaleme aldığı planını hükümete göndermişti.³⁹²

Netice itibarıyla 18 Nisan 1823 tarihinde Bombay Yerel Okul ve Kitap Cemiyeti Sekreteri George Jervis’in idaresinde kurumun açılmasına onay verilmişti. Jervis, aylık beş yüz rupi maaşla göreve başladı ve okul Temmuz 1823’te kapılarını öğrenciler açmıştı.³⁹³ Yeni açılan enstitüde eğitim üç yıl sürecekti ve Avrupalı öğrenciler İngilizce, yerli öğrenciler ise Marati ve Gujarati dillerinde eğitim alacaklardı. Ayrıca eğitimlerini başarıyla tamamlayan öğrenciler hükümetin gelir biriminde ve yol, köprü inşasında istihdam edileceklerdi. Hükümet hizmetinde mühendisler aylık otuz rupi ile başlayacaklardı.³⁹⁴ Enstitü on dokuz öğrenci ile derslere başladı; bunların onu Avrupalı, dördü Brahmin ve diğer beş öğrenci ise Bombay’daki Hayırsever Okul’dan farklı kastlara mensup öğrencilerdi.

Öneriyi onaylayan hükümet projenin genişletilmesine ve okulda Avrupalı çocuklarla birlikte yerli öğrencilerin de eğitim görmesine karar verdi.³⁹⁵ Hükümet okulun açılışından sonra 17 Eylül 1823 tarihinde yönetim kuruluna gönderdiği dilekçede okulun kuruluş amacının Hindistan’ın “esenliği için yerlileri bazı mekanik sanatlarda ve bunların alt bilim dallarında eğitmek” olduğunu ifade etti.³⁹⁶ Kısa bir süre sonra okulun kaydettiği ilerlemeyi kaleme aldığı bir raporda değerlendiren Brookes durumdan oldukça memnundu. Onun memnuniyeti bir yıl sonra rakamlara da yansdı ve kurumun toplan öğrenci sayısı elliye ulaştı. Bu öğrencilerin on dördü Avrupalı, otuz altısı ise yerli öğrencilerdi.

Bombay’da eğitim alanında atılan diğer adımlarda olduğu gibi bu okulda da yerel diller önemli bir konumdaydı ve modern bilimlerin yerel diller aracılığıyla öğrencilere anlatılacaktı. Yönetmelikte bu husus “Kurumun Yerli Bölümünde, Bombay topraklarına özgü iki yerel dilde, Maratî ve Gucaratî, eğitim verileceği” belirtildi.³⁹⁷ Cemiyet sekreteri Avrupa dillerinde yazılmış eserlerin bahsi geçen dillere tercüme edilmesini ve bu dillerde

³⁹² Rao, *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860*, 104.

³⁹³ “Letter from Wm. Brooks, Chief Engineer, to Government, 9 September 1823”, Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 522.

³⁹⁴ Rao, *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860*, 104-105.

³⁹⁵ Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 521.

³⁹⁶ “Despatch from Bombay Government to Court, 17 September 1823”, Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 521-522.

³⁹⁷ Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 522-523.

ders kitaplarının hazırlanması teşvik ediyordu ancak bu kolay bir iş değildi. Jervis’e göre bu konudaki en önemli zorluk, tercüme edilecek birçok bilimsel terimin yerel dillerde bir karşılığının olmamasıydı. Bu zorluklara rağmen cemiyet sekreteri Avrupa dillerindeki standart aritmetik ve geometri kitaplarının tercüme etmeyi başardı. Bu hususta görüşlerini açıklayan baş mühendis, Jervis tarafından yapılan tercümeleri takdir etti.

Kurumun daha sağlıklı bir şekilde faaliyetlerine devam etmesi için çaba gösteren isimlerden biri de Mühendis Samuel Goodfellow idi. Mayıs 1826’da Bombay Hükümeti’ne gönderdiği raporda Goodfellow, Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti Sekreteri George Jervis’in mühendislik alanında İngilizceden yerel dillere aktardığı eserlerin önemine dikkat çekerek yerli mühendisler yetiştirilmesi gerektiğini vurguladı. Goodfellow’a göre yerli mühendisler için bir eğitim kurum açılmalı ve öğrenciler ana dillerinde eğitim almalıydılar. Baş Mühendis, mühendislik alanında yerlilerin İngilizce eğitim alacak yeterlilikte olmadıklarını iddia ederek otuz yıllık kariyeri boyunca bir İngilizce kitabı mükemmel bir şekilde anlayabilen bir yerli ile karşılaşmadığını söyledi. Bombay Hükümeti tarafından yerlilerin İngilizce öğrenmesi için önemli fırsatlar olduğunu yazan Goodfellow’a göre yerlilerin bu seviyeye ulaşması mümkün değildi.³⁹⁸

Baş Mühendis’in kaleme aldığı raporun ardından ilk öğrenciler için bir sınav yapıldı. On dokuz öğrencinin katıldığı yeterlilik sınavında yedisi Avrupalı, beşi yerli olmak üzere on iki öğrenci başarılı oldu. Eğitim süresinde yerli öğrencilere İngilizce eğitim verilmemesine rağmen Sorabji Dhunjee ve Muhammed Ali isimli iki öğrenci mükemmel bir köprü yapmayı başarmışlardı.³⁹⁹

Öte yandan Baş Mühendis Goodfellow’un raporu ve Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti’nin aynı tarihlerde yine hükümete gönderdiği Bombay’daki merkez okulla ilgili raporu Vali Konseyi Üyesi Francis Warden’ın eleştirilerinin hedefi oldu. Yerel dillerin önemini vurgulayan mezkûr raporlara karşı Warden kaleme aldığı raporda alaycı bir dille yerlilere İngilizce öğrenmeleri için sunulan imkanlardan habersiz olduğunu söyledi ve hükümetin bu konuda hiçbir adım atmadığını iddia etti. Warden’a göre 1815’te Bombay Kilisesi tarafından kale içinde bir okul açılmış ve yerliler bu okula kabul edilmişti. Bombay’ın yerli sakinlerinin kısıtlı imkanlarla İngilizce eğitim alabildikleri bu okula ilaveten daha

³⁹⁸ “Chief Engineer’s Report, 17 May 1826”, Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 523-524.

³⁹⁹ Rao, *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860*, 105.

sonra bir iki okul daha açıldığı söyleyen Warden, bu okullarda İngilizce öğrenen yerlilerin “mükemmel bir şekilde bunu dili konuşmaya başladığı” vurguladı. Ona göre yerliler bununla yetinmemişler ve kapasitelerini arttırmak için daha fazla emek harcamışlardı. Yerlilerin İngilizce seviyesini göstermek için Baş Mühendis tarafından kaleme alınan mektubun kim tarafından kaleme alındığı soran Warden, mektubun yerli bir memur tarafından yazılmış olabileceğine dikkat çekerek Goodfellow’un iddialarının gerçeği yansıtmadığını belirtti. Haziran 1826’da kaleme aldığı raporunda Warden, İngilizcenin eğitim dili olması gerektiğini güçlü bir şekilde haykırdı.⁴⁰⁰

Warden eleştirilerine ve uyarılarına rağmen kurum faaliyetlerine devam etti. Baş mühendis 1829 yılının son ayında kaleme aldığı raporunda bir kez daha tercüme edilen eserleri takdir ederek kurumun öneminden bahsetti.⁴⁰¹ Baş mühendisin hükümete gönderdiği rapordan sadece bir hafta sonra ise önemli bir gelişme yaşandı ve Vali John Malcolm döneminde kurum, farklı bir düzende tekrar eğitim faaliyetlerine başlayacağı gerekçesiyle kapatıldı. Bir yıl sonra yeniden açılan kolejin yönetmeliğine bakıldığında bazı önemli değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki öğrencilere verilen burslarla ilgiliydi ve bursların kaldırılmasına karar verildi. Bunun yanında Bombay Hükümeti öğrencilerin çıraklık eğitimlerini tamamladıktan sonra yazılı bir sözleşme ile dört yıl boyunca hükümet kadrolarında çalışacaklarına dair bir taahhüt şartı getirdi. İkinci değişiklik okula kabul şartlarında oldu. Daha önce sadece hayırseverler tarafından desteklenen okullarda eğitim alan öğrencilerin bu kuruma kabul edilmesi kararlaştırılmıştı ama bu maddenin değiştirilmesine karar verildi. Böylece Bombay Eyalet sınırları içinde bir okula giden veya farklı hükümet birimlerinde çalışan tüm öğrencilerin okula kabul edileceği ifade edildi. Son olarak Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti’nin denetimine son verilerek kurum doğrudan baş mühendis ve hükümete teslim edildi. Kolej müfredatında bir değişiklik yapılmamasına rağmen adı tüm gençlere hitap eden bir imaj kazanması için Hükümet Koleji’ne çevrildi. Kolejden denetiminden sorumlu hükümet görevlisi ise Kamu Eğitim Denetçisi [Superintendent of Public Instruction] ismiyle anılmaya başlandı. Mezkûr değişikliklerin hayata geçirilmesinden sadece iki yıl sonra

⁴⁰⁰ “Minute by Francis Warden, 26 June 1826”, Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 527-528.

⁴⁰¹ “Chief Engineer’s Report, 17 May 1826”, Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 524-525.

ekonomik nedenlerle bu defa kolej Pune şehrinden Bombay'a taşındı.⁴⁰² Kurumun faaliyetleri 1832 yılında son buldu.⁴⁰³

3.4. Bombay Eğitim Tahkikatı

Vali Elphinstone'un eğitim raporunda değindiği hususlardan biri de yerliler tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerinin incelemesi amacıyla Bombay Eyalet sınırları içinde bir eğitim tahkikatı yapılmasıydı. Bombay valisi raporunda bir yandan eğitim alanında atılması gereken adımları ayrıntılı bir şekilde izah ederken diğer yandan eyalet sınırları içindeki eğitim faaliyetlerinin araştırılmasını istemişti. Onun bu konudaki beklentisi büyük değildi ve tahsildarlardan sadece bir "tahminde" bulunmalarını istedi. Kuvvetle muhtemel valinin amacı yerlilerin eğitim sistemi hakkında bir fikir sahibi olmanın ötesinde ve Londra'daki idarecileri ikna etmektir. İfade edildiği üzere Londra'daki şirket yönetim kurulu üyeleri faydalı bilgilerin öğretildiği okulların kurulmasını isterken hükümetin yerlilere ait eğitim kurumlarını desteklemesini istememişti. Bölgede bir tahkikat yapılması önerisi yine Bombay vali konseyine geldi ve konsey üyelerinin onayını aldıktan sonra Bombay Hükümet Sekreteri James Farish'in Dekken Hükümet Temsilcisi'ne William Chaplin'e gönderdiği mektupla süreç başlamış oldu. Farish'in 10 Mart 1824 tarihinde gönderdiği mektupta hükümet memurlarının aşağıdaki sorulara cevap verecek şekilde bir rapor hazırlanmasını talep edildi:

"Bölgelerdeki köy okullarının sayısı kaçtır?

Köylerin ve okulların birbirine oranı nedir?

Okul yöneticilerine verilen destekler nelerdir ve bunların kaynakları nelerdir?

Şu an okulu olmayan köylerdeki idareciler için de benzer bir hüküm verilebilir mi?

Öğretmen maaşlarının köy gelirlerinden ayrılması durumunda hangi ödenekler kullanılabilir?

Tahsis edilen arazilerden bu tür kaynaklar tahsis edilebilir mi?

Daha önce durdurulan dinî ödenekler tekrar bu amaçla verilebilir mi?

Hangi dinî hizmetler için ayrılan ödenekler bunun için kullanılmaz?

⁴⁰² "Letter from Government to the Chief Engineer, 21 December 1829", Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 524-525.

⁴⁰³ Rao, *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860*, 107.

Böyle bir adım atılması durumunda bundan herhangi bir sorun çıkar mı?”⁴⁰⁴

Valinin 1823 tarihli raporunda “son derece önemli olarak gördüğü” Bombay Eğitim Tahkikatı için süreç böylece başladı. Eyalet sınırları içindeki bölgelerden raporlar hükümet sekreterine ulaştı ve Farish, resmî talebin tevdi edilmesinden tam bir yıl sonra gerekli birimlere tahkikat raporlarının özetini gönderdi.⁴⁰⁵

Bombay Eğitim Tahkikatı hakkında bir değerlendirme yapmadan önce bu girişim neticesinde hükümet memurları tarafından hükümete gönderilen raporların güvenilirliği noktasında bazı soru işaretlerinin olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu konuyu değerlendiren R. V. Parulekar tahkikatın güvenilir olmadığını ve yerel eğitim sisteminin tespiti noktasında hükümet memurlarının raporladığı bilgilere ve rakamlara ihtiyatlı bir şekilde yaklaşılması gerektiğini ifade etti. Bu bağlamda hükümet sekreterine gönderilen raporlar incelendiğinde dikkatli ve özenli bir çalışmanın yapıldığını söylemek oldukça zordur. Raporların güvenilirliği noktasında şüphe uyandıran ilk husus tahkikatın hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Örneğin Sûret tahsildarları raporları hükümetin talebinden sadece dört ay sonra merkeze göndermişti.

İkinci ve daha önemli olan husus pîşvâ idaresine son veren İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ve Bombay Hükümeti hakkında yerli halkın duyduğu endişeyle ilgiliydi. Bu dönemde eğitim sahasında bir araştırma yapılmasına karar verilmesi ve yetkili isimlerin bölgede dolaşması halkın zihnindeki soru işaretlerinin artmasına sebebiyet verebilirdi. Kısaca bu çalışmada hükümetin gerçek niyeti sorgulandı ve mezkûr endişeler raporları merkeze gönderen şirket memurları tarafından da doğruladı.⁴⁰⁶ Örneğin Sûret bölgesinde tahkikat konusunda değerlendirmelerini paylaşan bir yargıç, hükümet memurlarına yönelik halkın tepkisinden bahsetmiştir. 30 Eylül 1824’de raporunu Bombay Hükümeti’ne gönderen Yargıç Henderson, yeni kurulacak sistemle ilgili halkın olumsuz düşüncelere sahip olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁷ Güney Konkan bölgesinden raporunu gönderen ve Yargıç Henderson ile benzer görüşleri paylaşan Yargıç V. Hale ise bölgede yeni kurulan

⁴⁰⁴ “Letter from the Secretary of Government, J. Farish, to the Commissioner in the Deccan, William Chaplin, 10 March 1824”, Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, 179-181.

⁴⁰⁵ Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, 158-175.

⁴⁰⁶ Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, XVIII.

⁴⁰⁷ “Letter from Judge, Surat, Henderson to James Farish Esquire, Secretary to Government, Bombay, 30 September 1824”, Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, XVII-XIX; 65-70.

okulların “muhalif okullar” [opposition schools] olarak değerlendirildiğini iletmiştir.⁴⁰⁸ Hükümetin yeni eylem planına ve bu doğrultuda yapılan tahkikata dinî nedenlerden dolayı karşı çıkılması da muhtemeldi. Bahsi geçen dönemde misyon okullarının sayısının giderek arttığı göz önünde bulundurulduğunda yerli halkın böyle bir girişime şüpheyle yaklaşması tabiydi.⁴⁰⁹

Öte yandan Bombay Hükümeti’nin emriyle hazırlanan raporların güvenilirliği sarsan sadece raporların hazırlanış süresi ve bölgenin siyasî ve sosyal durumu değildi. Bu dönemde bölgede faaliyetlerine devam eden çok çeşitli, farklı dinî gruplara ait okullar vardı ve bu okullar bilhassa finansal kaynakların yetersizliği veya iklim şartları nedeniyle bazen kapanıp bazen açılabilirdi. Kısaca şartlar eğitim faaliyetlerinin süresini, kapsamını ve kalitesini belirlemekteydi. Örneğin Temmuz 1824’te Broach bölgesinde görev yapan tahsildar hükümete gönderdiği raporunda mezkûr koşulları aktarmış ve “eğitimin sadece yağmurun hüküm sürdüğü dönemlerde verildiği” yazmıştı.⁴¹⁰ Kısacası batı Hindistan’da Bombay Hükümeti hâkimiyetini tesis etmeye çalıştığı bir dönemde böylesine geniş bir tahkikatı gerçekleştirmesi ve bunun neticesinde mevcut sistemi tanımlayacak gerçek bilgilere ulaşılması pek mümkün gözükmemektedir. Öte yandan hükümet memurlarının yerel eğitim kurumlarını küçümsemek amacıyla bu rakamları kullanmış olmaları da ihtimaller arasındadır. Bu bağlamda Bombay Vali Konseyi Üyesi Prendergast’ın 1821’de kaleme aldığı eğitim raporunda belirttiği hususları tekrar hatırlatmak bölgede yerli halk tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerini anlamak noktasında faydalı olacaktır. Vali konseyine gelen bir okul kurulma talebiyle alakalı olarak Prendergast itirazlarını dile getirmiş ve bölgede kuvvetli bir eğitim sistemi olduğuna dikkat çekmişti.⁴¹¹ Konsey üyesi Bombay’ın dışında kurulan bu okula destek vermemesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmişti:

“... Hâkim olduğumuz topraklardaki küçük ya da büyük köylerde en az bir tane; daha büyük yerlerde daha fazla, kasabalarda pek çok ve büyük şehirlerde her mahallede okul vardır. Bu okullarda gençlere okuma, yazma ve aritmetik

⁴⁰⁸ “Letter from the Judge, Southern Concan, V. Hale to James Farish Esquire, Secretary to Government, Bombay, 4 September 1824”, Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, XIX; 53-54.

⁴⁰⁹ Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, XIX.

⁴¹⁰ “Letter from the Collector and Magistrate at Broach to James Farish Esquire, Secretary to Government, Bombay, 17 July 1824”, Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, XX; 72; 70-74.

⁴¹¹ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, 259.

öğretilmektedir. Ekonomik bir sistem üzerine bina edilen okullarda, ailelerin durumuna göre bir veya iki avuç tahıl ile aylık bir rupi arasında değişen oranlarda okul yöneticisine ödemler yapılırdı. Bu eğitim oldukça basit ve etkilidir. Çiftçiler ve küçük araçlar arasında kendi hesaplarını doğru bir şekilde tutamayan neredeyse yoktur. Dahası bana göre bu şahıslar İngiltere'deki alt tabakadaki insanlardan daha iyi durumdadır. Büyük tüccarlar ve bankacılar da çok kolay, bilinçli ve temiz bir şekilde hesaplarını tutabilirler. Yine bu noktada İngiliz tüccarlara eşit durumdadırlar ...⁴¹²

Vali Konseyi Üyesi Prendergast'ın yerel okullarla ilgili ifadeleri değerlendirildiğinde başta Vali Elphinstone olmak üzere yetkili isimlerin Londra'daki yönetim kurulu üyelerini ikna etmek için bu işe giriştiği söylenebilir. Zira Prendergast'ın ifadesiyle hâkim oldukları topraklarda yerliler tarafından kurulmuş okulların sayısı bir hayli fazlaydı ve bunlar yeterli eğitim vermekteydiler.

Raporların hazırlanma sürecinde karşılaşılan bir diğer önemli zorluk öğrencilerle alakalıydı. Daha önce ifade edildiği üzere bu dönemde cemiyet denetimindeki okullarda görev yapan öğretmenler öğrencilerin okula devam etmemesinden oldukça şikayetçiydi. Alt kıtada eğitim konusunda gözlemlerini paylaşan Avrupalıların büyük bir bölümü öğrencilerin okula devam etmediklerini ve ailelerine yardım ettiklerini ifade etmektedirler. Bu bağlamda öğrencilerin sayısını tespit etmek oldukça zor bir işti. Broach tahsildarı bu konudan şikayetçi olan isimlerden biriydi ve hükümete gönderdiği raporunda öğrencilerin sayısını “tespit etmenin mümkün olmadığını” ifade etmiştir.⁴¹³

Kısaca Vali Elphinstone önerisiyle ile başlayan Bombay Eğitim Tahkikatı bölgede yerlilere ait eğitim sistemini tespit etmekten ziyade bir siyasi hamle olarak değerlendirilmelidir.⁴¹⁴ Şirket yönetim kurulu üyelerinin Pune Koleji'ni tenkit ederek hükümetin eğitim faaliyetlerine karşı çıkması hasebiyle Elphinstone ve destekçilerinin bu tahkikatla ellerini güçlendirmek istemiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu manada

⁴¹² “Minute by Guy Lenox Prendergast, 1821”, Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, s. XXI.

⁴¹³ “Letter from the Collector and Magistrate at Broach to James Farish Esquire, Secretary to Government, Bombay, 17 July 1824”, Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, XX; 70-74.

⁴¹⁴ Mahmut Cihat İzgi, “Bir Siyasi Hamle Olarak Bombay Eğitim Tahkikatı”, *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/7 (2021), 32-54.

Elphinstone'un hükümet memurlarından sadece bir "tahminde" bulunmalarını istemesi de bu ihtimali güçlendirmektedir.

Öte yandan 18 yüzyılda alt kıtada faaliyetlerine devam eden yerel okullar, şirket memurları ve misyonerler tarafından yeterli görülmemiş ve bu okulların ıslahı için bir reform programı hazırlanmıştı. Bu program kapsamında okulların belli standartlara sahip olması gerektiği ifade eden mezkûr gruplar yerliler tarafından kurulan okulları sistem dışına itmişlerdi. Son olarak Bombay Hükümeti ilerleyen yıllarda da bir kez daha bölgede benzer bir tahkikat yapmak için tekrar harekete geçecekti.⁴¹⁵ Tahkikatın yapılmasından sonra en önemli iş bu konuda yönetim kurulunun bilgilendirilmesiydi ve kısa bir süre içinde Bombay Hükümeti gerekli adımları atmak için harekete geçti.

3.5. Bombay Hükümeti'nin Yönetim Kuruluna Cevabı

1823 yılının son aylarında kapsamlı ve detaylı bir eğitim raporu alan Bombay Valisi M. Elphinstone'un fikirleri vali konseyinde tartışmalara neden olmuş ve ardından bir eğitim tahkikatı yapılmasına karar verilmişti. Bombay Eyaleti'nin farklı bölgelerden raporlar hükümete gönderildiğinde sırada Bombay vali konseyi yönetim kurulunun Haziran 1823'te gönderdiği mektuba cevap vermekle meşguldü. Ağustos 1824'te Londra'daki şirket yönetim kuruluna gönderilen bu mektup Elphinstone'un eğitim sahasında attığı adımları savunan bir metin olması kadar yönetim kuruluna karşı da açık bir meydan okumaydı.⁴¹⁶

Pune Hindu Koleji'nin kuruluş amaçlarından biri hiç şüphesiz bölgenin yerli sakinlerini, bilhassa Brahman âlimleri memnun etmektir. Haziran 1823'te Bombay'a gönderdikleri mektupta yönetim kurulu üyeleri kolejin kurulmasıyla beraber böyle bir etkinin ortaya çıkmadığını ifade ederek Pune'de kurulan kolejin daha önce Kalküta ve Benares'te kurulan eğitim kurumlarıyla benzer bir akıbete uğrayacağını iddia etmişti. İlk olarak bu hususa itiraz eden Bombay Hükümeti her kurumun benzer bir kadere sahip olmak zorunda olmadığını savunarak Pune'deki kolejin sadece Brahmanlar için kurulduğunu belirterek diğerlerinden farklı ve özel bir misyonu olduğunu vurguladı. Bölgede şirket hâkimiyetinin tesis edilmesiyle birlikte Brahman âlimlerin maddi zorlukları yaşadığına

⁴¹⁵ Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, 182-195.

⁴¹⁶ "Letter from the Governor-in Council, Bombay to the Hon'ble Court of Directors, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 106-110.

ve hayatlarını kazanmak için farklı işlerde uğraştığına Bombay vali konseyi üyeleri bahsi geçen insanların “sayısı ve nüfuzu” hesaba katıldığında “kamuoyunu etkilemek için belli bir meblağın onlara ayrılmasının” uygun olacağını savundu. Konseye göre şirketin varlığına düşman olan odaklar, hükümetin “Hinduların dinlerini ve adetlerini” değiştireceğini telkin ettiği için bu insanların teşvik edilmesi makul bir adımdı.

Kolejin kurulmasına karşı çıkan sadece yönetim kurulu değildi. İfade edildiği üzere vali konseyi içinde de bazı isimler hükümetin bu kuruma kaynak ayırmak zorunda olmasını göz önünde bulundurarak gereksiz bir hamle olarak değerlendirmişlerdi. Bu üyelerden biri de Prendergast idi ve yönetim kurulu üyelerin onun itirazlarını kabul etmişti. Bu noktada kolejin hükümete hiçbir yükü olmadığını ifade eden konsey üyeleri, kolejin Dakşinâ tahsisatı ile kurulduğunu ve hükümetin cebin bir kuruş fazla para çıkmadığını iddia etti.⁴¹⁷

Londra’ya gönderdikleri mektupta yönetim kuruluna karşı koleji savunmaya devam eden üyeler bu defa Elphinstone’un kaleme aldığı eğitim raporuna sarıldılar. Mektubun devamında büyük ölçüde onun raporundaki görüşlerini alıntılararak kolejin kuruluş gerekçelerini haklı çıkarmaya çalıştılar. Yukarıda ifade edildiği üzere Bombay Valisi Elphinstone’un amacı hem Pune hem de Bombay’da bir kolej kurarak hukuk ve matematik alanlarının yanı sıra Hindu inancı ve mitolojisi konularında belli sayıda profesör istihdam etmek ve ders kitaplarını temin etmektir. Kolejlerin Hindu inancıyla ilgili bölümünün “kârsız bir yatırım” ve Dekken Hükümet Temsilcisi Chaplin’in ifade ettiği gibi “faydasız” olduğunu kabul eden vali-konseyi üyeleri, Elphinstone’un raporuna atıf yaparak Londra’daki idarecileri önemli bir konuyu hatırlattılar: bahsi geçen ilmî alanlarda faaliyet gösterenler “en bağınaz” din adamlarıydı. “Bu gibi durumlarda” hükümetin amacı “Hindu inancına bir düşmanlık göstermeden” insanları “ön yargılarını ortadan kaldırmak ve onları rahatsız etmemektir.

Bu noktaya kadar koleji “uzlaşma” siyaseti bağlamında kolejin kuruluşunu ele alan vali konseyi üyeleri başka önemli bir konuya değindiler ve bölgede eğitim faaliyetlerinin desteklenmesinin gerekli olup olmadığını değerlendirdiler. Londra’ya gönderilen mektubun bu kısmı yönetim kuruluna karşı tam bir meydan okumaydı ve Elphinstone’un

⁴¹⁷ “Letter from the Governor-in Council, Bombay to the Hon’ble Court of Directors, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 107-108.

vurgusu çok barizdi. “Açıkça anlaşılmalıdır ki mesele bizim Brahman eğitimini veya Avrupa eğitimini destekleyip desteklemeyeceğimiz değildir. Mesele Brahman eğitimini teşvik edeceğimiz veya hiçbir şey yapmayacağımız” diyerek net bir şekilde Bombay Hükümeti’nin amacını ortaya koydu. Ardından bu iddialı girişin altını doldurmaya çalışan üyeleri, daha önce kaleme alınan eğitim raporlarında da ifade edildiği gibi “Avrupa bilimlerinin temel esaslarını yerel dillerde öğretme şansına sahip olmadıklarını” belirttiler. Modern bilimlerin yerlilere öğretilmesi için yerel dillerin yetersiz olduğuna vurgu yapan bu cümlelerin ardından hükümetin bahsi geçen dersleri kolej müfredatına eklememesinin ikinci önemli gerekçesi yerel halk nezdinden böyle bir talebin olmamasıydı. Bu bağlamda hükümet yetkililerine göre tartışılması gereken tek nokta mevcut ilmî birikimin yok olup olmayacağıyla ilgiliydi. Şirket hâkimiyetinin tesisinden önce Hinduların ilmî faaliyetlerini hiçbir destek almadan devam ettiğini düşünmenin “hata” olacağını aktaran metin Dakşinâ bursunun amaçla dağıtıldığını vurgulamaktadır. Marata beyleri döneminde Brahman alimlere verilen ödüller ve bağışlar konusunda kısaca Londra’daki idarecileri bilgilendirmeye çalışan Bombay’daki idareciler Brahman alimlerin devlet kademelerinde istihdam edildiklerini vurguladı. Bir grup insanın, çalışmaları “anlaşılmaz veya yozlaşmış” olsa da ilmî faaliyetlerine devam ettiğine dikkat çeken üyeler, bunun zaman içinde geliştirilebileceğini belirtti. Avrupa’da da bazı önemli bilimsel gelişmelerin ilk tohumların din adamları arasında yeşerdiğine örnek gösteren konsey üyeleri, benzer bir gelişmenin Bombay Eyaleti’nde de yaşanabileceğini hatırlattılar.⁴¹⁸

Yönetim Kurulu tarafından Pune Hindu Koleji ile ilgili öne sürülen iddialardan biri de kolejin hiç değişmeden faaliyetlerine devam edeceğiyle ilgiliydi. Chaplin’in kolej taslağında açık bir şekilde ifade ettiği üzere, kolej Brahman alimler için güvenli bir liman haline geldiğinde “eğitim sistemine kademeli şekilde iyileştirmek” ve “böylece kurumu, medeniyetin yayılması için güçlü bir araç haline getirmek” kolay olacaktı. Avrupa medeniyetinin üstünlüğüne vurgu yapan bu satılar kolejin eğitimden ziyade siyasi sâiklerle kurulduğunu ve tedrici bir şekilde modern bilimlerin kolej müfredatına açık bir şekilde aşılacağını kanıtlamaktadır. Zaman içerisinde yapılacak değişikliklerle ilgili Vali Elphinstone’un 1823 tarihli eğitim raporunda çeşitli önerilerin yapıldığına dikkat çeken

⁴¹⁸ Letter from the Governor-in Council, Bombay to the Hon’ble Court of Directors, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 108-109.

üyeler gün geçtikte başka tekliflerin de gündeme geleceğini ifade ettiler. Bu nedenle üyeler, kolejin Hindu ilahiyatıyla ilgili bölümünün kesinlikle kapatılamayacağını ve böyle bir adım atılmasının ciddi sıkıntılar doğacağını ifade ettiler.

Haziran 1823'te Bombay Hükümeti'ne gönderilen mektupta öne sürülen fikirlerle tek tek hesaplaşan bu metnin bir diğer gündem maddesi “şair yetiştirmek için kolej kurulmasına gerek olmadığı” düşüncesi idi. Eğitim sahasında atılan adımları küçümseyen bu ifade hem Bombay hem Bengal'de kurulan ve geleneksel eğitim veren kolejlerin gereksiz olduğunu vurgulamak için kullanılmış bir ifadeydi vali konseyi buna cevap verme lüzumu hissetti. “Muhterem Yönetim Kurulu” üyelerinin “Hindu edebiyatının ne kadar büyük bir bölümünün Sanskrit şiirinden oluştuğunun farkında” olduğunu varsayan hükümet üyeleri Sanskrit şiir bölgedeki şirket memurlarının ilgisini çektiğini ifade etmektedir. Her ulusun sahip olduğu ilmî geleneklerin zaman içerisinde geliştiği ve ilk çalışmaların zamanla unutulduğu ifade eden üyeler bunun Sanskrit şiiri için geçerliği olmadığını belirttiler. Eserlerin her çağda itibarını koruduğuna dikkat çeken üyeler bunun gelecek nesillere de ilham kaynağı olduğunun altını çizdiler.⁴¹⁹

Mektubun son paragrafında son bir hamle ile kolejin savunmaya devam eden konsey üyeleri Kalküta ve Benares'te kurulan kolejlerde yaşanan kötü tecrübenin Pune'de yaşanmak zorunda olmadığını ve her kurumun farklı bir karaktere sahip olduğunu ifade ettiler. Bu kurumların hükümet desteğine muhtaç olduğunu ve yönetim kurulunun cömertliği sayesinde gelişme kaydedebileceklerini belirterek son olarak Londra'nın yardımlarını beklediklerinin altını çizdiler.

1824 yılının Ağustos ayında Bombay Hükümeti tarafından Londra'daki şirket yönetim kurulu üyelerine gönderilen ve Pune Hindu Koleji başta olmak üzere eğitim sahasında atılan adımları savunan bu metin bir meydan okumadır. Elphinstone'un öncülüğünde taslağı çizilen ve adım adım hayata geçirilen eğitim politikaları konusunda hükümet yönetim kuruluna karşı net bir tavır ortaya koyarak Brahmanların ilmî çalışmalarını desteklemekten başka yapacak bir şey olmadığını dikkat çekti. Modern bilimlerin müfredata eklenmesi için henüz erken olduğunu ayrıca yerel dillerin bu konuda yetersiz ve yerli halkın böyle bir talebinin olmadığını vurgulayan üyeler, kolejin zaman içinde

⁴¹⁹ Letter from the Governor-in Council, Bombay to the Hon'ble Court of Directors, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 109-110.

geliştirileceğinin sözünü verdiler. Öte yandan konsey üyeleri büyük bir bölümünün – Prendergast ve Warden muhalefet etmiş olması kuvvetle muhtemel – onayıyla alan ve büyük ölçüde Elphinstone’un 1823 tarihli eğitim raporuna atıf yapan bu mektup vali ve destekçilerinin sanıldığıının aksine modern bilimlere karşı olmadığını siyasî bir hamle olarak Brahman alimlerin ilmî çalışmalarını desteklediklerini net bir şekilde ortaya koymaktadır.⁴²⁰ Son olarak Pune Hindu Koleji Elphinstone ve Malcolm dönemde faaliyetlerine devam etmesine rağmen Vali Elphinstone sonrası dönemde varlığı tekrar tartışmaya açılacak ve kaldırılması gündeme gelecekti.

Vali Elphinstone’un eğitim raporu ile başlayan süreç, Bombay Eğitim Tahkikatı ve Londra’ya gönderilen mektupla ederek hükümet bir yandan valinin raporunda taslağını çizdiği planları hayata geçirmekle meşguldü. Bu adımlardan hiç şüphesiz en önemlisi Bombay Hükümeti’nin gayri resmî eğitim birimi olarak çalışan Yerel Eğitim Cemiyeti ile ilişkilerin geliştirilmesiydi ve yapılan görüşler neticesinde hükümet ve cemiyet eğitim faaliyetlerini beraber üstlenmeye devam ettiklerini resmî kanallardan da ortaya koydular.

3.6. Bombay Hükümeti ve Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti Arasındaki Görüşmeler

Bombay Hükümeti, Vali Elphinstone’un gayretleriyle eğitim faaliyetlerini yürütürken Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti ile olan ilişkilerini de kuvvetlendirmeye başlamıştı.⁴²¹ Yukarıda ifade edildiği üzere Yerel Eğitim Cemiyeti içinde özel bir komite kurularak komite üyelerinden yerel eğitim sistemi hakkında bir rapor hazırlamaları talep edilmişti. Bombay’daki eğitime dair sorunları tespit eden ve bununla ilgili görüşlerini izah eden komite üyeleri, hükümet sekreterine gönderdikleri mektupta maddi destek için hükümete başvurmuşlardı. Bombay Hükümeti, bu başvuru ile ilgili kararını Mart 1824 tarihinde cemiyete gönderdiği mektup ile açıkladı. Yerel Eğitim Cemiyeti’nin eyalet sınırları içinde İngilizce eğitim veren bir okul kurulması önerisini memnuniyetle karşılayan hükümet, bu okulda tarih, coğrafya ve bilim derslerinin İngilizce verilmesi hususunda görüşlerini bildirdi. Komite üyeleri Bombay’da kurulması planlanan kolejde İngilizce eğitim verilmesiyle ilgili olarak öğrencilerin önce yerel dillerde eğitim veren okullara gitmesini daha sonra İngilizce eğitim veren okula kabul edilmelerini önermişti. Hükümet bu öneriye

⁴²⁰ Rao, Beyond Macaulay, beşinci bölüm.

⁴²¹ “Letter from Secretary to Government to the Committee of Bombay Native School and School Book Society, 10 March 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 58-62.

ek olarak okula kabul edilecek öğrencilerin seçiminde varlıklı ailelerin çocuklarının ve özel yeteneklere sahip çocukların tercih edilmesinin uygun olacağını ifade etti. Ayrıca okula seçkin ailelerin çocuklarının kabul edilmesi durumunda sınıfların karıştırılmaması da önemli bir meseleydi. Öte yandan hükümet, cemiyetin bazı dönemlerde öğretmenlerin kaydettikleri ilerleme ve kurumun faaliyetleri hakkında rapor göndermesinden memnuniyet duyacağını ifade etti. Metnin son maddesi ise yerli halkın hassasiyetlerinin önemsenmesiyle ilgiliydi. Bombay Hükümeti, dinî meselelerin ders kitaplarında yer almaması gerektiğini bir kez daha hatırlatarak komite üyelerinin yerel dillerde ders kitaplarının hazırlanması, yerel dillerde taş baskı aletlerinin tedarik edilmesi, cemiyetin yayınları için bir depo bulunması, Bombay, Salsette, Dekken bölgelerine yerel denetçilerin atanması taleplerine olumlu cevap verdi.

Komitenin taleplerine ilaveten hükümetin de bazı istekleri vardı. Bunlardan en önemlisi okulların idaresiyle ilgili yerel dillerde hazırlanmış kılavuzlardı. Cemiyet tarafından hazırlanacak ve öğretmenlere dağıtılacak olan bu masrafları hükümet tarafından karşılanacaktı. Cemiyet bu tür kitapçıkları hazırlaması durumunda yerel dillerde yazılacak veya yerel dillere tercüme edilecek eserler için vaat edilen ödüller hakkında bilgiler de burada yer alabilirdi.⁴²²

Hükümet ve cemiyet arasındaki yazışmalar incelendiğinde işlerin Vali Elphinstone'un istediği istikamette gittiğini söylemek elbette mümkündür. Bombay Valisi ve Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti Başkanı M. Elphinstone'un çabalarıyla eyalet sınırları içinde tesis edilmesi planlanan eğitim sistemi konusunda ciddi adımlar atılmaktaydı. Ancak yürütülen faaliyetlere ve gösterilen gayretlere rağmen hükümet yetkililerinin yerli halkın hassasiyetleri konusunda cemiyet mensuplarını uyarması hem Bombay Eyaleti'nde hem de diğer bölgelerde yerli halkın hükümet tarafından başlatılan girişimlere bakışını göstermesi bakımından önemlidir. Kısa bir süre önce kurulan cemiyetin imajının zedelenmemesi ve misyonerlik faaliyetleriyle anılmaması, eğitim politikalarının geleceği için kritik bir husustu.

⁴²² "Letter from Secretary to Government to the Committee of Bombay Native School and School Book Society, 10 March 1824", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 58-61.

Bombay Hükümeti'nin eğitim cemiyetinin taleplerine cevaben gönderdiği mektuptan takriben bir ay sonra cemiyet sekreteri uzun bir mektupta hükümete cevap verdi.⁴²³ Cemiyet sekreteri George Jervis'in imzasını taşıyan Mayıs 1824 tarihli bu mektup cemiyet mensuplarının Bombay Hükümeti'ne verdikleri destek için minnettar olduğunu ifade ederken devam eden faaliyetler hakkında da bilgiler vermektedir. Cemiyetin idari komitesine göre hükümetin maddi desteği oldukça sıkıntılı bir süreçte çalışmalarına devam etmeye gayret eden cemiyet için son derece değerli ve önemliydi. Bu nedenle Cemiyet Sekreteri Jervis, vakit kaybetmeksizin Bombay ve Salsetta adalarında gerekli adımların atılacağına ve zaman içerisinde aşama aşama diğer bölgelerde de hükümetin taleplerinin yerine getirileceğine dair söz verdi.

Cemiyet idarecilerine göre okullarda uygulanan Lancaster Eğitim Sistemi için tablolar ve özel komite raporunda belirtilen “temel eserler” hazırlanma sürecindeydi. Bombay ve Salsette adalarında kurulan ve Maratî dilinde eğitim veren okullar için saygın ve bilgili bir Brahman âlim denetçi olarak göreve başlamıştı. Bu görevine ilaveten yeni denetçi okulların idaresi ile ilgili kılavuzların ve öğrenciler için bazı faydalı eserlerin yerel dillere tercüme edilmesi noktasında yardım etmişti.⁴²⁴ Bahsi geçen Brahman âlime, cemiyet başlangıçta 60 rupi maaş vermeyi uygun görmüştü. Ancak cemiyet yetkilileri ilerleyen dönemde hem Maratî hem de Gucerâtî dillerinde eğitim veren bu okulların tek bir kişinin denetimi altında faaliyetlerine devam etmesinin mümkün olmadığına karar vermişlerdi. Komite ayrıca denetçilerin himayesinde yetiştirilmek üzere on iki gencin istihdam edilmesine izin vermişti. Bunların altısı Maratî, diğerleri ise Gucerâtî dillerini konuşan öğrencilerdi ve yetkin hale geldiklerinde okullarda görevlendirilmeleri uygun olacaktı.⁴²⁵

Yürütülecek faaliyetler konusunda cemiyet ve hükümet büyük ölçüde mutabıklardı ve rabıtalı bir şekilde faaliyetlere devam edileceği ifade edilmekteydi. Elbette cemiyetin en önemli taleplerinden biri maddi destektir ve bu konuda hükümete başvurmuşlardı. Öte yandan cemiyetin çalışmaları konusunda destek alabileceği başka kurumlar da vardı. Mektupta ifade edildiği üzere Kalküta Okul Kitabı Cemiyeti'nin beşinci yıllık raporuna

⁴²³ “Letter from Secretary to the Society to the Secretary to Government, 29 May 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 62-65.

⁴²⁴ J. Molesworth, *Shallapundhuttee or a Treatise of the Management of Schools According to the Lancasterian System of Education [in Marathi]* (Bombay: Bombay Native Education Society, 1825-26).

⁴²⁵ “Letter from Secretary to the Society to the Secretary to Government, 29 May 1824”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 62-63.

göre cemiyet idarecileri Londra'daki bir eğitim cemiyeti ile irtibata geçmiş ve buradan maddi yardım almıştı. Bu manada idari komite benzer bir yardım başvurusu için kendilerinin de teşebbüste bulunacağını ve Londra'daki İngiliz Hint Cemiyeti'nin kapısını çalacaklarını ifade etmekteydi. Son olarak cemiyet idarecileri, hükümetin yerli halkın dinî hassasiyetleriyle ilgili uyarılarını dikkate alacağına söz vererek Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin merkez dışında da çalışmalarına devam etmesi konusunda hükümetin iznini talep etti.

3.7. Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin Eğitim Faaliyetleri

Şirket yönetim kurulunun Bombay Hükümeti'ne gönderdiği mektubun akabinde Bombay Valisi Elphinstone, hükümet kanalıyla eğitim faaliyetlerine yaygınlaştırılması hususunda ciddi bir çabanın içindeydi. Öte yandan Hükümetin destekleriyle çalışmalarına devam eden Yerel Eğitim Cemiyeti'nin abonelerine ve destekçilerine gönderdiği yıllık raporları ışığında bu sürece bakmak yaşanan tartışmaları ve gelişmeleri görmek bakımından ziyadesiyle önemlidir. Yerel Eğitim Cemiyeti'nin 1825 yılında yayımlanan ikinci yıllık raporda en önemli gündem maddesi hiç şüphesiz Bombay Eğitim Tahkikatı ile ilgiliydi. Raporun aktardığına göre Bombay Hükümeti 22 Ocak 1825'te cemiyete bir mektup göndererek eğitim konusunda hükümet memurlarının raporları toplanırken cemiyet üyeleri de eğitim meselesiyle ilgili bazı kararlar almışlardı. Bu kararlardan ilki uzun süredir eksikliği hissedilen vasıflı öğretmen ihtiyacının karşılanması amacıyla atılan adımlardır. Hükümet destekleriyle Yerel Eğitim Cemiyeti öğretmenlerin ve okul idarecilerinin yetiştirilmesi hususunda yetkilendirilmişti ve öğretmen adayları cemiyetin denetiminde bir eğitim programına başlayacaklardı. Cemiyetin bu süreçte üstlendiği bir diğer önemli sorumluluk ders kitapları konusunda sorumluluk üstlenmesiydi. Bombay Hükümeti'nin aldığı karar doğrultusunda Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti beş bin rupiyi geçmeyecek şekilde ders kitaplarının basım işlerini uhdesine alacak ve basılan eserlerle ilgili olarak hükümet bilgilendirilecekti. Yine ders kitaplarının basım işlerine dair cemiyet, İngilizceden yerel dillere tercüme edilecek veya yerel dillerde yazılacak eserlerin belirlenmesi hususunda sorumlu organ haline gelmişti. Bombay Eyaleti'nin yerli sakinleri tarafından yapılacak tercümeler ve yazılacak ders kitapları için belirlenecek

ödülleri ve bu ödüllerin dağıtılması da cemiyetin denetiminde olacaktı. Masraflar beş bin rupiyi geçmeyecekti.⁴²⁶

İkinci yıllık rapora göre Bombay Hükümeti'nin yıl başında verdiği izin sonrasında cemiyet yetkilileri basılacak kitaplar için hemen bir program hazırlığına giriştiler. Elbette cemiyetin bu konuda önünde bazı zorluklar vardı. Bu zorluklardan biri İngilizceden tercüme edilecek eserlerdi ve bunun için cemiyet idarecileri Londra'daki İngiliz Hint Cemiyeti'ne yüz sterlin gönderilmesine ve gerekli kitapların tedarik edilmesine karar verdi. Rapora göre mezkûr cemiyete başvurulmasının en önemli sebebi Londra'daki cemiyetin Bombay'daki eğitim faaliyetlerinin desteklenmesi hususunda gerekli yardımları ve katkıları yapmaya hazır olmasıydı.⁴²⁷ Cemiyet yetkililerine göre Avrupa dillerinden yerel dillere aktarılabilecek eserler konusunda yaşanan bir diğer önemli zorluk bahsi geçen dillerin “yetersizliği”di. Bu konuda Yerel Eğitim Cemiyet, Sekreteri George Jervis'in çevirilerine atıf yapan ikinci yıllık rapor yerel dillere tercüme edilen eserler hususunda önemli bir başarı sağladığının altını çizmektedir.

Ancak cemiyet yetkililerin ders kitaplarıyla ilgili olarak yaşadıkları sıkıntılar bunlarla sınırlı değildi. Yaşanan zorluklar sebebiyle “Hindistan'da zihinsel ve ahlâkî gelişmenin” arzu edilen seviyeye ulaşamamasından dert yanan cemiyet mensupları, İngiltere'den ders kitabı getirmenin zorluğundan bahsederek daha önemli bir konuya dikkat çektiler. Onlara göre yerli halkın dinî hassasiyetlerine dokunmayacak “dinle ilgisi olmayan ahlâk üzerine herhangi bir eser” temin etmekte. Bu zorlukları aşmanın yolu ise rapora göre “yerlilerin adetlerini ve düşünme şekillerini bilen beyefendilerin” Avrupa edebiyatı, bilimi ve ahlâkı konusunda eserler hazırlama meşakkatini göğüslemeleriydi.

Yerel dillerde ders kitaplarının hazırlanması amacıyla kurulan cemiyetin karşılaştığı bir diğer zorluk matbaa işleriyle alakalıydı ve cemiyet tek bir makinaya sahip olduğu için 1824 yılında yayına hazırlanan tüm eserler basılamamıştı. Bu konuya hükümetin müdahale ettiğini aktaran ikinci yıllık rapor, hükümetin cemiyete sağladığı desteklerle bu

⁴²⁶ “Letter from the Government of Bombay to the Secretary to the Bombay Native School Book and School Society, 22 January 1825”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 71-72.

⁴²⁷ “Extract from the Second Report (1824-25) of the Bombay Native School Book and School Society”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 73.

sorunun çözüldüğünü bildirmektedir. Hükümet, cemiyete bağışladığı dört taş baskıya ilaveten Bengal ve Londra'dan baskı çeşitleri ve tipleri sipariş etmişti.⁴²⁸

1824-25 yılı içinde basılan eserlere incelendiğinde cemiyetin denetimi altında Maratî dilinde Lancaster Eğitim Sistemine göre dört yüz adet okuma tablosu basılmıştı. Basım işlerine devam eden cemiyetin programında basım aşamasında olan eserler ise şunlardı: Gucerâtî dilinde Lancaster tabloları; Maratî dilinde çocuklar için hikâyeler; Albay Pasley'in Maratî ve Gucerâtî dillerine tercüme ettiği Geometri eseri; yine aynı dillerde Hutton'un Düzlemlerin ve Katıların Ölçülmesi eseri; Maratî dilinde Trigonometri eseri, Maratî dilinde masal ve Hindustânî dilinden hikaye tercümeleri. Öte yandan basım için hazırlanan eserler de vardı. Cemiyete raporuna göre bu eserler şunlardı: Maratî ve Gucerâtî dillerinde hazırlamış Gunnit eserinin ikinci bölümü; cemiyet denetimindeki okullarda eğitimine devam eden öğrenciler için hazırlanmış Maratî grameri ve sözlüğü; Gucerâtî-İngilizce, İngilizce-Gucarati Sözlüğü; Maratî diline tercüme edilecek Kısa İngiliz Tarihi.⁴²⁹

Son olarak ikinci yıllık raporun aktardığına göre Bombay adasında cemiyetin idaresi altında beş okul eğitim faaliyetlerine devam etmekteydi.⁴³⁰ Bunlar; Temmuz 1824'te kurulan ve bir İngiliz tarafından idare edilen Bombay Koleji; Maratî ve Gucerâtî dillerinde eğitim veren iki okul; Mahim ve Parel kasabalarında Maratî okullarıydı. Bombay adasının dışında Güney Konkan bölgesinde eğitim vermeye devam eden bir Maratî okulu daha vardı. Bu okulların daha sağlıklı bir şekilde faaliyetlerine devam etmesi için cemiyet yetkilileri merkez okulların bir çatı altında toplanmasına ve yerli öğrenciler için yeni bir bina inşa etmeye karar vermişlerdi. Bu bina 1825 yılı içinde Bombay Kalesi'nin bulunduğu yol üzerinde 20.000 rupi maliyetle inşa edildi.⁴³¹

⁴²⁸ "Extract from the Second Report (1824-25) of the Bombay Native School Book and School Society", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 73-74.

⁴²⁹ "Extract from the Second Report (1824-25) of the Bombay Native School Book and School Society", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 74-75.

⁴³⁰ "Extract from the Second Report (1824-25) of the Bombay Native School Book and School Society", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 79-80; XVIII.

⁴³¹ "Extract from the Second Report (1824-25) of the Bombay Native School Book and School Society", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 77; XVIII. Batı Hindistan'da eğitim amacıyla inşa edilen ilk bina olma özelliğine sahip bu yapı modern eğitim tarihinde müşahhas bir yere sahip oldu. 1922'ye kadar Elphinstone Orta Okulu olarak eğitim hayatına devam eden okul günümüzde Polis Merkezi olarak kullanılmaktadır.

1825-26 yıllarını kapsayan cemiyetin üçüncü yıllık raporu incelendiğinde hükümetin eğitim cemiyetine verdiği destekler nedeniyle yerel dillerde ders kitaplarının hazırlanması hususunda çalışmaların hızlandığı görülmektedir. Cemiyet idarecileri üçüncü yıllık raporda da basılmış olan, matbaa aşamasında olan, basılması planlanan ve hazırlık aşamasında olan kitapların listelerini abonelerinin ve bağışçıların dikkatlerine sunmuştur.⁴³²

Raporda dikkat çeken bir diğer husus, Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin vasıflı öğretmen yetiştirilmesi hususunda gösterdiği gayrettir. 22 Ocak 1825 tarihinde Bombay Hükümeti'nin talebi doğrultusunda cemiyet ilk olarak 14 Maratalı ve 10 Gucerâtlı öğretmeni eğitmiş ve 1826 yılında bu öğretmenleri çeşitli okullarda görevlendirmişti.⁴³³ Öğretmenlere aylık yirmi rupi ücret ödenmesi ve okulların masa, ders kitabı vb. ihtiyaçlarının cemiyet tarafından temin edilmesi kararlaştırılmıştı. Öte yandan üçüncü yıllık rapora göre hükümetin destekleriyle eyalet merkezinin dışında hükümet tahsildarlarının çabaları ile yeni okullar kurulmuştu.⁴³⁴ Bu çerçevede okulların sayısının artmasıyla cemiyet idarecileri, mevcut okulların denetimlerini kolaylaştırmak amacıyla okullar arasında bir sınıflandırmaya yaptılar. Üçüncü ve en alt tabakada yerli halkın geneli için temel eğitim veren köy okulları yer alırken, ikinci basamakta eğitime tabi tutulan yeni öğretmenlerin gönderildiği okullar, en üst kademedeki ise yüksek öğretim kurumları yer aldı.

Cemiyet raporları incelendiğinde Bombay Hükümeti'nin destekleriyle bölgede eğitim faaliyetlerinin hızla devam ettiği görülecektir. Bombay Valisi Elphinstone'un eğitim raporunda taslağını çizdiği sistemin hükümet ve cemiyet çabalarıyla hayata geçtiği bu dönemde Yerel Eğitim Cemiyeti vasıflı öğretmenlerin yetiştirilmesi, yerel dillerde ders kitaplarının hazırlanması ve basılması, merkezin dışında yeni okullar kurulması gibi önemli vazifeleri yerine getirmekteydi. Bombay Hükümeti'ne yaptığı başvuru neticesinde elde ettiği finansal kaynaklar sayesinde faaliyet gösterdiği alanlarda önemli başarılar elde eden Yerel Eğitim Cemiyeti, Bombay Valisi Elphinstone'un gayri resmi

⁴³² "Report from the Secretary to the Society to the Secretary to Government, Bombay, 6 June 1826", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 81-83.

⁴³³ "Report from the Secretary to the Society to the Secretary to Government, Bombay, 6 June 1826", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 86-87.

⁴³⁴ "Report from the Secretary to the Society to the Secretary to Government, Bombay, 6 June 1826", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 88.

eğitim birimi olarak ciddi roller üstlendi. Ancak hem hükümet hem de cemiyet kanalıyla mezkûr gelişmeler devam ederken eğitim dili tartışmaları alevlenmeye ve bilhassa valinin emekliliği sonrasında hükümet ve cemiyet yetkililerinin gündemini ziyadesiyle meşgul etmeye başladı.

3.8. Bombay Eyaleti’nde İngilizce Eğitim Tartışmaları

Vali Elphinstone’un eğitim raporunda açılmasını tavsiye ettiği Bombay Koleji’nin Bombay Vali Konseyi ve şirket yönetim kurulu Üyelerinin onayı ve desteğiyle faaliyetlerine başlamasından sonra gündeme gelen önemli mesele kolejin İngilizce eğitim konusunda kaydettiği ilerleme hakkındaydı. Bombay’daki seçkin ailelerin çocuklarına eğitim vermek amacıyla kurulan bu kolej hem Bombay Hükümeti hem Londra’daki şirket idarecileri için oldukça değerliydi. Ancak Cemiyet denetiminde faaliyetlerine devam eden okullarda verilen İngilizce eğitimle alakalı hükümetin ve Londra’daki yönetim kurulunun bazı endişeleri vardı. Hükümet bu konuda endişelerini gidermek ve yönetim kurulu üyelerini bilgilendirmek için Mayıs 1826’da cemiyet sekreterine bir mektup göndererek okulun kaydettiği ilerleme, öğrenci sayısı ve okulun geliştirilmesi hususunda yapılması gerekenlerle ilgili bir rapor talep etti.⁴³⁵

Bombay Hükümeti’nin bu talebinden takriben bir ay sonra cemiyet idarecileri hükümeti bu konuda bilgilendirdi. Cemiyet tarafından hazırlanan rapora göre Temmuz 1824 tarihinde faaliyetlerine başlayan kolejde iki sınıf vardı. Bu sınıflardan ilk Maratî dilini bilen öğrencilerden oluşmakta ve dört alt sınıfta toplam öğrenci eğitimlerine devam etmekteydi. Öğrenciler seviyelerine göre İngilizce metinler okuyordu ve bu metinleri kendi dillerine tercüme ediyorlardı. Gucerâtî sınıfında ise öğrenci sayısı altı idi ve öğrenciler İngilizce alfabeyi öğrenmekle meşgullerdi.

Raporu kaleme alan Cemiyet Sekreteri George Jervis’e göre bahsi geçen okulda ciddi bir ilerleme kaydedilememişti. Ona göre öğrenciler çift tercüme sistemiyle eğitimlerine devam ettikleri için kısa süre içinde fayda sağlamaları mümkün değildi. Okulun başarısını arttırmak için Jervis’e göre “nitelikli öğretmelerin sayısının arttırılması; nitelikli ders kitaplarının temin edilmesi ve ders kitaplarının zaman içinde geliştirilmesi” gerekiyordu. Ayrıca Avrupa edebiyatı ve biliminde ilerleme kaydetmiş gençlerin okuldan mezun

⁴³⁵ “Letter from the Secretary to Government, Bombay, to the Secretary to the Native School Book and School Society, 6 May 1826”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay)*, 90.

olabilmesi için okullardaki imkanların artırılması ve “kütüphane, harita ve felsefi araçlarla” okulun donatılması gerekiyordu.

Cemiyet raporunda vurgulandığı üzere “yerlilerin ahlâkî ve entelektüel” gelişimi için eğitimin yerel dillerde verilmesi şarttı. Zira öğrenciler İngilizce konusunda henüz yeterli birikime sahip değillerdi. Öğrencilerin İngiliz dilinde düşünebilmeleri için dört veya beş yıl gerekliydi ve bu süreçte kendi dillerini ihmal etmemeliydiler. Rapora göre öğrenciler okula kabul edilmeden önce kendi dillerinde yeterli bilgiye sahip olduklarını ispat etmek zorundaydılar.⁴³⁶ Netice itibarıyla raporda da ifade edildiği üzere yerlilerin eğitiminde İngilizce “ikincil öneme” sahipti. Mezkûr okulda eğitim gören öğrenciler “aşına olmadıkları” fikirleri okudukları için bu eserlerin yerel dillere tercüme edilmesi oldukça önemli bir kolaylık sağlayacaktı.

Cemiyetin Mayıs ayında kaleme aldığı rapordan takriben bir ay sonra Bombay Valisi Elphinstone bir rapor kaleme alarak bu konuda görüşlerini beyan etti. Bombay Valisi, okulun kaydettiği ilerleme konusunda raporda dile getirilen görüşleri kabul ederek gerekli önlemlerin alınması gerektiğini ifade etti. Ona göre yönetim kurulu bu konuda oldukça hassastı ve gerekli adımların atılması için Londra’daki idareciler cömert davranacaktı. Vali Elphinstone da yerlilere modern bilimleri İngiliz dilinde anlatmak için iyi eğitilmiş Avrupalı öğretmenlere ihtiyaç duyduklarını tekrarladı. Ona göre vasıflı öğretmenlere ilaveten Cemiyet Sekreteri Jervis’in raporunda talep ettiği eğitim araçlarının da temin edilmesi elzemdi. Son olarak valinin raporla alakalı olarak dile getirdiği en önemli nokta, Jervis’in de belirttiği, sadece İngilizce eğitim veren okullara bağlı kalınmaması gerektiği hususudur. Ona göre belli sayıda yerli bu ilimleri İngiliz dili aracılığıyla tahsil etmeli ve tercüme eserlerle bu süreç desteklenmeliydi.⁴³⁷ Kısaca Vali Elphinstone, Yerel Eğitim Cemiyeti sekreteri ve eğitim politikalarının inşası konusunda en büyük destekçisi George Jervis ile İngilizce eğitim dili olmaması hususunda hem fikirdi.

Valinin görüşlerini açıklamasından sadece beş gün sonra Hükümet Sekreteri Farish cemiyet sekreterinin gönderdiği mektupta, cemiyet sekreterinin kaleme aldığı raporda yer

⁴³⁶ “Report from the Secretary to the Society to the Secretary to Government, Bombay, 6 June 1826”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay), Part II*, 90-92.

⁴³⁷ “Minute by Mountstuart Elphinstone, 8 June 1826”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay), Part II*, 92-93.

alan önerilerinin vali konseyinde kabul edildiğini ve gerekli başvurunun Londra'daki şirket yönetim kuruluna yapılacağını bildirdi.⁴³⁸

Yaşanan gelişmeler üzerine Vali Konseyi Üyesi F. Warden, İngilizcenin eğitim dili olması hususundaki görüşlerini tekrar etme ihtiyacı hissetti. Daha önce Baş Mühendis Goodfellow'un tarafından yazılan rapora eleştiren Warden yerlilerin İngilizce öğrenme konusunda ciddi bir başarı elde ettiğini vurguladı. Öte yandan okul idarecilerinin eksikliğinin en büyük sorun olduğunu belirten Warden, İngiltere'den okul yöneticileri ve öğretmenler gönderilmesi fikrini destekledi ve bu konuda başka bir öneri daha ortaya attı. Yerel Eğitim Cemiyeti'nin himayesinde İngilizce eğitim veren okullardan seçilen yetenekli öğrencilerin Kalküta'da eğitim faaliyetlerini sürdüren Papaz Koleji'ne [Bishop's College] bu amaçla gönderilmesini tavsiye eden Warden bu öğrencilere burs da verilebileceğini belirtti.⁴³⁹ Yine Warden'a göre Bombay'da şirket bünyesinde görev yapan rahipler de öğrencilere İngilizce öğretmek için istihdam edilebilirlerdi. Yani Warden'a göre Bombay Hükümeti ve şirket yönetim kurulu tüm kaynaklarını İngilizce için tahsis etmeliydi.

Üç gün sonra hükümet sekreteri Warden'ın önerilerini cemiyet iletti.⁴⁴⁰ Bu konuda yazışmalar devam ederken Vali Elphinstone 4 Temmuz'da 1826'da bir rapor kaleme alarak Warden'ın son açıklamalarını eleştirdi. Bilhassa alt sınıflar için kurulan okullarda öğrencilere İngilizce eğitim vermeye gerek olmadığını belirten Vali Elphinstone İngilizcenin öğretilmesi hususunda Warden'ın görüşlerine katıldığını açıkladı. Ancak vali, Bombay'da eğitimlerine devam eden öğrencilerin Kalküta'daki koleje gönderilmesi ve kilise mensuplarının okullarda istihdam edilmesi fikrine karşı çıktı.

“... Ben elimden geldiği kadarıyla eğitim faaliyetlerini yerlilerinden gözünde din değiştirme meselesinden uzak tutmak istiyorum. Buna rağmen benim din adamlarını istihdam etmem veya hükümet okullarında eğitim hayatına devam eden öğrencileri Papaz Koleji'ne göndermem öneriliyor. Bize karşı zaten ortadan kaldırmamız gerek

⁴³⁸ “Letter from J. Farish, Secretary to Government to G. Jervis Secretary to Society, 13 June 1826”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay)*, 93-94.

⁴³⁹ “Minute by Francis Warden, 26 June 1826”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 94-96.

⁴⁴⁰ “From Bombay Castle to the Secretary, 29 June 1826”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 96.

ciddi bir ön yargı yerliler arasında mevcut ve bundan dolayı böyle bir teklifin gerçekleşmesi mümkün değildir.”⁴⁴¹

Valinin açık bir şekilde ifade ettiği üzere bu dönemde hükümetin desteklediği cemiyet faaliyetlerine misyonerler ve din adamları kati bir biçimde müdahil olmamalıydı. Uzun yıllardır bölgede görev yapan Elphinstone için yerli halkın şirket idaresine karşı olan mevcut ön yargılarının giderilmesi gerekiyordu ve bunun için eğitim önemli bir araçtı. Ancak yerliler arasında eğitimin teşvik edilmesi, cemiyet ve hükümetin faaliyetlerine sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için misyonerlerden ve din adamlarından uzak durmak gerekiyordu. Hükümeti İngilizcenin eğitim dili olması hususunda daha fazla meşgul etmek istemeyen Vali Elphinstone bu konuda gerekli açıklamaların yapıldığını belirterek konuyu kapattı.⁴⁴² Tartışmaların ardından Ağustos 1826’da mezkûr raporun yönetim kuruluna gönderilmesine karar verildiği bildirildi.⁴⁴³

Son olarak Elphinstone’un valiliği döneminde kurulan kolejlerden biri de Tıp Kolejiydi. 1826 senesinde kurulan kolejde yerel diller eğitim dili olarak benimsenmişti. Okulun açılışından kısa bir süre önce Vali Konsey Üyesi Warden bir tutanak kaleme alarak kurulacak Tıp Koleji’nde de İngilizcenin eğitim dili olması gerektiği savundu.⁴⁴⁴ On gün sonra Elphinstone’un buna cevabı “Avrupa ilimlerinin okullarına sokularak Hinduların tahrik edilmemesi yönündeydi.”⁴⁴⁵ Onun itirazına rağmen yerel dillerde eğitim devam etti ve kurumun müdürü cerrah John McLennan bazı faydalı eserleri öğrenciler için Marathi ve Hint dillerine tercüme etti. Ancak tüm bu çabalara rağmen kolej istenen seviyeye ulaşamadı. Bunun önemli nedenlerinden biri 1829 yılında okulun yönetmeliği değiştirildiği sırada tercüme edilmiş yeterli sayıda eser mevcut olmamasıydı.

Kasım 1819’da Bombay valiliği görevine atanan M. Elphinstone sekiz yıllık görev süresi boyunca eğitim meselesini hükümet politikalarının merkezine almış ve bölgede şirket hâkimiyetinin güçlenmesi için bir araç olarak kullanmıştı. 1819-1824 yılları arasında cemiyet ve hükümet kanalıyla eğitim sahasına hızlı bir giriş yapan Vali Elphinstone, Haziran 1823’te Londra’nın gönderdiği mektupla küçük bir sarsıntı geçirmesine rağmen

⁴⁴¹ “Minute by Elphinstone, 4 July 1826”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 97.

⁴⁴² “From Secretary to the Hon’ble the Governor to Acting Secretary to Government, Bombay, 6 July 1826”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 98.

⁴⁴³ “Minute, 5 August 1826”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 98.

⁴⁴⁴ Minute by Warden, 2 October 1825”, Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 529.

⁴⁴⁵ “Minute by Elphinstone, 12 October 1825”, Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 529.

eğitim siyasetini gl bir şekilde savunmuş ve yönetim kurulu üyelerine rest çekmişti. Brahman eğitimini desteklemekten başka bir seçenek olmadığını ifade eden Vali Elphinstone, Bombay Eyaleti'nde yeni bir eğitim sisteminin kurulması için ilk adımları atmıştır. Elbette Elphinstone sonrası Bombay'daki eğitim siyasetini nasıl bir seyir izleyeceği önemli bir sorudur ve onun ayrılışından Bombay Hükümeti için bir eğitim birimi kurulu tesis edilene kadar yaşanan gelişmelere bakmak hem onun dönemiyle mukayese yapmak hem de değişen politikaları görmek açısından oldukça önemlidir.

BÖLÜM 4: VALİ ELPHINSTONE SONRASI BENGAL VE LONDRA'DAKİ TARTIŞMALARIN ÖTESİNDE BOMBAY EYALETİ'DE EĞİTİM POLİTİKALARI (1827-1840)

4.1. Bombay Valisi John Malcolm Dönemi Eğitim Politikaları (1827-1830)

Bombay Valisi Mountstuart Elphinstone sekiz yıl süren valiliğinin ardından görevinde ayrıldı. Hindistan genel-valiliği dahil birçok önemli görevi reddeden Elphinstone uzun bir seyahatin ardından İngiltere'ye döndü ve kendini tarih çalışmalarına vakfetti. Onun ardından Bombay valiliği görevine İngiliz-Marata savaşlarında üstün hizmet vermiş John Malcolm atandı. Daha önce ifade edildiği gibi Malcolm da Elphinstone ve Munro gibi yerel kurumların canlandırılmasını savunan bir şirket memuruydu ve büyük ölçüde Elphinstone dönemi eğitim politikalarını korumaya çalıştı. Tez çalışmasının son bölümü 1827-1840 yılları arasındaki on üç yıllık dönemi üç kısımda inceleyecektir. İlk kısımda Malcolm ve halefi Clare dönemi eğitim dili tartışmaları ve eğitim faaliyetlerini değerlendirdikten sonra ikinci kısımda Londra'da 1833 İmtiyaz Sözleşmesi öncesi ve sonrasında yerlilerin eğitim meselesiyle ilgili şirket memurlarının görüşlerini incelenecektir. Yine bu bölümde sözleşmenin akabinde şirketin idari merkezi Bengal'de yaşanan tartışmalar neticesinde Hindistan Genel-Valisi Lord Bentinck'in eğitim kararnamesini giden süreç aktarılacaktır. Dördüncü bölümün son kısmı Londra ve Bengal'de yaşanan tartışmaların akabinde Bombay valiliğine atanan Robert Grant'ın eğitim politikaları ve Pune Hindi Koleji etrafından dönem tartışmaların gölgesinde eğitim faaliyetleri incelenecektir.

4.1.1. Elphinstone Kürsüsünün Kuruluşu (1827-1833)

Bombay Valisi M. Elphinstone emekliliğe ayrılmasından kısa bir süre önce 1827 yılının Ağustos ayında BYEC kütüphanesinde Bombay'ın seçkin isimleri bir araya geldiler. Toplantıya katılanların oylarıyla Madhowdas Runchoddas oturum başkanı olarak seçilirken onun talebi üzerine toplantının yapılma amacı İngilizce, Maratî, Gucarâtî ve Farsçaya çevrildi. Bombay'ın yerli eşrafının bir araya gelmesinin sebebi sekiz yıl süren valilik görevinin ardından Vali Elphinstone'a şükranlarını sunmak için en iyi yolu aramaktı. Görüşmelerin ardından BYEC'in denetiminde valinin hatırasına bir kürsü kurulmasına karar verildi. Bu kürsü, "tamamıyla hak eden Hint kökenli biri yetişene kadar

Britanya'dan gelen beyefendilere ait olacaktı" ve "İngiliz dili, sanat, bilim ve edebiyat alanlarında" eğitim verecekti. Toplantıya katılanlar ayrıca saygıdeğer valinin bir portresinin yapılmasını ve cemiyet kütüphanesine asılmasını kararlaştırdılar.⁴⁴⁶

Öte yandan toplantıda alınan kararları hayata geçirmek için bölgenin yerli sakinlerinden oluşan bir komite kuruldu. Bombay eşrafı, BYEC Sekreteri George Jervis'ten yeni kurulan komitenin sekreterliğini de üstlenmesi talep etti ve yeni komite şu isimlerden oluştu: Mahdhowdas Runchoddas, Jemsetjee Jeejeebhoy, Framjee Cowasjee, Bomanjee Hormasjee, Dhackjee Dadajee, Deveedas Hurjeevundas, Jugunnath Shunkerset, Muhammed Ali Rogay.

Bombay şehrinin ileri gelen isimleri tarafından kurulması planlanan kürsü yüksek öğretim alanında İngilizce eğitim veren bir kurumun tesis edilmesi arzusundan ziyade uzun yıllar valilik makamını işgal eden Elphinstone için bir takdir ifadesiydi. Öte yandan bahsi geçen isimler tarafından kürsünün desteklenmesi için kurulan ödenek yeni hâkimlerle ticarî ilişkileri geliştirme niyeti de taşımaktaydı. Kürsünün kurulması için oluşturulan fona Bombay dışından katkı sağlayanlar olmasına rağmen büyük bağışların sahibi Jagannath Shankarshet, Jamsetjee Jeejeebhoy, Framji Cowasji, Muhammed Ali Rogay and Muhammed İbrahim Mukba gibi Bombay'ın önde gelen tüccarlarıydı. Elphinstone Kürsüsü Fonu'nun fikir babası ise BYEC Sekreteri ve bölgede eğitim politikalarının önemli mimarlarından George Jervis'ten başkası değildi.⁴⁴⁷

Yeni kurulan komite 1827 yılının son günlerinde BYEC Sekreteri George Jervis'e bir mektup yazarak Ağustos ayında kurulan Elphinstone Kürsüsü için bazı taleplerde bulundular. Toplanan bağışlara hükümetin de destek olmasını isteyen komite üyeleri bu konuda cemiyetin aracılık yapmasını istediler.⁴⁴⁸ Kürsü ile alakalı ikinci önemli husus İngiltere'den gönderilecek profesörlerin uzmanlık alanlarıyla alakalıydı. Üyeler, dil ve edebiyat; matematik ve felsefe; kimya ve sanat konularında ders verecek hocaların gönderilmesini arzu ettiklerini bildirdiler. Eğitim dili konusunu da değinen üyeler, yerliler arasında eğitimin teşvik edilmesi için İngilizcenin eğitim dili olmasını talep ettiler. Ancak

⁴⁴⁶ "Extract from the Fourth Report (1827) of the Bombay Native Education Society", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 105-106.

⁴⁴⁷ Ahmad, *A History of Elphinstone College*, 24-25; C. Dobbin, *Urban Leadership in Western India: Politics and Communities in Bombay City 1840-1885* (London: Oxford University Press, 1972), 4.

⁴⁴⁸ Mridula Ramanna, "Social Background of the Educated in Bombay City: 1824-58", *Economic and Political Weekly* 24/4 (1989), 203-211; Mridula Ramanna, "Profiles of English Educated Indians: Early Nineteenth Century Bombay City", *Economic and Political Weekly* 27/14 (1992), 716-724;

bu yerel dillerin geri plana atılması anlamına gelmiyordu ve tercümeler yardımıyla iki dilli olarak eğitim faaliyetlerinin bir süre daha devam etmesi gerekiyordu.⁴⁴⁹ Komite üyelerinin mektubundan üç gün sonra cemiyet sekreteri bahsi geçen talepleri Bombay Hükümet sekreterine iletti. Bu girişimi takdir eden Jervis komite üyelerinin taleplerine ek olarak İngiltere’den gönderilecek hocaların ders verebileceği büyüklükte cemiyetin bir binaya sahip olmadığını hatırlatarak bu konuda da hükümetin yardımını istedi. Elbette bu yeni bir tartışmanın fitili ateşledi. Jervis’in talepleri tartışmaya neden olurken kürsü için hükümetin desteği yılan hikayesine döndü ve 1834’e kadar bu konuda cemiyet ve hükümet arasında görüşmeler devam etmesine rağmen somut bir adım atılmadı.⁴⁵⁰

4.1.2. Francis Warden’ın Eğitim Raporu ve İngilizce Eğitim Meselesi

Cemiyet sekreterinin komite üyelerinin talebini içeren mektubu vali konseyinin önüne geldiğinde eski bir tartışma tekrar alevlendi: Bombay Eyaleti’nde eğitim dili meselesi. Sabık valinin eğitim politikalarına karşı çıkan Francis Warden bu defa halefi Vali Malcolm’un karşısına dikildi. Öneriyi fırsat bilerek Warden, İngilizce eğitim konusundaki görüşlerini bir kez daha vali konseyi önünde tekrar etti. İlk olarak bu konuda haklı olduğunu göstermek için vali konseyi sunduğu raporları hatırlattı. Örneğin Warden, 25 Haziran 1819’da kaleme aldığı raporda, “daha iyi bir eğitim almak için sağlanan olanaklardan fayda elde etmek isteyen yerliler arasındaki güçlü arzuya” işaret etmişti. 6 Nisan 1825 tarihli bir diğer raporunda ise İngilizce öğrenmek isteyen yerlilerin sayısının giderek arttığını vurgulayarak bu konuda gerekli adımların atılmasını istemişti. Bu raporunda Warden, Pune ve Sûret kolejlerinde bir İngilizce bölümü açılmasını teklif etmişti.⁴⁵¹

Malcolm’un Bombay valiliği görevine atanmasından kısa bir süre sonra Warden, Mart 1828 tarihli raporunda, bir kez daha İngilizcenin eğitim dili olması hususundaki görüşlerini izah etti. Eğitimin her ülkenin gelişimi için önemli olduğunu düşünen konsey üyesine göre bu konuda kendisi diğer üyelere farklı bir noktadaydı. “Hindistan’ın

⁴⁴⁹ “Letter from the Committee to the Secretary to the Bombay Native Education Society, 1 December 1827” Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay)*, Part II, 108-110; Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 531-533.

⁴⁵⁰ “Letter from the Secretary to the Society to the Secretary to Government, Bombay, 4 December 1827” Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay)*, Part II, 110-113; Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 531-533.

⁴⁵¹ “Minute by Francis Warden, 24 March 1828”, *Appendix to The Report*, 383-85.

ahlâkî ve entelektüel gelişimi kolaylaştırmak için” en iyi yol ona göre İngilizce bilgisinin yayılmasıydı ama İngilizce eğitim hala ikinci plandaydı.

Warden’ın İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilmesi ve okullarda okutulması tezini ispatlayan en önemli hadise kendi ifadesiyle Bombay eşrafından bir grubun Elphinstone Kürsüsü’nü kurmak için yaptığı girişimdi. “Yerliler arasından böyle bir teklifin sunulmasını beklemediğini itiraf eden” Warden, haklı olmanın gururu içerisindeydi. Konsey üyesinin ikinci kanıtı ise Bengal’de gerçekleştirilen bir yıl sonu imtihanıyla ilgiliydi. Yakın bir zamanda Bengal Eyaleti’nin merkezi Kalküta’da yapılan bir sınavda yerli öğrencilerin İngilizce yeterlilikleri ölçüldüğüne dikkat çeken Warden, aldıkları eğitim sayesinde öğrencilerin ciddi bir başarı elde ettiğini vurgulamaktadır. Vali konseyi üyesinin raporundaki en dikkat çekici hususlardan biri de “filtreleme yöntemine” atıf yapmasıdır. Literatürde yine Lord Macaulay’ın eğitim tutanağında yer aldığı için konuşulan bu mesele daha önceki bölümlerde ifade edildiği üzere Bombay’da daha erken tarihlerde konuşulmuştu. Bir kez daha bu meseleye dikkat çeken konsey üyesi şirketin hâkimiyetindeki yığınları eğitmek yerine seçkinleri eğitmenin daha faydalı bir iş olacağını belirtti. Ona göre iyi bir eğitim sistemi inşa etmenin tek bir yolu vardı ve bu İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilmesiydi. Böyle bir karar alınması durumunda İngilizcenin, Amerika’da olduğu gibi Hindistan’da da Britanya imparatorluğunun ebedi bir nişanesi olacağına dikkat çeken Warden, böylece yerlilerin dünyanın geri kalanıyla rekabet edebileceklerini vurguladı.

Sabık Vali Elphinstone’un 1823 yılının son günlerinde kaleme aldığı raporunda işaret ettiği gibi Warden da eğitim raporunda daha iyi bir eğitim sistemi kurmanın gerekli şartlarını yazdı. Ona göre yapılması gereken iş daha önce ifade ettiği üzere hükümetin eğitim işlerinden elini çekmesi ve Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti’nin İngilizce eğitim konusunda gerekli adımları atması ve yerliler arasında bunu teşvik etmesiydi. Cemiyetin son yıllık toplantısına katıldığını ifade eden Warden, yerlilerin İngilizce eğitim konusunda yeterli ilerleme kaydetmiş olduğunu belirterek Elphinstone Kürsüsü için İngiltere’den gelecek hocalar için öğrencilerin hazır olması gerektiğini yazdı. “Yüz milyon yerliye” İngilizce eğitim vermek gibi bir amaçları olmaması gerektiğinin altını çizen Warden, İngilizce eğitim vermek için sağlam bir alt yapı kurulmasını önerdi.⁴⁵²

⁴⁵² Minute by Francis Warden, 24 March 1828”, *Appendix to The Report*, 383-85.

Konseyl Üyesi Warden son olarak bir süredir eğitim faaliyetlerine devam eden Mühendislik Enstitüsü'ne yönelik bazı eleştirilerini dile getirdi. Öğrencilerin “yüzeysel bilgilerin” ötesinde bir eğitim almalarının mümkün olmadığını iddia eden Warden, burada da İngilizce dışında bir eğitim verilmemesi gerektiğini sözlerine ekledi. Warden'ın kaleme aldığı eğitim raporuyla İngilizcenin dili olması hususunda bir tartışma böylece yeniden başlamış oldu. Bundan bir ay sonra Vali Malcolm bir eğitim raporu kaleme alarak Warden'ın eleştirilerine cevap verdi.

4.1.3. Vali John Malcolm ve İngilizce Eğitim Meselesi

Vali Malcolm, Konsey Üyesi Warden'a takriben bir ay sonra kaleme aldığı raporla karşılık verdi. Valilik görevine atandıktan sonra eğitim konusunda kaleme aldığı ilk metin olması bakımında önemli olan bu rapor, Elphinstone'un sonrasında Bombay Eyaleti'nden eğitim politikalarının seyrinin göstermesi bakımından da dikkate değerdir.⁴⁵³ Raporunun hemen başında “eğitimin yaygınlaştırılması” noktasında Warden ile hem fikir olduğunu vurgulayan vali yöntem konusunda ise farklı düşündüklerini belirtti. Bombay Eyaleti'nde uygulanan eğitim sisteminin diğer eyaletlerde uygulanan yöntemlerle mukayese edildiğinde “en iyisi olduğunu” düşünen vali, yerel dillerde eğitim verilmesi gerektiğini vurguladı. Ona göre Elphinstone Kürsüsü'nde eğitim gören bir grup yerli daha sonra bu bilgileri yerel diller aracılığıyla hemşerilerine aktaracaklardı. Görüşlerinin altını doldurmak için Hindistan tarihine atıf yapan Warden'a karşı Malcolm İngiltere tarihine başvurdu ve reformasyon dönemini örnek gösterdi. Valiye göre mezkûr dönemden önce Yunan ve Latin dillerinde kaleme alınmış din, ahlâk, felsefe ve bilim dallarındaki eserler daha sonra yetkin isimler tarafından bu eserler daha sonra İngilizceye tercüme edilmişti. Bu dönemde klasik dilleri bilen ilim adamları bu eserleri kaynak olarak kullanmış ve yeni öğrenciler yetiştirmişlerdi. Gençlerin bu dillerde yazılanları hocalarından öğrenememesinin ve mezkûr dilleri tahsil etmemesinin sebebi ise valiye göre “para ve zaman” konusunda gerekli imkanlara sahip olmamasıydı. Dolayısıyla Elphinstone Kürsüsü Hint araçların yetiştirilmesi için önemli bir yoldu ve seçkinlerin eğitilmesinden sonra yığınların eğitilmesi daha kolay hale gelecekti. “Hindistan Yerlileri” arasında eğitimi yaygınlaştırmanın başlıca amaçlarında birinin şirketin bölgede artan gücüyle ilişkilendiren Vali Malcolm, yerlilerin şirket makamlarında görevlendirilmesi husuna

⁴⁵³ “Minute by John Malcolm, 4 April 1828”, *Appendix to The Report*, 385-387.

dikkat çekti. Avrupalı memurların maaşlarında bir kısıtlamaya gidilemeyeceğini ifade eden Malcolm aynı işlerin yerliler tarafından daha az ücretle yapılacağını ve bunun Bombay Hükümeti ve yerliler arasında bir güven tesis edeceğini vurguladı.

Yerlilerin devlet kademelerinde istihdamı noktasında sabık vali ile benzer düşüncelere sahip olduğunu yazan Vali Malcolm, bunun iki açıdan faydalı olacağını düşünüyordu. Birincisi memurlara ödenen maaşlar azalacaktı ve yerliler, Avrupalı memurlara ödenen maaştan daha azına çalışacaktı. İkinci ve daha önemli husus ise bölgedeki hâkimiyetlerinin güvenliği için bu bir gereklilikti. Yerlilerin şirket idaresiyle olan bağlarının kuvvetlendirilmesi noktasında istihdam edilmeleri elzemdi ve aksi bir durum menfi sonuçlar doğabilirdi. Bu nedenle vali, hükümet makamlarını yerlilere açmaya “mecburdu” ve bunun için “İngilizce gerekli değildi.” Avrupa’da yazılan eserlerin İngilizceden yerel dillere aktarılması suretiyle yerlilerin hem bilgilerinin artacağını hem de liberal ilkelere uygun olarak dizayn edilen şirket idaresinin daha sağlam temellere dayanacağını iddia eden Malcolm böyle bir projeye şirket yönetim kurulunun da gerekli desteği vereceğini belirtti.

Madras Valisi Thomas Munro, Bombay Eyaleti’nin Sabık Valisi M. Elphinstone ile birlikte Marata topraklarında önemli görevler üstlenen John Malcolm, Üçüncü İngiliz-Marata Savaşı neticesinde şirket tarafından ilhak edilen topraklarda yaşayan halkların “zihinlerinin” gelişmesi gerektiğinin farkındaydı. Kurdukları eğitim sistemiyle yerlilere İngilizce eğitim vermenin uzun vadede fayda sağlayacak ve zahmetli bir iş olduğunu belirten valiye göre tercüme edilecek eserlerle ve İngiltere’den gönderilecek hocalarla bu işin daha çabuk halledilebileceğini ifade etti. Elbette bu süreçte Londra’daki yönetim kurulunun maddi desteği de oldukça önemli ve hayatiydi.

Vali Malcolm’un raporunda Warden’a katılmadığı bir diğer husus ise Mühendislik Enstitüsü ile ilgiliydi. Göreve geldiğinden beri bu kurumun faaliyetlerini takip ettiğini belirten Malcolm, “kaydedilen ilerleme” ve bunun “yararı” noktasında Warden’dan çok farklı bir noktada olduğunu ifade ettikten sonra bilhassa eğitim dili konusunda doğru bir karar verildiğini vurguladı ve İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilmesi durumunda bilhassa Brahman alimlerin sistemin dışında kalacağını yazdı.⁴⁵⁴

⁴⁵⁴ “Minute by John Malcolm, 4 April 1828”, *Appendix to The Report*, 386.

Sabık Pîşvâ'nın hâkimiyeti altındaki toprakları şirket tarafından ele geçirilmesinden takriben dokuz yıl sonra bu tutanağı kaleme alan Malcolm, en önemli meseleye, “yerlilerin ön yargılarına” değinmeyi ihmal etmedi. Ona göre eğitim dilinin İngilizce olarak okutulması durumunda yerliler buna itiraz edecekler ve ön yargı ile yaklaşacaklardı. Gelenekleri ve dinleri sebebiyle yerlilerin İngilizce eğitime veren kurumlara karşı çıkacağını ve çocuklarını bu tür okullara göndermeyeceğini hatırlatan Malcolm, yalnızca yerel dillerde eğitim verilmesi durumunda bu engellerin aşılabileceğini belirtti. Kısaca Malcolm da Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin'in Pune'de kurulmasını önerdiği kolejın taslak planında ifade ettiği gibi yerlilerin zihinlerinin modern bilimlere hazırlanması gerektiğini düşünüyordu.

Son olarak tekrar Mühendislik Enstitüsü hakkında konsey üyesinin raporunda dile getirdiği eleştirilere cevap veren vali, Warden'ın kurumla ilgili olarak ortaya attığı rakamlara itiraz etti. Kurumun hükümete maliyetinin “şu an için tam olarak belli olmadığını” belirten vali bir kez daha yerli ve Avrupalı memurları karşılaştırdı ve aldıkları maaşların da göz önünde bulundurulması gerektiğini vurguladı. Malcolm'a göre kurumda eğitim alan yerli ve Avrupalı topoğraflar mukayese edildiğinde “Avrupalıların hükümete maliyetinin beş kat daha fazla” olduğu görülüyordu. Vali Malcolm, “hâkimiyetlerinin tesisi ile en çok acı çeken” yerlilerin bilhassa Brahmanların bu kurumda eğitim almasından son derece mutlu olduğunu etti. Yeni Vali Malcolm, şirketin Marata topraklarını işgal etmesinden sonra Brahmanların bu durumundan olumsuz manada etkilendiğini takdir ederek “bu sınıfı uzlaştırmak için en küçük bir fırsatı dahi” değerlendirdiğini belirtti. Sâbık pîşvâ hâkimiyetinde olduğu gibi Brahman alimlerin yeniden “saygı ve hayranlık” unsuru olacağını vurguladı. Kısaca Malcolm, Elphinstone'un Brahman alimlerle şirket idaresini uzlaştırma siyasetini uygulamaya devam edeceğini açıkladı.⁴⁵⁵

John Malcolm görüldüğü üzere Elphinstone'un temellerini attığı uzlaşi siyasetine vurgu yaparak eğitimin bu proje bağlamında ne kadar önemli olduğunu bir kez daha hatırlatmıştı. Ona göre şirket hâkimiyetinin batı Hindistan kıyılarında tesis ve tahkim edilmesinden sonra bu durumdan en çok rahatsız olan grup sabık pîşvâ idaresi altında saygın makamlara elinde tutan Brahman alimlerdi. Dolayısıyla onların “yeni fatihlere”

⁴⁵⁵ “Minute by John Malcolm, 4 April 1828”, *Appendix to The Report*, 387.

karşı besledikleri menfi duyguların ortadan kaldırılması için tek yol eski konumlarını tekrar onlara iade etmekti. Hulasa Vali Elphinstone tarafından tesis edilen eğitim politikasının kendi döneminde de devam edeceğini vurgulayan Vali Malcolm, Konsey Üyesi Warden'ın dile getirdiği itirazların ve önerilerin siyaseten uygun olmadığının altını çizdi. Nisan 1828 tarihli raporunda eğitim yöntemi, eğitim dili ve eğitimin siyasetinin muhtemel hedefleri konusunda görüşlerini açıklayan Malcolm, “en iyi yöntemi uyguladıklarını” ifade ederek, yerel dillerde eğitime devam edileceğini belirtti.

Malcolm'un görüşlerini açıklamasından kısa bir süre sonra Vali Konseyi Üyesi R. Goodwin de bir rapor kaleme alarak valinin görüşlerini desteklediğini açıkladı.⁴⁵⁶ Goodwin'e göre “böyle bir dönemde bu meseleleri büyütme gereksizdi.” Vali Konseyi Üyesi Warden'ın Elphinstone Kürsüsü ve eğitim politikalarına dair görüşlerini açıkladığı eğitim raporunda eğitim dili meselesine de değinmesi, üstü kapatılmış bir meseleyi tekrar gündeme getirdi. Warden eyalet sınırları içinde faaliyetlerine devam eden kurumların İngilizceyi eğitim dili olarak benimsemesini ve sadece seçkin bir gruba eğitim verilmesini savunurken Vali Malcolm ve Konsey Üyesi Goodwin yerel dillerde eğitime devam edilmesi gerektiğini savundular. Ancak eğitim dili tartışmaları konusunda nihai karar yönetim kurulu üyelerine aitti ve Bombay'a gönderilen ve eğitim siyasetini değerlendiren yeni bir mektup İngilizce eğitim meselesini daha da tartışmalı bir hale getirdi.

4.1.4. Şirket Yönetim Kurulu'nun Mektubu ve İngilizce Eğitim Meselesi

Londra'daki yönetim kurulu, Vali Malcolm'un eğitim raporundan iki hafta kadar sonra Bombay Hükümeti'ne bir mektup gönderdi.⁴⁵⁷ Bombay Eğitim Tahkikatı neticesinde farklı bölgelerden hakimlerin, tahsildarların ve diğer memurların kaleme aldıkları raporları değerlendiren yönetim kurulu memnuniyetlerini ifade ederek bu konuda gösterilen çabaları takdir etti ve bu konuda bazı değerlendirmelerde bulundu. Yerel eğitim kurumları hakkında görüşlerini açıklayan yönetim kurulu üyeleri bu okulların eğitim bakımından yetersiz olduğunu kabul ettiler ve şirketin hâkimiyeti altında olan diğer

⁴⁵⁶ “Minute by R. Goodwin, 1828”, *Appendix to The Report*, 387.

⁴⁵⁷ “Extract Letter in the Public Department, from the Court of Directors to the Governor in Council of Bombay, 16 April 1828”, *Appendix to The Report*, 388-390.

bölgelerle mukayese edildiğinde Bombay'daki insanların sadece bir bölümünün eğitim aldığına dikkat çektiler.⁴⁵⁸

Şirket yönetim kuruluna göre bölgede güçlü bir eğitim sistemi inşa etmenin iki yolu vardı; mevcut okullar ıslah edilmesi ve yeni okullar kurmak. Londra'ya göre yeni bir sistem kurmak için bu yollardan herhangi birinin seçilmesi durumunda kalifiye öğretmen istihdam etmek ve iyi ders kitapları temin etmek en önemli sorun olarak yetkililerin karşısında duracaktı. Bombay Eyaleti' sınırları içinde güçlü bir okul ağı olduğunu belirterek hükümetin şehir merkezinin dışında yeni okullar kurmaması gerektiğini vurgulayan Vali Konseyi Üyesi Predergast'ın aksine Londra'daki üyelerin de okulların yetersizliğine dikkat çekmesi iki açıdan oldukça önemlidir. Birincisi yönetim kurulu üyelerinin bu değerlendirmelerine bakarak Vali Elphinstone'un Bombay Eğitim Tahkikatı ile yönetim kurulu üyelerini belli noktalarda ikna ettiği söylenebilir. İkincisi ve daha önemli husus 18. Yüzyılda güçlü bir yerel eğitim sistemi ve okul ağı olmasına rağmen şirket idarecileri ve misyonerler yaptıkları eğitim tahkikatları ile belirledikleri standartlara sahip olmayan okulları ıslah edilmesi gereken okullar olarak tanımlamışlardı. Bu noktada yönetim kurulu üyelerinin de benzer ifadeleri kullanması dikkate değerdir.

Nisan 1828'de Bombay Hükümeti'ne gönderdiği mektupta yönetim kurulu üyelerinin eğitim işleriyle ilgili değindiği bir başka mesele Pune Hindu Koleji idi. Kuruluşundan kısa bir süre yönetim kurulu üyelerinin eleştirdiği ve “gereksiz” olarak değerlendirdikleri kolejde bir İngilizce biriminin açılacak noktasında duydukları memnuniyeti dile getirdiler. Ancak ders verecek tüm öğretmenlerin yerlilerden olmasını eleştiren üyeler bunun İngilizce eğitim verme hususunda bir fayda sağlamayacağını belirtti.

Okul kitapları konusuna da değinen Londra'daki yönetim kurulu üyeleri, hükümetin ve cemiyetin bu konudaki girişimleri takdirle ederek basılan eserlerin makul bir şekilde seçilmesinden ve eserlerin satışından duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Yerel dillerde ders kitaplarının hazırlanması ve İngilizce ders kitaplarının yerel dillere tercüme edilmesi meselesine de değinen yönetim kurulu üyeleri yazarların ödüllendirilmesini olumlu karşıladığını ifade etti.⁴⁵⁹

⁴⁵⁸ “Extract Letter in the Public Department, from the Court of Directors to the Governor in Council of Bombay, 16 April 1828”, *Appendix to The Report*, 388.

⁴⁵⁹ “Extract Letter in the Public Department, from the Court of Directors to the Governor in Council of Bombay, 16 April 1828”, *Appendix to The Report*, 388.

Kurulacak yeni okullarla alakalı hükümetin girişimlerini takdirler karşılayan Londra'daki yönetim kurulu üyeleri bunun nasıl yapılması gerektiği noktasında önerilerini ve görüşlerini de açıkladı. Kurulu üyelerine göre yeterli sayıda kalifiye öğretmen olması durumunda her merkezde en az bir okul açılmalıydı. Eğitimin sağlayacağı faydalar hususunda Bombay Hükümeti ile benzer fikirlere sahip olduklarını belirten kurul üyeleri müfredat meselesine açıklık getirilmesi gerektiğini vurguladı. Zira onlara göre ıslah edilen veya yeni kurulan okullarda, yerlilere tarafından açılan okullarda olduğu gibi sadece okuma, yazma ve aritmetik dersleri verilecekse bu gereksiz bir hamle olacaktı.

Londra'daki yönetim kurulu üyeleri Bombay Hükümeti'ne gönderdiği mektupta sabık Vali Elphinstone'un kaleme aldığı eğitim raporundaki önerilere tek tek değinmişti. Elphinstone'un teklif ettiği konulardan biri de öğretmenlere ve öğrencilere hediyeler verilmesi ile ilgiliydi ve idareciler bu girişimi de takdir ettiklerini belirttiler. Mektubun sonunda güney Konkan bölgesinde kurulan eğitim cemiyetine de değinen idareciler yerli üyelerin gösterdiği çabadan memnun olduklarını belirterek sekreterliğini Thomas Best Jervis'in yürüttüğü mezkûr cemiyetle hükümetin iletişimini arttırmasının oldukça önemli olduğunu vurguladılar.

1828 yılının Nisan ayında Bombay Eyaleti'nde yürütülen eğitim politikaları hakkında görüşlerini açıklayan Londra'daki idareciler aynı yılın Aralık ayında Elphinstone Kürsüsü için gönderilen dilekçeyi de cevapladılar. 1827 yılının Kasım ayında iletilen talebe cevaben yönetim kurulu, yerlilerin oluşturduğu komitenin gerekli maddi kaynağı toplamasını ve bu konuda hükümete taleplerini iletmesini istedi. Bombay Hükümeti'nin gerekli adımların atması durumunda yönetim kurulu da kararını açıklayacaktı. Şubat 1828'de Londra'daki yönetim kurulu Bombay Hükümeti'ne yeni bir mektup göndererek hükümetin eğitim politikaları hakkındaki yeni bir değerlendirme sundu. Londra'daki kurul üyelerine göre hükümetin eğitim politikası, "şimdiye kadar deneysel nitelikte ve küçük ölçekte" olmuştu.⁴⁶⁰

Bombay Hükümeti'ne gönderdiği mektupta birçok meseleye değinen yönetim kurulunun İngilizcenin eğitim dili olarak okullarda okutulması ve yeni gelir memurları yetiştirilmesi

⁴⁶⁰ "Extract Letter in the Public Department, from the Court of Directors to the Governor in Council of Bombay, 16 April 1828", *Appendix to The Report*, 388-394.

gibi önemli konulardaki görüşlerine geçmeden önce üyelerin kabul ettiği, reddettiği ve ertelediği talepler şunlardı:

“Cemiyet denetiminde okul idarecilerine eğitim verilmesi uygun görüldü.

Mühendislik Kurumu’nun geliştirilmesi yönünde yürütülen faaliyetler onaylandı. Cemiyet sekreteri George Jervis’in Avrupa dillerindeki bazı ders kitaplarını yerel dillere tercüme etmesi takdirle karşılandı.

Bengal ve Madras Hükümetleri ile iletişime geçilmesi, eğitim konusunda bu eyaletlere gönderilen kararların temin edilmesi, bölgesel ve ekonomik şartların göz önünde bulundurularak mezkûr kararların örnek olarak kullanılması tavsiye edildi.

Cemiyet’in Gucerât ve Dekken bölgelerindeki okulları denetlemesi için bir memur istihdam etme talebi kabul edildi.

Cemiyet’in talep ettiği ders kitapları ve araçlarının gönderilmesi uygun bulundu.

Cemiyet kütüphanesi oluşturulmasıyla alakalı talep reddedildi.

Bombay’da İngilizce eğitim veren okul için talep edilen kitapların masraflarının ödenmesi kabul edildi ve bunların Kalkûta’dan daha ucuza tedarik edilebileceği belirtildi.

Felsefe alanında talep edilen eserler hakkındaki karar ertelendi.”

Şirket yönetim kurulu üyelerinin hükümete gönderdiği mektuptaki en önemli madde hiç şüphesiz eğitim diliyle ilgili değerlendirmeydi. Elphinstone’un görevden ayrılmasından sonra Vali Malcolm ve Konsey Üyesi Warden arasında bir tartışmaya neden olan bu konuyla ilgili Londra’daki üyeler, yerel dillerde eğitimin devam etmesini ancak İngilizce eğitim talebinde bulunanlar için gerekli imkânların sağlanmasını önerdi. Kurul üyeleri, Vali Elphinstone’un “görüşlerinin daha kapsamlı ve daha sağlıklı” olduğunu vurgulayarak İngilizce eğitim meselesiyle ilgili Konsey Üyesi Warden’ın da önerilerin ötesinde adımlar atılması gerektiğinin altını çizdi. Faydalı bilgilerin tercümeler aracılığıyla yerel dillere aktarılmasına itiraz etmeyen kurul üyeleri İngilizce eğitim almak isteyen yerliler için gerekli şartların hükümet tarafından temin edilmesini istedi. Öte yandan daha önce ifade edildiği gibi Londra’daki yönetim kurulu Bombay faaliyetlerine devam eden ve İngilizce eğitim veren okulla ilgili bir rapor istemişti. Yerel Eğitim Cemiyeti gerekli bilgileri hükümet aracılığıyla Hindistan Evi’ne göndermişti. Bahsi geçen raporda okulun “şimdiye kadar başarılı olduğunu” ancak kaydettiği

“ilerlemenin henüz çok sınırlı olduğunu” vurgulayan cemiyet üyelerinin ifadelerinden hareketle Londra’daki yönetim kurulu üyeleri bu konuda da gerekli hassasiyetin gösterilmesini istedi.

Sâbık Vali Elphinstone dönemde Bombay Hükümeti’nin Londra’daki idarecilerin görüşlerine başvurduğu önemli meselelerden biri de yerli gelir memurların yetiştirilmesi idi. Yüzbaşı Sutherland bu konuda bir rapor hazırlamış ve bu konuyu gündeme getirmişti. Yerli vergi tahsildarları yetiştirmek için bir kurum tesis edilmesi fikrini değerlendiren yönetim kurulu üyeleri böyle bir kurumu gerek olmadığını belirtti.⁴⁶¹ Böyle bir kurum açılması için gerekli alt yapının henüz kurulmadığına dikkat çeken kurul üyeleri yerli gelir memurlarının istihdam edilmesiyle ilgili olarak ciddi endişelere sahip olduklarını belirttiler. Yerlilerin hem ahlâkî hem entelektüel kapasitelerini geliştirmeleri için önlerinde uzun bir yol olduğunu vurgulayan kurul üyeleri sadakat meselesine vurgu yaparak gerekli niteliklere sahip yerlilerin şirket makamlarına atanması gerektiğinin ve sadece yerli olduğu için niteliksiz kimselerin bu görevlere atanmaması gerektiğinin altını çizdiler.

Bombay Hükümeti’nin yerli vergi tahsildarları yetiştirmek için sunduğu öneri yönetim kurulunun onayını alamamıştı ama burada önemli olan husus Londra’daki idarecilerin kararından ziyade yerli memurlar hakkındaki görüşleriydi. Sabık Vali Elphinstone ve John Malcolm, hükümet kademelerinde yerli memurların sayısının artırılması için cemiyetle birlikte önemli adımlar atarken yönetim kurulu yerlilerin “sadakati” noktasında hala endişeliydi. Vali Malcolm’un yerli memurların hükümete maliyeti noktasında ortaya koyduğu rakamlara rağmen Londra’nın bu tavrı sürdürmesinin oldukça önemli ve dikkat çekicidir.

1828 yılının Şubat ayında hükümet sekreteri Elphinstone Kürsüsü ile ilgili taleplerin Londra’ya iletileceğini cemiyete bildirdi.⁴⁶² Ağustos ayında Bombay Hükümeti şirket yönetim kurulundan kürsü için maddi yardım talep etti. Takriben bir yıl sonra bu konuya cevap veren Londra maddi yardımın onaylanması için “kesin ve iyi bir plan” ile konunun

⁴⁶¹ “Extract Letter in the Public Department from the Court of Directors to the Governor in Council of Bombay, 18 February 1829”, *Appendix to The Report*, 391-394.

⁴⁶² Letter from the Secretary to Government, Bombay to the Secretary to the Bombay Native Education Society, 21 February 1828”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay)*, Part II, 113.

detaylandırılmasını talep etti.⁴⁶³ Sabık valinin emekliğinin üzerinden iki yıl geçmişti ve kürsü konusunda henüz bir netice elde edilememişti.

Bu manada Bombay Hükümet ve Londra'daki şirket yönetim kurulu arasındaki yazışmalar değerlendirildiğinde, John Malcolm'un Bombay valiliğine atanmasından kısa bir süre sonra hükümet eğitim siyaseti ile ilgili görüşlerini açıklayan Londra'daki yönetim kurulu üyelerinin tavrı oldukça önemli ve dikkat çekicidir. Zira 1823 yılının yaz aylarında Bombay Hükümeti'ne bir mektup gönderen ve Pune Hindu Koleji ile ilgili görüşlerini açıklayan kurul üyelerin, kolejin açılmasını temelde hata olarak değerlendirmiş ve eğitim konusunda atılan adımları gereksiz olarak görmüştü. Ancak 1828 yılı içinde Londra'nın gönderdiği metinlere bakıldığında hem mektupların tonun hem de içeriğinin 1823'ten farklı olduğu görülecektir. 1828'de yazılan metinlere bakıldığında Londra'daki üyelerin hükümet tarafından atılan birçok adımı takdir ettiği ve katılmadığı hususlarla ilgili olarak önerilerini paylaştığı görülecektir. Büyük ölçüde hükümetin taleplerinin karşılayan üyeler, eğitim dili gibi önemli bir konuda bile hükümetin siyasetini kısmen kabul etmişti.

Beş yıllık sürece bakıldığında 1823'te Londra'nın gönderdiği mektup neticesinde Sabık Vali Elphinstone'un çok öfkeli olduğunu ve detaylı bir rapor kaleme alarak Londra'ya verdiği cevap detaylı bir şekilde incelenmişti. Sadece ve sadece Brahmanların eğitimi için adım atacaklarını vurgulayan Elphinstone'un bu kararlı duruşunun ve Bombay Eğitim Tahkikatı'nın Londra'daki idarecileri ikna ettiği düşünülebilir. Ancak bahsi geçen süre zarfında Londra'da daha önemli bir değişiklik yaşandı. Elphinstone'un da sorguladığı gibi 1823 tarihli metin kuvvetle muhtemel James Mill tarafından yazılmıştı ancak 1828'e gelindiğinde yukarıdaki metinlerin James Mill yerine en büyük oğlu John Stuart Mill tarafından yazılmıştır. 1823 yılında babasının ardından Doğu Hindistan Evi'ne çırak olarak giren Stuart Mill küçük yaşlardan itibaren babasını sıkı eğitimine maruz kalmış ve babası tarafından yetiştirilmişti. James Mill'in kaleme aldığı Hindistan tarihinin taslaklarını okuyan ve düzelten Stuart Mill, başlangıçta Hint alt kıtasıyla ilgili olarak babasıyla benzer fikirlere sahipti. Ancak yaşadığı entelektüel bunalım neticesinde Stuart Mill babasının etkisinden kurtulmaya başladı ve mezkûr konudaki görüşleri değişti. 1828 yılına gelindiğinde Stuart Mill babası gibi yerel kurumları gereksiz bir isim değildi ve

⁴⁶³ "Extract Letter in the Public Department from the Court of Directors to the Governor in Council of Bombay, 8 July 1829", *Appendix to The Report*, 394; Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 533.

bunların canlandırılması gerektiğini savunuyordu. Kısaca 1823 ve 1828 arasındaki beş yıllık dönemde Londra'nın tavrının değişmesinde Elphinstone'un çabalarının belli ölçüde etkili olduğu ve kaleme aldığı detaylı raporun kurul üyeleri tarafından takdirle karşılandığı görülmektedir ancak Stuart Mill oyuna dahil olması ve Bombay Hükümeti'ne gönderilen metinlerin taslaklarını yazması bazı meselelerin hükümet lehine çözülmesinde daha etkili olmuştur. Öte yandan Londra'nın yumuşayan tavrı konusunda Vali John Malcolm'un da nasıl bir tutum sergileyeceği önemli bir meseleydi ve Malcolm bu fırsatı kaçırmayarak kaleme aldığı raporda eğitimle ilgili görüşlerinin değişmediğini vurguladı.

4.1.5. Vali John Malcolm'un Eğitim Raporu ve İngilizce Eğitim Meselesi

Bombay Hükümeti'nin eğitim politikaları konusunda şirketin Londra'daki yönetim kurulu görüşlerini açıklamış ve birçok önemli talep hakkında kararını vermişti. Yaşanan gelişmeler üzerine Vali Malcolm 10 Ekim 1829 tarihinde uzun ve detaylı bir rapor kaleme alarak yönetim kuruluna cevap verdi.⁴⁶⁴ Malcolm öncelikle 11 Nisan 1828'de kaleme aldığı raporundaki düşüncelerinin büyük ölçüde yönetim kurulu tarafından takdir edilmesi noktasında memnuniyetini dile getirdi. İngilizce eğitim konusunda gerekli imkanların sağladığını ifade eden vali, "yararlı bilgiyi yaymak için tek uygun yolun yerel diller olduğunu" vurguladı. Bombay'daki eğitim sisteminin liberal ve mantıklı ilkeler üzerine bina edildiğini ifade eden vali, bazı hususlarda değişiklikler yapmak niyetinde olduğunu dile getirdi. Örneğin, ona göre kırsal bölgelerden on yedi veya on sekiz yaşından küçük öğrenciler Bombay'a getirilmemeli ve eğitim için ailelerinden ayrılmamalıydı.

Yönetim Kurulu'nun mezkûr mektubundan değindiği önemli konulardan biri Bombay'daki Merkez Okul'un kaydettiği ilerlemeyle ilgiliydi. Vali bu konuda detaylı bir izahat vererek İngiltere ve Hindistan arasında bir mukayese ile bu okulu savunmaya çalıştı. Valiye göre, İngiltere'de kurulan hayırsever okullar bir cemaat üyesi veya okulun kurulduğu bölgeye yerleşen bir hayırsever zenginler tarafından kurulmaktaydı. Malcolm'a göre "bu okullara devam eden öğrencilerin bazıları bağışçıların çocukları olurlardı ve bir hayırseverin bu tür okullara yaptığı bağış onların hayatlarına ve itibarlarına ciddi manada katkı sağlardı." Ancak Hindistan'da durumun oldukça farklı

⁴⁶⁴ "Minute by John Malcom, 10 October 1829", *Appendix to The Report*, 394-407.

olduğuna dikkat çeken Vali Malcolm, bölgedeki şartların hayır kurumlarını sayısını arttırmaya veya bunların kalıcı bir şekilde varlığını sürdürmesine imkn vermediğini vurgulamaktadır. Okulların bağlı oldukları cemiyetlerin sürekli olarak değiştiğini belirten vali bağışların zamanla azaldığı veya arttığını yani istikrarsız bir görüntü verdiğini ifade etmektedir. Hkim oldukları toplumun “cömertliğine her zaman gvenebileceklerini” belirten Vali Malcolm, Bombay’daki Merkez Okulu şahıslara bağımlı olmaktan çıkarmaları gerektiğini savundu. Ona göre hayırseverlerin destekleri yerine daha sağlam finansal kaynaklarla yoluna devam etmesi durumunda okul hedeflerine ulaşacaktır. Bombay Merkez Okulu’nun “kesinlikle bir hayır kurumu” olmaması gerektiğini altını çizen vali, bu okulda eğitimlerini başarılı bir şekilde tamamlayan öğrencilerin hükümet yetkililerine önerilmesini ve nitelikli olanların hükümet kademesinde istihdam edilmesini teklif etti.

Vali Malcolm’un savunduğu bir diğer kurum Bombay Mühendislik Enstitüsü idi ve vali kuruma dair şu rakamları paylaştı:

Tablo 8: Bombay Mühendislik Enstitüsü’ndeki Birimler ve ğrenci Sayıları

	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	nc Sınıf	Toplam
Avrupa Birimi Mühendislik ğrencileri	7	8	-	15
Marat Birimi Mühendislik ğrencileri	9	8	-	17
Gucart Birimi Gelir ğrencileri	16	8	-	24
Gucart Birimi Mühendislik ğrencileri	5	5	6	16
Toplam ğrenci Sayısı	-	-	-	79

Kaynak: *Appendix to The Report*, 396-397.

Mühendislik Enstitüsü’nün Bombay Hükümeti’ne maliyetiyle ilgili yönetim kurulunu ikna etmeye alışan Malcolm, ğrencilere, yerel dillerde aritmetik, kayıt tutma, cebir, geometri, trigonometri, yükseklik ve mesafe ölçümü, düz ve katı cisimlerin ölçümü, binalar için çevreleme ve ölçüm tahminleri, alet kullanımı, çizim, topografya, mimarlık ve küre kullanımı konularında eğitim verildiğini aktardı.⁴⁶⁵ Kurumun önemine dikkat çeken vali enstitsyle ilgili radikal bir öneri sundu: Mühendislik Enstitüsü’nün kaldırılmalı ve yerini Hükümet Enstitüsü şu şartlar altında kurulmalıydı:

“ğrenciler kamu sınavını geçmeleri durumunda hükümet istihdamla ilgili gerekli işlemleri yapmalıdır.

⁴⁶⁵ “Minute by John Malcom, 10 October 1829”, *Appendix to The Report*, 399.

Kabul edilen Avrupalı veya yerli öğrencilere maddi bir ödeme yapılmamalı, öğrenciler sadece eğitim ücretinden muaf tutulmalıydı,

Öğrenciler, hükümete ait bir eğitim kurumunda eğitim almaları hasebiyle hizmet ve emeklilik noktasında herhangi bir talepte bulunmamalıydılar,

Öğrenciler gelişi güzel bir şekilde kuruma kabul edilmemeli, faydalı ilimlerle alakalı eğitim almak isteyen özel öğrenciler kuruma alınmalıydı,

Öğrencilerin seçimi ofislerin ve birimlerin başkanlıklarının sorumluluğunda olmalı ve seçilen öğrenciler belirlenen dönemlerde kurumun Bombay'daki başkanına gönderilmeliydi,

Öğrencileri eğitim için gönderen yetkililer, onların eğitim süreçlerinde Bombay'da kalmalarını sağlamak için adımlar atmalı ve öğrenimlerini tamamlayıp final sınavını geçtikten sonra, her bir öğrenci (müfettiş tarafından verilen bir sertifika ile) alındığı bölüme gönderilmelidir,

Kurumun mevcut müfredatı okutulmaya devam etmeli,

Bombay Eyaleti'ndeki tüm gençlere hitap etmesi için Mühendis Enstitüsü'nün adı, Hükümet Enstitüsü olarak değiştirilmeli, kurumun denetimi baş mühendisten alınarak vali konseyine bırakılmalıdır,

Disiplini korumak amacıyla herhangi bir usulsüzlük veya ihmal nedeniyle kurumdan ihraç edilebilen kişiler özel yaptırım olmaksızın kamu hizmetinde çalıştırılmamalıdır.”⁴⁶⁶

Malcolm'un Ekim 1829'da kaleme aldığı bu rapordan bir yıl kadar sonra şirket yönetim kurulu Bombay Hükümeti'ni bahsi geçen maddi yardım konusunda yetkilendirdiklerini bildirdiler.⁴⁶⁷ Aynı yılın Ekim ayında Vali Malcolm yeni bir eğitim rapor daha kaleme alarak hocalarla alakalı meseleyi tekrar gündeme getirdi.⁴⁶⁸

Elphinstone gibi uzun yıllar batı Hindistan'da görev yapan ve son olarak Bombay valiliği görevini üstlenen John Malcolm 1 Aralık 1830'da görevinden ayrıldı. 1831 yılının Mart ayında John FitzGibbon Bombay Valiliğine atanana kadar Thomas Sidney Beckwith ve John Romer vekaleten bu görevi sürdürdüler.

⁴⁶⁶ “Minute by John Malcom, 10 October 1829”, *Appendix to the Report*, 400-401.

⁴⁶⁷ Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 533-534.

⁴⁶⁸ “Minute by John Malcolm, 19 October 1830”, Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 533-534.

4.2. Lord Clare Dönemi Eğitim Politikaları (1831-1835)

John Malcolm'un görevinden ayrılmasından sonra Bombay bir süre vekil valiler tarafından yönetildi. Malcolm'un ayrılışından bir yıl sonra 21 Mart 1831'de bu göreve Lord Clare unvanıyla bilinen John FitzGibbon atandı. Lord Clare döneminde yerel dillerde eğitim verilmesi ve batı tarzı dersler müfredatta yer almaya başlamasına rağmen Elphinstone ve Malcolm dönemi eğitim politikaları büyük ölçüde devam etti. Dört yıl süren valiliği döneminde Clare önemli kararlar almasına rağmen sabık valiler döneminde eğitim sahasında etkin bir şekilde rol alan George Jervis, Thomas Best Jervis ve James Farish gibi isimler nüfuz alanlarını büyük ölçüde korudular ve eğitim politikalarını muhafaza etmeye çalıştılar.

4.2.1. Pune İngilizce Koleji'nin Kuruluşu

Lord Clare'nin göreve atanmasından kısa bir süre sonra sonra oldukça önemli bir gelişme yaşandı ve sabık pîşvâ başkenti Pune'de İngilizce eğitim veren bir okul kurulmasına karar verildi. Kolejin kurulma süreci Janardhan Appa Gadgill isimli bir öğretmen'in Bombay Hükümeti'ne gönderdiği Aralık 1831 tarihli dilekçesi ile başladı. Gadgill, hükümet bursuyla 1825'te Pune Hindu Koleji'nden Bombay'a öğretmenlik eğitimi için gönderilmişti. Öğretmenlik eğitimi aldığı sırada İngilizce dil eğitimi de alan Gadgill, Pune'de İngilizce öğretmenliği yapmak için hükümete başvurdu. Bu talep üzerine hükümet dilekçeyi Pune şehrinde görev yapan hükümet tahsildarına yönlendirdi ve tahsildardan bu konuda bir rapor hazırlamasını istedi. Tahsildar Geo Giberne hükümete ilettiği raporunda adı geçen öğretmenle ilgili bir kayıt bulamadığı ve Pune Hindu Koleji içinde bir İngilizce birimi kurulması durumunda birçok yerlinin okula akın edeceğini ifade etti. Tahsildara göre yerliler İngilizce öğrenmesi durumunda edebiyat ve bilim alanında kendilerini daha fazla geliştirebilecek ve bu okuldan mezun olan İngilizce tahsil etmiş eğitimli yerliler, şirket ve şirketin tebaası arasında bir aracı rolü üstlenebilecekti. Öte yandan tahsildara göre "Hindu edebiyatı" için atanan hocaların sayısı azaltılmalı ve bunun yerine "İngilizce ve Farsça" dillerinde ders veren hocaların görevlendirilmeliydi.⁴⁶⁹

⁴⁶⁹ "Letter from Junior Principal Collector of Poona, 29 February 1832", Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 543.

Tahsildarın raporu Bombay Hükümeti'ne ulaştıktan sonra yeni vali bir tutanak kaleme alarak Giberne'nin görüşlerine katıldığını açıkladı.⁴⁷⁰ “Hükümet tarafından kurulan her okulda İngilizce öğretilmesi” gerektiğini belirten Vali Clare'in raporunda birkaç gün sonra hükümet sekreteri tahsildara bir mektup göndererek Hindu hocalar hakkında bir rapor hazırlaması talep etti.⁴⁷¹ Bu sırada Tahsildar Giberne görevinden ayrıldığı için yerine atanan tahsildar kolejden gönderilmesi gereken hocalar hakkında hükümeti bilgilendirdi. Brahman alimler arasında kast meselesinin önemli bir gündem maddesi olduğunu hatırlatan tahsildar hükümetin bu konuda hassas olmasını tavsiye etti.⁴⁷² Yaşanan gelişmeler üzerine Vali Lord Clare'nin 1832 yılının Eylül ayında bir rapor kaleme aldı ve kolej içinde bir İngilizce bölümü kurulması fikrinden vazgeçtiğini bunun yerine Pune'de müstakil bir kolej kurmak istediği açıkladı.

Vali Lord Clare, Pune Hindu Koleji'nin müdürü ile yaptığı görüşme neticesinde böyle bir karar aldığını belirterek yeni bir kolej kurmak istemesinin nedenlerine de değindi. Bunlardan birincisi valinin Brahman alimlerin Pune Hindu Koleji'ndeki nüfuzlarından ve imtiyazlarından rahatsızlık hissetmesiydi. Kolej içinde bir İngilizce birimin açılması gündeme geldiğinde kolej müdürü bu derslerin sadece Brahmanlar tarafından verilebileceğini valiye aktarmıştı. Ancak Lord Clare İngilizce eğitimi “belirli bir kastla sınırlandırmanın akıllıca bir hamle olmayacağını savundu. Bununla birlikte İngilizce eğitimi Brahman alimler tarafından kolejde yürütülen çalışmalarla ilişkilendirmek de onların “ön yargılarını” tahrik edebilir ve atılan adımdan bir netice elde edilemezdi. Yeni bir kolej kurulmasıyla ilgili olarak valinin ikinci gerekçesi ise Pune şehrinin kalabalık olması ve hükümet kademelerinde görev almak isteyen yerlilerin sayısının bir hayli fazla olmasıydı. Kamu kurumlarında İngilizceyi anlayabilen ve konuşabilenlerin insan sayısının hükümeti memnun edecek şekilde fazla olduğuna dikkat çeken yeni vali “yerli tebaalarının zihinlerini aydınlatmak ve anlayışlarını genişletmek amacıyla” yeni bir kolej kurulmasını önerdi ve ekledi: kolej başarılı olursa eyaletin uzak bölgelerinde de benzer kurumlar açılabilirdi.⁴⁷³

⁴⁷⁰ Minute by Lord Clare, 8 May 1832”, Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 543.

⁴⁷¹ “Letter from the Bombay Government to Poona, 17 May 1832”, Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 543-544.

⁴⁷² “Letter from Poona Collector, 16 July 1832”, Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 544.

⁴⁷³ “Minute by Lord Clare, 27 September 1832”, Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 544-545.

Vali Lord Clare'in Pune'de bir kolej kurma fikri mezkûr öneriyle sınırlı kalmadı ve kendisi kurulmasını düşündüğü kolej için bir plan da hazırladı. Vali, kolejin müdürlük görevine, Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti Sekreteri R. Money'in tavsiyesiyle David A. Eisdale'yi seçti.⁴⁷⁴ Okulun idaresi mezkûr isme bırakılmasına rağmen kolej ve öğrenciler hakkında rapor hazırlaması ve gelişmeleri takip etmesi için bir Ziyaretçi Komite tesis edildi. Valinin raporunu kaleme almasından takriben bir ay kadar sonra Eisdale atama konusunda bilgilendirildi ve kendisi "büyük bir onurla" görevi kabul ettiğini bildirdi.⁴⁷⁵

Pune İngilizce Okulu 7 Ocak 1833 tarihinde Boodwar Sarayı'nda kapılarını öğrencilere açtı ve altmış üç öğrenci kayıt için okula başvurdu. Okul müfredatı, "İngilizce Okuma ve Yazma, Dil Bilgisi ve Kelime Türetilmesi, Coğrafya, Aritmetik, Cebir, Geometri ve Felsefe, Tercüme ve Kompozisyon" derslerinden oluştu.⁴⁷⁶

Elphinstone ve Malcolm'un valiliği sonrasında Bombay Eyaleti sınırları içinde İngilizce eğitim veren bir kolejın kurulması son derece önemli bir gelişmeydi. Yukarıda ifade edildiği üzere böyle bir kolej kurma önerisi Dekken Hükümet Temsilcisi Chaplin'in önerisi sonrasında gündeme gelmiş ancak yönetim kurulu gerekli onayı vermemişti. Öte yandan Elphinstone ve Malcolm dönemlerinde sadece bölgenin seçkin sınıfları için İngilizce eğitim verilmesi ve derslerin yerel dillerde öğretilmesi uygun görülmüştü. Her iki valinin de böyle bir siyaset takip etmesinin en önemli sebebi bütünüyle İngilizce eğitime karşı olmaları değildi. Elphinstone ve Malcolm ifade edildiği üzere bölgede nüfuz sahibi olan bilhassa Brahman seçkinleri rahatsız etmek istememişlerdi. Seçkin sınıfları hükümetle uzlaştırmak isteyen bahsi geçen isimler ayrıca yerlilerin zihinlerinin modern bilimlere hazırlanması gerektiğini çeşitli vesilelerle vurgulamışlardı. Zira modern bilimlerin İngiliz dili aracılığıyla yerlilere öğretilmesi ancak onların hükümete karşı ön yargılarının ortadan kaldırılmasıyla mümkün hale gelecekti. Kasım 1819'da Elphinstone'un valilik görevine atanmasıyla başlayan bu süreç ve anlayış Malcolm'un görevden ayrılmasıyla sarsılmış ve 1833 İmtiyaz Sözleşmesi ile İngilizce eğitim meselesi öne çıkmaya başlamıştı. Lord Clare'in göreve atanmasından kısa bir süre sonra İngilizce eğitim veren bir kolej kurma girişimi zaten bunun açık bir göstergesiydi. Yeni vali her ne

⁴⁷⁴ "Letter from Secretary to Bombay Native Education Society, 24 May 1832", Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 545.

⁴⁷⁵ "Letter from Eisdale to Secretary to Government, 27 October 1832", Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 545-546.

⁴⁷⁶ Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 547.

kadar Pune Koleji'ndeki Brahman alimlerin kolej içinde eğitim dilinin İngilizce olduğu bir şube açılmasından rahatsız olacağını düşünse de eski Marata başkenti Pune'de yeni bir kolej kurmak konusunda herhangi bir tereddüt göstermedi. Clare'nin bu adımı Chaplin'in kolej taslağında belirttiği hazırlık sürecinin tamamlandığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Zira şirketin parlamento ile imzaladığı 1833 İmtiyaz Sözleşmesi şirket hâkimiyetindeki topraklarda daha liberal adımların atılacağını habercisiydi.

4.2.2. Pune Hindu Koleji'nin Kapatılmasına Dair Tartışmalar

Ekim 1821'de kapılarını Brahman alimlere açan Pune Hindu Koleji, Elphinstone ve destekçileri tarafından eyalet sınırları içinde kurulan ilk resmi eğitim kurumuydu. Kuruluşundan itibaren tartışmaların gölgesinde faaliyetlerine devam eden kolej, açılışından kısa bir süre sonra ifade edildiği üzere şirket yönetim kurulunun tenkitlerinin de odağı haline gelmişti. Haziran 1823'te yönetim kurulu üyelerinin şair yetiştiren kurum olarak değerlendirdikleri ve tahfif ettikleri bu kolej, Vali Elphinstone cansiperane savunmuş ve kurumun faaliyetlerine devam etmesini sağlamıştı. Onun çabaları sayesinde Hinduların eski başkenti Pune'deki bu kolej Chaplin'in denetiminde Brahman alimleri için önemli bir merkez olma şansını elde etmiş ve bu konumunu Vali Malcolm döneminde de muhafaza etmişti.

1830'lu yıllara gelindiğinde Pune Hindu Koleji de diğer eğitim kurumları gibi hükümet memurları arasında devam eden eğitim dili tartışmalarından etkilenmişti. Vali Elphinstone'un Brahman ilim adamlarını şirket idaresiyle uzlaştırmak ve onların nüfuzundan faydalanmak için kurduğu kolejle ilgili ilk ciddi değişim talebi 1832'de yaşandı. Şubat 1832'de Pune Tahsildarı Şubat 1832'de Hükümet Sekreteri John Bax'a yazdığı mektubunda, Janardun Appa isimli bir öğretmenden dilekçe aldığını ve Appa'nın dilekçesinde Pune Koleji'nde İngilizce öğretmenliği yapmak istediğini aktardı. Mezkûr talebin sahibi Appa, 1825'te Chaplin tarafından Pune Koleji'nden yerel eğitim cemiyetine Bombay'da İngilizce öğrenmesi için gönderilen talebelerden biriydi. Pune'de görev yapan tahsildar bu talebin dikkate alınmasını tavsiye ederken yerliler arasında İngilizce öğrenmek isteyenlerin olabileceğini ve İngilizcenin yerlilerin gelişimine katkı sağlayacağını belirtti. İngilizcenin “yerliler” ve “hâkimler” arasında bir bağ kuracağını ifade eden tahsildar, kolejde görev yapan Hindu alimlerin sayısının azaltılıp başta İngilizce olmak üzere Farsça hocaların da iştiham edilmesini talep etti. Pune'de görev

yapan tahsildarın bu görüşleri baş tahsildar tarafından da desteklendi ve aslında hükümet tarafından kurulan bu kolejde “İngilizce öğretilmesi gerektiğini” ifade etti. Baş tahsildar, yerel eğitim cemiyetinin bu konuda bir araştırma yapmasını ve İngilizce eğitim vermek için uygun olan kişililerin listelenerek hükümete bildirilmesini talep etti.

Hükümet sekreteri Pune’deki tahsildarın bu talebinden bir hafta kadar sonra bir mektup kaleme alarak Appa’nın Pune’de İngilizce öğretmeni olarak istihdam etmek için uygun bulunmadığını ancak Bombay Valisi Clare’in Hindu alimlerin sayısının azaltılıp İngiliz ve Farsça alanlarında hocaların atanması hususunda tahsildarlarla aynı fikirde olduğunu bildirdi. Bu mektubun ardından baş tahsildara ikinci bir mektup yazan hükümet sekreteri ivedilikle cevap verilmesini istedi. 16 Temmuz’da hükümet sekreterine cevap yazan baş tahsildar kolejde görev yapan hocaların sayısı ve maaşları hakkında bir bilgilendirmek yaptıktan sonra bazı çekincelerini aktarmaktadır. William Chaplin düzenlediği şekliyle Hindular inancı ve hukuku ile ilgili belli alanlarda çalışmaların devam ettiğine dikkat çeken baş tahsildar, bahsi geçen dillerde eğitim verecek hocanın yüksek kastan olmaması durumunda bunun bir sorun yaratabileceğini ifade etti. Tahsildara göre İngilizce ve Farsça alanlarına hocalar istihdam edilmesi durumunda edebiyat, ilahiyat ve hukuk alanlarında görev yapan hocaların sayısının azaltılmasını tavsiye etti.⁴⁷⁷

Pune Hindu Koleji’ne İngilizce ve Farsça bölümlerin eklenmesi için bu yazışmalar devam ederek kolejle ilgili başka bir mesele gündeme geldi. Pune Baş Tahsildarı J. H. W. Baber, Pune Gelir Memuru Thomas Williamson’a bir mektup yazarak Brahman öğrencilere dağıtılan burslarla ilgili bazı sorunlar olduğunu bildirdi. Baber, altı Brahman talebinin burslarının kesilmesi üzerine yazdıkları dilekçenin kendisine iletilildiğini, bunun üzerine kolejle ilgili bir araştırma yaptığını ve 25 ila 30 yaşlarındaki öğrencilerin hala burs almaya devam ettiğini ve hükümet kademelerinde bir iş için herhangi bir çaba göstermediklerini bildirdi. Bu öğrenciler burs almaya devam ederken fakir Brahman ailelerin çocuklarının kolej kriterlerine uymadığı için kabul edilmediğinden dert yanan baş tahsildar, “kolej fikrinin sahibi” Chaplin’e saygı duyduğunu ancak bir konuda büyük bir yanlış yaptığını ifade etti. Baber’a göre kolejde öğrencilere faydalı ilimleri öğretmek yerine “onların hatalı eğitim sistemlerini” devam ettirilmemeliydi. Brahman öğrencilerin suiistimali nedeniyle kızgın olan ve bunu satırlarına yansıtan Baber, onların yerel diller de dahil

⁴⁷⁷ “Letter from the Acting Principal Collector Poona, the Secretary with the Right Hon’ble the Governor, 16 July 1832”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 111-114.

hiçbir dili öğrenip yazamayacağını ve bu eğitimin ne zihinsel ne de ahlâkî gelişimlerine hiçbir fayda sağlamayacağını iddia etti.

Şirket hâkimiyetinin tesis edilmeye çalışıldığı ilk dönemlerde yerli zihinleri teskin etmek Baş Tahsildar Baber'a için de "hiç şüphesiz akıllıca" bir hamleydi. Ancak aradan geçen on dört yılın ardından geriye dönüp bakıldığında kolejin kuruluş amaçları konusunda arzu edilen sonuçlara ulaşıldığını söylemek mümkün değildi. Bölgenin seçkin Brahman aileleri çocuklarını koleje göndermedikleri gibi ve kolejden mezun olan öğrenciler de hükümet makamlarına girmek gibi bir niyetleri yoktu. Netice itibarıyla Baber artık kolejin görevini ifa ettiğini ve kolejin eğitim faaliyetlerine devam edip etmemesi noktasında bir değerlendirme yapılması gerektiğini belirtti. Bir ay sonra Gelir Memuru Thomas Williamson, durumu hükümete aktararak bu kurumun "işe yaramaz" olduğunu konusunda diğer memurlar hem fikir olduğunu güçlü bir şekilde ortaya koydu. Williamson hükümete gönderdiği dilekçenin sonuna bahsi geçen Brahman öğrencilerin dilekçelerinin özetini de ilaştirdi.

Hadisenin hükümet sekreteri kanalıyla Bombay Valisi Clare'e aktarılmasının akabinde vali bir rapor kaleme alarak görüşlerini açıkladı. Clare, Chaplin'in temellerini attığı bu koleji kapatmak gibi bir düşüncesi olmadığını ifade ederek bu kolejin Hindu tebaaları için önemli bir kurum olduğunu vurguladı.⁴⁷⁸ Meselenin oldukça önemli olduğunu düşünen Bombay Valisi Clare, Bengal'den James Sutherland'den de görüşlerini açıklamasını istedi. Sutherland kaleme aldığı raporunda vali gibi kolejin kapatılması için henüz erken olduğunu belirterek kolej idaresiyle ilgili bazı adımların atılabileceğini ve daha etkin bir yönetim sistemi oluşturulabileceğini ifade etti. Sutherland'in bu değerlendirmesi üzerine Vali Clare ve Vali Konseyi Üyesi Edward Ironside, onunla ile hem fikir olduklarını açıkladı.⁴⁷⁹ Nihayet 1834 yılın Kasım ayının son günlerinde Hükümet Sekreteri W. H. Wathen, kolejin idarî ve malî işlerinden sorumlu olan memurlara valinin kolejle ilgili nihai kararını gönderdi. Wathen, valinin koleji kaldırmakla ilgili herhangi bir düşüncesi olmadığını vurguladı.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ "Minute by the Right Hon'ble the Governor subscribed to by the Board, n. d.", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 114-117.

⁴⁷⁹ "Minute by the Hon'ble Edward E. Ironside, Esquire, n.d."; Minute by the Right Hon'ble the Governor, n.d." Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 117-118.

⁴⁸⁰ From Secretary to Government, W. H. Wathen to the Revenue Commissioner; The Principal Collector of Poona; To The Sadder Adarlut, 25 November 1834" Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 118-119.

1821’de William Chaplin’in gayretleri ve Vali Elphinstone’un destekleriyle açılan Pune Hindu Koleji’nin kaldırılmasına dair ilk girişim 1832’de gündeme gelmişti. Bazı hükümet memurları kolejin artık misyonunu tamamladığını ve kaldırılmasını gerektiğini düşünürken vali ve diğerleri bunun için henüz erken olduğunu savundular. Kolejin kaldırılması ile ilgili yazışmalar incelendiğinde kolejin siyasî misyonunun devam ettiği ve Hindular için oldukça önemli olan bu kurumun faaliyetlerine devam etmesi gerektiği fikri öne çıkıyordu. Elphinstone ve Chaplin gibi Clare de bu kolejin bir misyona sahip olduğu kanaatindeydi ve “yararsız” da olsa kapılarının seçkin Brahman alimlerin çocuklarına açık olması gerektiğini düşünüyordu. Bombay’da Pune Hindu Koleji ile ilgili tartışmalar devam ederken Londra’da idareciler şirketin sözleşmesiyle ilgili görüşmeler yapıyorlardı ve yerlilerin eğitim meselesi onların da gündemindeydi.

4.3. 1833 İmtiyaz Sözleşmesi ve Yerlilerin Eğitimiyle İlgili Değerlendirmeler

Lord Clare’in Bombay Valiliği görevine atanmasından takriben bir yıl sonra İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin parlamento ile her yirmi yılda bir imzaladığı sözleşme için görüşmeler başladı. Hindistan İşleri Temsilciliği Sekreteri [Commissioners for the Affairs of India] T. Hyde Villiers 1821 yılının Şubat ayında daha Hint alt kıtasının farklı bölgelerinde görev yapmış veya görev yapmaya devam eden şirket memurlarına bir mektup göndererek yeni sözleşme öncesinde atılacak adımlarla ilgili olarak çeşitli konularda görüşlerini komisyona bildirmelerini istedi. Sekreter Villiers, şirket memurlarının Doğu Hindistan Komitesi [the East-India Committee] önüne çağrılmadan önce şu hususlarda görüşlerini ve önerilerini açıklamasını talep etti:

“Kamu Görevlileri: Şirketin kamu kademelerini işgal eden memurların mevcut eğitim sistemi ve bu konuda yapılabilecek iyileştirmeler; memurların şark dillerindeki yeterlilikleri ve bu dilleri Hindistan’da ne ölçüde öğrenebilecekleri; alt kademelerdeki memurların utanç verici eylemlerden ve pahalı hediyeler almalarını önleme; memurların maaşları, beklentileri ve rekabet yoluyla terfinin ne ölçüde teşvik edildiğine ilişkin genel gözlemler; memurların sağlıklarını korumak amacıyla, bilhassa yüksek bölgeler, seçmeyecekleri yerler.

Hindistan’ın Yerlileri: Hükümet kademelerinde çalışan yerliler hakkında gelen gözlemler, yaşadıkları olumsuz durumlar ve bunların iyileştirilmesi için alınacak

önlemler; Hindistan'ın yerlileri arasında İngiliz idaresini tanımak maksadıyla bu döneme kadar İngiliz dilini öğretmek için atılan adımlar; yerlilere kendi dillerinde verilen eğitimin durumu; yerlilere hem İngilizce hem de Asya dillerinde verilecek karma bir eğitim sisteminden ne beklenebilir, bu Hristiyan inancının yayılması için elverişli olsun ya da olmasın; Britanya Hindistan'ının herhangi bir bölgesinde yerlilerin Hristiyanlaştırılması hususunda gözle görülür bir gelişmenin yaşanıp yaşanmadığı; Hindistan yerlilerinin İngiltere'yi ziyaret etmek için teşvik edilip edilmediği; dinî, ilmî, siyasî ve ticarî mülahazalarla ilgili olarak bu tür bir teşvikin olası sonuçları.

Kilise Kurumları: Hindistan'da kiliseye ait kurumlarla ilgili genel değerlendirmeler; mevcut kuruluşun bölge ölçeğinde yeterli olup olmadığı ve herhangi bir değişikliğin gerekli olup olmadığı; kiliselerin yeterliliği ve bunların şirketin malî durumu göz önüne alınarak inşa edilip edilmediği.

Avrupalıların Hindistan'a Yerleşmesi: Son yıllarda Avrupalıların Hindistan'a yerleşmeleri hususunda teşvik edilip edilmedikleri; Hindistan'da yerleşmeleri için hangi sınıfların destekleneceği, İngiliz yerleşimcilerin ehliyetleri olmadan ülkeye kabul edilmesinin tehlikeleri ve Avrupalıların hangi koşullar altında Hindistan'a yerleşeceği.

Hindistan-Mısır ve Asya'nın Diğer Bölgeleri Arasında Buharlı Seyrüsefer: Konuyla ilgili genel bilgi ve öneriler; bunula ilgili olarak Hindistan'da kömürün bulunup bulunmadığı; ve hangi bölgelerde bulunabileceği.

Hindistan'da Matbaa: Hindistan'daki hükümetlerin basım işleriyle ilgili olarak genel kararları; farklı eyaletlerde bu konuya dair alınan kısıtlama kararları ve farklı valiler döneminde alınan kararların mukayesesi; geçmişteki ve mevcut durum karşılaştırıldığında fiili durum; basın suçları neticesinde alınan sınır dışı etme kararlarının kaldırılması durumunda hangi tedbirlerin alınabileceği; hükümetin otoritesini muhafaza etmek kaydıyla süreli yayınlar ve siyasî dergilerin editörleri hakkında alınacak tedbirler; Hindistan'a gönderilen şirket memurlarının gönderilen emirlere uyup uymadığı ve Şirket çalışanlarının siyasi dergilerle ilgilenmesini yasaklamak.”⁴⁸¹

Sekreter Villiers, bu altı konu başlığına ilaveten şirket memurlarının “Britanya Hindistan'ının idaresiyle” ilgili herhangi bir konuda görüş ve önerilerini komiteye

⁴⁸¹ Circular Letter from T. Hyde Villiers, Esq., 11 February 1832”, *Appendix to the Report*, 1-4.

sunabileceklerini de ifade etti. Görüldüğü üzere yeni sözleşme öncesinde Londra'daki idarecilerin merak ettiği en önemli meseleler arasında Hindistan yerlilerinin eğitim meselesi de vardı. Bengal, Bombay ve Madras hükümetlerince yirmi yıllık dönemde eğitim sahasında atılan adımları öğrenmek isteyen şirket yetkililerinin bilhassa İngilizce ve yerel dillerde eğitim meselelerine değinmeleri oldukça önemli ve dikkat çekicidir. Yerlilerin eğitimiyle ilgili olarak vurgulanması gereken bir diğer mühim konu Londra'nın da eğitim ve misyon faaliyetleri arasında bir bağlantı kurmasıdır. Yukarıda zikredildiği üzere hem Hint alt kıtasındaki şirket idarecileri yerlileri tahrik ve tahfif edecek eylemlerden kaçınmak amacıyla eğitim faaliyetlerini misyonerlerin çalışmalarında uzak tutmaya çalışmışlardı. Ancak bu gayretlere rağmen yerlilerin ön yargılarını ortadan kaldırmak hiç kolay olmamış ve hatta bilhassa Bombay Eğitim Cemiyeti'nden farklı olarak Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti kurulmuştu.

Netice itibariyle 1833 İmtiyaz Sözleşmesinin imzalanmasından önce Londra'nın da gündemine gelen en temel meselelerden biri yerlilerin eğitimi ve hükümet kademelerinde istihdamıydı ve bu konuda Hindistan'da görev yapmış veya yapmaya devam isimlerin görüşlerine başvurmuşlardı. Bu isimler arasında Bombay'da görev yapan iki önemli isim de vardı: 1819-1827 yılları arasında Bombay valiliği görevini üstlenen M. Elphinstone ve onun eğitim politikalarını eleştiren Bombay Vali Konseyi Üyesi Francis Warden.

Komisyonun mezkûr talebine ilk cevap veren isim Nisan 1832'de Warden oldu. Yaklaşık otuz sayfalık bir metin kaleme alan Warden diğer memurlarla kıyaslandığında en uzun metni kaleme alan isimdi. Sabık Bombay Valisi Elphinstone ise cevaplarını aynı yılın Ağustos ayında komisyona gönderdi. Bu manada hükümet görevinden ayrılmış iki ismin değerlendirmeleri hem Bombay'daki eğitim politikalarını değerlendirmek hem de sözleşme sonrasında eğitim sahasında atılacak adımları anlamak noktasında oldukça anlamlı ve değerlidir.

4.3.1. Francis Warden'ın Yerlilerin Eğitimiyle İlgili Komiteye Verdiği Cevaplar

Sabık Bombay Hükümet Üyesi Warden Nisan ayının son günlerinde bahsi geçen konularla ilgili değerlendirmeleri Komisyon Sekreteri Villiers'e gönderdi. Oldukça uzun bir metin kaleme alan Warden ilk olarak şirketin sivil kademelerinde çalışan memurların eğitim meselesine değindi; mevcut durumu ve bu konudaki önerilerini izah etti. Ardından Hindistan'ın yerlileri meselesine değinen Warden "Hindistan'daki Britanya

İmpatorluğu'nun" tekamülünün hâkimiyeti altında yaşayan halkların sosyal ve siyasi durumu, karakteri ve yaşam şartları hakkında doğru bilgiye sahip olmakla ilgili olduğunu vurguladı. Bu noktada kısa bir tarih dersi vermeye girişen sabık hükümet üyesi, İngiltere ve Hindistan'da Hindistan işleriyle ilgilenen bazı isimlerin Hinduların tarih boyunca durağan bir karaktere sahip olduğunu iddia ettiğini ancak bunun doğru olmadığını vurgulama ihtiyacı hissetti. Kuvvetle muhtemel başta James Mill olmak üzere Hindulara ve onlara ait kurumlara en ufak bir sempati beslemeyen bazı şirket memurlarını kasteden Warden kast sistemi konusunda da birçok yanlış bilgiye sahip olunduğuna dikkat çekti. "Hinduların binlerce yıldır değişmediği ve kast sisteminin karakterlerini biçimlendirdiği" peşin hükümlü bir şekilde ifade eden meslektaşlarının görüşlerine katılmayan Warden, "Hinduların büyük bir bölümünün sayısız mezhepten oluşan karışık kabilelerden" oluştuğunu ifade ederek "bilginin yayılması ve liberal kurumların inşasıyla" "fakirliğin, cehaletin ve despotik idarenin" ortadan kalkacağını iddia etti. Hinduların içinde yaşadıkları koşulların ve sahip oldukları dezavantajların nedeni Hinduların inançları ve her şeyden önce kast sistemiydi.

Hinduların tarihi ve içinde bulundukları olumsuz şartların nedenlerini değerlendiren Warden, bu sorunların en temel çözüm yolu olarak gördüğü eğitim meselesiyle ilgili görüşlerini açıkladı. "Yerlilerin daha iyi bir eğitim sistemine ihtiyaç duyduklarını" vurgulayan Warden bu konuda ciddi bir talebin olduğunu belirterek Bombay yerli sakinlerinin Elphinstone Kürsüsü'nü kurmak için başlattıkları girişimi örnek olarak gösterdi. Bu konuda Bombay'daki hükümet yetkililerine ve yargı mensuplarının da ciddi endişeleri olduğunu yazan Warden'a göre 1815'ten beri Bombay Yüksek Mahkemesi [the Sudder Adawlut of Bombay], Hindistan'ın batı kıyılarında eğitim sisteminin çöküşünden bahsetmekteydi ve Temmuz 1824'te bu kurum uzun zamandır dikkat çekmeye çalıştığı krizin artık kapılarında olduğunu bildirdi. Yukarıda da ifade edildiği üzere Yüksek Mahkeme kendisinden beklenen görevleri yerine getirmek için yeterli niteliklere sahip Müslüman münşiler bulamıyor ve boşalan yargı kademeleri dolduramıyordu. Warden'a göre mahkemenin bu konudaki endişeleri dikkate alınmayıp bir tedbire başvurulmadığı gibi hukuk birimlerinde çalışan yerli üyelerin maaşları da azaltıldı.

Eğitim sistemindeki krize dikkat çeken ve yerlilerin eğitimiyle ilgili hükümetin gerekli adımları atmadığını ifade eden Warden, ardından hükümetin eğitim faaliyetleri ve bunun yerliler tarafından nasıl algılandığı meselesine değindi. "Yerliler arasında eğitimi teşvik

etme” gayretlerinin “din değiştirme” olarak algılandığını dūřünen bunun gözden kaçırılmaması gerektiğini vurgulayarak 19. Yūzyılın başında Hindistan Genel-Valisi Lord Wellesley’in William Kalesi’nin kuruluşu öncesinde yaşadığı bir hadiseyi örnek gösterdi. Kolejın kuruluş aşamasında tercūme edilecek bazı eserlere saygın Mūslūman ālimlerin itiraz etmiş ve bu talep neticesinde Genel-Vali Wellesley “Dinle bağlantılı veya Hindistan dinlerini alçaltıcı herhangi bir konunun tartışılmasının kolejın kuruluş ilkeleriyle bağdaşmadığını” ifade eden bir metin yayınlanmış ve dağıtılmıştı.⁴⁸² Bu noktada Warden’ın hem Londra’daki hem de Hindistan’daki idarecilerin, “yerli tebaaların dinî ilkelerine mūdahale etmeyeceğini, bu konuda hořgörūlū bir tutum benimseyeceğini ve yerlilerin rahatsız etmeden dinî zevklerinin koruyacağını” açıkça beyan etmesi önemliydi.

Sābık Bombay Hūkūmet Ūyesi ve Sekreteri Warden eęitimli ilgili olarak komitenin dikkatine sunduęu bir bařka husus Protestan misyonerlerin Bombay’daki eęitim faaliyetleriydi. Eęitim konusunda kilisenin ve misyonerlerin ciddi çabaları olduęunu ifade eden Warden řirket yōnetimin bu gruplara hizmetleri sebebiyle yıllık ortalama dōrt bin sterlinlik bir katkı saęladığını iddia etmektedir. 1814’ten itibaren bōlgeye gelen ve eęitim faaliyetlerine mūdahil olan Amerikan Protestan misyonerlerine de deęinen Warden, Amerikalıların bōlgede kurdukları okullar ve bu okullarda eęitimlerine devam öęrencilere dair bazı rakamlar vererek komisyonu bilgilendirdi.

Kronolojik olarak Bombay’daki eęitim faaliyetlerine aktarmaya devam eden Warden, Avrupalı ve Hristiyan çocukların eęitimi için kurulan ve 1819’dan itibaren yerli çocukları da okullarına kabul eden Bombay Okul Komitesi’nin faaliyetlerinden de bahsetmektedir. Baęıřçıların destekleriyle ayakta duran bu kurum abonelerinden ve baęıřçılarından yıllık iki beř yūz sterlin kadar maddi destek topluyordu. Bōlgede eęitim faaliyetleri konusunda atılan bazı adımları takdir eden Warden, bu konuda ortaya çıkan gayretin Sābık Vali Elphinstone’un eseri olduęunu belirterek buna kanıt olarak yine yerlilerin kurmak istedięi Elphinstone Kūrsū’sū’nū örnek gösterdi.

Yerlilerin arasında eğitim işlerini desteklemesi ve eğitim meselesini bir gündem haline getirmesi sebebiyle sabık valiyi öven Warden, İngilizce eğitim konusunda benzer dūřünceleri paylaşmıyordu. Yerlilerin İngilizce eğitim konusundaki taleplerinin

⁴⁸² Malcolm, Political History of India, II, 270.

karşılanmadığına dikkat çeken sabık hükümet üyesi Bombay Hükümeti'nin bu konuda gerekli maddi desteği vermediğini vurguladı. Bu konuda daha ciddi adımların atılmasını tavsiye eden Warden'a göre yerliler tarafından kurulmuş köy okullarına hiçbir şekilde müdahale etmeden her bölgede okullar kurulmasını ve bu okullara üst ve orta sınıfların çocuklarına çekilerek onlara okuma, yazma, aritmetik, coğrafya, hukuk, siyasal ekonomi ve tıp eğitimi verilmeliydi. Warden'ın bu önerisindeki en önemli husus ise eğitim diliydi ve öğrencilerin dersleri kendi dillerinde değil İngilizce olarak alması gerektiğini belirtti. Ayrıca okul idarecilerinin İngiltere'den gönderilmesini talep eden Warden, okullarda Avrupalı yöneticilere yardım edecek nitelikte yerli öğretmenlerin bulunabileceğini ekledi. Öte yandan İngilizce eğitimin yaygınlaştırılmasıyla ilgili olarak Bombay Eyaleti sınırları içinde kurulan iki koleji örnek gösteren Warden – Sûret'teki Müslüman Koleji ve Pune'deki Hindu Koleji – bu kolejlere genç okul idarecilerinin yetiştirilmesi ve İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilmesi için bir takım adımların atıldığını dikkat çekerek bazı hükümet yetkililerinin Müslümanların bu teklifleri kabul edeceğini ancak Hinduların reddetmesini beklediğini ancak tam tersi bir durumun yaşandığını aktardı. Hindu hocaların hemen teklifi kabul ettiğini ve hükümetten aylık bir ödeme aldıklarını belirten Warden, bu kararın neticeleri ile ilgili henüz bilgi sahibi olmadığını komisyona ilettili.

İngilizcenin eğitim dili olmasıyla bağlantılı olarak yerel dillerde eğitim verilmesi meselesini de değerlendiren bölgede konuşulan yerel dillerin eğitim dili olarak kabul edilmesine dair müteredditti. Warden'a göre İngilizceyi eğitim dili olarak kabul etmek yerine yerel dillerde eğitim vermeye çalışmak, ders kitaplarını İngilizceden bu dillere aktarmak ve tercüme eserleri basmak ve dağıtmak oldukça zahmetli bir işti ve eserlerin tercüme edilme sürecinde ciddi hatalar yapılacaktı. Bu iddiasını kanıtlamak için Bombay Yüksek Mahkemesi'nin Ekim 1829 tarihli bir raporunu işaret eden Warden, Avrupa dillerinde yerel dillere tercüme edilen, basılan ve satılan kitapların yerlilerin ilgisini çekmediğini vurguladı.⁴⁸³ Warden'ın aktardığı rapora göre Bombay'a bağlı şirket topraklarında takriben 4.681.735 insan yaşıyordu. Toplam okul sayısı 1,705 ve burada eğitim alan öğrenci sayısı 35.153'ti. Bu okullardan 25'i hükümetin denetimindeydi ve 1.315 öğrenci eğitim almaya devam ediyordu. Son olarak bölgede 1680 köy okulu vardı

⁴⁸³ "Letter from Francis Warden to T. Hyde Villers, 30 April 1832", *Appendix to the Report*, 54.

ve bu okullara devam eden öğrenci sayısı 33.838'di. Okula giden öğrencilerin nüfusa oranı 133/1'di ve bu oran İngiltere'de 16/1; Fransa'da 30/1 ve Prusya'da 954/1'di. Bu raporda köy okullarının ıslah edilmesi gerektiğini ifade eden yüksek mahkeme “yerlilerin zihinlerini” aydınlatacak bir eğitim sisteminin kurulmasını önermişti.

Hükümet Üyesi Warden, yukarıda ifade edildiği üzere, Bombay'da görev yaptığı süre zarfında Elphinstone'un eğitim politikalarına karşı çıkan isimlerin başında geliyordu ve komisyona sunduğu raporunda bu görüşleri tekrarlamıştı. Yüksek Mahkeme'nin raporunu kendisine dayanak alan Warden, rapordaki bilgilerin eğitimle ilgili görüşlerinin haklılığını ortaya koyduğunu iddia etmiştir. Bilhassa görev süresi boyunca İngilizcenin eğitim dili olması hususunda ısrarcı olan Warden tekrar bu meseleyi komisyona sunduğu raporda değerlendirerek “yerliler İngiliz diline aşinalık kazandıkça bu hem entelektüel gelişimlerine katkı sağlayacaktı hem de Büyük Britanya ve Hindistan arasındaki en kuvvetli bağ haline gelecekti.” İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilmesi Warden'a göre “Amerika'da olduğu gibi Hindistan'da da Britanya egemenliğinin daimi anıtı olacaktı ve Hindistan dünyanın diğer bölgeleri ile bu dil aracılığıyla rekabet edebilecekti.

Komisyona sunduğu raporunda son olarak eğitim ve misyon faaliyetleri arasındaki bağlantıya değinen Warden, yerlilerin din değiştirmesi ile ilgili kayda değer bir gelişmenin olmadığını ifade etmektedir. “İslah edilmiş bir eğitim sisteminin”, insanları “dinlerinin hurafelerinden, safsatalarından ve hatalarından uzaklaştıracağını düşünen hükümet üyesine yerliler aldıkları eğitim sayesinde Hristiyanlaşmamışlardı. Öte yandan eğitim alan öğrencilerin İngiltere'ye gönderilmesi hususunda sorulan soruya kısa bir cevap veren Warden, bunun şu an için bir fayda sağlamayacağını belirterek kast geleneklerinin yerlilerin Hindistan dışına gidişi konusunda ciddi engeller çıkardığını vurgulamaktadır. Bu konuda birkaç örnekle durumu açıklamaya çalışan hükümet üyesi daha önce bölgeden ayrılan insanların aileleri tarafından reddedildiği ve kastan çıkarıldığını belirtmektedir.

Sâbık Hükümet Üyesi ve Hükümet Sekreteri Francis Warden'ın 1833 İmtiyaz Sözleşmesi öncesinde komisyona sunduğu uzun raporda eğitimle ilgili görüşleri değerlendirildiği görev yaptığı dönemde dile getirdiği düşüncelerinin değişmediği görülecektir. Hükümetin sınırlı bir şekilde eğitim işlerine dahil olmasını, İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilmesini ve Avrupa dillerinden yerel dillere yapılan tercümelerle vakit

kaybedilmemesini savunan Warden’a göre şu ana kadar atılan adımlar yeterli değildi. Eğitimin dönüştürücü rolüne inanan eski hükümet üyesi Hinduların içinde bulunduğu durumun dinlerinden kaynaklandığı vurgulayarak hurafeleri ve safsataları ortadan kaldırmak için eğitim oldukça önemli bir araçtı.⁴⁸⁴

4.3.2. Elphinstone’un Yerlilerin Eğitimiyle İlgili Komisyona Verdiği Cevaplar

Sözleşme öncesinde şirket idaresiyle ilgili araştırma yürüten komisyonun başvurduğu isimlerden biri de 1819-1827 yılları arasında Bombay valiliği görevini üstlenen M. Elphinstone idi. Elphinstone 1832 yılının Ağustos ayında raporunu komisyonun sekreteri Villers’e gönderdi.⁴⁸⁵ İlk olarak devlet kademelerinde görev yapan genç memurların eğitimi meselesine değinen Elphinstone mevcut eğitim sisteminin olumlu neticeler üretmediğini belirtmektedir. Memurların yirmi yaşından sonra Hindistan’a gönderilmesini savunan sabık vali, Arapça, Sanskritçe, Farsça, Hindustânî dillerinde iyi bir eğitim almalarını ve bunun yanında hukuk, politik ekonomi ve klasik eserlerden sorumlu olmalıydılar. Elphinstone’a göre şirketin yeni memur adayları hemen görevlerine gönderilmemeli sıkı bir dil sınavı ve borçları hakkında yapılacak bir soruşturmanın ardından kademe atlamalıydılar.⁴⁸⁶

Komisyona sunduğu raporda Elphinstone’un değindiği ikinci konu başlığı Hindistan’ın yerlileriydi. Eski valiye göre bölgenin yerli sakinleri uzun bir süredir “kötü bir idarenin boyunduruğu altında,” “cehalet ve hurafelerden” kaynaklanan sorunlar nedeniyle yozlaşmışlardı. Britanya idaresinin bir sükûnet getirdiğini belirten Elphinstone’a göre atılması gereken ilk adım sınıflar arasında var olan duvarları yıkmak ve yerlileri eğitim ve kamu güveni ile onları idare edenlerle aynı seviyeye çıkarmaktı. Yabancı bir hükümetin hâkimiyeti altında bunu yapmanın bazı zorlukları olduğunu kabul eden sabık vali ihtiyatlı adımların atılması gerektiğinin altını çizdi. Öte yandan valiliği döneminde kendisinin de benimsediği bu temkinli anlayışın son yıllarda “ürkeklik” olarak değerlendirildiğine dikkat çeken Elphinstone, bunun çok tehlikeli bir hata olacağını vurguluyor. “Tedbirli olmanın” herkesin kalbindeki hedeflere ulaşmak için en sağlam

⁴⁸⁴ “Letter from Francis Warden to T. Hyde Villers, 30 April 1832”, *Appendix to the Report*, 10-42.

⁴⁸⁵ “Letter from The Hon. Mountstuart Elphinstone to Thomas Hyde Villiers, 5 August 1832”, *Appendix to the Report*, 42-47.

⁴⁸⁶ “Letter from The Hon. Mountstuart Elphinstone to Thomas Hyde Villiers, 5 August 1832”, *Appendix to the Report*, 42-43.

yol” olduğunu söyleyen eski vali, Brahman alimleri önceleyen eğitim siyasetinin gerekçesini bir kez daha hatırlatma ihtiyacı hissetmişti.

Yerlilerin eğitimiyle ilgili Bombay valisi olduğu tatbik ettiği politikaları komisyona örnek gösteren Elphinstone, Aralık 1823’te kaleme aldığı eğitim raporunda eğitim sistemi ile ilgili tüm önerilerin mevcut olduğunu; bu rapora ve Bombay Eğitim Tahkikatı neticesinde merkeze gönderilen raporlara bakılarak gerekli adımların atılabileceğini belirtmektedir. Öte yandan eğitimle ilgili bir hususun altını çizme ihtiyacı hisseden sâbık vali “sıradan insanlar arasında daha düşük seviyede bir eğitim sistemini” yaygınlaştırmak yerine üst sınıflar arasında daha iyi bir eğitim vermeyi tercih etmenin daha önemli olduğuna kanaat getirmişti. Zira üst sınıflar arasında öğrenme ve araştırma ruhu yayıldığında bunun toplumun alt kesimlerini oluşturan bireylere ulaşması daha kolay olacaktı ve eğitimin en önemli tarafı bu insanların devlet kademelerine yerleştirilmesiydi. Valiye göre üst sınıflar arasında eğitimi yaygın hale getirmek bu sınıfların çıkarlarıyla da bağlantılıydı.

Nasıl bir eğitim sistemi tesis etmeleri gerektiği ifade ettikten sonra Elphinstone, eğitim dili meselesine değinerek yerlilerin İngilizce öğrenmesi için her türlü imkânın sağlanması gerektiğini belirtti. Ancak sabık vali, “İngilizcenin öğrenilmiş bir dilden daha fazlası” olmayacağını veya “sadece eğitimli insanlar arasında konuşulacağını” iddia ederek Farsçayı örnek gösterdi ve bir milletin köleleştirilmediği sürece başka bir dilin yerini almasının mümkün olmadığı söyledi. Yerlilerin istihdamı meselesine de değerlendiren Elphinstone, yerlilerin adli makamlara kabul edildikleri ve daha yüksek makamlara atanmaları konusunda bir talep olduğunu ifade etti. Hükümet makamlarına atanacak yerliler için Avrupalı denetçilere ihtiyat olduğunu belirten Elphinstone, aksi bir durumda yerlilerin “eski yozlaşmış uygulamalarını” sisteme dahil edeceklerini ve bunu değiştirmenin oldukça zor olacağını aktardı. Yerlilerin istihdamı konusunda dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise “hiçbir siyasî ve askerî makamın uzun süre yerlilere teslim edilmemesiydi.” Kısaca Elphinstone, belli makamların yerlilere emanet edilmesini, bunların denetlenmesini ve bazı makamların ise uzun süre yerlilere verilemeyeceğini ifade ederek bu konuda görüşlerini açıkladı.

Komisyona sunduğu raporda eğitim ve misyoner faaliyetler arasındaki ilişkiyi de ele alan eski vali, yerlilerin hem İngilizce hem de yöresel dillerde eğitim alması neticesinde Elphinstone’a göre yerlilerin Hristiyan olması için en makul yol eğitimdi. Din değiştirme

konusunda gözle bir ilerlemeye şahit olmadığını belirten sâbık Bombay valisi bu konuda sadece duyumları olduğunu aktardı. Son olarak yerlilerin yurt dışına gönderilmesiyle ilgili soruya cevap veren Elphinstone, yerlilerin İngiltere'ye gitmesinin faydalı sonuçlar doğuracağını hatta eğitim almak için gönderilen yerlilerin ülkelerine döndüklerinde bazı kolejlerde vazife alarak hizmet edebileceklerini belirtti.

Sâbık Bombay Valisi Elphinstone'un komisyona sunduğu rapor Warden'ın raporuyla mukayese edildiğinde oldukça kısaydı ve burada da görev yaptığı dönemde benimsediği ve uyguladığı eğitim siyasetinin gerekli olduğunu vurguladı. Aralık 1823'te kaleme aldığı uzun eğitim raporunda eğitimle ilgili her türlü soruya cevap bulunabileceğini ifade eden Elphinstone, kötü bir yönetimin hâkimiyeti altında cehalet ve hurafeler nedeniyle yozlaşmış bir halkın eğitilerek dönüştürüleceğini ifade ederek bu konuda atılacak adımlarla ilgili çok hassas olunması gerektiğini vurguladı ve yığınları eğitmek yerine seçkinler için bir sistem inşa etmenin daha mantıklı ve makul bir yol olarak kendisine görüldüğünü belirtti. İngilizcenin eğitim dili olmasına karşı olmadığını açıkça ifade eden Elphinstone'a göre eğitim ve misyon faaliyetleri arasında güçlü bir ilişki olduğunu ancak valiliği döneminde Hristiyanlığı seçen yerlilerin sayısını bir hayli az olduğunu aktardı.

4.3.3. Seçilmiş Komite'nin Nihai Raporu ve Yerlilerin Eğitim Meselesi

Şirketin parlamento ile imzalayacağı sözleşme öncesinde komisyonun gündemine aldığı meselelerden biri Hindistan yerlilerinin durumuyla ilgiliydi. Şirket idarecilerinin Hindistan hükümetlerinin eğitim alanında yerlilere sunduğu imkanları ve yerlilerin ne ölçüde şirket makamlarında istihdam edildikleri sorgulamasının önemli nedenleri vardı. Bunlardan birincisi şirket malî durumuyla ilgiliydi. 1813 İmtiyaz Sözleşmesi şirketin Hindistan tekeli ortadan kaldırmıştı ve şirket tekel halklarına karşı çıkan gruplar Çin ile olan tekel haklarını kaldırılması için de mücadele ediyorlardı. Bu yüzden şirketin Hindistan'daki masraflarını kısmak ve Avrupalı memurlara ödedikleri maaşları azaltmak önemli bir husustu. Öte yandan bu dönemde İngiltere'deki tartışmalara bakıldığında adada yaşayan Hristiyan ve Protestan olmayan halklara bazı hakların verilmesi gündemdeydi ve liberaller bu konuda ciddi bir çaba sarf ediyorlardı. Hindistan yerlilerinin durumu da liberal ve reformcu gruplar tarafından dile getiriliyordu ve Hintlerin hiçbir ayrımcılığa uğramadan şirket kademelerinde görev alması için şirket idarecilerine ciddi

bir baskı vardı. Elbette Hintlilere şirket bünyesinde yer açmak için en mühim yol eğitimdi ve bu nedenle şirket idarecileri eğitim konusunda atılan adımları öğrenmek istediler.

Sözleşmenin imzalanmasından önce çeşitli komiteler ve kurullara kurarak şirketin Hindistan'daki idari durumu ve faaliyetleri konusunda çeşitli görüşmeler yapan ve şirket memurlarını dinleyen idareciler nihayet atadıkları Seçilmiş Komitenin Raporu ile bahsi geçen konularda genel bir tablo ortaya koydular.⁴⁸⁷ Yukarıda eski hükümet memurlarına sorulan altı temel meseleyle ilgili bir değerlendirme yapan bu rapor, Hindistan hükümetlerinin faaliyetlerini değerlendirmektedir.

Komite raporuna yerlilerin eğitimi ve istihdamı ile ilgili bölümü incelendiğinde Hindistan'daki şirket topraklarını yöneten hükümetler, 1833 yılına kadar yerlileri sadece malî, idarî ve askerî birimlerde istihdam etmişlerdi. Bu konuda bazı sorunlar olduğunu kabul eden mezkûr rapora göre, Avrupalıların memurların denetiminde Hintlilerin şirket kademelerinde görevlendirilmesi durumunda “karakterlerinde ahlâkî sapkınlıklar” ortadan kalkacak, “Britanya hâkimiyetine olan bağlılıkları güçlenecek”, “adalet sisteminin daha iyi yönetilmesine yol açacak” ve “Hindistan Hükümeti'nin masraflarını azalacaktı”. Bu manada yerlilerin Hindistan Hükümeti ile daha fazla temas kurması için yerliler arasında İngilizce eğitim sisteminin teşvik edilmesi ve geliştirilmesi önemli bir husustu. Bölge sakinleri arasında Avrupa bilimlerine ve edebiyatlarına dair bir ilginin uyandırıldığından bahseden rapor “ahlâkî ve dinî eğitimin” yerlilerin ahlâkî standartlarının ve siyasi karakterlerinin gelişmesi için oldukça önemli olduğunu vurguladı.

Şirket hâkimiyetinde yaşayan halklarının dinî kimliklerinin güvence altına alınması gerektiğini belirten rapor, Hindu nüfusunun Müslüman nüfusunun sekiz katı olduğunu ve yerlilerin din değiştirmeleri durumunda sivil halklarının güvence altında alınması için bazı hukuki düzenlemelerin yapılmasını tavsiye etti. Hindistan'da yaşayan yerli Hristiyanların durumuna da değinen rapor, yerli Hristiyanlara hoşgörü gösterilmesini ve onlara karşı var olan ön yargıların ortadan kaldırılması için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini belirtti. Katolik misyonerlerin Hindistan'daki misyon faaliyetleri konusunda başarısızlıklarını kabul ettiklerini aktaran Seçilmiş Komite Raporu Protestan

⁴⁸⁷ *Report from the Select Committee on the Affairs of the East India Company; with Minutes of Evidence in Six Parts, An Appendix and Index to Each, communicated from the Commons to the Lords*, 21st June 1833, Ordered to be printed, 20 August, 1853, 9-27.

misyonerlerin bu konuda daha sağlam adımlar attığını ifade etti. Hint alt kıtasının hem kuzeyinde hem de güneyinde okullar kuran Protestan misyonerlerin sadece Bengal'deki öğrenci sayısı elli bindi. Misyonerlerin eğitim faaliyetlerinin hem yerli çocuklar hem de onların aileleri üzerinde müspet tesirler yarattığına dikkat çeken komite raporu kız öğrenciler için de okullar kurulduğunu aktarmaktadır.

Bu genel değerlendirmelerin ardından yerlilerin eğitimi meselesine değinen rapor, 1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nin, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ni yıllık yüz bin rupiyi eğitime ayırması için yükümlü kıldığını, bazı yıllar bu miktarın tamamının harcandığını bazı yıllar ise bahsi geçen miktarın çok üstünde harcandığını ifade etmektedir. Bununa birlikte bahsi geçen yirmi yıllık dönemde İngilizce eğitim konusunda yerlilerin ciddi bir mesafe kaydettiğini vurgulayan rapor, Hindistan hükümetlerinin bu konuya gerekli özeni göstermediğini ifade etmektedir. Yerliler arasında eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması konusunda bazı kurumlar açılmış ancak öğretmen sorunu bir türlü çözülememişti. Bu sorunları ortadan kaldırmak için belli düzeyde eğitim almanın sivil memuriyetler için yeterlilik koşulu haline getirilmesi şarttı. Öte yandan Hindistan'daki şirket topraklarında yürütülen eğitim faaliyetleri konusunda raporun dikkat çektiği ve takdir ettiği tek adım Madras Valisi Thomas Munro tarafından kurulan Tahsildar Okulları'ydı ve bu planın üzerinde ısrar edilmesi durumunda yerlilerin eğitimi meselesine katkı sağlayabilirdi. Son olarak rapor bölgede yaşayan Anglo-Hint nüfusu değinerek onlara karşı her türlü haksız uygulamanın ortadan kaldırılmasını tavsiye etmişti.

Yerlilerin eğitimi ve istihdamı meselesi görüldüğü üzere 1833 İmtiyaz Sözleşmesi'nin en önemli gündem maddelerinden biriydi ve Seçilmiş Komite raporu bu konunun Hindistan hükümetleri tarafından ihmal edildiğini net bir şekilde ortaya koymuştu. Ancak bu nihai rapor incelendiğinde sadece eğitimin sisteminin işleyişi noktasında mesele değerlendirilmiş ve Bombay Valisi Elphinstone ve arkadaşları gibi bölgesel şartlar göz önünde bulundurulmamıştır. Üçüncü İngiliz-Marata Savaşı'nın 1818'de sona ermesinin akabinde Bombay Eyaleti sınırları içinde şirket hakimiyetini güçlendirmek için harekete geçen Elphinstone ve destekçileri, eğitim meselesini bir uzlaşi siyasetinin aracı olarak kullanmışlar ve yirmi yıllık süre zarfında eğitim kurumları bu politikalar çerçevesinde şekillenmişti. Ancak rapor bu unsuları göz ardı ederek sadece sonuçlara odaklanmış ve yerlilerin eğitimi konusunda ve istihdamı konusunda gerekli adımların atılmasını tavsiye etmişti.

Raporda bahsedilen hususlar 1833 İmtiyaz Sözleşmesi'nde kendine yer buldu ve şirket hakimiyetindeki topraklar yaşayan insanlar arasında dil, din, ırk ayrımı yapmadan yerlerin şirket kademelerinde görevlendirilmesine uygun görüldü. Bu çerçevede bölgede yaşayan Hindu, Müslüman ve Avrupalı sakinlerin kanun önünde eşitliğini sağlamak için bir ceza kanunu yazılmasına ve Hindistan Genel-Valiliği Hukuk Üyesi'nin atanmasına karar verildi. Sözleşmenin yasalaşmasının ardından şirketin Hindistan hükümetlerinin, yerlilerin eğitim eğitimi konusunda atacağı adımlar önemli bir husustu ve sözleşmenin ilgili kararları neticesinde ilk alevli tartışmalar şirketin idari merkezi Bengal'de başladı. Bengal'deki eğitim komitesi içinde başlayan ve üyelerin eğitim diliyle ilgili olarak başlayan tartışma 1840'a kadar devam etti. Bu manada sözleşmenin yasalaşmasının akabinde ilk olarak Bengal Hükümeti'nin ve doğal olarak Hindistan Genel Valisi'nin ardından Bombay Hükümeti'nin yürüttüğü eğitim politikalarına bakmak süreci anlamak bakımında faydalı olacaktır.

4.4. 1833 İmtiyaz Sözleşmesi Sonrası Bengal, Bombay ve Londra'da Yaşanan Gelişmeler

4.4.1. Şirketin İdarî Merkezi Bengal'de Eğitim Meselesi

1833 İmtiyaz Sözleşmesi İngiliz Parlamentosu tarafından kabul edildiğinde Hindistan genel-valiliği görevinde Lord William Bentinck vardı. Lord Bentinck 1827'de bu göreve atanmıştı ve Londra'daki şirket idarecilerinin ilk tercih ettiği isim değildi. İfade edildiği üzere bu makam, sâbık Bombay valisine teklif edilmiş ancak Elphinstone bu öneriyi kabul etmemişti. Dahası şirketin yönetim kurulunun listesinde bulunan diğer adaylar da bu teklifi kabul etmemiş ve nihayet son isimlerden biri olan Lord Bentinck'e genel-valilik görevi önerilmişti. 1822 yılında bu göreve başvuran isimlerden biri olan ancak bu göreve uygun görülmeyen Bentinck 1827'de Hindistan genel-valiliğine atandı.

Liberal görüşleri bilinen Lord Bentinck, 1803-1807 yılları arasında Madras valiliği yapmış ve ilk valilik tecrübesi kötü bitmişti. Bentinck'in yerel birliklere geleneksel kıyafetleri giymeyi yasaklamasıyla patlak veren Vellore İsyanı (1806) bir yıl sonra bastırılmasına rağmen Lord Bentinck geri çağrılmaktan kurtulamamıştı. Uzun bir İtalya macerası ve Avam Kamarası'nda görev yaptıktan sonra Hindistan'a dönen Lord Bentinck, göreve başladıktan sonra radikal adımlar atmaktan çekinmedi. Aslında yeni genel-valinin bu göreve atandıktan sonra nasıl bir siyaset izleyeceği Hindistan'a doğru

yola çıkmadan önce Jeremy Bentham ile yediği akşam yemeğinde belli olmuştu. Faydacı fikirleriyle bilinen dönemin önemli fikir adamlarından Bentham ile yeni görevi hakkında sohbet eden Lord Bentinck, genel-valilik görevini kendisinin değil onun üstlenmesi gerektiğini söylemişti.

Hindistan'daki Britanya idaresini “soğuk, bencil ve duygusuz; bir elinde demir yumruk diğer elinde ticaret tekeli” olan bir yapı olarak tasvir eden Lord Bentinck, göreve başladıktan kısa bir süre sonra benimseyeceği politikalara dair ilk işaret vermişti. Hindu dul kadınların ölmüş eşleriyle birlikte yakıldığı sati uygulamasını kaldırmak için harekete geçen yeni vali dindar Hinduların tepkisinden çekinerek reformcu Hindu aydınları yanına aldı ve 4 Aralık 1829'de çıkarılan yönetmelikle bu uygulamayı yasakladı. Birkaç ay sonra Şubat 1830'da bu yönetmelik Madras ve Bombay eyaletlerini kapsayacak şekilde genişletildi. Yeni valinin bir diğer önemli adımı yeni doğan kız çocuklarının öldürülmesi adetini de yasaklamaktı. Hindistan'ın yerli ve Avrupalı sakinlerinin kanun önünde eşitliğini savunan Genel-Vali Bentinck, Hint ordusundaki kırbaçlama cezalarını da yasakladı. Lord Bentinck'in bu eylemleri kendisinden nefret edenlerin sayısını attırdı ve karşıtları Bâbürlü Sultanı Şah Cihan (1592-1666)'ın eşi için yaptırdığı abidevî eser Tac Mahal'i yıktıracağını ve mermerlerini satacağını bile iddia ettiler.⁴⁸⁸

1833 İmtiyaz Sözleşmesi Londra'da yasalaştığında Lord Bentinck Hindistan'da bu işlerle meşguldü ve kısa bir süre sonra bir diğer önemli konuya eğitim meselesine eğilecekti. İfade edildiği üzere sözleşmenin imzalanmasından önce yerlilerin eğitimi ve istihdamı meselesi şirket idarecilerini fazlasıyla meşgul etmiş sözleşmeye bunu vurgulayan maddeler eklenmişti. Bahsi geçen sözleşme Hindistan'daki idarecilere tevdi edildiğinde şirketin alt kıtadaki idari merkezi Bengal'deki eğitim işleri, bir komitenin uhdesine bırakılmıştı. İfade edildiği üzere 1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nin imzalanmasının akabinde şirket, yıllık yüz bin rupiyi eğitim işlerine harcamak için sorumlu tutulmuştu. Ancak şirket kuvvetlerinin alt kıtanın farklı noktalarında yürüttüğü askerî seferler buna engel olmuş ve bilhassa şirketin idari merkezi Bengal'de eğitim işleri bir süre rafa kaldırılmıştı. Sözleşmenin ilgili maddesinin uygulanması için ilk resmi adım 1823 yılında atılmış ve Bengal Genel Eğitim Komitesi kurulmuştu. Komite içindeki üyelerin büyük bir bölümü modern bilimlerin ve tıbbın klasik dillerde yani Arapça, Sanskritçe ve Farsça dillerinde

⁴⁸⁸ Rosselli, *Lord William Bentinck: the making of a Liberal Imperialist, 1774–1839* (London: Chatto and Windus for Sussex University Press) 283.

öğretilmesi gerektiğini savunuyorlardı ve 1830'lara kadar Bengal'de eğitim faaliyetleri büyük ölçüde Sabık Genel-Vali Hastings'in çizgisinde yani onların istediği şekilde devam etmişti. Bölgede kurulan kolejlerin müfredatlarını şekillendiren ve şark ilimlerini öğretilmesini isteyen bu üyeler Bengal'in yerli sakinlerinin İngilizce eğitim konusundaki taleplerini göz önünde bulundurarak bazı küçük adımlar atmışlardı.

Bengal komitesi içinde devam eden Şarkiyatçı üyelerin ağırlığı Bentinck'in eğitim işlerine müdahil olmasıyla değişmeye başladı. Bu konuda ilk ve kritik adımlardan biri Genel-Vali Bentinck'in görüşlerine yakın bir isim olan Charles Edward Trevelyan'ın Delhi'den Kalküta'ya gelişi idi. 1806'da İrlanda'da doğan ve erken yaşlarda bölgeye gelen Trevelyan, uzun yıllar Delhi'de Edward Colebrooke'un yardımcısı olarak görev yapmış ancak bazı tatsız hadiseler nedeniyle Kalküta'ya çağırılmıştı. Bu hadiselerden ilki amiri Colebrooke için açılan bir soruşturmaydı ve onun yolsuzluk yaptığını iddia eden dosya Trevelyan'a verildi. Kovuşturmayı yapan Trevelyan amirini mahkûm eden yolu açtı ve bölgedeki kıdemli şirket memurlarının tepkisini çekti. Onun tepki çeken ikinci eylemi Delhi Kolej Komitesi'ne seçildikten sonra İngilizce eğitim için attığı adımlardı. Bir İngilizce birimi kuran ve İngiltere'ye gitmek isteyen talebelere destek olan Trevelyan, okullardaki kast ayrımının ortadan kaldırılması ve dinî ayrılıkların bir kenara bırakılarak tüm çocukların aynı sınıfta eğitim almasını savundu. Trevelyan'ın bu adımları Delhi'de sorunlar yaşamasına ve Kalküta'ya çağırılmasına yol açtı ve Bengal'deki eğitim komitesinin bir üyesi olarak göreve başladı.

Trevelyan Bengal'e geldiğinde ifade edildiği üzere Şarkiyatçıların arzu ettikleri şekilde eğitim faaliyetleri devam ediyordu. Örneğin yeni kurulan Kalküta Tıp Koleji'nde Arapça eğitim dili olarak kabul edilmişti ve komite üyelerinden John Tytler bunun en ateşli savunucularından biriydi. İlk olarak bu kuruma saldıran Trevelyan, yerel dillerin ihmal edildiğini belirterek tıp eğitimin Arapça verilmesini karşı çıktı. Komite üyelerinin bu konuda attığı adımlara şiddetle karşı çıkan komitenin yeni üyesi Genel-Vali Bentinck'e en yakın isimlerden biri haline geldi ve komite içindeki tartışmaları alevlendirdi. Trevelyan ile başlayan bu çekişmeler Thomas Babington Macaulay'ın Bengal'e gelişiyle arttı ve Macaulay komite içindeki dengeleri değiştirdi.

4.4.2. Thomas Babington Macaulay'ın Meşhur Eğitim Raporu

1833 İmtiyaz Sözleşmesi'nin önemli maddelerinde biri de genel-vali konseyi için bir hukuk üyeliği makamının ihdas edilmesi idi. Bu görev için seçilen ilk isim yüzyılın önemli fikir adamlarından, hukukçu ve tarihçi Thomas Babington Macaulay (1800-1859) idi. Aslında Londra'daki şirket yönetim kurulu bu görevi ilk olarak James Mill'i teklif etmişler ancak Mill'in sağlık sorunları nedeniyle öneriyi kabul etmemesi üzerine yeni bir isim arayışına girmişlerdi.⁴⁸⁹ Hindistan'a gitmek istemeyen Mill, yerine Lord Macaulay'ı tavsiye etti. Londra'daki kariyerlerine bakıldığında Mill ve Macaulay'ın alt kıtaya alakalı birçok konuda farklı düşüncelere sahip nüfuzlu isimler olarak öne çıkmışlardı ve hatta birçok konuda Macaulay, Mill'e şiddetle muhalefet etmişti. Londra Münazara Derneği'nde Mill ile tanışan Macaulay onu “eski düşman” olarak tanımlıyordu. Aralarındaki anlaşmazlıklara rağmen Mill hukuk alanında kendini ispat etmiş Macaulay'ın Hindistan'a gönderilmesi hususunda teşvik edici bir rol üstlendi. Genel-vali konseyinde hukuk üyesi olarak görevlendirilen Macaulay'ın en önemli vazifesi bir ceza kanunu yazmaktı.⁴⁹⁰

Macaulay, bahsi geçen sorumluluklarla 10 Temmuz 1834 tarihinde Madras'a ulaştı ve aynı yılın Eylül ayından görevine başlamak üzere Kalküta'ya gitti. Genel-vali konseyini hukuk üyesi unvanına sahip Macaulay, Bengal Kamu Eğitim Komitesi'nin de doğal üyesi haline gelmişti. Macaulay'ın göreve başlamasından kısa bir süre sonra Komite Başkanı Henry Shakespeare, komite içindeki tartışmalara ve baskılara dayanamayarak görevinden istifa etti ve başkanlık için Macaulay'ın ismini telaffuz etti. Yaşanan gelişmeler üzerine Macaulay, 8 Aralık 1834 tarihinde resmen komite başkanlığı görevini üstlendi. Komitenin başına geçmesine rağmen Macaulay ailevî nedenlerle komite işlerinden ve tartışmalarından bir süre uzak kaldı.

Macaulay bölgeye geldikten kısa bir süre sonra Genel-Vali Lord Bentinck'in en önemli destekçilerinden Charles Edward Trevelyan ve Macaulay'ın kız kardeşi Hannah evlenmeye karar verdiler. Trevelyan ve Macaulay çifti 23 Aralık'ta evlendi ve bir gün

⁴⁸⁹ John Clive, *Thomas Babington Macaulay: The Shaping of the Historian* (New York: Alfred A. Knopf, 1973).

⁴⁹⁰ Macaulay Hindistan'dan ayrılmadan önce ceza kanununu tamamladı ancak bu kanun 1860'a kadar yürürlüğe girmede.

sonra Macaulay Londra yaşayan diğer kız kardeşi Margaret'ın öldüğü haberini aldı. Bu hadiseler doğal olarak Macaulay'ın eğitim işleriyle ilgilenememesine neden oldu.

Bu sırada Komite Üyesi George Alexander Bushby, “kamu atamalarında İngilizce bilgisinin gerekli olduğunu” ve “bu nedenle alt kıtada İngilizce eğitimin devam etmesi gerektiğini ifade eden bir rapor kaleme aldı. Genel-Vali Bentinck'i göreve çağıran komite içinde devam eden tartışmalara son verecek şekilde bir karar vermesini talep etti. Bushby'in mezkûr görüşlerini takdirle karşılayan Trevelyan komite üyesine destek verirken Şarkiyatçılar Bengal'deki kolejlerde bildiklerini okumaya devam ediyorlardı. Şarkiyatçı grubun önemli isimlerinden John Tytler 1835 yılının hemen başında Şarkiyatçı grubun düşüncelerini ifade eden bir metin kaleme alarak Komite Başkanı Macaulay'a gönderdi. James Prinsep gibi Arapça konusunda uzman bir isim olan Tytler, ifade edildiği üzere Arapçanın eğitim dili olmasını savunuyordu. Tytler ve arkadaşların bu konuda ne kadar ısrarcı olduğunu göstermesi bakımından komitenin 1829 aldığı karar oldukça açıktır. Yerel dillerin eğitim dili olarak kabul edilmesini talep eden bir başvuruya karşı komite üyeleri “yerel dillerin bu konuda yetersiz” olduğunu ve modern bilimlerin “sadece Sanskritçe ve Arapça” dillerinde okutulmasına karar vermişti. Yine komite üyeleri önemli kitapların bu dillere tercüme edilmesini uygun gördüklerini açıkladılar. Komitenin bu yönde bir karar almasından sonra Tytler, Sanskrit dilinin eğitim dili olarak okutulmasına karşı çıkmış ve sadece tıp eğitimi de dahil olmak üzere ilimlerin bu dilde okutulmasını şiddetle savunmuştu.

Bölgeye geldikten sonra ailevi nedenlerden dolayı tartışmalara müdahil olamayan Macaulay nihayet 2 Şubat 1835'te “meşhur” eğitim raporunu kaleme aldı.⁴⁹¹ Eğitim

⁴⁹¹ Macaulay'ın Eğitim Tutanağı hakkında geniş bir literatür vardır. Bu çalışmalardan en dikkat çekici olanları: K. A. Ballhatchet, “The Importance of Macaulay”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1 (1990), 91-94; J. Benson, “The British Debate over the Medium of Instruction in Indian Education, 1823-64”, *Journal of Educational Administration and History* 4/2 (1972), 1-12; Elmer Henry Cutts, “The Backround of Macaulay's Minute”. *The American Historical Review* 58/4 (1953), 824-853; Elmer Henry Cutts, *British Educational Policy in India Under the East India Company*. Harvard University, Doktora Tezi, 1940; Suresh Chandra Ghosh, “Bentinck, Macaulay and The Introduction of English Education in India”, *History of Education* 24/1 (1995), 17-24; Suresh Chandra Ghosh, “English in Taste, in Opinions, in Words, and Intellect”, *The Imperial Curriculum: Racial Images and Education in the British Colonial Experience*, ed. Mangan J. A, (London: Routledge, 1993), 175-194; Gerald Sirkin - Natalia Robinson Sirkin, “The Battle of Indian Education: Macaulay's Opening Salvo Newly Discovered”, *Victorian Studies* 14/4 (1971), 407-428; M. S. Thirumalai, “Lord Macaulay: The Man Who Started It All, And His Minute”, *Language in India* 3 (2003), 1-35; Clive Whitehead, “The Medium of Instruction in British Colonial Education: A Case of Cultural Imperialism or Enlightened Paternalism?”, *History of Education* 24/1 (1995), 1-15.

Komitesi'ne bu raporla görüşlerini açıklayan Macaulay, Hint alt kıtasında yerlilerin eğitimiyle ilgili önemli meselelere değinerek mezkûr sözleşmenin kırk üçüncü maddesindeki yıllık on bin sterlinin modern bilimlere okutan ve İngilizcenin eğitim dili olduğu eğitim kurumlarına ayrılmasını önerdi.⁴⁹²

Komite Başkanı Macaulay'ın değindiği ilk mesele 1813 sözleşmesinin ilgi maddesinin değerlendirilmesiydi. Ona göre komite içinde geleneksel kanadı temsil edenlerin yorumladığı gibi maddeyi yorumlamak mümkün değildi. Londra'daki idarecileri sadece geleneksel ilimlerin değil modern bilimlerin de bölgede okutulmasını talep etmişti.

“Bu yüz bin rupi, yalnızca söz konusu çevrelerin yorumunun dayandığı yegâne amaç olan “Hindistan edebiyatını yeniden canlandırmak” için ayrılmamış olup aynı zamanda “Britanya topraklarında yaşayan kişilere Bilimin tanıtılması ve bu kişiler için teşvik edilmesi” amacı için de tahsis edilmiştir; bu ikinci hüküm savunmuş olduğum bütün değişikliklerin onaylanması için tek başına dahi yeterlidir.”⁴⁹³

Macaulay, sözleşmenin 43. Maddesinin Şarkiyatçılar tarafından yanlış değerlendirildiğini ifade ediyordu. Komite Başkanı, haklı olarak yüz bin rupinin sadece geleneksel ilimlere değil modern bilimlere de ayrılması gerektiğinin açık bir şekilde yazdığını üyelere hatırlatıyordu. Yüz bin rupinin harcanması hususunda bütün yetkinin genel-valide uhdesinde olduğunu hatırlatan Macaulay, Şarkiyatçı üyelerin arzu ettiği şekilde yüz bin rupi geleneksel ilimlere harcanmaya devam etmesi durumunda gerekli hukuki adımları atacağını ifade ederek komite üyelerine göz dağı vermeyi ihmal etmedi.

Komitenin Şarkiyatçı üyeleri uzun bir süredir yerlilerin eğitimiyle ilgili yapılacak bir politika değişikliğinin halkın güvenini sarsacağını savunuyorlardı ve Macaulay raporunda bu korkunun yersiz olduğunu ve gerçeklikle bağdaşmadığını belirtti. Ona göre sorulması gereken en önemli ve en temel soru bu ödeneğin nasıl kullanılacağıyla ilgiliydi:

“Bu hangi dil olmalıdır? Komitenin yarısı bu dilin İngilizce olması gerektiği görüşündedir. Bir diğer yarısı ise kesinlikle Arapça ve Sanskritçe olmasından yanadır. Sorunun temeli bana kalırsa hangi dilin öğrenilmesinin en faydalı olacağıyla ilgilidir.

⁴⁹² “Minute by Thomas Babington Macaulay, law member of the governor's general council, 2 February 1835”, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 161-173.

⁴⁹³ “Minute by Thomas Babington Macaulay, law member of the governor's general council, 2 February 1835”, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 163.

Sanskritçe veya Arapça bilmiyorum. Ancak bu dillerin değerini takdir etmek için elimden geleni yaptım. Arapça ve Sanskritçe dilinde yazılmış en meşhur eserlerin çevirilerini okudum. Hem burada hem de [İngiltere’de] Doğu dillerine olan hâkimiyetleriyle ile nam salmış şahıslarla sohbet ettim. Doğu tarzı eğitimi bizzat şarkiyatçıların değerlendirdiği şekliyle almaya oldukça hazırım. Şarkiyatçılar arasında, en iyi Avrupalı eserlerin bulunduğu tek bir rafın bile Hindistan ve Arabistan’ın tüm edebiyatına değer olduğunu inkâr edebilen kimseyi bulamadım. Batı edebiyatının özünden gelen üstünlüğü hakikaten de Şarkiyatçı eğitim planını destekleyen Komite üyeleri tarafından da kabul edilmektedir.”⁴⁹⁴

Macaulay’a göre komite üyeleri eğitim dili konusunda anlaşılamamalarına rağmen iki önemli konuda mutâbıktılar. Bunlardan birincisi yerel dilleri yetersizliğiyle ilgiliydi ve modern bilimlerin yerel dillerde okutulmasına tüm üyelere karşı çıkmışlardı. İkinci ve daha önemli mesele ise Avrupa ve Şark ilimlerinin mukayese edildiğinde herkes modern bilimlerin üstünlüğü konusunda hem fikirdi. Bu iki husus göz önüne alındığında Macaulay’a göre Şarkiyatçı grup ile İngilizcenin eğitim dili olması gerektiğini savunanlar arasında büyük bir ayrım yoktu.

Aralık 1834’te bölgeye gelen ve takriben iki ay sonra bu raporu kaleme alan Macaulay’a göre “doğulu yazarların en yetkin olduğu edebi tür şiirdi.” Ancak diğer türlere bakıldığında Avrupalıların üstünlüğünü tarif edecek kelime yoktu. Hatta Macaulay’a göre “Sanskrit dilinde yazılan tüm tarih bilgileri, İngiltere’de hazırlık okullarında okutulan en basit kitaplardan bile daha değersizdi.”⁴⁹⁵

Macaulay’ın şiir konusundaki bu sözleri değerlendirildiğinde Pune Koleji’nin kuruluşunun akabinde, “şiir öğretmek için kolej kurulmasına gerek olmadığını” ifade eden şirket yönetim kurulunun Bombay Hükümeti’ne gönderdiği mektup akla gelmektedir. Mektubu kaleme aldığı varsayılan Mill gibi Macaulay da şark dair ilimleri şiirden ve mitlerden ibaret görüyordu. Bu yüzden Macaulay’a göre yapılması gereken tek iş şirket hâkimiyetinde yaşayan yerlilere İngilizce öğretmektir. İngilizcenin ne kadar önemli bir dil olduğunu vurgulayan komite başkanı İngilizcenin, Britanya İmparatorluğu’nun hâkimiyetinde yaşayan hakların ortak dili olacağını iddia etti:

⁴⁹⁴ “Minute by Thomas Babington Macaulay, law member of the governor’s general council, 2 February 1835”, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 163.

⁴⁹⁵ “Minute by Thomas Babington Macaulay, law member of the governor’s general council, 2 February 1835”, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 165.

“O hâlde durum ne olacak? Kendi ana dilleri ile eğitilemeyecek bir halkı eğitmek durumundayız. Bu halka yabancı bir dil öğretmeliyiz. Kendi dilimizin getirilerini tekrar etmenin lüzumu yoktur. Dilimizin Batı dilleri arasında bile yeri ayrıdır. ... Dilimizi konuşan herkese, dünyanın en bilge uluslarının doksan kuşak boyunca yaratıp biriktirdiği o muazzam bilgi hazinesinin kapıları açılmaktadır. Dilimizde baki kalan bu edebiyatın tüm dünya dillerinde üç yüz yıl önce var olmuş bütün edebiyattan daha değerli olduğunu söylemek isabetli olacaktır. Bununla da sınırlı değildir. Hindistan’da İngilizce, yönetici sınıfın dilidir. Hükümet saflarında yer alan seçkin yerlilerin dilidir. Bütün Doğu denizlerinde ticaret dili olması muhtemeldir. Biri Afrika’nın güneyinde, diğeri ise Avustralya’da mukim, yükselişe geçen iki büyük Avrupalı topluluğun, yani Hindistan imparatorluğumuz ile bağları her geçen gün önem kazanan ve yakınlaşan toplulukların dilidir. Gerek edebiyatımızın içsel değerine gerekse bu ülkenin hususi durumuna bakacak olursak bütün yabancı diller arasında yerli tebaamıza en faydalı olacak dilin İngilizce olmasının nedenini görebiliriz.”⁴⁹⁶

İngilizcenin önemini izah ettikten sonra Macaulay, İngiltere ve Hindistan’daki ilmi seviyeyi mukayese etti. Hindistan’daki hekimlerin tıp bilgisinin bir “İngiliz nalbantı” utandıracak seviyede olduğunu iddia eden komite başkanı, astronomi çalışmalarının ise İngiltere’de yatılı okullardaki kız çocuklarını güldürecek durumda olduğunu belirtti. “Bin yıl boyunca hüküm sürmüş hükümdarların hikayeleriyle dolu tarihi; denizlerin pekmezden, tereyağından oluştuğunu ileri süren coğrafyasıyla İngiltere ve Hindistan arasındaki fark net bir şekilde ortadaydı. Bu manada komite üyelerine önünde iki seçenek vardı: ya “mutabakata varıldığı” üzere İngiliz edebiyatı ile mukayese edilmeyecek kadar değersiz olan kitapların dillerini ya da modern bilimleri öğreteceklerdi.

Macaulay’ın eğitim raporunda geleneksel ilimlerin müfredattan neden çıkarılması gerektiğini sert bir üslupla izâh ederken komite içindeki Şarkiyatçı üyelerin argümanlarına tek tek karşı çıkıyordu. Bu argümanlardan biri de mezkûr üyelere göre Hindu hukukunun Sanskritçe, İslâm hukukunun ise Arapça kitaplardan öğrenebileceğiyle ilgiliydi. Komite Başkanı Macaulay’a göre bu sorunun çözümü son derece basitti çünkü parlamentonun Bengal Hükümetine ve Eğitim Komitesi’ne verdiği görev bölgenin yasalarını tespit etmek ve bunları içselleştirmektir. Bu konuda hükümete yardım eden

⁴⁹⁶ “Minute by Thomas Babington Macaulay, law member of the governor’s general council, 2 February 1835”, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 165-166.

hukuk komisyonunun da görevi buydu. Dahası kaleme alacağı ceza hukuku yürürlüğe girdiğinde Hindu ve İslâm hukuk metinleri işe yaramayacaktı. Bu nedenle bahsi geçen alanlarda öğrencilere eğitim vermek abesle iştigaldi.⁴⁹⁷

Uzun tutanağında birçok meseleye değinen Macaulay, kaleme aldığı metnin sonuna doğru dikkat çekmek istediği meseleleri özetledi. 1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nin kaynaklarının kullanımı hususunda kendilerine özgürlük verdiğini ve söz konusu kaynakların faydalı ilimleri öğretmek için kullanılması gerektiğini ifade eden komite başkanı İngilizcenin bahsi geçen dillere göre çok daha değerli olduğunu vurguladı. Dahası yerli halk da klasik diller yerine İngilizceyi öğrenmek için büyük bir arzu duyuyordu. Bilhassa hukuk ve din alanında Arapça ve Sanskritçenin kullanılmasına ve öğretilmesine şiddetle karşı çıkan Macaulay, yerli hakla İngilizcenin “güzel bir şekilde öğretilebileceğini ve çabalarının da bu yönde olması” gerektiğinin altını çizdi.

Vali Konseyi Hukuk Üyesi ve Komite Başkanı Macaulay'ın, eğitim meselesiyle ilgili olarak hem fikir olduğu konular da vardı. Bunlardan biri ve kuvvetle muhtemel en önemlisi yığınların değil seçkinlerin eğitilmesiydi. Kısıtlı imkanlarla halkın geneline eğitim vermenin mümkün olmadığını ve bu konuda komite üyeleriyle hem fikir olduğu vurgulayan Macaulay, hâkimiyetleri altında yaşayan “milyonlarca insanla” Britanya Hükümeti arasında aracı olacak bir sınıf oluşturulması gerektiğini ifade etti. Macaulay, “ırk ve renk bakımından Hint ancak zevk, fikir, ahlâk ve zekâ bakımından bir İngiliz nesil” Hint alt kıtasının “yerel dillerini düzeltme” “batı dillerinden alınan bilimsel terimleri bu dillere aktarma”, “yerel dilleri zenginleştirme” ve “bu dilleri geniş halk kitlelerine bilgi aktaracak” duruma getirme konusunda Britanya Hükümeti'nin yardımcıları olabilirdi.⁴⁹⁸

Eğitim dili ve yöntemi konusunda görüşlerini net bir şekilde ortaya koyan Macaulay'a göre komite içinde kördüğüm haline gelen meselinin çözümü oldukça basitti. Modern bilimler seçkin bir yerli gruba İngiliz dili aracılığıyla aktarılacak; Arapça ve Sanskritçe kitapların basımın durdurulacak, Kalküta Medresesi ve Benares Sanskrit Koleji de hemen kapatılacaktı. Komite başkanı kaleme aldığı bu önerilerin kabul edilmemesi durumunda

⁴⁹⁷ “Minute by Thomas Babington Macaulay, law member of the governor's general council, 2 February 1835”, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 170.

⁴⁹⁸ “Minute by Thomas Babington Macaulay, law member of the governor's general council, 2 February 1835”, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 171.

istifasının kabul edilmesini rica etti. Mevcut sistemin devam etmesi durumunda istifasını etmek istemesinin sebebi ise komite başkanlığını sürdürmesi durumunda yanılsamadan ibaret gördüğü bir fikre destek verecek olmasıydı. Bu bağlamda Halk Eğitim Komitesi ismini hak etmediklerini düşünen Macaulay göre komite üyeleri “kamu kaynaklarının israf edilmesinden, boş kâğıttan daha değersiz kitapların basılmasından, abes tarih, abes metafizik, abes fizik ve abes teolojiye suni bir destek sunmaktan” sorumluydu. Dahası komitenin sunduğu eğitim planı “ömürlerinin sonuna kadar başkalarının sırtından geçinmeye” neden olacak öğrencilerin yetiştirilmesine sebep olmaktaydı. Bu faaliyetleri yürütmekle komite işlevsiz bırakıldığı gibi zararlı olan yöntemleri de uygulamaya devam ediyordu. Netice itibarıyla komite bu eğitim anlayışından vaz geçmemesi durumunda Macaulay’ın bunlara itiraz ve istifa etmesi “boynunun borcuydu.”⁴⁹⁹

Vali Konseyi Üyesi ve Bengal Eğitim Komitesi Başkanı Lord Macaulay’ın kaleme aldığı eğitim raporu aslında uzun süredir şirket içinde devam eden tartışmaların bir sonucuydu. Yukarıda ifade edildiği üzere bilhassa şirketin Londra’daki idarecilerin ifade ettiği gibi yerlilerin eğitim olanaklarının geliştirilmesi ve İngilizce eğitim veren kurumların kurulması veya mevcut kurumların müfredatlarına İngilizce derslerin eklenmesi önemli bir gündem maddesiydi. Şirketin Hindistan’daki harcamalarını kısmak isteyen idareciler bu konuda ısrarcıydılar ve onları bu konudaki ısrarı İngiltere ve Hindistan’daki liberallerin eşitlik çağrısıyla aynı döneme denk gelmişti. Örneğin Macaulay mezkûr eğitim raporunu kaleme almadan iki yıl önce İngiltere’de parlamento üyesi olduğu dönemde, Hindistan’ın misyonerlere açılması için mücadele eden, sâbık şirket idarecilerinden Charles Grant’ın oğlu Robert Grant (1779-1838)’ın Avam Kamarası’nda Doğu Hindistan Yasa Tasarısı hakkında yaptığı mücadeleye destek vermişti. Temmuz 1833’te Avam Kamarası’nda konuşan Grant, şirket hâkimiyetinde yaşayan yerlilerin siyasi varlıklarının kabul edilmesi, yüksek makamlara atanması, Avrupalı memurlarla eşit haklara sahip olması ve hatta vali konseyinde yerli bir üyenin yer alması gerektiğini savundu. Hindistan’da doğan Grant’ın bu süreçte en önemli destekçilerinden biri Macaulay idi.⁵⁰⁰ Yine Grant tarafından parlamentoya sunulan ve İngiltere’de yaşayan

⁴⁹⁹ “Minute by Thomas Babington Macaulay, law member of the governor’s general council, 2 February 1835”, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 172.

⁵⁰⁰ Speech by Charles Grant on East India Bill, House of Commons Hansard, 15 July 1833, Vol. 19, 662. Grant’a destek veren isimlerden bir diğeri Joseph Hume (1777-1855) idi. Dönemin radikal siyasetçilerinden biri olan Joseph, şirketin sözleşme süresinin yirmi yıldan on yıla düşürülmesini teklif etti.

Musevîlerin maruz kaldıkları eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına da Macaulay ciddi bir destek verdi.

Macaulay'ın eğitim raporunun içeriğini değerlendirdikten sonra bu metinle alakalı bazı tartışmalı hususlara dikkat çekmek süreci anlamak açısından faydalı olacaktır. Eğitim komitesinin Şarkiyatçı üyelerinin ciddi tepkisine neden olan bu rapor birçok soru işaretini de beraberinde getirmiştir. 1834 yılının Aralık ayında Hindistan'a gelen Macaulay'ın sadece iki içinde eğitim meselesiyle ilgili net fikirlere sahip olması düşündürücüdür. Elbette Macaulay Hindistan'a gelmeden önce Londra'da şirketle alakalı çeşitli komitelerde ve komisyonlarda görev almıştı ancak burada vurgulanması gereken husus Macaulay'ın metnini nasıl inşa ettiği ve kimden yararlandığı sorusudur. Bu raporda şarkiyatçı üyelere karşı sunulan argümanlar değerlendirildiğinde Bengal'in öne gelen Hindu entelektüellerinden biri olan Ram Mohun Roy'un etkisi net bir şekilde görülmektedir. Uzun süredir eğitim tartışmalarının içinde olan ve komitenin eğitim siyasetine şiddetle karşı çıkan Roy, Aralık 1823'te Bengal Eğitim Komitesi'nin Kalküta'da bir Hindu Koleji kurma kararını protesto etmiş ve modern bilimlerin okutulması gerektiğini vurgulayarak genel-valiye ulaşmaya çalışmıştı.⁵⁰¹

Macaulay'ın raporuyla ilgili ikinci ve daha önemli iddia ise kaleme aldığı metnin orijinalliliğiyle alakalıdır. Bengal'de şirket makamlarında görev alan Brian Houghton Hodgson (1800-1894) göre "Macaulay'ın Tutanağı Bay Trevelyan'ın İncelemesinin ikinci baskıdır." Hodgson'ın bahsettiği Trevelyan, Genel-Vali Lord William Bentinck'in kayda değer destek veren, modern bilimlerin İngilizce aracılığıyla öğretilmesini savunan ve Lord Macaulay'ın kayınbiraderi olan komite üyesiydi.⁵⁰²

Macaulay'ın raporuyla ilgili bu iki husus birlikte değerlendirildiğinde Macaulay'ın eğitim raporu, Hint eğitim tarihinde mühim bir kırılma noktası değildi. Raporunda dile getirdiği düşünceler ve öneriler ondan önce birçok şirket memuru ve idarecisi tarafından dile getirilmişti. Örneğin Bombay Valisi Elphinstone ve Macaulay'ın raporu mukayese

⁵⁰¹ Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 173, 35; 110-114; 173; *Miscellaneous Essays*, II, 256. Bu iddiayı aktaran Zastoupil ve Moir'e göre iki metne üstünkörü bakılması durumunda Macaulay'ın "bazı genel iddiaları Trevelyan'dan almıştı". Bu konuda bkz: Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 173; Clive, *Macaulay*, 369-379.

⁵⁰² J. F. Hilliker, "Charles Edward Trevelyan as an Educational Reformer in India, 1827-1838", *Journal of Canadian History* 6 (1974), 275-291; J. F. Hilliker, "English Utilitarians and Indian Education" *The Journal of General Education* 27/2 (1975), 103-110; Geoffrey Seed, "Lord William Bentinck and the Reform of Education", *Journal of Royal Asiatic Society* 84/1-2 (1952), 66-77.

edildiğinde, valinin raporunun içerik açısından daha zengin olduğu ve daha kapsamlı bir eğitim sistemi önerdiği açıktır. Öte yandan Macaulay'ın eğitim raporu hem Londra'da hem Hindistan'daki gelişmelerin bir sonucuydu ve Genel-Vali Bentinck ve Komite Üyesi Trevelyan'ın bu süreçteki rolü oldukça önemliydi. Ancak dönemin önemli entelektüellerinden biri olan Macaulay'ın güçlü bir hitabete sahip olduğu bilinen bir husustu ve şarkiyatçılara karşı bir rapor kaleme alması şaşırtıcı değildi. Komite üyelerinin çekişmelerine son vermesini beklediği genel-vali kısa bir süre sonra görüşlerini açıklarken bu kararlar tartışmaları daha da alevlendirecekti.

4.4.3. Hindistan Genel-Valisi Lord William Bentinck'in Eğitim Kararnamesi

Macaulay'ın kaleme aldığı rapordan sonra komitenin şarkiyatçı üyeleri çileden çıkmış durumdaydı ve Bengal Hükümeti'nin eğitim işlerinden sorumlu memuru ve komitenin önde gelen şarkiyatçılarından Henry Torby Prinsep, Macaulay'ın dile getirdiği hususlara kati bir suretle karşı çıkan bir rapor kaleme aldı genel-valiye gönderdi.⁵⁰³ Komite başkanının raporuna tepki gösteren sadece komite üyeleri değildi ve Hint Müslümanları da kararı protesto ettiler. Macaulay'ın kapatılmasını önerdiği Kalküta Medresesi ile ilgili söylentilerden rahatsız olan Müslüman toplumun önde gelen üyelerinin ve öğrencilerin başını çektiği grup sekiz bin kişinin imzasıyla genel-valiye bir dilekçe sundular ve konuyla ilgili izahat istediler.⁵⁰⁴ Bu gelişmelerin ardından nihayet 7 Mart 1835 tarihinde genel vali kendisine havale edilen eğitim dili tartışmasıyla ilgili cevabının taslağını eğitim komitesine sundu. Eğitim komitesi sekreterinden gelen 21 ve 22 Ocak tarihli iki mektubu değerlendirerek bir karar vardığını belirten Genel-Vali Bentinck, Hindistan Hükümeti'nin en büyük amacının hâkimiyetleri altında yaşayan yerlilere modern bilimleri İngiliz dili kanalıyla öğretmek olduğunu ifade ederek bütün fonların buraya ayrılmasına karar verdiğini açıkladı. Büyük ölçüde Macaulay'ın fikirlerini kabul eden genel-vali eğitim faaliyetlerine devam eden kolejler ve okulları kuvvetle muhtemel gelecek tepkilerden çekinerek kaldırmadı ve bursların devam edeceğini belirtti. Ancak Lord Bentinck, “öğrencileri eğitim hayatları boyunca yönlendiren” ve aldığı karara kadar yürürlükte

⁵⁰³ “Note dated 15 February 1835, by H. T. Prinsep, secretary to the government of India, in the General Department”, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 174-188.

⁵⁰⁴ “Petition of the Muslim inhabitants of Calcutta to the government, 21 February 1835”, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 189-193. Bazı kaynaklara göre komite şarkiyatçı üyelerinden H. T. Prinsep, medresenin kapatılmasıyla ilgili bilgiyi yakın olduğu Müslüman cemaatinin önde gelen isimlere aktarmıştı.

kalmaya devam eden uygulamalara karşı çıktığını ve bundan sonra bahsi geçen kurumlara girecek öğrencilere burs verilmeyeceğini açıkladı. Son olarak şark dillerinde basılan eserlere komitenin ciddi paralar harcadığını belirten genel-vali artık bu eserlerin basılmayacağını karar verdiğini belirterek komiteden bir eğitim planı talep etti.⁵⁰⁵

Hiç şüphesiz Lord Macaulay'ın raporunun ardından Genel-Vali Bentinck'in aldığı kararlar, şirketin idari merkezi Bengal'de 1781'de Kalküta Medresesi'nin kuruluşu ile başlayan eğitim politikalarına ciddi bir darbe vurmuştu. Komite şark ilimleriyle meşgul olan üyeleri her ne kadar karara karşı çıksa da genel vali 1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nde belirtilen yıllık yüz bin rupinin ve İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilerek tamamen modern bilimlerin öğretilmesine aktarmaya karar vermişti. Macaulay'ın raporunda da ifade ettiği üzere şarkiyatçılara karşı çıkan isimler bahsi geçen meblağın bütünüyle şark ilimlerine ayrılmasına itiraz eden isimlerdi ve şimdi bütçe tam tersi bir yönde harcanacaktı. Sabık Hindistan Genel-Valisi Warren Hastings Hintli elitleri himaye etmek için kurduğu veya kurulması için destek olduğu kurumlar Lord Bentinck'in kararıyla eğitim hayatına devam edecekti ancak kuruma kabul edilen öğrencilere burs verilmeyecek ve ders verecek hocalar hükümetin kararıyla görevlerine başlayacaktı.⁵⁰⁶ Hulasa 1835 yılı Hindistan'daki eğitim politikalarının seyri için önemli bir yıl oldu. Bahsi geçen kararlar iki mektupla aynı yılın Eylül ayının sonunda Londra'ya bildirildi. Yeni yılın ilk aylarında Genel-Vali Lord Bentinck'in aldığı karar, yönetim kurulunun eline geçtiğinde Bengal'de olduğu gibi Londra'da da ciddi bir tartışmaya neden olmuştu.⁵⁰⁷

4.4.4. Şirket Yönetim Kurulunun Karara Tepkisi: John Stuart Mill ve Yerlilerin Eğitimi

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Bengal, Bombay ve Madras'ta devam eden eğitim tartışmaları Hindistan Genel-Valisi Lord Bentinck'in kararıyla yeni bir boyuta evrilmişti. Zira mezkûr sözleşmesinin ilgili maddesi açık bir şekilde belirtilen bütçenin hem şark ilimlerine hem de modern bilimlere ayrılmasını taahhüt ediyordu. Ancak genel-vali aldığı son kararla

⁵⁰⁵ "Resolution of the governor-general of India in council in the General Department, dated 7 March 1835", Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 194-196.

⁵⁰⁶ K. A. Ballhatchet, "The Home Government and Bentinck's Educational Policy" *The Cambridge Historical Journal* 10/2 (1951), 224-229.

⁵⁰⁷ J. F. Hilliker, "Lord William Bentinck's Resolution of 1835, on Indian Education: A Rejected Draft", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1 (1981), 40-45; C. H. Philips (ed.), *The Correspondence of Lord William Cavendish Bentinck, Governor-General of India, 1828-1835* (Oxford, 1977.)

bütçenin tamamen modern bilimlerin öğretilmesine harcanması için karar vermişti ve bu kararı Londra'daki yönetim kuruluna bilgisi ve onayı olmadan almıştı. Elbette Londra'nın bu karara nasıl bir tepki vereceği merak konusuydu ve beklenildiği gibi yönetim kurulu üyeleri, şirketin onayı olmadan genel-valinin böyle bir karar almasına tepki gösterdiler. Yerlilerin de tepkisinden çekinen kurul üyeleri karara cevap vermek için Doğu Hindistan Evi'nde müfettiş yardımcısı olarak görev yapan John Stuart Mill'i bir rapor hazırlaması için görevlendirdiler. Yukarıda ifade edildiği üzere Stuart Mill, James Mill'in en büyük oğluydu ve 1823'te şirketin Londra'daki merkezine girmeyi başarmıştı. Babasının Hindistan Tarihi'nin taslaklarını okuyan ve başlangıçta onunla Hindistan meselelerinde hem fikir olan Stuart Mill, daha sonra yaşadığı entelektüel bunalım neticesinde görüşlerini değiştirmişti. Yine daha önce ifade edildiği üzere 1828'de alt kıtaya gönderilen eğitimle ilgili metinler, bu fikir ayrılığının somut örnekleriydi ve Stuart Mill, 1835'te böylesine önemli bir kararın ardından bir eğitim raporu hazırlamakla görevlendirilmişti.

Stuart Mill 1836 yılının Temmuz ayının sonunda "Yerlilerin Eğitim Durumu" başlığını taşıyan taslak raporunu tamamladı ve şirket yönetim kuruluna sundu. Şirketin müfettiş yardımcısı genel-valinin aldığı kararların yanlış olduğunu ve bundan geri dönülmesi gerektiğini otuz paragraflık uzun bir metinde açıkladı.⁵⁰⁸ Bugüne kadar Bengal'deki eğitim komitesinin aldığı kararları takdirle karşıladıkları belirten Mill, önemli bir gerekçe olmadan ve Londra'ya danışılmadan farklı bir sistemin ikame edilmesi oldukça şaşırdıklarını ifade etti. Genel-valinin bu kararı almasından önce eğitim komitesinin kompozisyonunda yaşanan değişikliklere dikkat çeken Mill, yeni üyelerin eğitim meselesiyle ilgili tecrübesiz ve genç üyelerin komiteye katıldığını ve bunun akabinde komitenin işlerinin akamete uğradığını vurgulamaktadır. Komitenin eğitim meselesiyle ilgili herhangi bir karar alamaması üzerine meselenin genel-valiye gittiğini ve şaşkınlık yaratan kararının alındığına işaret eden Mill bu adımların dikkat çekici olduğunu yazdı.

Rapora göre genel-valinin aldığı karar neticesinde şark ilimleri yerine modern bilimlerin öğretilmesi ve İngilizcenin eğitim dili olarak benimsenmesi "ciddi endişe ve pişmanlık" uyandıracak bir gelişmeydi. Eğitim politikalarının aniden değiştirilmesi bu endişenin

⁵⁰⁸ "First Draft of a Court of Directors' Public Department dispatch to India (Previous Communication 1828) prepared by John Stuart Mill, assistant to the examiner of Indian correspondence, with marginal comments by the president of the Board of Control, Sir John Cam Hobhouse, c. July-December 1836", Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 225-242.

nedenlerinden biriydi ve “Hindistan Yerlilerinin ve bilhassa Hinduların eski sistemlere, kurumlara ve batıl inançlara bağlılığı” bu tür şaşırtıcı değişiklikler için engeldi. Bu tür değişimlerin ihtiyatla ve tedricî bir şekilde yapılması gerektiğini ifade eden raporun yazarı, şirketin politikalarının istikrarlı olması ve halkın bu politikalara güvenmesinin önemli bir husustu olduğunu vurgulayarak dinî meselelerle ilgili kafa karışıklığına neden olacak eylemlerden uzak durulması gerektiğinin altını çizdi. Mill’e göre İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilmesi, yerlilerin dinî hassasiyetlerini tahrik edecek bir eylemdi ve “Macaulay’ın bunu açıkça ifade etmesi” görüldüğü üzere sekiz bin öğrencinin tepkisine yol açmıştı. Her ne kadar hükümet bu konuda oluşan tepkiyi teskin etmek için okulların kapatılmayacağını açıklasa da bursların tahsisi ve hocaların istihdamı ile ilgili konular hala belirsizliğini koruyordu. Kısaca Sâbık Bombay Valisi ve Dekken Hükümet Temsilcisi gibi ihtiyatlı ve tedricî bir eğitim politikasının önemine dikkat çeken müfettiş yardımcısı, genel-valinin belirtilen şekilde hareket etmesini denetlemek için parlamento tarafından kendilerine yetki verildiğini hatırlatarak yönetim kurulunun bu yönde hareket etmeye devam edeceğini vurguladı.

Doğu Hindistan Evi’nde Hindistan yazışmalarından sorumlu Stuart Mill’e göre Bengal’de tesis edilen mevcut eğitim siyaseti iyi işleyen bir sistem ortaya çıkarmıştı ve yerlilerin İngilizce eğitim talebi bu sistemi sayesinde yeşermiş ve beslenmişti. Eski sistemi inşa eden idarecilerin tedricî bir şekilde İngilizce eğitimi faaliyetlerine devam eden kurumların müfredatlarına eklediğine dikkat çeken müfettiş yardımcısı, bu gayretler neticesinde yeni açılan İngilizce birimlerde öğrenci sayısının arttığı ve alt kıtanın farklı bölgelerinde de bu yönde taleplerin sıklıklaştığını aktarmaktadır. Kısacası rapora göre ani politika değişikliği bu kazanımları tehlikeye atıyordu.

Komite Başkanı Lord Macaulay’ın yerlilerin İngilizce öğrenme konusunda dile getirdikleri arzularını değerlendiren Mill komite içindeki şarkiyatçı üyelerin sıklıkla dile getirdikleri bir hususu gündeme getirdi. İngilizcenin eğitim dili olmasıyla ilgili komite içinde ve dışında ısrarcı olan hiziplere karşı bu üyeler “yerlilerin belli sınıfları ve bilhassa şirketin hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan yerliler arasında” İngilizce öğrenmek için bir iştiaak olduğu kabul ediyorlardı. Ancak onların ve raporun müellifinin onlardan öğrendiği “tecrübeler” bunun ilim aşkından ve araştırma arzusunda kaynaklanmadığı müşahade etmişti. Onlara göre bunun sebebi tamamen pragmatisti. Yerliler İngilizce öğrenerek bunun sağlayacağı imkanlardan faydalanarak bilhassa şirket kademelerinde

görev almak istiyorlardı ve bu kadroyu elde ettikten sonra hedeflerine ulaştıktan sonra kendilerini geliştirme konusunda bir daha gayret göstermeyeceklerdi. “Tüm eyaletlerde kamu hizmetleri yerlilerle doluydu” ve “edebiyatımızdan zevk almayan, duygularımıza ortak olmayan, ilkelerimiz hakkında hiçbir fikri olmayan” yerliler, “günlük vazifelerini yerine getirmek için yeteri kadar İngilizce biliyorlardı” ancak “geri kalan tüm genel özellikler bakımından yurttaşlarıyla benzer seviyedeydiler.” Komite Başkanı Macaulay’ın raporunda ifade ettiği gibi İngilizce kanalıyla modern bilimleri tahsil ederek İngilizlere benzeyen bir nesil yetiştirmek mümkün değildi. Dahası Hindistan Hükümeti’nin yerlileri geliştirmek için tüm sorumluluğu üstlenmek gibi bir yükümlülüğü yoktu.

Yerlilerin eğitime dair düşüncelerini açıklayan ve şirketin bu konudaki sınırlarını çizen Stuart Mill, faaliyetlerine devam eden ancak Genel-Vali’nin aldığı kararla kapısına yeni öğrenci kabul etmeyecek kolejlerin kapatılmamasını ve hatta yeni kolejlerin açılmasını önerdi. “Eğer amaç Hindistan halkının entelektüel ve ahlâkî gelişimini sağlamaksa” yalnızca İngilizce eğitim veren kolejlerin değil şark dillerinde eğitim veren kolejlerinde kurulması gerekliydi. Ancak müfettiş yardımcısına göre “bir insanın zihinsel tekamülünün büyük bir bölümünün yabancı bir dil aracılığıyla gelişmesini beklemek tamamen hayal ürünüydü.” Şirketin kurduğu kolejlerde İngilizce öğretmenin amacı rapora göre “İngilizceyi öğretmenlere öğretmek; Avrupa edebiyatıyla yakın temas kurarak yeni fikirler ve duygular ortaya koyan bir sınıf insan yetiştirmek” ve bunların mezkûr “fikir ve duyguları yurttaşları arasında yaymasını meslek haline getirmelerini sağlamak.”

Şirket hâkimiyetindeki topraklarda kimlerin İngilizce öğrenmesi gerektiğini belirten Stuart Mill, klasik ve yerel dillerin konumuyla ilgili açıklama yaptı. “Yerel dillerin günlük konuşma ihtiyacı” dışında yetersiz olduğunu ifade eden ve bunun herkes tarafından kabul edildiğini aktaran müfettiş yardımcısı bilimsel ve felsefî konularda ihtiyaç duyulan kelimelerin Sanskritçe ve Arapçadan alınabileceği, eğer bu dillerde de böyle bir kelime yoksa yeni bir kelime üretilbileceğini belirtti ki bu Hindistan’da öğrenilmiş dillerin bir kenara bırakılmaması için yeterli bir nedendi. “Eğitimin ancak yerel diller aracılığıyla halk arasında yaygınlaştırılabileceğini” yazan Stuart Mill, bu dillerin yetersiz olduğunu ve Sanskritçe ve Arapça konusunda uzman kişilerin gerekli kelimeleri bu dillere ekleyebileceğini vurguladı. Hatta rapora göre bölgede görev yapan bazı yetkili makamlar

Sanskrit dil bilgisi olmadan bazı yerel dillere yazılamazdı ve bu nedenle “Sanskritçe ve Arapçanın klasik diller olarak geliştirilmesi devam ettirmek zaruridi.” Kısaca komitenin şarkiyatçı üyeleri gibi Mill de bilimsel ve felsefi konuların İngilizceden bölge dillerine aktarılması hususunda yerel dilleri yetersiz görüyordu ve bu dillerin geliştirilmesi için Sanskritçe ve Arapça hayatî bir konumdaydı. İngilizcenin eğitim dili olarak benimsenmesi durumunda klasik diller mevcut önemini kaybedecek ve yerel diller geliştirilemeyecekti.

Müfettiş yardımcısının değindiği bir diğer önemli konu, kimin hükümet tarafından eğitime tabi tutulacağıyla ilgiliydi. Lord Macaulay’ın da raporunda belirttiği gibi şirketin kaynakları tüm Hindistan halkını eğitmek için yetersizdi ve bu nedenle belli bir zümrenin eğitilmesi gerekliydi. Macaulay’ın bu konudaki sözlerini alıntılaman yazan, hâkimiyetleri altındaki yığınlarla şirket idaresi arasında araçlar yetiştirilmesi önerisinin doğru olduğu kabul etti. Ancak bu konuyla ilgili Mill’in önemli bir sorusu vardı: “böyle bir sınıf oluşturmak tartışmasız bizim amacımız olmalıydı ama bu sınıf kimden oluşacaktı?” Ona göre bu sınıf “şirket kademelerinde görev almak isteyenlerden ve kazanımları bu hedeflerin ötesine geçmeyenlerden” oluşmamalıydı. Zengin sınıflar da bu amaç için uygun değildi. Mill’e göre “İngilizceyi şarkın anlayışına sunma konusunda güvenebilecekleri “tercümanlarımız”, okumuş sınıf içerisinde yer alıyordu. Bu sınıf doğuştan ilim erbabı olanlardı ve genel-valinin aldığı kararla eğer bu insanlar Hindistan Hükümeti’ne düşman değilseler bile eğitim politikalarına düşman hale geleceklerdi. Raporun müellifine göre hükümetin desteği bu sınıflar üzerinden tamamen çekildiğinde “eğitimli yerli sınıfın yavaş yavaş yok olup olmayacağını” ya da bu sınıfların alınan kararlar neticesinde eğitim sistemine düşman olup olmayacaklarını tahmin etmek zordu. Ancak bu ihtimalden birinin gerçekleşecek olması mümkün görünüyordu ve bu noktada yapılması gereken en az hasarla bu hatanın nasıl düzeltileceğini düşünmekti. Hindistan Hükümeti bu konuda gerekli adımları attığında Londra’daki idareciler de gerekli teşvikleri sağlayacaklardı.

Bu ani politika değişikliğine kadar rapora göre, Bengal, Bombay ve Madras eyaletlerinde kurulan kolejlerin amacı Hint alt kıtasının klasik dilleri hakkında eleştirel bilgi edinmeyi desteklemek ve bilhassa Hindu ve İslâm hukukuna kapsamlı bir şekilde aşina olmaktır. Bu kolejler hem bahsi geçen diller konusunda uzmanlaşmayı hem de adalet sistemini devamı için hayati derecede önemli olduğundan varlıklarını devam ettirmeliydiler. Bunun

ötesinde yerli edebiyatın hangi yönlerinin geliştirilebileceği ve İngilizcenin bu kolejlerde nasıl konumlandırılacağı konusunda çalışmalar da Avrupalı müfettişlerin denetiminde sürdürülmeliydi. Öte yandan bir teşvik olarak bu kolejlerde bir hocalık kadrosu boşaldığında yeni istihdam edilecek hoca için İngilizce bilgisinin de aranan kriterler eklenmesi ve daha iyi İngilizce bilen hocaların alınması faydalı olacaktı. Öğrencilerin burs meselesine değinen Start Mill, bunları sadece teşvik ve ödül olarak görme eğiliminde” olmadıklarını vurguladı. Öğrenciler devlet kolejlerine uzak bölgelerden başvurdıkları için bu bursların eğitim hayatları boyunca geçimlerini karşılamak için tasarlanmış olması önemliydi.

Müfettiş yardımcısına göre Genel-Vali Lord Bentinck’in müdahalesi öncesindeki komitenin en zayıf olduğu konu basım ve yayım birimiydi. Şarkiyatçı grubun önemli isimlerinden H. T. Prinsep’in bu birime dair eleştirilerini aktaran Mill, Prinsep’in de “paraların aptalca harcandığını” kabul ettiğini belirtti. Komitenin depolarının tercüme edilen ve satılmayan kitaplarla dolduğunu ifade eden müfettiş yardımcısı basım ve yayım işleri için ayrılacak meblağın altı bin beş yüz rupi olmasını önerdi. Son olarak raporunda Bengal ve Madras’ta yürütülen eğitim faaliyetlerine değinen Stuart Mill bu iki eyalette yönetim kurulu tarafından takdir edilen ve edilmeyen adımları kısaca aktardı. Son olarak Madras Valisi Thomas Munro tarafından kurulan Tahsildar Okulları’nın kapatılması için genel-valinin aldığı kararı eleştiren Mill, ilk öğretim düzeyinde kurulan bu okulların yönetim kurulu tarafından da onaylanmadığı ancak faaliyetlerine başlaması hasebiyle hemen bu kurumların kapatılmamasını önerdi. Raporunun sonunda kısaca Madras’taki gelişmelere değinen Mill, Bombay’daki faaliyetlerden bahsetmemiştir.

Lord Macaulay’ın eğitim raporunda yerlilerin eğitimiyle ilgili öne sürdüğü görüşler ve öneriler ve bunun ardından Genel-Vali Lord Bentinck’in aldığı karar şirketin Hindistan Evi’nde görev yapan Müfettiş Yardımcısı Stuart Mill tarafından topa tutulmuştu. Bu ani politika değişikliğinin yerlileri rahatsız edeceğini ifade eden Mill karardan bir anca önce ve en az hasarla dönülmesi gerektiğini vurgulamıştı. Metnin geneline bakıldığında Stuart Mill, aslında Bengal, Madras ve Bombay hükümetlerinin çeşitli kademelerinde görev yapan ve İngilizcenin eğitim dili olmasına tamamen karşı çıkan veya tedrici bir şekilde müfredata eklenmesini isteyen memurların görüşlerini özetlemişti.

Bu manada Mill'in kaleme aldığı metnin iki önemli ciheti vardı. Birincisi bu metinle Stuart Mill, tam manasıyla babasından farklı bir şekilde Hindistan'daki meseleleri ve elbette yerlilerin eğitim meselesini değerlendirdiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. İkinci ve daha mühim konu ise oğul Mill'in Hastings çizgisini takip ederek eğitilmiş seçkinlerle uzlaşma siyasetini benimseyen Elphinstone ve Malcolm'un "fikir imparatorluğu" projesini takdir etmesiydi. 1823'te "şair yetiştirmek için" kolej kurmadıklarını ifade eden babasını aksine Mill, raporunun başında da ifade ettiği gibi 1828 ve 1836 yıllarında kaleme aldığı raporlarda şark ilimlerinde uzman ilim erbabının yetiştirilmesi noktasında önemli bir vazifeyi üstlendiklerini belirtmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse Mill yerlilerin eğitimiyle ilgili raporunda şu hususları savunmaktadır:

- 1) Eğitim dili Arapça ve Sanskritçe olmalı ve bu dillerin uzmanları tarafından bilimsel ve felsefi terimler konusunda yetersiz olan yerel diller geliştirilmeliydi,
- 2) İngilizce, hükümet makamlarında koltuk sahibi olmak isteyenler yerlilere değil şirket ve yığınlar arasında tercümanlık yapacak eğitilmiş sınıflara öğretilmeliydi,
- 3) İngilizce belli bir sınıfın yetiştirilmesi için müfredata eklenirken yerli halkın dinî hassasiyetleri göz önünde bulundurulmalıydı,
- 4) Hindistan'daki hükümetler tarafından kurulan kolejler faaliyetlerine devam etmeli, öğrencilere burs vermeli ve Hindu ve İslâm hukuku alanlarında uzmanlar yetiştirecek adli birimlerin eleman ihtiyacı karşılanmalıydı.

Mill'in kaleme aldığı eğitim raporunun taslak metni, yönetim kurulu başkanının onayını aldıktan sonra Ekim ayının ilk günlerinde parlamento içinde şirketin Hindistan işlerini takip eden Denetleme Kurulu Başkanı John Cam Hobhouse (1786-1869)'a sunuldu.⁵⁰⁹ Mill'in metnini tartışmalı hale getiren hadiseler de tam da bu noktada yaşandı. Aslında Hobhouse bu noktada görevi kendisine gönderilen metni onaylamak, onaylamamak veya düzeltilmesini talep etmektir. Ancak Hobhouse yönetim kuruluna metni geri çekmesini

⁵⁰⁹ K. A. Ballhatchet, "John Stuart Mill and Indian Education". *The Cambridge Historical Journal* 11/2 (1954), 228; Jr. Karl De Schweinitz, "John Stuart Mill and India", *Research in the History of Economic Thought and Methodology* 2 (1984), 47-61; Abram L. Harris, "John Stuart Mill: Servant of the East India Company", *The Canadian Journal of Economics and Political Science* 30/2 (1964), 185-202; R. J. Moore, "John Stuart Mill and at East India House," *Historical Studies* 20/81 (1983), 497-519; Gerald Sirkin - Natalia Robinson Sirkin, "John Stuart Mill and Disutilitarianism in Indian Education", *The Journal of General Education* 24/4 (1973) 231-285; Martin Moir, "John Stuart Mill's Draft Despatches to India and the Problem of Bureaucratic Authorship, *J. S. Mill's Encounter with India*, 72-86; Robin Moore, "John Stuart Mill and Royal India", *J. S. Mill's Encounter with India*, 87-110; Lynn Zastoupil, "J. S. Mill and India", *Victorian Studies* 32/1 (1988), 31-54;

söylemeden önce Mill'in taslak metninin kenarlarını kendi görüşleriyle doldurarak müfettiş yardımcısının yerlilerin eğitimiyle ilgili görüşlerini ciddi bir biçimde eleştirdi. Evanjelik misyonerlere yakın olduğu iddia edilen Hobhouse, netice itibariyle taslağın resmî bir metin haline gelmesine ve Hindistan'a gönderilmesine izin vermedi. Böylece Lord Auckland'ın eğitim raporuna kadar şirketin idari merkezi Bengal'de genel-valinin kararıyla bu yönde devam etti.⁵¹⁰

4.4.5. Hindistan Genel-Valisi Lord Auckland'ın Eğitim Tutanağı (1839)

Hindistan Genel-Valisi Lord William Bentinck, 7 Mart 1835'te açıkladığı eğitim kararnamesinden iki hafta sonra görevinden ayrıldı ve kısa bir süre Charles Metcalfe'in vekaleten yürüttüğü genel-valili görevine Earl of Auckland unvanıyla tanınan George Eden Lord Auckland (1784-1849) atandı. Lord Auckland genel-valilik makamına oturduğunda yerlilerin eğitimiyle ilgili tartışmalar bitmemişti. Bengal'de Müslüman ve Hindu öğrenciler Lord Bentinck'in aldığı karar protesto etmiş ve eğitimle ilgili taleplerini içeren dilekçeleri hükümete ve Londra'daki yönetim kuruluna sunmuşlardı. Öğrencilere ilaveten Bengal'deki bazı eğitim cemiyetleri de hükümetin kapısını çalmıştı ve bunların arasında Bengal Hindu Cemiyeti'nin Ağustos 1836'da Lord Auckland Hükümeti'ne gönderdiği dilekçe tartışmaların alevlenmesi ve yetkili makamların dikkatini çekmesi bakımında oldukça önemlidir. Bengal Eğitim Komitesi'nin eski üyelerinden H. H. Wilson tarafından Sanskritçeden İngilizce tercüme edilen bu dilekçede Bengal Hindu Cemiyeti üyeleri şirket idarecilerine şöyle seslendiler:

“Hindu hanedanlığı yıkılmasından sonra Müslüman Fatihlerin hâkimiyetinde bizler uzun bir süre farklı alanlarda baskılara, sıkıntılara ve rezaletlere maruz kaldık. Ancak Britanya idaresinin tesis edilmesinden bu yana, takriben 70 veya 80 yıldır sizin eğitiminizden, şefkatinizden, irfanınızdan, adaletinizden ve bizi mutlu ve başarılı

⁵¹⁰ John Stuart Mill tarafından kaleme alınan bu taslak metnin arka planı da tartışmalı bir metindir. Bazı araştırmacılara göre Stuart Mill, Macaulay'ın raporu ve Bentinck'in kararı sonrası, H. T. Prinsep ve H. H. Wilson'un metinlerinden faydalanmıştı. Wilson uzun yıllar Bengal'deki eğitim komitesinin başkanlığını yapan, önde gelen şarkiyatçılardan biriydi ve Bengal'de eğitim konusunda alınan kararları eleştiren bir mektup kaleme almıştı. Bu mektup için bkz: “Letter from H. H. Wilson to the editor of the Asiatic Journal concerning the ‘Education of the Natives of India’, dated 5 December 1835”, Zastoupil - Moir, *The Great Indian Education Debate*, 205-225; H. H. Wilson, “Education of the Natives of India”, *The Asiatic Journal*, 19 New Series (Jan.-Apr. 1836), 1-16; Martin Moir-Douglass Peers-Lynn Zastoupil, *J. S. Mill's Encounter with India* (Toronto: University of Toronto Press, 1999.)

kılacak başka milli faziletlerinizden istifade etmeyi ve İngiltere Kraliçesi'nin, Majestelerinin diğer tebaaları gibi yönetilmeyi ve korunmayı ümit ettik.”

Bengal Hindu Cemiyeti'nin üyelerine göre Britanya idaresi Hinduları, Müslümanların zulmünden kurtarmıştı ama birçok alada “yapılan düzenlemeler, valililerin beceriksizliği ve valiye bağlı görevlilerin yaptığı baskılar” neticesinde gördükleri muamele “Müslümanların hâkimiyetinde maruz kaldıklarından aşağı değildi.” Çeşitli nedenlerle bugüne kadar yetkili makamlara başvuramadıklarını ifade eden cemiyet üyeleri “kendilerini en çok inciten, aşağılayan, işlerini ve dinlerini en çok tahrip eden ve idarenin kötü şöhretine neden olan” Mart 1835 tarihli kadar konusunda yetkili makamların dikkatini çekmek istediklerini ifade ettiler. Eğitim meselesiyle ilgili oldukça dertli oldukları görülen Hindu üyeler, Britanya idaresinin kurulmasından 1824 yılında Benares bölgesinde bir kolej açılmasına kadar Hinduların menfaatleri doğrultusunda hiçbir adımın atılmadığını ancak Müslümanlar için bir medrese kurularak kadırlara, müftülere ve Mevlevilere çeşitli imkanlar sağlandığını iddia ettiler. Ayrıca 1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nin ilgili maddesi uyarında eğitime ayrılan bütçeye ve şirketin parlamentoya verdiği sözlere rağmen on yıl bu konuda hiçbir adım atılmamış, Bengal eğitim komitesinin kuruluşundan sonra Hinduların ilmî çalışmalar yürütmesi için bazı düzenlemeler yapılmıştı. Ancak 1835 tarihli kararla birlikte burslar kaldırılmış ve Sanskritçe eserlerin yayımlanması durdurulmuştu ki bu Britanya idaresinin bu eserler “itibar etmediğinin” açık bir ifadesiydi. Sanskrit dilinin önemine dikkat çeken cemiyet üyeleri, Hintçe ve Bengalce dillerinin bu dilden türediğini ve Sanskritçe olmadan bu dillerin “kökleri sökülmiş bir ağaç” gibi kuruyacağını vurguladılar. Sanskritçenin ne kadar önemli olduğunu göstermek için sabık genel-valilerin yayımladıkları raporlara ve kararlara dikkat çeken üyelere göre Britanya idaresinin görevi tebaasının sorunlarına çözüm bulmak, ilmî çalışmaları teşvik etmek ve eğitilmiş zümreyi ödüllendirmektir. 1835 tarihli kararla kırk milyon kişiye İngilizce öğretmenin mümkün olmadığını ifade eden üyeler Bengal'deki yerlilerin İngilizce öğrenmesi durumunda bile sadece şirketin düşük memuriyetlerini elde edebileceklerini belirtti. Dahası onlara göre İngilizce öğrenmek zordu ve İngilizce eğitim verecek öğretmenler ve İngilizce ders kitapları masraflı işlerdi. Dolayısıyla “yerli halk kendi bölgesel dillerinden faydalanamayacağı gibi İngilizcenin de faydalarından istifade edemezlerdi.” Müslüman kamu kurumlarında “cahil ve düşüncesiz bir şekilde Farsçayı” resmî dil olarak kabul ettiğini belirten cemiyet üyeleri ayrıca

Müslümanların yerel dillerin öğretilmesi ve ilmî çalışmaların devam ettirilmesi hususunda da başarısız olduklarını iddia etti. Dolayısıyla genel-valinin mezkûr kararıyla İngilizcenin eğitim dili olarak benimsenmesi de benzer zararlara yol açacak ve yerlilerin eğitilmesi imkânsız hale gelecekti. Şirket idarecilerine gönderdikleri dilekçede yerlilerin bu konuda isteksiz olduğunu vurgulayan cemiyet üyeleri, Hindu ve Tıp kolejlerinde öğrencilere burs verildiğini ancak Sanskrit kolejinde öğrencilere burs verilmediğini hatırlatarak kamu finansmanı olmadan fakir yerli halkın kendi imkanlarıyla bu işleri sürdürmesinin imkânsız olduğunu öne sürdüler.

Alınan kararın yanlış olduğunu belirten cemiyet üyelerinin beklentisi ise şu yöneydi:

“Sanskrit diline ve edebiyatına teşvik verilsin,

Bengalce okuma ve yazmanın geliştirilmesi için tedbirler alınsın,

Kalkûta Sanskrit Koleji’nin Lord Amherst dönemindeki konumu muhafaza edilsin, öğrencilerin ihtiyaçları ve yayımlanan eserler için aylık burs verilsin,

Sanskritçe ve Bengalce kitapların yayımlanmasına için belli bir bütçe tahsis edilsin, bu amaç için tahsis edilen 25.000 rupilik meblağ verilmeye devam etsin ve Avrupa sanat ve bilimleri ilgili eserler bölge diline tercüme edilsin ve yayımlansın.”

Bengal Hindu Cemiyeti üyeleri tarafından Sanskritçe kaleme alınan bu dilekçe takriben dokuz bin kişi tarafından imzalandıktan sonra yetkili makamlara gönderildiğinde Lord Macaulay Bengal’de yeni okullar kurmak ve bu okullarda İngilizce öğretmekle meşguldü. 1835’te İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilmesinde ciddi pay sahibi olan, sabık komite üyelerinden Macaulay’ın kayınbiraderi Charles Edward Trevelyan ise Londra’da alınan kararı savunmak için 1838’de yerlilerin eğitimiyle ilgili önemli bir makale kaleme aldı. İngiliz kamuoyunu bu konuda bilgilendirmek isteyen Trevelyan bilhassa komitenin önde gelen şarkiyatçı üyelerinden Bengal Hindu Cemiyeti’nin hükümet makamlarına sunduğu Sanskritçe dilekçeyi İngilizceye aktaran ve onlara destek veren H. H. Wilson’ın Ocak 1836’da bir dergide yayımladığı iddialara cevap vermeye çalıştı. Makalesinde “İngilizceyi Hindistan’ın eğitim dili” olarak kabul edilmesi meselesini savunan Trevelyan, Wilson’un modern bilimlerin Hintçe bilen Müslüman ve Hindu âlimlerin aracılığıyla Hindistan yayılması önerisine de karşı çıktı. Zira Trevelyan bu grupların “yeninin değerini anlamayacak kadar eski sistemlere bağlı” olduklarını düşünüyordu.

Öte yandan Trevelyan'ın kaleme aldığı bu metin, Hindistan'ın canlanması noktasında İngilizceye büyük bir önem atfediyordu. Bunun için üç aşamalı bir plan öneren Trevelyan'a göre birinci adım yüksek öğretim alanında İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilmesi ve bunun sonucundan klasik dillerin kamusal alandan çıkarılmasının yolunu açmaktı. Bunun takip eden ikinci adım ise yerlilerin İngilizceyle daha fazla temas kurmasını sağlayarak yerel dillerin güçlendirilmesini zemin hazırlamaktı. İngilizcenin yüksek öğretim alanında kullanılması, klasik dillerin nüfuzunun kırılması ve İngilizcenin halk nezdinde itibar kazanmasının ardından nihayet üçüncü aşamada yerel diller Avrupa dilleri içinde asimile olacak ve yerel halk eğitim sahasında daha fazla rol üstlenecekti. Başka bir ifadeyle üçüncü aşamada İngilizce eğitilmiş orta ve üst sınıflardan yeni bir nesil, eski sistemin prangalarından kurtularak Avrupa tarzı bilim ve edebiyat için can atarak yeni bir “ulusal karakter” inşa edecekti ve Hindistan ayağa kalkacaktı. Dolayısıyla Britanyalı yöneticilerin desteğiyle aydınlanmış bir ulus yaratılmış olacaktı.

Netice itibarıyla 1839 yılına gelindiğinde Lord William Bentinck'in aldığı karara rağmen tartışmalar bir türlü bitmemiş ve eğitim meselesi bir sorun olarak varlığını korumuştur. Bengal'de yaşayan Hindu ve Müslüman öğrenciler ve yerliler tarafından kurulmuş cemiyetler alınan kararların yanlışlığını komitenin eski şarkiyatçı üyelerinin desteğiyle hükümet kademelerine bildirmeye gayret ederken diğer tarafta Macaulay, yeni okullar kurmaya ve Trevelyan da alınan kararı savunmaya devam etti. Bu arada Protestan misyoner William Adam Bengal ve çevresinde sürdürdüğü eğitim tahkikatını da tamamlamıştı. Lord Bentinck'in kararının ardından Stuart Mill'in kaleme aldığı taslak metnin Hindistan'a gönderilmemesi ve Londra'daki şirket yönetim kurulunun sessizliğini koruması da tartışmaları alevlendirmişti. Dolayısıyla Lord Auckland, 1836'da genelvalilik makamına oturduğunda masasında bekleyen ve tartışmalarla daha da çıkmaza sürüklenen bir mesele hakkında nihai bir karar vermesi gerekiyordu.

Bu çekişmelere bir son vermek amacıyla Hindistan Genel-Valisi Lord Auckland, nihayet 24 Kasım 1839'da “Yerli Halkın Eğitimi” başlıklı raporunu yayımladı.⁵¹¹ 1813 İmtiyaz Sözleşmesi'nin imzalanmasından ve Hindistan'daki hükümetlerin yerliler arasında hem geleneksel hem de modern eğitim sistemini teşvik etmesi kararından sonra Bengal,

⁵¹¹ “Minute about ‘Native Education’ recorded in the General Department by the governor-general Lord Auckland, 24 November 1839”, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 304-331; Sharp, *Selections from Educational Records*, 147-170.

Bombay, Madras ve elbette Londra’da tartışmalar bir türlü bitmemişti. Bahsi geçen hükümetlerin idare eden valiler ve onların konseylerindeki şirket memurları arasında kurulacak okullarda benimsenecek eğitim dili, uygulanacak eğitim yöntemi ve okulların müfredatlarının muhtevası hakkında devam eden bu tartışmayı, Lord Auckland yayımladığı raporla uzlaştırmaya ve kapsayıcı bir şekilde son vermeye çalıştı. Bilhassa özel sekreteri John Russell Colvin’e alt kıtanın farklı bölgelerindeki eğitim faaliyetleriyle ilgili hazırladığı rapora ve William Adam’ın eğitim tahkikatına dayanarak kaleme aldığını iddia ettiği raporda genel-vali, bahsi geçen hiziplere taraf olmadan ve genel-vali makamında oturmanın kendisine sağladığı yetkileri buyurgan bir şekilde dikte etmeden “sonuç odaklı” meseleye yaklaşacağını vurguladı. Ona göre yerlilerin eğitimiyle ilgili tartışmanın ana sebeplerinden biri yetersiz bütçeydi. Tartışmaya dahil olan tarafların da kabul edeceği gibi şirketin hâkimiyetindeki” devasa topraklar ve “on üç milyon üzerinde geliri olan” Bengal hesaba katıldığında eğitime kırk bin rupi ayrılması meseleyi içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. Bu manada genel vali yerlilerin arasında eğitimin teşvik edilmesi için komiteye ayrılan bütçenin artırılacağı belirtti.⁵¹²

Genel-Vali Lord Auckland, raporunun girişinde kısaca “Şark Kolejlerinin” finansmanı meselesine değindikten sonra yerliler arasında hangi grupların eğitileceği sorusu üzerinde durdu. İfade edildiği üzere şirket topraklarında yerlilerin eğitimiyle ilgili en önemli tartışma konularında biri yığınların ve seçkinlerin eğitimiyle ilgiliydi. Bazı şirket idarecilerine tüm halkın eğitim aldığı bir sistem kurulmasını savunurken diğerleri sadece belli sınıfların eğitilmesini ve bir aracı neslin yetiştirilmesi fikrini destekledi. Genel-vali bu konuyla ilgili olarak William Adam’ın Bengal Eğitim Tahkikatı’na atfı yaparak çok açık bir şekilde görüşlerini ifade etti. Ona göre ilk öğretim düzeyinde verilecek eğitim “yerli halkın ilerlemesi” için yeterli olmayacaktı ve bu nedenle yapılacak iş “üst ve orta sınıflar arasında” eğitimi yaygınlaştırmaktı. “Uzmanların görüşlerini” değerlendirerek genel-vali “yüksek öğretim düzeyinde sürdürülebilir bir eğitim vizyonunun” gerekli olduğunu vurguladı.

Yerlilerin “ahlâkî ve entelektüel gelişimini” merkeze alarak genel-valinin ikinci önemli konu eğitim yöntemi idi. Bu noktada ifade edildiği üzere Bengal, Bombay, Madras ve Londra’da şirket idarecileri üç farklı öneri sunmuşlardı. Bunlardan birincisi klasik dillerin

⁵¹² “Minute about ‘Native Education’ recorded in the General Department by the governor-general Lord Auckland, 24 November 1839”, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 307.

eğitim dili olarak okutulduğu geleneksel ilimlerin tahsili; ikincisi İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilmesi ve modern bilimlerin okul müfredatlarına eklenmesi ve son olarak bu iki sistemin birbirine yedirilmesi idi. Genel-vali “etkin yöntemin” üçüncüsü olduğunu ifade etti ve Hint alt kıtasındaki mevlevilerin ve punditlerin ilmî çalışmalarına batı tarzı bilginin enjekte edilmesini savundu. Valinin burada önerdiği yöntem Hint alt kıtasında bir süredir konuşulan ve Elphinstone’un da dikkat çektiği aşılama [engrafting] yöntemi idi.

Bu manada genel-vali “iyi niyetli ve kapsamlı bir şekilde” şarka dair ilmî çalışmaların ve mevcut kurumların “desteklenmesi ve devam ettirilmesi” gerektiğini ifade etti. Yerlilere ait geleneksel sisteminin “radikal hatalarından ve eksiklerinden haberdar olan” genel-vali bölgedeki eğitim yöntemlerinin bilhassa “İslâmî bir eğitimin tefekkür etme ve çalışma” üzerinde ciddi etkiye sahip olduğunu belirtti. Ona göre bu hasletler insanların ahlâkî seviyesini kemale erdirmeyi amaçlamasına rağmen toplumsal düzeyde görünür değillerdi. Öte yandan sisteme dair sorunların şark kolejlerinde okuyan öğrencilerin sorumluluğu altında olmadığını söyleyen genel-vali “yeni bir bilginin ve fikrin” Avrupa’da “özgün düşüncenin ve bağımsız zihinlerin” çabalarıyla gerçekleştiğini vurgulayarak Hint alt kıtasında da benzer bir sürecin yaşanması için batı dillerinde yerel dillere yapılacak tercümelerin ne kadar önemli olduğuna dikkat çekti.⁵¹³ Vali Auckland böylece on dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinde bilhassa Hastings çizgisini takip eden ancak Bengal ve Londra’dan modern bilim ve İngilizce eğitim konusunda yapılan baskılar neticesinde aşılama yöntemini öneren ikinci kuşak şarkiyatçıların düşüncelerini benimsediğini ifade etmiş oldu.

Avrupa dillerinden bölge dillerine yapılacak tercümelerle yerel diller meselesine giriş yapan genel-vali, Brian Houghton Hodgson’ın (1800-1894) *Book on Education* kitabına atfı yaparak bu konudaki görüşlerini açıkladı.⁵¹⁴ Ona göre bu zorlu ve zahmetli bir işti

⁵¹³ “Minute about ‘Native Education’ recorded in the General Department by the governor-general Lord Auckland, 24 November 1839”, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 314-315.

⁵¹⁴ “Minute about ‘Native Education’ recorded in the General Department by the governor-general Lord Auckland, 24 November 1839”, Zastoupil-Moir, *The Great Indian Education Debate*, 315. Brian Houghton Hodgson, *Pre-Eminence of the Vernaculars; or the Anglicists Answered* (Bengal: Serampore Press, 1837). Hodgson, yerel dillerle alakalı özetle şunları söylemişti: “Hükümetin derhal benimsemesi gereken pratik bir önlem olarak, yetkili bir çevirmenler ve okul müdürleri topluluğu yetiştirmek için bir kolej kurmayı söylemekten çekinmiyorum. Başka bir deyişle, kaliteli yerel kitapların ve iyi yerel öğretmenlerin sistematik olarak tesis edilmesi için bir kolej kurmak, Parlamento ödeneğinin şu andaki İngiliz dağınık kalabalığının eğitimine uygulanmasından çok daha faydalı olacaktır. Bu dağınık kalabalıklar ortalama eğitim süreleri dikkate alındığında ülkelerini ayağa kaldıracak seviyede değildirler. Bunların çalışmaları mevcut sıradan

ve benzer bir tercüme süreci ile ilgili adımlar Bombay’da atılmıştı. Avrupalı subaylar tarafından Arapça olarak hazırlanan ve Mısır paşasına sunulan eserlerin bir kopyasını raporuna ilâştirdiğini belirten genel-vali, edebiyat, tarih ve felsefe gibi alanlarda yeterli sayıda tercüme eser olmadığına dikkat çekmiştir. Sonuç olarak genel-vali tercüme sürecinin zorluklarına dikkat çekerek “Avrupa edebiyatının ruhu ve yüksek tonu ancak o eserlerin yazıldıkları dillere aşina olanlar tarafından” yakalanabileceğini ifade etti ve en önemli amacının İngilizcenin aracılığıyla Avrupa edebiyatı, felsefesi ve bilimi alanlarında eğitim almak isteyen öğrenciler için gerekli imkanları sağlamak olduğunu kaydetti.

Yerel dillerin geliştirilmesi hususunda önemli ve üstüne durulması gereken bir diğer konu da yerlilerin istihdamı meselesiydi. Bu konuyla ilgili olarak hükümetin adli birimlerindeki yargıçların yanında yerli asistanlar görevlendirdiği belirten genel-vali bu asistanların eğitileceğini ve böylece şirket kolejlerinde eğitim alan öğrencilerin kamu birimlerinde görevlendirileceklerini aktardı. Öğrenciler için bir yeterlilik sınavı oluşturmaya gayret ettiğini ifade eden gerekli adımların atılması durumunda “eğitimli yerli bir beyefendinin” Avrupalı memurlarla aynı seviyeye gelebileceğine işaret etti. Yerel dillerin ilerleyen yıllarda mahkemelerin dili olacağını yazan ve bundan çok mutlu olan Lord Auckland, bu durumun hiçbir şekilde İngilizce eğitim için verilecek destekleri azaltmayacağını ve yönetici sınıfın dilinin İngilizce olacağını altını güçlü bir şekilde çizdi. Son olarak genel-vali yerel dillerde hazırlanmış ders kitapları konusunda ciddi bir eksikliğin olduğunu vurgulayarak bu konuda gerekli tedbirlerin alınacağını belirtti. Genel-Vali Lord Auckland’ın raporunda dikkat çektiği son husus Bombay ve Madras eyaletlerinden yürütülen eğitim faaliyetlerinin incelenmesi ve bu bölgelerdeki idarecilerin iş birliği için davet edilmesiyle ilgiliydi. Bombay Hükümeti’nin eğitim alanında attığı adımların örnek alınması gerektiğini ifade eden genel-vali, Bombay’da kurulan bölge okulları hakkında bir rapor talep etti.

Genel-valinin kaleme aldığı eğitim raporu görüldüğü üzere tarafları uzlaştırmayı ve her iki grubun da gönlünü okşayan hamleler sunmayı hedeflemişti. Lord Macaulay’ın raporunda olduğu gibi genel-valinin şark kolejlerini kapatma gibi bir niyeti yoktu ve geleneksel alanlarda ilmî çalışmaların devam etmesi için gerekli tedbirlerin alınacağını da belirtmişti. İngilizce eğitim meselesinin oldukça önemli olduğunu da ifade eden genel-

kullanımlara o kadar yabancı ve zor gelir ki bunların yönlendirilecek vizyonları yoktur. Hodgson, *Pre-Eminence of the Vernaculars; or the Anglicists Answered*, preface.

vali yığınların yerine seçkinlerin eğitilmesi gerektiğini vurguladı ve İngilizcenin burada mühim bir rol üstleneceğini vurguladı. Yerel diller konusunu da değinen Lord Auckland bu dillerin Avrupa dillerinde yapılan tercümelerle zenginleştirilmesini ve yine bu dillerde ders kitapları hazırlanması gerektiğini belirterek İngilizcenin yüksek öğretim kurumlarında yerel dillerin ise daha alt kademelerinde kullanılacağına işaret etti. Bunların dışında kalan ve komitenin şarkiyatçı üyeleri için oldukça önemli olan klasik dillerse eskiden olduğu gibi şark kolejlerinde Hindu ve Müslüman hukukçuların yetiştirilmesi için okutulmaya devam edecekti.

Elbette genel-valinin raporu sonrasında en merak edilen mesele Londra'daki idarecilerin cevabıydı. Görüldüğü üzere Lord Bentinck'in kararı sonrası yönetim kurulu takriben beş yıl sessiz kalmış ve eğitim meselesiyle ilgili görüş bildirmemişti. Bu meseleye dair yönetim kurulu Eylül 1839'da harekete geçti ve bir rapor hazırlanması için Doğu Hindistan Evi'ndeki memurlarını görevlendirdi. Ancak bu defa raporu hazırlayacak isim John Stuart Mill değildi. Kuvvetle muhtemel 1836'da kaleme aldığı raporu Hindistan'a gönderilmeyen Mill kırılmış ve görevinden ayrılmıştı ve bu defa raporu Hindistan yazışmalarından sorumlu müfettiş Thomas Love Peacock (1785-1866) kaleme aldı. Nihayet 1840 Ekim ayında yeni yönetim kurulu başkanı William Bayley (1782-1860) heyete ulaşan Lord Auckland'ın 1839 Kasım tarihli raporuna dayanarak Mill'in raporunu reddeden Hobhouse'a yeni bir teklif sundu. Hobhouse, Aralık 1840'ta önüne gelen yönetim kurulu başkanının raporunu kabul etti ve Ocak 1841'de resmi tasarıyı onayladı. Hint alt kıtasındaki yerlilerin eğitimiyle ilgili tasarının kabul edilmesinden bir hafta sonra Hindistan genel-valisi bu konuda bilgilendirildi ve büyük ölçüde Lord Auckland'ın öne sürdüğü teklifler kabul edildi.

İlk olarak şirket yönetim kurulunun ardından denetleme kurulunun kabul ettiği ve Hindistan Hükümeti'ne gönderdiği metne bakıldığında en önemli hususlardan hükümet fonlarının şarkiyatçı üyelerin arzu ettiği gibi şarkiyat çalışmalarına ayrılmasıyla ilgiliydi. İfade edildiği üzere Macaulay, eğitim raporunda bu fikre şiddetle karşı çıkmış ve bu kurumların kapatılmasını ve öğrencilere tahsis edilen bursların kesilmesini istemişti. Genel-Vali Bentinck, Macaulay'ın teklif ettiği tüm önerileri kabul etmese de bu kolejlere yeni öğrenciler kabul edilmeyeceğini ifade etmişti. Buna karşı 1841'de Hindistan Hükümeti'ne gönderilen metinde bakıldığında Londra'daki idareciler Macaulay'ın aksine hükümet bütçesinin bu kolejlere harcanmasını ve öğrencilerin bu kolejlere başvurması

için teşvik edilmelerini talep etti. Yine Bengal Eğitim Komitesi içindeki şarkiyatçı üyelerin arzu ettiği gibi bu metin, Müslüman ve Hindular için önemli eserlerin Bengal Asya Cemiyeti tarafından basılması için daha önce verilen bütçenin kullanılması ve eğitim amaçlı eserlerin basılması için hükümetin yetkilendirilmesine imkân sağladı. Merkezin dışında kurulan şark kolejlerinin Avrupalı denetçilerin denetiminde olması gerektiğini vurgulayan Londra'daki idarecilerin öğrencilerin burs meselesine de değindi ve belli kriterlere bağlı olarak bursların devam ettirilmesini istedi.

Macaulay'ın eğitim raporunu yayımlamasından altı yıl sonra Londra, modern bilimlerin bölgede kurulan kolejlerde okutulması hususunda net bir şekilde görüşünü açıkladı. Yönetim Kurulu "Avrupa bilimini ve edebiyatını Hindistan'ın yerli halkları arasında yaymanın Britanya Hükümeti'nin en büyük amacı olması gerektiği" konusunda Macaulay'ın ifadesini alıntılararak bunu onayladıklarını ve Hindistan'da genel bir ilke olarak hayata geçirilmesi hususunda "tereddütsüz onayladıklarını" bildirdiler.

Elbette yönetim kurulu üyeleri hem şark ilimlerinin hem de modern ilimlerin teşvik edilmesi durumunda hükümetin masraflarının artacağına farkındaydı. Genel-Vali Lord Auckland'ın raporunda altını çizdiği, eğitime ayrılan bütçenin yetersiz olduğu görüşüne katılan kurul üyeleri bu konuda gerekli adımların atılması hususunda hükümeti yetkilendirdi.

Hindistan'a gönderilen bu metnin değindiği hususlardan biri de eğitim yöntemine dairdi ama yönetim kurulu konuyla ilgili olarak görüş bildirmekten çekindiği ifade etti. Edindikleri tecrübeler nedeniyle henüz yeni bir sistemin benimsenmesini uygun görmediklerini ifade eden kurul üyelerine göre eğitilmiş yerliler tarafından modern bilimleri öğrenmeye devam etmeli ve modern bilimlerin müfredata eklendiği kolejler Avrupalı müfettişlerin tarafından denetlenmeliydi. Bu sürecin sonucunda talebelerin "adil bir şekilde" imtihana sokulmasını ve sistemin test edilmesini önerdi. Öte yandan okullarda okutulacak ders kitapları için Avrupa dillerinde yerel dillere tercümeler yapılmasını ve Lord Auckland'ın teklif ettiği plana göre uygun kitap serilerinin oluşturulması için hükümet yetkilendirildi.

Bölgede kalifiye ve yetkin öğretmenlerin yetiştirilmesiyle ilgili olarak kurul üyeleri Lord Auckland'ın mahalli okulları merkez okullara bağlama ve ardından buradaki yetkin hocaların seçilerek merkeze aktarılmasına dair önerisini memnuniyetle kabul ettiklerini

bildirdi. Eğitim kalitesinin artırılması için bunun önemli bir hamle olduğunu belirten yönetim kurulu üyeleri düşük seviyede eğitim araçlarını genişletmek yerine mahalli okulların sayısının arttırılmasının ve belli sayıda merkez kolejle eğitim faaliyetlerine devam edilmesinin uygun olacağını ifade etti. Mektubun sonunda büyük ölçüde genel-valinin eğitim raporunda belirttiği görüşlere katıldıklarını belirten üyeler, William Adam'ın eğitim tahkikatı ve bununla ilgili hükümete yaptığı başvuruyla bağlantı olarak zaman içinde daha ayrıntılı bir şekilde görüşlerine açıklayacaklarını bildirdiler. Ocak 1841'de Hindistan'a gönderilen mezkûr mektupla alakalı olarak dikkat çekilmesi gereken son husus ise imzalayan üyelerle ilgilidir. Yönetim Kurulu Başkanı Bayley ile birlikte mektupta on üç üyenin imzası vardır ve bu üyelerden biri de eski Bombay Valisi Elphinstone'un eğitim politikalarının bir numaralı muhalifi Francis Warden'dır. Bilhassa valiyi şark ilimlerine verdi destek nedeniyle eleştiren ve modern bilimlerin okullarda okutulması gerektiğini ifade eden Warden'ın yönetim kurulunun şark kolejleriyle ilgili vurgusu hakkında ne düşündüğü ve görüşmeler sırasında nasıl bir tutum sergilediği ciddi bir merak konusudur.

1833 İmtiyaz Sözleşmesi ile tekrar alevlenen yerlilerin eğitimi ve hükümet kademelerinde istihdam edilmesi meselesi, Bengal Eğitim Komitesi içindeki tartışmalarla alevlenmişti. Komite içinde üyelerin eğitim dili ve yöntemi üzerinde anlaşamaması üzerine konu genel-valiye aktarılmış ve bu soruna bir çözüm bulması talep edilmişti. Lord Bentinck'in kararını açıklamasından önce görüşlerini açıklayan Komite Başkanı Lord Macaulay, hükümetin eğitime ayırdığı bütçenin modern bilimleri okutan kolejlere aktarılmasını ve İngilizcenin eğitim dili olarak kabul edilmesini önerdi. Onun görüşlerini büyük ölçüde kabul eden ancak Londra'daki yöneticilerin görüşlerini almayan Bentinck, yayımladığı bir kararname ile eğitime dair tartışmalara yeni boyut kazandırdı. Her ne kadar genel-valinin kararına yönetim kurulu üyeleri tepki göstermesine rağmen denetleme kurulu başkanının Macaulay'ın görüşlerini destekler nitelikte bir tavır sergilemesi üzerine Londra bir süre sessiz kalmayı tercih etti. Nihayet önce 1839'da Genel-Vali Lord Auckland ve bir yıl sonra Londra'nın bu konuda görüşlerini açıklamasıyla hem Hindistan'da hem de İngiltere'de yerlilerin eğitimiyle ilgili bir yol haritası çizilmiş oldu. Yeni yol haritası ifade edildiği üzere hem Bentinck, Macaulay ve Trevelyan'ın arzu ettiği gibi modern bilimlerin desteklenmesini hem de Wilson ve Prinsep gibi şark ilimlerinin teşvik edilmesini teklif ediyordu. Netice itibarıyla Londra'daki idareciler genel-valinin

uzlaşmacı ve kapsayıcı tutumunu benimsemiş ve eğitim meselesinin daha ayrıntılı bir şekilde kurumsallaşmasından önce tartışmaları bitirmek istemişti. Bu manada Bengal ve Londra’da devam eden eğitim dili ve yöntemi konusundaki tartışmalar sırasında Bombay’da nasıl bir eğitim politikası takip ettiği ve tartışmalardan ne ölçüde etkilendiği mühim bir sorudur.

4.5. Bengal ve Londra’da Yaşanan Gelişmeler Sonrası Bombay Eyaleti’nde Eğitim Meselesi

4.5.1. Robert Grant Dönemi Eğitim Politikaları (1835-1838)

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin Bengal ve Londra’daki merkezlerinde bahsi geçen gelişmelere yaşanırken Bombay Valisi Lord Clare görevinden ayrıldı ve onun yerine Lord Bentinck’in eğitim kararnamesinden on gün sonra Robert Grant (1779-1836) atandı. 1838 yılının Temmuz ayına kadar bu görevi sürdüren Robert Grant 18. yüzyılın son çeyreğinde Hastings’in politikalarına karşı çıkan ve Hindistan’ın misyonerlere açılması için hem Hindistan’da hem İngiltere’de ciddi bir mücadele veren, şirket yönetim kurulu üyelerinden Charles Grant’ın en büyük oğluydu. 1779’da Hindistan doğan Grant, 1790’da babasıyla birlikte İngiltere’ye dönmüştü. Grant’ın görevine başlamasından sadece bir gün sonra Bombay’ın yerli eşrafının büyük emekleriyle ortaya çıkan Elphinstone Koleji resmen kuruldu. Grant döneminde de eğitim dili en önemli tartışma konusuydu ve vali konseyine gelen önerilerin büyük bir bölümü bu konu hakkındaydı. Eğitim dili Bengal’de olduğu gibi Bombay’da da konsey üyelerinin, cemiyet sekreterinin ve üyelerinin gündemini ziyadesiyle meşgul etti. Bu manada 1835-1840 yılları arasında Bengal’deki tartışmaların ötesinde Bombay Eyaleti’nde devam tartışmaları değerlendirmek için cemiyet ve hükümet faaliyetlerini takip etmek elzemdir.

Robert Grant’ın göreve başlamasından kısa bir süre sonra eğitim sahasında atılan ilk önemli adım Elphinstone Koleji’nin açılışıydı. Mountstuart Elphinstone’un emekliye ayrılmasından kısa bir süre önce cemiyetin yerli üyelerinin çabalarıyla ilk tohumları atılan Elphinstone Kürsüsü’nün akıbeti yılan hikayesine dönmüştü.⁵¹⁵ İfade edildiği üzere John

⁵¹⁵ Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 115-116; 118-122.

Malcolm'un yönetim kuruluna yazdığı öneriler iki yıl sonra kabul edilmiş ve kürsü için görevlendirilen profesörler 1834 yılına kadar Hindistan'a gönderilmemişti.⁵¹⁶

Elphinstone Kürsüsü için Bombay'a gelen ilk hocalar Lincoln Koleji'nden Arthur Bedford Orlebar ve Edinburgh Üniversitesi'nden John Harkness oldu. Matematik ve felsefe dersleri Bedford'un uhdesine bırakılırken diğer dersler Harkness'in sorumluluğunda kaldı. Bu hocaların seçiminde yönetim kurulu sabık Vali Elphinstone'un da önerilerine kulak vermişti.⁵¹⁷ Elphinstone Koleji nihayet 18 Şubat 1835'te yani Macaulay'ın raporunu kaleme aldıktan takriben iki hafta sonra kapılarını öğrencilerine açtı.

4.5.2. Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin Faaliyetleri

Sabık Bombay Valisi M. Elphinstone'un ve destekçilerinin gayretleriyle kurulan BYEC eyalet sınırları içinde hükümetle beraber eğitim çalışmalarını yürüten en önemli kurumdu. Merkezde ve merkez dışında faaliyetlerine devam eden okulları denetiminde tutan cemiyet, Bombay'ın önde gelen tüccarlarının ve nüfuzlu isimlerinin eğitim sahasında rol aldığı bir platformdu. 1830'lı yıllara gelindiğinde cemiyetin artan sorumluluklarına paralel olarak ekonomik açıdan talep ettiği destek miktarı giderek artmıştı. Cemiyet 1831 yılında bu konuda hükümetin kapısını çalmış ve hükümet tarafından cemiyete yapılan bağış miktarının arttırılmasını istemişti. Ancak 1831-1833 yılları arasında cemiyet ve hükümet arasında devam eden yazışmalara bakıldığında cemiyet üyeleri bu konuda hükümeti bir türlü ikna edememişti.⁵¹⁸

⁵¹⁶ "Despatch from Court, 12 December 1834" Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 533-534.

⁵¹⁷ "Despatch from Court, 2 July 1834", Boman-Behram, *Educational Controversies in India*, 533-534; Rao, *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860*, 110.

⁵¹⁸ Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 124- 138; Cemiyetin hükümete sunduğu aylık harcamalar için bkz: Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 129-131.

Tablo 9: Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin Denetimindeki Okullar

Okul	Yetkili İsim ve Öğretmen	Öğrenci Sayısı
İngilizce Merkez Okul	F. P. Thomas Thos. Dalton	73
Maratî Merkez Okul	Gungadher Shastree, Wamonbhut Josey, Naroo Hurree Ranaday	180
Gucarâtî Merkez Okul	Muheedher Shastree Mookoondbhut Ramshunker Josey	105
Taylor's Lane Maratî Okulu	Hurry Punt,	40
Weavers Lane Maratî Okulu	Keshow Punt	43
Chinch Bunder Maratî Okulu	Rugoba Punt	23
Bhoewada Gucarâtî Okulu	Tooljaram	53
		517

Kaynak: Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 139.

Robert Grant'ın Bombay valiliğine atanmasından cemiyetin ilk genel kurulu 28 Şubat 1835'te gerçekleşti ve Grant cemiyetin başkanlık görevini üstlendi. Toplantıda gündeme gelen ve Grant'ın dile getirdiği en önemli mesele elbette bir türlü çözülemeyen Elphinstone Kürsüsü meselesiydi ve bu kürsünün kolej olarak faaliyetlerine başlaması için gerekli adımların atılacağı sözünü verdi.⁵¹⁹

Cemiyetin 1835 yılında yayımlanan sekizinci yıllık raporuna bakıldığında faaliyet alanlarını genişlettiği ve denetimindeki okullarda önemli kazanımlar elde ettiği görülmektedir. Cemiyet üyelerinin memnuniyet duyduğu gelişmelerden biri de İngilizce eğitim veren okulların kaydettiği gelişmeydi. Bu konuda okul idarecisi Bay Fraser'in çabalarını takdirle karşılayan cemiyet idarecileri, İngiltere'den iki öğretmenin cemiyet okullarında istihdam edilmesi için girişimlere başladı. Bu konuda İskoçya yaşayan J. MacKay isimli bir eğitimciyle iletişime geçtiklerini belirten cemiyet üyeleri, MacKay'ın adayların belirlenmesi ve seçilmesi sürecinde cemiyetin kurucusu M. Elphinstone ile de görüşmesini istedi. MacKay çalışmaları neticesinde Henderson ve Bell isimli iki öğretmeni seçti ve bu öğretmenler Kasım 1834'te Bombay'a ulaştılar. Henderson, İngilizce okuma ve dilbilgisi, tarih ve coğrafya derslerinden Bell ise Matematik ve Fizik

⁵¹⁹ Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 140.

derslerinden sorumlu oldu. Cemiyet üyeleri bu adımlara ilaveten uzun süredir gündemlerinde olan Bombay Kalesi içinde İngilizce eğitim veren bir kolej kurulması önerisini de hayata geçirmişlerdi. Bu dönemde İngilizce eğitim veren Merkez Okul'da 214, kale içindeki okulda ise 100 öğrenci eğitim hayatına devam ediyordu. Merkez Okul'daki öğrencilerin 101'i Hindu; 60'ı Parsî; 37'si Müslüman ve 16'sı Portekizliydi. Öğrenci sayısından oldukça memnun olan cemiyet idarecileri özellikle kale içinde yeni açılan okula ciddi bir başvuru olduğunu ve artan talep nedeniyle ek bir bina yaptıklarını aktarmaktadır. Tüm bu güzel gelişmelere rağmen üyelerin şikayetçi oldukları konular da vardı ve öğrencilerin aileleri önemli bir sorundu. Bilhassa öğrencilerin aileleriyle ilişkileri ve ev içi disiplinine dikkat çeken üyeler öğrencilerin okulda aldıkları eğitimin evde bozulduğundan dert yanmaktadır. Üyelerinde gündemindeki bir diğer sorun ise İngilizce ders kitaplarının pahalılığı ve fakir öğrencilerin bu kitapları alamamasıydı. Fakir öğrencilerin kitap alabilmesi için Bay Henderson ders kitaplarının en faydalı bölümlerini bir araya getirerek öğrencilerin kitapsız kalmasını engellemeye çalışmıştı.

Cemiyetin mezkûr raporunda dikkat çektiği bir diğer önemli husus Bombay eşrafından Muhammed İbrahim Mukba'nın Müslüman öğrenciler için açtığı bir okuldur. Müslüman öğrencilerin "cemiyet okullarına gitmek için isteksizliklerinden ve genel olarak eğitime dair genel ilgisizliklerinden" dert yanan üyeler Mukba'nın önemli bir iş yaptığı takdir ettiler. Ekim 1834'te Hindustânî dilinde eğitim veren bir okul açmış ve okula yetmiş veya seksen kadar öğrenci kabul edilmişti. Hindustânî dilinde bir dil bilgisi kitabı yazar Mukba'nın sayesinde öğrenciler ciddi bir başarı göstermiş ve İngilizce eğitim veren Merkez Okul'a geçmişlerdi. Bu başarıları nedeniyle okul cemiyetin destek verdiği okullar listesine eklenmişti.⁵²⁰ Yerel Eğitim Cemiyet'i kanadında bu gelişmeler yaşanırken hükümet 1821'de kapılarını öğrencilere açan Pune Hindu Koleji'nin kapatılması meselesini tartışmaya başlamışlardı.

4.5.3. Pune Hindu Koleji'nin Kapatılmasına Dair Tartışmalar

Bombay Eyaleti sınırları içinde Brahman alimlerin ilmî çalışmalarına devam etmesini sağlayan ve yeni Brahman uzmanlar yetiştiren tek kurum Pune Hindu Koleji idi. Chaplin ve Elphinstone'un teşvikleriyle kurulan bu kolej bilhassa Malcolm'un valiliği sonrası

⁵²⁰ Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 144.

tartışmalı bir hale gelmişti. İlk olarak kolejde İngilizce ve Farsça derslerin verilmesini talep eden bazı şirket memurları, zaman içinde kolejin artık misyonunu tamamladığını iddia ederek kapatılmasını önermişti. Bombay Valisi Lord Clare döneminde tartışılan bu husus validen onay alamamış ve kolej bir süre daha eğitim faaliyetlerine devam etmişti. Ancak 1832-1834 yılları arasında devam eden bu görüşmelerin ardından mesele tekrar Bombay Hükümeti'nin gündemine geldi. 1835 yılın Ekim ayının son günlerinde hükümetin gelir memurlarından oluşan bir komite hükümet sekreterine gönderdikleri bir mektupta mevcut öğrencilerin eğitimlerini tamamlamalarını, hocaların emekliye ayırmalarını ve yeni hoca kadrosu ihdas edilmemesini içeren önerileriyle kolejin kademeli bir şekilde kapatılmasını talep ettiler.⁵²¹

Bu talebe Bombay Valisi Grant Kasım ayında kaleme aldığı bir raporla cevap verdi. Kolejın kademeli olarak kapatılması hususunda komiteyle tamamen hem fikir olmasına rağmen Grant, henüz bu adımları atmak için hazır olmadığını ifade etti. “Her geçen gün koleji kapatmanın zorlaştığına” dikkat çeken vali, 1834’te kolejle ilgili görüşlerini açıklayan Baber’e katıldığını ve kolejın amaçlarını gerçekleştirmediğini vurguladı. Ona göre hükümetin böyle bir kurumun faaliyetlerine izin vermesi dahi ahlâkî açıdan şüpheliydi. Kolejın Hindularla şirket idaresini uzlaştırmak amacıyla kurulduğu iddialarına katılmadığını belirten Vali Grant uzlaştırmının aksine kolejın şirket karşıtı duyguları koruduğunu ve beslediğini savundu. Öte yandan valiye göre Bombay’da kurulan ve İngilizce eğitim veren kolejın varlığı da hükümetin politikaları göz önüne alındığında bir tezatlık yaratmaktaydı. Zira hükümet bir yandan modern bilimleri İngilizce kanalıyla Brahman öğrencilere tanıtırken diğer yandan geleneksel ilimleri öğreten bir koleji destekliyordu. Batı tarzı eğitim verilen kolejın yarattığı “kıskançlık ruhu” da uzlaştırma siyaseti bağlamında atılan adımları etkisiz hale getirmekteydi. İfade ettiği gerekçeler nedeniyle Grant kolejın kaldırılması konusunda komiteye katıldığını ancak sundukları öneriler konusunda bazı şüpheleri olduğunu aktardı. Ancak kolejın aniden kapatılması sıkıntılara neden olacağı için bunun iyi düşünülmesi gerektiğini vurgulayarak bu konudaki önerilerini sıraladı. Kolejın başka bir kolejle birleştirilebileceğini de ifade eden vali şirket yönetim kurulunun görüşünün sorulması

⁵²¹ From Revenue Commissioner to the Secretary to Government, 26 October 1835”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 120.

gerektiğini belirtti.⁵²² Valinin raporunun ardından kolejin kapatılmasıyla ilgili görüşlerini açıklayan bir diğer isim James Southerland idi. Southerland bir yıl önce olduğu gibi kolejin kapatılması fikrine karşıydı. Kolejde verilen eğitimin çağın ruhuna uygun olmadığını kabul eden ancak mevcut ön yargıları nedeniyle bu kurumun faaliyetlerine devam etmesi gerektiğini ifade eden Southerland’a göre, misyonerlerin “sessiz gayretleri” ve yerel eğitim cemiyetinin faaliyetleri yerli halkın ılım adımlara bir itirazı olmadığını kanıtlıydı. Radikal değişiklik fikrini katılmadığını belirten Southerland da kolejle ilgili kendi önerileri sunarak belli dallarda eğitim verilmemesini dil bilgisi, şiir ve hukuk alanında eğitimin devam etmesini teklif etti. Hukuk alanında yetişmiş insana ihtiyaç duyduklarını belirten Southerland’a göre hem kolejin bölgede eğitim faaliyetlerine devam eden bir kurumla birleştirilmesi hem de Müslüman hukukçular yetiştiren bir başka kolej kurulması uygun olacaktı.⁵²³

Southerland’ın ardından görüşlerini açıklayan bir diğer hükümet memuru Ironside, kolejin kapatılması fikrine katılmadığı gibi Müslüman hukukçular yetiştirmek için başka bir kolej kurulmasını da kabul etmedi.⁵²⁴ 1836 yılının ilk günlerinde Bombay Valisi yeni bir rapor yayımlayarak Southerland ve Ironside’ın görüşlerine karşı kolejin verimsizliğiyle ilgili görüşlerini açıklamaya devam etti. Bombay Valisi, on dört ay önce kolej ile ilgili yapılan değerlendirmeler neticesinde bir komitenin kurulmasına ve bu komitenin değerlendirmesine göre kolej hakkında nihai bir karar alınmasına karar verildiğine dikkat çekti. Grant bir önceki raporunda olduğu gibi kolejin kaldırılması için gerekli vaktin henüz gelmediğini ve uygun vakit geldiğinde gerekli adımı atacağını tekrarladı. Southerland’ın koleji kapatmama ve eyalet sınırları içinde başka bir kolejle birleştirme fikrine karşı çıkan vali, bu birleşme ateş ve suyun bir araya gelmesi anlamına geliyordu ve netice hiçbir fayda elde edilemeyecekti. Yine Southerland’ın Müslüman hukukçular yetiştirmek için yeni bir kolej kurma fikrine de karşı çıkan Grant, Hindistan Ceza Kanunu’nun yazım sürecinin kısa bir süre içinde tamamlanacağına dikkat çekti. Ceza Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle beraber Hindular ve Müslümanlar için ayrı kanunlara gerek kalmayacağını ifade eden vali bu önerinin gereksiz olduğunu izah

⁵²² “Minute by R. Grant, 22 November 1835”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 121-122.

⁵²³ “Minute by James Sutherland, n. d.”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 122-123.

⁵²⁴ “Minute by Ironside, 2 January 1836”, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 123.

etmeye çalıştı. Öte yandan İslâm hukukunun Hint alt kıtasında muhafaza edilmiş olsa da artık cari olmadığını iddia etti.⁵²⁵ Vali Grant'ın bu raporuna Southerland sadece birkaç tahammül edebildi ve Şubat ayının başında tekrar görüşlerini kaleme aldı. “Mükemmel bir devlet politikası” olarak insanları uzlaştırmak için kurulan koleji korumaktan başka bir amacının olmadığını ifade eden Southerland, ceza kanunu yürürlüğe girdiğinde Hindu ve Müslüman hukukçulara gerek kalmayacağını farkında olduğunu ancak bu kanunun yürürlüğe girmesinin uzun sürebileceğini ifade etti. Gerçekten de Southerland haklı çıktı ve Lord Macaulay kısa süre içinde bu kanunu tamamlamasına rağmen 1860'lara kadar yürürlüğe girmede. Southerland'ın ardından Pune Hindu Koleji'nin faaliyetlerinin devam etmesini isteyen Ironside de daha önce olduğu gibi sadece Southerland'a katıldığını belirterek tarafını belli etmekle yetindi.⁵²⁶ Tartışmadan bir netice elde edilemeyince meselenin kolej komitesine havale edilmesine karar verildi ve mezkûr görüşler kısaca özetlenerek komitenin dikkatine sunuldu.⁵²⁷

Kapatılması gündeme gelen ancak vali konseyindeki tartışmalar nedeniyle akıbeti hakkında bir karar alınmayan kolejin durumu ile ilgili 1836 yılının Kasım ayında bir rapor kaleme alındı ve vali konseyine gönderildi. Raporu kaleme alan İskoç din adamı ve misyoner J. Stevenson idi. Konsey üyelerine bir fikir vermek amacıyla Stevenson kolejde öğretilen ilim dallarıyla ilgili genel açıklamalar kaleme almıştı. Sanskrit dilinin bölgede yaşayan Hindular için oldukça hayati bir dil olduğunu belirten Stevenson, bu dili Avrupa'dak öğrenciler için temel kabul edilen Latinceye benzetti. Hint alt kıtasında yasa ve edebiyatın dili olan Sanskritçe Maratî ve Gucarâtî gibi yerel dillerinde de temeliydi ve yerel diller henüz istenilen düzeyde değildi. Maratî ve Gucarâtî dillerini, Latineden türemiş İspanyolca ve İtalyancaya benzeten İskoç misyoner bunların Sanskritçenin bozulmuş halleri olduğuna dikkat çekti. Bu manada yeni fikirleri yerlilere öğretmek için İngilizce ne kadar gerekliyse Sanskritçe de bu bilgilerin yerlilere aktarılması noktasında o kadar gerekliydi. Ancak Stevenson'a göre önemli olan soru, Pune Koleji'nin bu konuda ne kadar başarılı olduğuydu ve bu nedenle kolejde öğretilen dersleri “yararlı” ve “yararsız” şeklinde iki ayırarak bunlarla ilgili bazı değerlendirmeler yaptı. İskoç

⁵²⁵ “Minute by R. Grant, 27 January 1836”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 124-125.

⁵²⁶ “Minute by James Southerland, 2 February 1836”; Minute by Edward Ironside, n. d.”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 125-126.

⁵²⁷ Minute by R. G., J. S., E. I, n.d.”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 126-128.

misyonere göre, Hukuk (Mayukh), Vyakarna (Dilbilgisi), Dharmashastra faydalı; Vedant, Jyotish (Astronomy), Hitabet (Alankar), Tıp (Waidya), Vedalar, Mantık (Nyaya) gibi alanlar ise “faydasız ve zararlı dallardı.”⁵²⁸ Bu rapora hükümet tam bir yıl sonra 18 Kasım 1837’de cevap verdi. Hükümet Sekreteri W. H. Wathen kaleme aldığı mektupta Stevenson’a teşekkür ederek kolejle ilgili tartışmalarının devam ettiği süreçte görüşlerinin vali nezdinde oldukça değerli olduğu kendisine bildirildi.⁵²⁹

Bu arada Hükümet Sekreteri Wathen da kolejle ilgili görüşlerini kaleme aldığı iki memorandum ile açıkladı. İskoç misyoner Stevenson’un fikirlerine tamamen katıldığını belirten hükümet sekreteri, kolejin kaldırılması durumunda Hindistan’ın yerlileri arasında bilimi teşvik etmek için” kullandıkları en önemli “araç” yıkılacaktı. Kolejlin kaldırılmamasını bunun yerine ıslah edilmesi gerektiğini savunan Stevenson’un raporunda belirttiği şekliyle faydalı ilimlerin öğretilmeye devam etmesini faydasız ilimlerin ise kolej müfredatında kaldırılması gerektiği belirtti ve “Hindu halkının bağnazlık ve batıl inançlarına karşı” bilimin gerçek ilkelerinin öğretilmesinin elzem olduğunu ekledi. Wathen’a göre kolejin ıslahı için kolejin başında bir müfettiş atanmalıydı ve Stevenson hükümet sekreterinin adaylarından biriydi.⁵³⁰ Hükümet sekreteri aralık ayında kaleme aldığı bu memorandumdan sonra yeni yılın hemen başında ikinci bir memorandum yayımladı. Kolejlin faaliyetlerine devam etmesi için bir Avrupalı bir denetici olmadan yerlilerin eğitim işlerinde bir ilerleme kaydetmenin mümkün olmadığını savunan Wathen, Pune Hindu Koleji’ne bir müfettiş atanmasını önerdi. Bu iş için en uygun aday ise bir Maratî sözlüğü hazırlama konusunda Yüzbaşı Molesworth’a bir süredir yardımcı olan Teğmen T. Candy idi. Hükümet sekreterinin kaleme aldığı memorandumda açık bir şekilde ifade ettiği gibi Candy misyon davasına inanan bir isimdi ve kolejdeki görevini tehlikeye atabilirdi. Ancak Wathen yaptığı görüşmeler neticesinde onun dinî duygularını işine karıştırmayacağına ikna olmuştu. Candy’nin makul bir insan olduğunu ve Hinduları rahatsız edecek söylemlerden uzak duracağını düşünen Candy,

⁵²⁸ “Letter from Rev. J. Stevenson to the Right Hon’ble the Governor in Council, 28 November 1836”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 130-131.

⁵²⁹ “Letter from Chief Secretary to Government to Rev. J. Stevenson, 16 November 1837”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 132-133.

⁵³⁰ “Memo by W. H. Wathen, December 1836”, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 133-134.

Molesworth'un yardımcısı olarak aylık yüz yirmi rupi aldığı için bu işten ek bir ödeme almayacaktı.⁵³¹

Yüzbaşı Thomas Candy, 1837 yılının Şubat ayında Dekken ve Rutnagery bölgesindeki yerel okulları denetlemekle görevli müfettiş olarak atandı. Candy'nin görevi okulları denetlemek, öğrencilere ve öğretmenler ödülleri dağıtmak ve gerekli gördüğü durumlarda okullarda değişiklikler yapmaktır. Kast ve mezhep farklılıklarına dikkat etmesi istenen Candy, her yıl hükümete denetlediği okullar ve bu okullardaki öğretmenler ve öğrenciler hakkında bir rapor gönderecekti.⁵³² Candy'nin görevlendirilmesi hususunda hükümet sekreteri Pune Hindu Koleji Denetleme Komitesi ve Pune Koleji Komitesi'ni aynı gün bilgilendirdi.⁵³³

Kasım 1835'te Pune Hindu Koleji ile ilgili gelir memurunun hükümet sekreterine gönderdiği dilekçeyle başlayan süreç Thomas Candy'nin Şubat 1837'de müfettiş olarak atanmasıyla sona ermişti. Bombay Hükümeti, kolejin kapatılmasından vazgeçmiş ve kolej müfredatında değişiklik yapılmasına karar vermişti. Bazı hükümet memurları 1821'de bölgede yaşayan Brahmanların şirket idaresine karşı mevcut ön yargılarını ortadan kaldırmak ve ilişkileri kuvvetlendirmek amacıyla kurulan kolejin misyonunu tamamladığını ve artık kapatılması gerektiğine kanaat getirmişti. Ancak bilhassa Stevenson'un hazırladığı rapor sonrasında Hindu hukukçuların yetiştirilmesi noktasında eyalet sınırları içindeki tek yüksek öğretim kurumu olan kolejin faaliyetlerine devam etmesine karar verildi.

Öte yandan bu iki yıllık süreçte kolejin geleceğiyle ilgili kalem oynatan hükümet memurlarının yazdıkları incelendiğinde birkaç hususun öne çıktığı görülecektir. Bunlardan ilki hükümet memurlarının tamamı Dekken Hükümet Temsilcisi Chaplin'in ortaya koyduğu amaçların haklılığı konusunda hem fikirdi ve kolejin bir misyonu olduğu düşüncesini kabul ediyorlardı. Kolejle ilgili ikinci husus tüm hükümet memurları kolej müfredatının büyük bir bölümünün faydasız olduğu hususunda hiçbir şüphe duymuyorlardı. Üçüncü konu kolejin kapatılması durumunda ortaya çıkacak sıkıntılar ve

⁵³¹ "Memo by W. H. Wathen, 10 January 1837", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 134-135.

⁵³² From Chief Secretary to Captain T. Candy, 9 February 1837", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 135-137.

⁵³³ "Letter from the Chief Secretary to Government to (1) the Committee for the Supervision of the Hindoo College at Poona; (2) Captain T. Candy; and (3) the Committee of the Poona College, 9 February 1837", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 137-141

bilhassa bu durumun Brahman alimler arasında yaratacağı huzursuzluk ilgiliydi. Dördüncü ve son mesele ise modern bilimlerin Brahman alimlere tanıtılmasıyla ilgili olarak herkesin benzer şeyleri söylemesi idi. Dolayısıyla bu tartışma sürecinde yazılanlara bakıldığında aradan geçen on beş yıl ardından hükümet memurları benzer endişeleri taşıyordu ve bölgedeki şirketin varlığını sağlıklı bir şekilde devam ettirmesi için kolejin faaliyetlerine devam etmesini gerekli görüyorlardı. Bu noktada en önemli ve dikkat çekici durum ise dönemin Bombay Valisi R. Grant'ın tutumudur. İfade edildiği üzere Hint alt kıtasının misyon faaliyetlerine açılması hususunda ciddi bir gayret sarf eden Charles Grant'ın en büyük oğlu olan Grant vali olarak göreve başlamadan önce Bengal'deki eğitim tartışmalarının en önemli isimlerden Macaulay ile birlikte Londra'da önemli bir mücadele vermişlerdi. Şirket hâkimiyetindeki halkların Avrupalılarla eşit haklara sahip olması gerektiğini düşünen bu isimlerden Grant'ın kolejin kapatılmasına karşı çıkması ve Brahmanların sahip olduğu imtiyazların devam etmesini istemesi oldukça dikkat çekicidir. Bazı hükümet memurlarının ısrarlı taleplerine rağmen Grant kolejin kapatılması için henüz erken olduğunu söylemiş ve kolejin misyonunun bir süre daha devam etmesini istemişti.

Öte yandan Pune Hindu Koleji ile ilgili yaşanan sürece bakıldığında Bombay ve Bengal'de eğitim dili, yöntemi ve müfredat hakkında yaşanan tartışmaların birbirinden oldukça farklı gelişmelerin yaşandığı görülecektir. Benzer tarihlerde Bengal'de Lord Macaulay'ın eğitim raporu ve Hindistan Genel-Valisi Lord Bentinck'in eğitim kararnamesi İngilizce eğitim lehine net bir tavır ortaya koyarken Bombay'da hükümet memurları kesin bir karar almak için uzun bir süre beklediler. Çeşitli raporları okuyan ve kolejin Brahman alimleri ilmî çalışmaları için önemli olduğunu değerlendiren Bombay'daki şirket idarecileri bir süre daha kolejin faaliyetlerine devam etmesinin uygun olacağına karar verdiler. Bengal'de ise Lord Macaulay geleneksel eğitim veren kurumların kapatılmasını talep etmiş ve genel-vali muhtemel tepkiler nedeniyle kolejlerin kapatılmamasına karar vermişti. Son olarak hükümet memurlarının bilhassa 1836 ve 37 yıllarında Pune Hindu Koleji ile ilgili yazdıklarına bakıldığında Bengal'deki tartışmalara, Lord Macaulay'a veya Lord Bentinck'in kararnamesine dair tek bir atıf bile yoktu. Bu da Bombay'daki sürecin Bengal'den bağımsız yürütüldüğünün ve Macaulay'ın ötesinde Bombay'da farklı bir hikâyenin devam ettiğinin göstergesidir.

Pune Hindi Koleji'nin kapatılmasıyla ilgili tartışmalar devam ederken hükümetin gündemine gelen meselelerden biri de hükümetin Hinduların bayramlarına ve festivallerine ayırdığı bütçeydi. Temmuz 1836'da Pune Baş Tahsildar Richard Mills mezkûr törenlere ayrılan bütçenin gözden geçirilmiş halini hükümet sekreterine gönderdi. Mills'in aktardığına göre hükümet birkaç tören için yedi yüz atmış rupi harcamıştı.⁵³⁴ Bu bilgilendirme üzerine Vekil Hükümet Sekreteri E. H. Townsend, Pune Kolej Müfettişi Thomas Candy'e bir mektup yazarak ve baş tahsildarın mektubunu bu mektuba ilâştirerek festivallere ayrılan bütçenin ve bu süreçte kolejdeki öğrencilere verilen bursların daha faydalı bir amaç için harcanıp harcanamayacağını sordu.⁵³⁵ Bir hafta sonra hükümet sorusuna cevap veren Candy, festival dönemlerinde öğrencilere verilen harçlıklarla öğrencilerin kolej salonuna "bir put yaptıkları, birkaç gün buna ibadet ettikten sonra nehre attıklarını" aktararak bunun çok faydalı bir iş olacağını söyledi. Candy'e göre bu harcamalar öğretmenlerin maaşlarını arttırmak için kullanılabilirdi. Kolejden denetiminde sorumlu Chaplin'in kolejden açılış konuşmasında bu harcamalar konusunda muğlak ifadeler kullandığını aktaran Candy bu konuyla ilgili değişiklik yapmanın zor olmayacağını ifade etti.⁵³⁶ Pune kolej müfettişinin görüşlerini hükümete bildirmesinden sonra Bombay Valisi Grant bir rapor kaleme alarak bu konudaki görüşlerini bir hafta sonra açıkladı. Valinin raporunda dikkat çeken en önemli husus hükümetin yerlilerin "hurafelerine" müdahale etmemesiyle ilgiliydi.⁵³⁷ Netice itibarıyla 1837 yılının Ekim ayında Pune Hindu Koleji ve festivallerle ilgili hükümet gerekli kararları aldı ve süreç böylece tamamlanmış oldu.⁵³⁸

1838 yılının hemen başında kolejden denetiminden sorumlusu T. Candy kolej müfredatı, öğrencilerin eğitim süreleri ve öğretmenlerin aldıkları maaşlarla ilgili bazı küçük

⁵³⁴ Letter from the Principal Collector, Poona, to the Secretary to Government, Bombay, 30 July 1836; Revised Statement of Annual expenses incurred during certain Native Festivals in the Collectorate of Poona", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 142-143.

⁵³⁵ "Letter from the Acting Secretary to Government to the Superintendent, Poona College, 6 October 1837", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 143.

⁵³⁶ "Letter from the Superintendent, Poona College, to the Acting Secretary to Government, 14 October 1837", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 144-145.

⁵³⁷ "Minute by the Right Hon'ble the Governor, 23 October 1837", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 145-147.

⁵³⁸ "Minute by the Right Hon'ble the Governor, 24 – 27 October 1837"; Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 147-148. "Minute by the Right Hon'ble the Governor, 9 November 1837"; Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 148-150.

düzenlemeler yaparak hükümeti bu konularda bilgilendirdi.⁵³⁹ Candy'nin mektubundan beş gün sonra hükümet bu düzenlemeleri kabul ettiği bildirdi.⁵⁴⁰ Bundan kısa bir süre sonra Candy eğitimlerini tamamlayan öğrencilerin imtihan sonuçları hakkında hükümeti bilgilendirdi.⁵⁴¹ Bu yıl içinde gerçekleşen bir başka önemli hadise kolej bünyesinde bir taş baskı matbaanın kurulmasıydı.⁵⁴²

1821 yılında Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin'in önerisi ve Elphinstone'un teşvikiyle kurulan Pune Hindu Koleji, misyonunu tamamladığı ve kapatılması gerektiğini konusunda yaşanan tartışmalara rağmen varlığını korumayı başardı. 1840'ta Bombay Hükümeti içine kurulan Eğitim Birimi'nin denetimine bırakılan kolejin ismi 1851 yılında ismi Pune Koleji ve 1864'te Dekken Koleji [Deccan College] olarak değiştirildi. Şirketin Bombay Hükümeti tarafından kurulan Dekken Koleji günümüzde yine Pune şehrinde ancak farklı bir kampüste eğitim faaliyetlerine devam etmektedir.⁵⁴³

Öte yandan Robert Grant döneminde hükümetin tek gündem maddesi Pune Hindu Koleji'nin kapatılması meselesi değildi. Grant'ın göreve başlamasından kısa bir süre sonra Teğmen Robert Shortrede'in önerisiyle Pune çevresinde bir köy okulu projesi gündeme geldi. Hint eğitim tarihi incelendiğinde oldukça önemli bir girişim olarak değerlendirilebilecek bu proje hükümetin seçkinlerin ötesinde yığınları eğitime dair attığı en ciddi adımlardan biriydi.

4.5.4. Purandur Köy Okulları Projesi

1836 yılının Şubat ayında Teğmen Robert Shortrede Marata topraklarında ve uygun olan diğer bölgelerde bir köy okullarının kurulması için hükümete başvurdu. Kaleme aldığı uzun dilekçesinde bu tür bir projeye neden ihtiyaç olduğunu izah etmeye gayret eden Shortrede, bölgenin sosyal ve kültürel şartlarına vurgu yaparak hükümetin bu meseleyle

⁵³⁹ "Letter from Captain Candy, Superintendent, Poona College, to the Chief Secretary to Government, Bombay, 5 January 1838; Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 151-152; "Revised Rules for Poona College", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 152-154.

⁵⁴⁰ Letter from the Chief Secretary to Government to the Superintendent, Poona College, 10 January 1838", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 154.

⁵⁴¹ "Letter from the Superintendent of Poona College to the Acting Secretary to the Government of Bombay, 27 August 1838", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 154-156.

⁵⁴² "Letter from the Superintendent of Poona College to the Assistant Secretary to Government, Bombay, 6 September 1838" Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 156-158; "Letter from the Government of Bombay to the Superintendent Poona College, 10 December 1838", 158.

⁵⁴³ Dekken Koleji'nin tarihi için bkz: <https://www.dcpune.ac.in/History.html> (Erişim Tarihi 01/09/2022).

ilgilenmesi gerektiğini belirtti. Teğmen Shortrede’a göre kasabalarda ve büyük köylerde Brahmanların ve zengin ailelerin çocuklarının gittikleri okullar vardı ama çiftçilerin ve emekçilerin çocuklarının gidecekleri bir okul yoktu. Temel eğitim için ailelerin ödemesi gereken ücretlerin sıradan insanların boyunu aştığını ifade eden Shortrede, öğretmenlerin genellikle “Brahman olduklarına” ve “bu öğretilmelerin kendi kastları dışındaki öğrencilere eğitim vermek istemediklerine” dikkat çekti. Dahası Hindistan’ın batı kıyılarında kast sisteminin en tepesinde yer alan Brahmanlar sıradan insanlara okuma yazmaya ihtiyaçları olmadığını söyleyerek onların eğitime karşı ön yargılarını besliyorlardı. Bölgede okuyan ve yazan sınıflar konusunda gözlemlerini paylaşan teğmen, netice itibarıyla eğitimin Brahmanların elinde olduğunu belirtti. Yüksek kast mensuplarının eğitim ve bilgi edinmenin sıradan halk arasında yayılmasına karşı bir direnç göstermesine rağmen Shortrede’a göre bölgeye yaşayan insanlara fayda sağlayacak tüm işler Avrupalılar tarafından yapılmaktaydı. Teğmenin ifadesiyle son yıllarda Avrupalılar tarafından yapılan işler yerliler tarafından hissedilmekte ve kabul edilmekteydi ki bu üst kasta karşı oluşan nefretin sebeplerinden biriydi.

Hükümete yazdığı teklifinde sıradan halka okuma yazma öğretmenin kendileri için önemli faydalar sağlayacağından bahseden teğmen, bu yolla bölgede görev yapan şirket memurlarının halk tarafından denetlenebileceğini ifade etti. Shortrede’ın önerdiği köy okulları kurma projesi ise oldukça basit ve daha önce Elphinstone’un da tarafından da bahsedilmiş bir düzene sahipti. Belli bir ücret karşılığında öğrencilerin başına bir öğretmen koymak, eğitim masraflarını karşılayamayacak durumda olan ailelere belli bir miktar para vermek ve okul açılmayacak kadar küçük köyleri diğer köylerle birleştirmek sistemin temel esaslarıydı. Okulların açılmasının ve faaliyetlerine devam etmesinin önündeki en önemli engel ise öğretmen bulmak ve öğrencilerin okula devam etmelerini sağlamaktı. Ders kitaplarının hükümet tarafından ücretsiz bir şekilde öğrencilere verilmesi gerektiğini belirten teğmen, okulların denetiminin tahsildarların vazifesi olması gerektiğini savundu. Shortrede, görev yaptığı bölgelerde erkek çocukları gibi kız çocuklarının da okullarda eğitim alması gerektiğinden ve bunun önündeki engellerden bahsetti. Onun önerisini hükümete gönderdiği dönemde okula giden kız öğrenci sayısı oldukça azdı. Bunun engelinin aşılması ve kız öğrencilerin okullara çekilmesini destekleyen teğmen, bunun için ailelerin maddi ve manevi açıdan desteklenmesi gerektiğinin altını çizdi.

Shortrede'in hükümete gönderdiği öneride dikkat çeken bir başka husus ise öğretmenlerin yıl içinde okula devam eden çocuklarla ilgili bir rapor tutmalarını istemesiydi. Öğrencilerin okula devam sürelerinin yanı sıra karışıklıkların önüne geçmek amacıyla öğrencilerin, babalarının ve soy isimlerinin yazılması yanı sıra köydeki hane sayısının bildirilmesi hem eğitim faaliyetlerinin durumunu hem de hükümet için önemli nüfus bilgilerinin toplanmasına yardım edecekti.

Öte yandan ona göre okullar kurulduktan sonra kısa süre içinde başarı beklemek doğru değildi. Zira öncelikle yerli halkın hükümet kanalıyla kurulan okullara karşı ön yargılarının yatışması gerekecekti. Halkın okullarla ilgili müspet fikirler edinmeye başlamasıyla köyde yaşayan gençlerin öğretmen olmak için sıraya gireceğini belirten teğmen, bu konuda dikkatli olunması gerektiğinin altını çizdi.

Teğmen Shortrede, hükümet yetkililerine sunduğu önerinin sonunda köy okulları projesinin Avrupalı memurların denetiminde olması gerektiğini vurgulayarak yerli halkın ahlâkî gelişimi için bunun oldukça önemli bir mesele olduğuna dikkat çekti. Ona göre okullar Avrupalı memurların gözetiminde faaliyetlerine devam ettiğinde yerliler bu okulların hükümet tarafından kurulduğunu düşünecekti ve bir süre sonra ön yargıları yatışacaktı. Ancak yerli memurlar bu kurumların başına geçerse Brahmanların süreçte etkili olduğu düşünülecek ve halk okullara müspet gözle bakmayacaktı.⁵⁴⁴

Shortrede'in köy okulları projesini hükümet sekreterine göndermesinden takriben bir ay sonra Bombay Valisi Grant bir rapor kaleme aldı ve projeyle ilgili görüşlerini beyan etti. Grant, bir şirket subayı tarafından kaleme alınan bu öneriyi oldukça mantıklı ve tatmin edici bulduğunu ifade ettikten sonra subayın emrindeki bölgelerden uygulanması için kendisine yetki verdiği belirtti. Projeyle ilgili dikkat çekmek istediği bir iki husus olmasına rağmen Shortrede'in önerisi çok beğendiği için bunları dile getirmek istediğini ifade eden vali, bu planın oldukça önemli olduğunu zira başarılı olması durumunda diğer bölgelerde de uygulanacağını hatırlattı. Son olarak vali projenin sınırlı bir bölgede uygulanmasının daha uygun ve mantıklı bir hamle olduğunu belirtti.⁵⁴⁵ Valinin raporundan üç gün sonra sabık Vali Elphinstone'un eğitim politikalarına mühim destek

⁵⁴⁴ "Plan from Lieutenant Robert Shortrede to the Government of Bombay for establishing Village Schools throughout the Marattha Country and elsewhere if found suitable, 24 February 1836", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 183-187.

⁵⁴⁵ "Minute by R. Grant, 28 March 1836", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 187-188.

veren Vali Konseyi Üyesi James Farish (1791-1873) bir memorandum yayımladı ve valinin kararını desteklediğini açıkladı.⁵⁴⁶ Nisan ayında Bombay Hükümeti Pune Baş Tahsildarı Richard Mills'i Shortrede'in köy okulları projesi hakkında bilgilendirerek gerekli adımların atılmasını istedi.⁵⁴⁷

Shortrede'in Purandar bölgesinde köy okulları kurulmasını içeren önerisi hükümet tarafından kabul edildikten ve Pune baş tahsildarı konuyla alakalı bilgilendirildikten sonra okulların kurulması için gerekli adımlar atılmaya başlandı. 1837 yılının hemen başında Teğmen Shortrede okullara dair ilk raporunu tamamlayarak Pune baş tahsildarına gönderdi. Temmuz 1836'da Bombay Hükümeti'nin her bir okul için üç elli rupi harcamasına izin veren mektubunun ardından çalışmalara başladığını ifade eden Shortrede, raporunun ekine ilıstirdiğı üç tabloda önemli bilgiler vermektedir. Purandar bölgesinde tahsildar yardımcısı olarak görev yapan Shortrede, birinci tabloda öğretmenlerin isimleri, maaşları, atandıkları tarih ve köyleri aktarıırken ikinci tablo okullara yapılan harcamalara yer vermiştir. Rapordaki son tablo ise öğrenciler okula devamları hakkında bilgi vermektedir ve aktardığına göre okula devam eden öğrenci sayısı üç yüz kırktır.⁵⁴⁸ Bazı ailelerin çocuklarını okula göndermek konusunda isteksiz olduğunu ifade eden Shortrede'a göre bunu nedeni bazı ailelerin çocuklarının temel eğitimlerini tamamladıktan sonra Bombay'a götürüleceğini zannetmeleriydi.⁵⁴⁹

4.5.5. Bir Dönemin Sonu: Eğitim Kurulu'nun Tesisı

1840 yılının Nisan ayında Bombay Hükümeti eyalet sınırları içindeki eğitim faaliyetlerinin tek bir elden idare edilmesi için bir Eğitim Kurulu oluşturulmasına karar verildi. Hükümet içinde bir eğitim biriminin tesis edilmesiyle birlikte çeyrek asırdır eyalet sınırları için eğitim faaliyetlerini denetleyen Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti tasfiye edildi. Cemiyetin eğitime yaptığı son katkı yedi kişiden oluşan eğitim kuruluna üç üye seçmekti.

⁵⁴⁶ Memo by Farish, 31 March 1836, Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 188.

⁵⁴⁷ Bombay Hükümeti, Pune Baş Tahsildarı ve Shortrede'in arasındaki yazışmalar için bkz: Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 188-190.

⁵⁴⁸ Shortrede'un baş tahsildara gönderdiği raporun ekinde yer alan tablolar için bkz ekler.

⁵⁴⁹ "Report by Lieutenant Shortrede, 31 January 1837", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 190-197.

Hükümetin kararından kısa bir süre sonra kurul, cemiyetin denetimindeki okulları, Pune Hindu Koleji, Elphinstone Koleji ve Purandar Okullarını denetimi altına aldı. Kuruluşundan iki yıl sonra kurul, Bombay Eyaleti'ni üç eğitim bölgesine ayırdı ve her bölgeyi bir Avrupalı müfettiş ve bir Hint yardımcının denetimine verdi.⁵⁵⁰ Takriben on beş yıl faaliyetlerine devam kurul 1855'te Bombay Hükümeti'nin atadığı kamu eğitim müdürü ile tasfiye edildi.

Tablo 10: Bengal ve Bombay Eyaletlerindeki Eğitim Harcamaları

	Bengal	Bombay
Nüfus	37.000.000	10.500.000
Eğitime Yapılan Harcamalar	477.593	168.226
Hükümet Okullarındaki Öğrenci Sayısı	5.570	10.616
İngilizce Eğitim Veren Okullardaki Öğrenci Sayısı	3.953	761

Kaynak: Nurullah and Naik, *A History of Education*, 135.

⁵⁵⁰ Syed Nurullah and J. P. Naik, *A History of Education (During the British Period)*, Bombay: Macmillan, 1951, 134.

SONUÇ

Kasım 1827’de Bombay valiliği görevinden emekliliğe ayrılan ve şirket yönetim kurulunun Hindistan genel-valiliği teklifini reddeden Mountstuart Elphinstone, Madras Valisi Thomas Munro ve halefi John Malcolm ile birlikte Hint alt kıtasında “ahlâk imparatorluğu” tesis etme fikrini benimseyen şirket memurlarından biriydi. Hâkimiyetleri altındaki yerli halkların ahlâkî ve entelektüel gelişimleri için eğitim meselesine hayatî bir önem atfeden Elphinstone ve Malcolm, sabık pîşvâ iktidarının destekçileri Brahman âlimleri “yeni fatihlerle” uzlaştırmaya çalıştılar. Bombay Edebiyat Cemiyeti’ni kuran ve burada yürüttükleri çalışmalarla antik Hint medeniyetinin geçmişini kazımaya çalışan Bombay Hükümeti’nin çeşitli birimlerinde görev yapan meslektaşlarıyla birlikte bu iki isim, Hintlilerin kadim bir uygarlığa sahip olduğuna ve antik Hint medeniyetinin dünya tarihine mühim katkılar sunduğuna inandılar. Bengal Asya Cemiyeti’nin kuran Hindistan Genel-Valisi Warren Hastings ve onun önemli kurmaylarından William Jones’u kendilerine örnek alan Bombay Edebiyat Cemiyeti’nin mensupları, Jones’un temellerini attığı beş bin yıllık “Altın Çağ” hikayesine atıf yaptılar.⁵⁵¹ Onlara göre Hinduların Altın Çağı, Müslüman “istilacıların” alt kıtaya gelişi ve Hinduların dinî taassup ve hurafeleri nedeniyle akamete uğramıştı. “Donmuş” bir medeniyeti tekrar canlandırmak isteyen bu isimler ilmî çalışmalarıyla şirkete önemli bilgiler sundular. 18. yüzyılın son çeyreğinde yolları bir şekilde Edinburgh ve Glasgow üniversitelerinden geçen ve “İskoç Aydınlanmasının” temsilcileri olarak anılan mezkûr şirket hizmetkârları, yine aynı yolu takip eden ve kaleme aldığı Hindistan tarihinin kendisine sağladığı itibarla şirketin Londra ofisine girmeyi başaran James Mill’i karşılarında buldular.⁵⁵² James Mill’e göre Hint toplumu durağandı ve Altın Çağ hikâyesi sadece bir “kuruntudan” ibaretti. Meşhur eserinde Hinduların bir tarihe sahip olmadığını ve Hinduların tarihinin “Müslümanların istilası” ile başladığını iddia eden Mill ile Bengal Asya Cemiyeti ve Bombay Edebiyat

⁵⁵¹ Manan Ahmed Asif, *The Loss of Hindustan The Invention of India* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2020); Manan Ahmed Asif, “How to British convinced Hindus that Muslims were despots and religious invaders, *Scrool.in* <https://scroll.in/magazine/850787/how-the-british-convinced-hindus-that-muslims-were-despots-and-religious-invaders> (Erişim Tarihi 11/10/2021); Manan Ahmed Asif, “İngilizler Hinduları Müslümanların Zorba ve Dinî İstilacılar Olduğuna Nasıl İkna Etti”, çev. Mahmut Cihat İzgi, *Mecra*, <https://www.gzt.com/mecra/bugunun-tartismasina-dunden-bakmak-3487883> (Erişim Tarihi 11/10/2021).

⁵⁵² G. J. Bryant, “Scots in India in the Eighteenth Century”, *The Scottish Historical Review* 64/177 (1985), 22-41; Javed Majeed, “James Mill’s ‘The History of British India’ and Utilitarianism as a Rhetoric of Reform” *Modern Asian Studies* 24/2 (1990), 209-224; Jane Rendall, “Scottish Orientalism: From Robertson to James Mill” *The Historical Journal* 25/1 (1982), 43-69.

Cemiyeti'nin temsilcileri arasındaki bu tartışma, Bombay Eyaleti'ndeki eğitim politikalarının inşa sürecinde tekrar patlak verdi.

Uzun yıllar Marata topraklarının başkenti Pune'de şirket temsilcisi olarak hizmet eden ve savaşın ardından, önce Dekken Hükümet Temsilciği'ne ardından Bombay Valiliği'ne layık görülen Elphinstone, antik Hint medeniyetinin canlandırılması fikrini merkeze alarak yeni bir eğitim sistemi kurmaya ve bu sisteme Brahman âlimleri dahil etmeye çalıştı. Şirketin siyasî konumunun ve bölgeye akın eden misyonerlerin yerliler üzerindeki menfi tesirlerinin farkında olan Elphinstone, Bombay Eğitim Cemiyeti, Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti ve Bombay Hükümeti kanalıyla yerliler arasında eğitim faaliyetlerini teşvik etti. Vali Elphinstone, şirketin idari merkezi Bengal'de Bengal Kamu Eğitim Komitesi (1823)'nin kuruluşundan önce mezkûr cemiyetlerin desteğiyle bir uzlaşî siyasetinin temellerini atmak için kolları sıvadı. Büyük ölçüde geleneksel eğitim kodlarını muhafaza eden bu çalışmalar Londra'daki yönetim kurulu üyelerinin tepkisini çekerken valinin attığı adımlar “faydasız” olarak değerlendirildi. Kuvvetle muhtemel taslağı James Mill tarafından yazılan bu metne rağmen Elphinstone fikirlerinden vazgeçmedi ve kaleme aldığı Eğitim Raporu ile inşa etmek istediği eğitim sisteminin detaylarını açıklayarak emeklerini küçümseyen idarecilere karşı meydan okudu. Bombay Eğitim Tahkikatı'nın kendisine sağladığı verilerle yönetim kuruluna karşı elini güçlendirmeye çalışan Vali Elphinstone ve kurmaylarına göre yerel eğitim kurumlarının bir an önce ıslah edilmesi gerekmektedir.

Öte yandan valinin kaleme aldığı kapsamlı rapor, 1830'lu yıllarda Bengal'de patlak veren eğitim tartışmalarından önce alt kıtada eğitim meselesine dair birçok önemli hususa değinmesi bakımından oldukça kıymetlidir. Bombay Valisi, seçkinlerin veya yığınların eğitimi, aşılama metodu, yerel dillerin eğitim dili olarak okutulması, İngilizce eğitimin sınırları, sömürge idaresi ve tebaası arasında iletişimi sağlayacak seçkin bir zümrenin yaratılması konularına 1824 yılının başında açıklık getirdi. Elbette valinin bu teşebbüsleri, alt kıtanın batı kıyılarında modern bilimlerin tanıtılmasına ve İngilizcenin eğitim dili olarak okutulmasına engel değildi. Valinin böyle bir arzusu olmadığı gibi bahsi geçen dönemde eğitim meselesi üzerine kalem oynatan faydacılar, misyonerler, Hint ve Avrupalı reformcular gibi Elphinstone da Avrupa tarzı ilimlerin müfredata girmesini arzuladı. Ancak tek ve mühim bir farkla onlardan ayrıldı. Yakın mesai arkadaşlarından William Chaplin'in Pune Kolej taslağında ifade ettiği üzere Vali Elphinstone da

Hinduların modern bilimleri tahsil etmek için henüz hazır olmadıklarını düşünüyordu. Geleneksel tarzda eğitim veren kolejlerin kurulması ve desteklenmesiyle öncelikli hedef, hükümetin imtiyazlı grupları bu okullara çekmesiydi. Bahsi geçen gruplar, bu okulların dinlerini değiştirmek için kurulmadığını kabul ettiklerini zaman, elbette topluma sirayet etmiş “hurafelerin” kökünü kazımak için gerekli adımlar atılacak ve modern bilimler müfredatın bir parçası haline gelecekti. Hulâsa Elphinstone, politikalarına karşı çıkan isimlerin aksine radikal bir dönüşümden ziyade “ihtiyatlı bir geçiş sürecini” planladı ve bunu sonuna kadar savundu.

Bu çerçevede vurgulanması gereken en önemli husus Elphinstone ve destekçilerinin Hindu ve İslâm geleneğinin savunucuları olmadıklarıdır. Bunun en bariz göstergesi Elphinstone’un valiliği döneminde Bombay’da bulunan yeğeni James Erskin (1821-1839) ile yaşadığı anlaşmazlıktır. Erskin’in davranışlarından endişe eden ve itibarını zedeleyeceğini düşünen Vali Elphinstone, yeğenin hareketlerini yakından takip ediyordu. Erskin’in Müslümanlara ait yerel bir kıyafet giydiğini öğrenen Elphinstone, yeğenini “yerlileri sev ve dillerini öğren ancak onların seviyesine inme” diyerek uyardı.⁵⁵³ Bu hadisenin ardından Vali Elphinstone bölgeye genç yaşta gelen Avrupalı memurların dikkat etmeleri gereken hususları anlatan bir eser yazması için John Briggs’i görevlendirdi. Briggs, 1828 yılında kaleme aldığı *Letters Addressed to a Young Person in India* isimli eserde bu konuları değindi.⁵⁵⁴

Bombay Eğitim Cemiyeti’nin Hintlilerin gözünde sahip olduğu imaj ve yerel dillerde okul kitaplarının hazırlanması maksadıyla kurulan Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti içinde yer alan on iki yerli üye de Elphinstone’un uzlaşsı siyasetinin bir diğer göstergesiydi. Kamu oyunun desteğini kazanmak isteyen vali, Hindu, Müslüman ve Parsî cemaatlere mensup önde gelen isimlerin cemiyet kurullarında yer almasının önünü açtı. Ancak bu üyelerin eğitim politikalarına ne ölçüde tesir ettiği önemli bir sorudur. Cemiyet raporları incelendiğinde 19. yüzyılın ilk çeyreğinde bahsi geçen isimler tarafından başlatılan en önemli girişimin Elphinstone Kürsüsü olduğu görülecektir. Yerel Eğitim Cemiyeti’nin yanı sıra yerlilerin, güney Konkan bölgesinde kurulan eğitim cemiyetinde de rol oynadıkları görülmektedir. Cemiyet mensubu Müslüman, Hindu ve Parsî hayırseverler

⁵⁵³ R. D. Choksey, *Mountstuart Elphinstone: The Indian Years, 1796-1827*, Bombay: Popular Prakashan, 1955, 361-362.

⁵⁵⁴ John Briggs, *Letters Adressed to A Young Person in India; Calculated to Afford Instruction for his Conduct in General and More Especially in His Intercourse with the Natives*, London: John Murray, 1828.

okullar kurarak ve öğrencilerin her türlü ihtiyaçlarını karşılayarak sürece dahil oldular. Hatta Thomas Best Jervis kurumun sadece yerliler tarafından kurulduğunu öne sürerek merkez cemiyetin birleşme önerisini reddetti.

Öte yandan Vali Elphinstone'un eğitim politikalarının en önemli köşe taşlarından biri hiç şüphesiz eğitim kurumlarında yerel dillerin -Maratî ve Gucerâtî- okutulmasıydı. Elphinstone, Jervis kardeşler, Malcolm ve Farish, Avrupa dillerinde yazışmış eserleri, yerel dillere tercüme ettirerek hem bu dilleri kuvvetlendirmeye hem de yerlilerin tepkisini azaltmaya çalıştılar. Vali ve arkadaşlarının dile getirdiği, İngilizce eğitim için henüz yerliler arasında güçlü bir talep olmadığı iddiası, vali konseyi üyelerinden Francis Warden tarafından şiddetle eleştirildi. Warden kariyeri boyunca modern bilimlerin İngilizce okutulması için gayret sarfederken misyonerlerin bu yöndeki faaliyetlerini destekleme noktasında Bombay Hükümeti'ni göreve çağırmayı ihmal etmedi. Bu manada Warden'ın çabalarını göz önünde bulundurarak Elphinstone'un modern bilimlere karşı olduğunu ve Brahman eğitimini savunduğu söylemek doğru bir değerlendirme olmaz. Hem modern bilimlerin okutulması hem de İngilizcenin eğitim dili olarak benimsenmesi noktasında vali, yerli halkın henüz hazır olmadığını dile getirdi ve bu tedbirlerin radikal bir şekilde gerçekleşmemesi için gayret sarf etti.

Elphinstone'un eğitim siyaseti, halefi John Malcolm'un kısa valilik görevinde de devam etti. Malcolm, bilhassa yerlilerin hükümet kademelerinde istihdam edilmesi ve yerel dillerde eğitim verilmesi meselelerine büyük önem verdi. Valilik döneminde bu konuda Londra'yı ikna etmeye çalışan Malcolm, İngilizce eğitim konusunda gerek Londra'nın gerekse vali konseyi üyesi Warden'ın ısrarlarına karşı mevcut eğitim politikasını muhafaza etmeye çalıştı.

1818'de batı Hindistan topraklarının şirket tarafından ilhak edilmesi ve bu bölgede şirket hâkimiyetinin tesis edilmesi hususunda önemli roller üstlenen Elphinstone ve Malcolm'un bölgeden ayrılmasından sonra Bombay Hükümeti'nin eğitim politikaları tedrici bir şekilde değişmeye başladı. Her ne kadar on yıllık dönemde sabık valilerin en önemli destekçileri George Jervis ve James Farish konumlarını korumaya çalışsalar da yerel dillerde eğitim veren kurumların bu süreçten menfî manada etkilendiği bir gerçektir. Zira Londra'da şirketin yeni bir imtiyaz sözleşmesi imzalayacak olması ve bu sözleşme için yapılan görüşmelerde yerlilerin eğitimi ve istihdamı konularının gündeme gelmesi

Bengal, Bombay ve Madras'taki eğitim politikalarını etkilemiştir. Bu manada Lord Clare döneminde sabık pîşvâ başkenti Pune'de kurulan ve İngilizce eğitim veren kolej bu gelişmelerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Lord Clare'nin ardından göreve gelen Robert Grant ise Bengal'de yaşanan gelişmelerin bir tezahürü olarak okunabilir. 18. yüzyılın son çeyreğinde şirketin Hindu ve Müslüman âlimleri himaye etme siyasetine karşı çıkan ve misyonerlik davasını savunan Charles Grant'ın oğlu Robert Grant'ın bu dönemde göreve gelmesi dikkat çekici bir gelişmedir. Dahası Grant'ın en büyük oğlu Charles Grant'ın da kardeşi Robert'ten bir yıl önce şirket yönetim kurulu başkanlığına seçilmesi dikkate alındığında Londra'da bazı önemli değişikliklerin yaşandığı görülecektir. Bengal'de ve Londra'da yaşanan gelişmeler incelendiğinde Grant'ın bu göreve layık görülmesi şaşırtıcı değildir. Eğitim dili tartışmalarının hem Bengal'de hem de Bombay'da alevlendiği bu süreç, Kasım 1839'da Hindistan Genel-Valisi Lord Auckland'ın Eğitim Raporu ile son bulmuştur. Tartışmaya dahil olan hizipleri uzlaştırmaya yönelik bir metin kaleme alan genel-vali, şirketin eğitim siyasetinin seçkinlerin eğitime yoğunlaşmasını savunurken İngilizcenin eğitim dili olarak okutulmasını önerdi. Bu raporun yayımlanmasından bir yıl kadar sonra Bombay Hükümeti bir Eğitim Kurulu tesis ederek Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti'nin misyonunu tamamladığını ilan etti. Böylece Vali Elphinstone ve refikleri tarafından kurulan ve hükümetin gayri resmî eğitim birimi olarak hareket eden bu kurumun kaldırılmasıyla yeni bir dönem başlamış oldu.

Bu çerçevede Bengal ve Bombay'da yaşanan gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde yerlilerin eğitim meselesine kafa yoran sömürge memurlarının eğitim dili, eğitim yöntemi ve okullardaki müfredatın içeriği konusunda bazı anlaşmazlıklar yaşadıkları görülecektir. Bu fikir ayrılıklarına rağmen eğitim işlerine müdahil olan şirket idarecilerinin mutabık oldukları mühim konular da vardı. Bunlardan birincisi ve kuvvetle muhtemel en önemlisi "Britanya tacının mücevheri" Hindistan'ın kaybedilmesi hususunda sömürge idarecilerinin duyduğu endişeydi. Amerika'daki kolonilerini kaybeden Britanya imparatorluğunun hizmetkârları, bölgede hâkimiyetlerinin tahkim edilmesi adına eğitimi bir araç olarak kullandılar. Alt kıtanın eğitimli seçkinlerini, eğitim vasıtasıyla teskin etmeye planlayan şirket idarecileri imtiyazlı bir zümre yaratmayı ve bu sınıf aracılığıyla yığınları eğitmeyi tasarladılar.⁵⁵⁵ Bu bağlamda Elphinstone ve Lord Macaulay farklı

⁵⁵⁵ Gauri Viswanathan, "The Politics of British Educational and Cultural Policy in India, 1813-1854". *Social Text* 19/20 (1988), 85-104.

düşünce ekollerine mensup olsalar da bu konuda benzer fikirlere sahiptiler. Şirket yöneticilerinin mutabık oldukları bir diğer konu ise yerel dillerin ve eğitim kurumlarının yetersizliği idi. Sömürge idarecileri, 18. yüzyılda güçlü bir ağa sahip yerel eğitim kurumlarını yetersiz gördüler ve ıslah edilmeleri gerektiğini güçlü bir şekilde vurguladılar. Son olarak bazı sömürge memurları, Hinduların bazı adetlerini şiddetle eleştirdiler ve bunların eğitim yoluyla yok edilebileceğini belirttiler. Elbette modern eğitim kurumları bunlardan kurtuluş için en önemli yoldu.

Sonuç olarak 1815-1840 tarihleri arasında Bombay Eyaleti'ndeki eğitim politikaları incelendiğinde önemli adımların atıldığı görülecektir. Marata ve Dekken topraklarının şirket kuvvetleri tarafından işgalinden sonra Elphinstone ve Malcolm dönemlerinde eğitim, siyasî bir hamle olarak kullanılırken 1830'lardan sonra Londra ve Bengal'deki gelişmelerle birlikte bazı mühim değişimlerin Bombay'da yaşandığı görülmektedir. Ancak bu tezin iddia ettiği üzere Bengal ve Madras ile kıyaslandığında Bombay'daki teşebbüsler bilhassa Elphinstone döneminde oldukça özgündür ve idariciler, hem Londra'dan hem de Bengal'den bağımsız hareket etmeye çalışmışlardır. Bu özgünlüğü detaylandırarak, bilhassa Müslüman eşrafın bu süreçteki rolünü inceleyen yeni çalışmalar Bombay'daki eğitim politikalarının daha geniş bir perspektiften incelenmesine imkân sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adam, William, *Second Report on the State of Education in Bengal, district of Rajshahi*. Calcutta: Bengal Military Orphan Press, 1836.
- Adam, William, *Third Report on the State of Education in Bengal, including Some Account of the State of Education in Behar, and A Consideration of the Means Adapted to the Improvement and Extension of Public Instruction in Both Provinces*. Calcutta: Bengal Military Orphan Press, 1838.
- Adam, William. *Report on the State of Education in Bengal*. Calcutta: Bengal Military Orphan Press, 1835.
- Adams, Nancy L.-Adams, Dennis M. "An Examination of Some Forces Affecting English Educational Policies in India: 1780-1850". *History of Education Quarterly* 11/2 (1971), 157-173.
- Allender, Tim. "Learning Abroad: The Colonial Educational Experiment in India, 1813-1919". *Paedagogica Historica* 45/6 (2006), 727-741.
- Anderson, E. R. Valerie. *The Eurasian Problem in Nineteenth Century India*. London: University of London, School of Oriental and African Studies, Doktora Tezi, 2011.
- Archer, Margaret. *Social Origins of Educational Systems*. London: SAGE Publications, 1984.
- Asif, Manan Ahmed, "İngilizler Hinduları Müslümanların Zorba ve Dinî İstilacılar Olduğuna Nasıl İkna Etti". çev. Mahmut Cihat İzgi. Meca. Erişim, 11 Kasım 2021. <https://www.gzt.com/mecra/bugunun-tartismasina-dunden-bakmak-3487883> (Erişim Tarihi 10/11/2021).
- Asif, Manan Ahmed. "How to British convinced Hindus that Muslims were despots and religious invaders". Scrool.in. Erişim, 11 Kasım 2021. <https://scroll.in/magazine/850787/how-the-british-convinced-hindus-that-muslims-were-despots-and-religious-invaders> (Erişim Tarihi 10/11/2021).
- Asif, Manan Ahmed. *The Loss of Hindustan The Invention of India*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2020.
- Ballhatchet, K. A. "John Stuart Mill and Indian Education". *The Cambridge Historical Journal* 11/2 (1954), 228.
- Ballhatchet, K. A. "The Home Government and Bentinck's Educational Policy". *The Cambridge Historical Journal* 10/2 (1951), 224-229.
- Ballhatchet, K. A. "The Importance of Macaulay". *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1 (1990), 91-94.

- Bartle, Georges F. "Benthamistes and Lancasterians: The Relationship between the Followers of Bentham and the British and Foreign School Society during the Early Years of Popular Education". *Utilitas* 3 (1991), 275-288.
- Bartle, Georges F. "The Role of the British and Foreign School Society in the Education of Poor Children of the Metropolis during the First Half of the 19th Century". *Journal of Educational Administration and History* 24 (1992), 74-90.
- Bartle, Georges F. "The Role of the British and Foreign School Society in Elementary Education in India and the East Indies 1813-1875", *History of Education* 23 (1994), 17-33.
- Basu, A.N. (ed.) *Indian Education in Parliamentary Papers*. Volume 1, Bombay, Calcutta: Asia Publishing House, 1952.
- Bayur, Yusuf Hikmet "Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı Pâdişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim Arasındaki Mektuplaşma". *TTK Belleten* XII/47 (1948), 617-654.
- Bell, Andrew. *An Experiment in Education, Made at the Male Asylum of Madras, Suggesting a System by Which a School or Family May Teach Itself under the Superintendence of the Master or the Parent*. London: Printed by Cadell and Davies, 1797.
- Bell, Andrew. *An Experiment in Education, Made at the Male Asylum of Madras*. 2nd ed. London: Cadell & Davies, 1805.
- Bell, Andrew. *Instructions for Conducting a School, through the Agency of the Scholars Themselves: Comprising the Analysis of An Experiment in Education, Made at the Male Asylum, Madras, 1789-1796, Extracted from Elements of Tuition, Part 2, the English School, Or the History, Analysis, and Application of the New System of Education*. London: J. Murray, Rivingstons, Hatchard, Archibald Constable and Co., 1813.
- Bell, Andrew. *The English School; or the History, Analysis, and Application of the Madras System of Education to English Schools*. London: Rivingtons, 1814.
- Bell, Andrew. *The Madras School or Elements of Tuition; Comprising the Analysis of an Experiment in Education Made at the Male Asylum at Madras, with Facts, Proofs, and Illustrations. To Which Are Added Extracts of Sermons Preached at Lambeth; a Sketch of National Institution for Training the Children of the Poor; a Specimen of the Mode of Religious Instruction at the Royal Military Asylum*. Chelsea, London: J. Murray, 1808.
- Bell, Andrew. *The Wrongs of Children; or, a Practical Vindication of Children from the Injustice Done Them in Early Nurture and Education: Addressed to Parents, Tutors, Guardians, and Masters, and to Legislators and Governors, Setting Forth the Source of Much Human Misery, and Pointing Out the Remedy*. London: Rivingtons, 1819.

Betty, Joseph. *Reading the East India Company, 1720-1840: Colonial Currencies of Gender*. London: University of Chicago Press, 2004.

Bengal Draft Dispatches, IOR/F/3/31.

Bengal Proceedings, 13 January 1792, IOR/P/52/40.

Bengal Proceedings, 18 April 1781, IOR/P/2/43.

Benson, J. "The British Debate over the Medium of Instruction in Indian Education, 1823-64". *Journal of Educational Administration and History* 4/2 (1972), 1-12.

Bentham, Jeremy. *Chrestomathia: Being A Collection of Papers, Explanatory of the Design of an Institution, Proposed to Be Set on Foot Under the Name of the Chrestomathic Day School, or Chrestomathic School, For the Extension of the New System of Instruction to the Higher Branches of Learning, For the Use of the Middling and Higher Ranks in Life*. London: Printed for Messrs. Payne and Foos, 1815.

Briggs, John. *Letters Adressed to A Young Person in India; Calculated to Afford Instruction for his Conduct in General and More Especially in His Intercourse with the Natives*. London: John Murray, 1828.

Brittlebank, K. *Tipu Sultan's Search for Legitimacy: Islam and Kingship in a Hindu Domain*. Delhi 1997.

Bryant, G. J. "Scots in India in the Eighteenth Century". *The Scottish Historical Review* 64/177 (1985), 22-41.

Bryant, G. J. *The Emergence of British Power in India, 1600-1784*, Woodbridge: The Boydell Press, 2010.

Buchan, P. Bruce. "The East India Company 1749-1800: The Evolution of a Territorial Strategy and The Changing Role of the Directors". *Business and Economic History* 23/1 (1994), 52-61.

Campbell, A. D. "On the State of Education of the Natives in Southern India". *The Journal of Literature and Science* 1 (1834), 350-360.

Campbell, William. *British India, in Its Relation to the Decline of Hindooism, and the Progress of Christianity: Containing Remarks on the Manners, Customs, and Literature of the People; on the Effects Which Idolatry Has Produced; on the Support, Which the British Government Has Afforded to Their Superstition; on Education, and the Medium of Instruction through Which It Should Be Given*. London, John Snow, 1839.

Carey, William. *An Enquiry into the Obligations of Christians to Use Means for the Conversion of the Heathens; in Which the Religious State of the Different Nations of the World, the Success of Former Undertaking, and the Practicability of Further Undertakings, Are Considered*. Leicester: Ann Ireland, 1792.

- Carson, Penelope. "An Imperial Dilemma: The Propagation of Christianity in Early Colonial India". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 18/2 (1990), 169-190.
- Carson, Penelope. "Missionaries, Bureaucrats, and the People of India, 1793-1833", *Orientalism, Evangelicalism, and the Military Cantonment in Early Nineteenth Century India: A Historiographical Overview*. ed. Nancy G. Cassels. 125-55. New York: Edwin Mellen Press, 1991.
- Carson, Penelope. *The East India Company and Religion 1698-1858*. Woodbridge: The Boydell Press, 2012.
- Chancey, Karen "The Star in the East: The Controversy over Christian Missions to India, 1805-1813". *The Historian* 60/3 (1998), 507-522.
- Choksey, R. D. *Mountstuart Elphinstone: The Indian Years, 1796-1827*, Bombay: Popular Prakashan, 1955.
- Claim of the Committee of Managers of the Bombay Charity School to compound interest on the legacy of Mrs Eleanor Boyd from August 1802 - the letter of Lewis Corkran regarding the funds of the School is forwarded to London*, IOR/F/4/281/6429.
- Claim of the Managers of the Bombay Charity School for compound interest on a sum of 6,000 rupees which was bequeathed to the School by Mrs Eleanor Boyd in 1767 but which had since lain unused in the Company's Treasury, (includes extracts from the school regulations)*, IOR/F/4/182/3494.
- Clive, John. *Thomas Babington Macaulay: The Shaping of the Historian*. New York: Alfred A. Knopf, 1973.
- Colebrooke, T. E. *Life of Mountstuart Elphinstone*. London, 1884.
- Cumming, Ian. "The Scottish Education of James Mill", *History of Education Quarterly* 2/3 (1962), 152-167.
- Curtis, Michael. *Orientalism and Islam: Thinkers on Muslim Government in the Middle East and India*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Curtis, Michael. *Şarkiyatçılık ve İslam: Avrupalı Düşünürlerin Orta Doğu ve Hindistan'daki Şark Despotizmi Üzerine Görüşleri*, çev. Mehtap Çakır. İstanbul: Matbu Kitap, 2015.
- Cutts, Elmer Henry. "The Background of Macaulay's Minute". *The American Historical Review* 58/4 (1953), 824-853.
- Cutts, Elmer Henry. *British Educational Policy in India Under the East India Company*. Harvard University, Doktora Tezi, 1940.
- Dalrymple, William. *The Last Mughal: The Fall of a Dynasty, Delhi, 1857*. London: Bloomsbury Publishing, 2006.

- Dalrymple, William. *The Anarchy: The Relentless Rise of The East India Company*. London: Bloomsbury Publishing, 2019.
- David, Spring. "The Clapham Sect: Some Social and Political Aspect". *Victorian Studies*, 5/1 (1961), 35-48.
- De Schweinitz, Jr. Karl. "John Stuart Mill and India". *Research in the History of Economic Thought and Methodology* 2 (1984), 47-61.
- Dhanaseeli, Delphin Prema. "Advent of American Missionaries in India". *International Journal of Advanced Historical Research* 1/1 (2013), 1-13.
- Dharampal. *The Beautiful Tree: Indigenous Indian Education in the Eighteenth Century*. New Delhi: Biblia Impex Private Ltd., 1983.
- Dixon, Amanda Gray. *Instigating Victorian Morality: The Clapham Sect and the Reformation of Manners Campaign*. Washington and Lee University, Doktora Tezi, 2015.
- Dobbin, Christine. *Urban Leadership in Western India: Politics and Communities in Bombay City 1840-1855*. London: Oxford University Press, 1972.
- Duff, Alexander. "Review of William Adam's 2nd and 3rd Reports on the State of Education in Bengal and Behar, 1836-1838", *Calcutta Review* 2 (1844), 301-376.
- Duff, Alexander. *India, and India Missions: Including Sketches of the Gigantic System of Hinduism, Both in Theory and Practice; Also Notices of Some of the Principal Agencies Employed in Conducting the Process of Indian Evangelization*. Edinburgh: J. Johnstone, 1840.
- Duff, Alexander. *New Era of the English Language and English Literature in India; or An Exposition of the Late Governor-General of India's Last Act*. Edinburgh: John Johnstone, 1836.
- Duncan, Forbes. "James Mill and India". *Cambridge Journal* 5/I (1951), 19-33.
- East India Company General Correspondence, (1602-1859), Miscellaneous letters received, IOR/E/1/14.*
- East India Company General Correspondence, (1602-1859), Miscellaneous letters received, IOR/ IOR/E/1/5.*
- Edwardes, S. M. *The Rise of Bombay A Retrospect*. Bombay: Times of India Press, 1902.
- Ehrlich, Joshua. *The East India Company and the Politics of Knowledge*. Cambridge: Harvard University, Doktora Tezi, 2018.
- Ellis, Catriona. "Education for All: Reassessing The Historiography of Education in Colonial India", *History Compass* 7/2 (2009), 363-375.

Elphinstone Papers

- Elphinstone, Mountstuart. *Report on the Territories Conquered from the Paishwa, Calcutta, 1821, Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honorable Mountstuart Elphinstone*. ed. G. W. Forrest, London: Richard Bentley and Son, 1884.
- Embree, Ainslie Thomas. *Charles Grant and British Rule in India*. London: George Allen & Unwin LTD., 1962.
- Emmont, D. E. "Alexander Duff and the Foundation of Modern Education in India". *British Journal of Educational Studies* 13/2 (1965), 160-169.
- Evans, Stephen. "Language Policy in British Colonial Education: Evidence from Nineteenth Century Hong-Kong". *Journal of Educational Administration and History* 38/3 (2006), 293-312.
- Evans, Stephen. "The Beginnings of English Language Education in Hong Kong, 1842-1859". *Educational Research Journal* 13/2 (1998), 151-176.
- Fatimeh, Ahmad Naheed. *A History of Elphinstone College, 1827-1890: a case study in the early formation of an English-educated intelligentsia in Bombay*. London: Oxford University, Doktora Tezi, 1982.
- Fisch, Jörg. "A Pamphlet War on Christian Missions in India 1807-1809". *Journal of Asian History* 19/1 (1985), 22-70.
- Fisher, Michael H. *Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*. çev. M. Fatih Çalışır, İstanbul: Kronik Yayınları, 2020.
- Flatt, Emma J. *The Courts of the Deccan Sultanates: Living Well in the Persian Cosmopolis*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Forrest, G. W. (ed.). *Selections from the Minute and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*. London, Richard Bentley and Son, 1884.
- Foster, William. "James Mill in Leadenhall Street, 1819-1836". *The Scottish Historical Review* 10/38 (1913), 162-173.
- Foster, William. *The East India House Its History and Associations*. London: John Lane The Bodley Head Limited, 1924.
- Frykenberg, Robert Eric. "Modern Education in South India, 1784-1854: Its Roots and Its Role as a Vehicle of Integration under Company Raj". *The American Historical Review* 91/1 (1986), 37-65.
- Gertrude, Himmelfarb. "Bentham's Utopia: The National Charity Company". *Journal of British Studies* 10/1 (1970), 80-125.

- Ghosh, Suresh Chandra. "Bentinck, Macaulay and The Introduction of English Education in India". *History of Education* 24/1 (1995), 17-24.
- Ghosh, Suresh Chandra. "English in Taste, in Opinions, in Words, and Intellect". *The Imperial Curriculum: Racial Images and Education in the British Colonial Experience*. ed. Mangan J. A. 175-194, London: Routledge, 1993.
- Gordon, Stewart. *The New Cambridge History of India: the Marathas 1600-1818*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Grant, Charles. *Observation on the State of Society among the Asiatic Subjects of Great Britain, Particularly with Respect to Morals; and on the Means of Improving It*. – Written Chiefly in the Year 1791; Ordered, by The House of Commons, to Be Printed, 15 June 1813, [1792].
- Great Britain, East India Company, Select Committee on the House of Commons, I Public, Appendix to The Report from the Select Committee of the House of Commons on the Affairs of the East India Company, 16 August 1832, Minutes of Evidence, London: Printed By Order of the Honourable Court of Directors, 1833.
- Grint, Kristopher. *James Mill's Common Place Books and their Intellectual Context, 1773-1836*. University of Sussex, Doktora Tezi, 2013.
- Gumperz, Ellen McDonald. *English Education and Social Change in Late Nineteenth Century Bombay, 1858-1898* (Berkeley: University of California, Doktora Tezi, 1965).
- Gupta, Brijen Kishore. *Sirajuddaullah and the East India Company, 1756-1757: Background of the Foundation of British Power in India*. Leiden: E. J. Brill, 1962.
- Gupta, Brijen Kishore. "The Black Hole Incident". *The Journal of Asian Studies* 19/1 (1959), 53-63.
- Hampton, H. V. *Biographical Studies in Modern Indian Education*. London: Oxford University Press, 1946.
- Hanifi, Shah Mahmoud. *Mountstuart Elphinstone in South Asia: Pioneer of British Colonial Rule* (London: Hurts & Company, 2019).
- Harris, Abram L. "John Stuart Mill: Servant of the East India Company". *The Canadian Journal of Economics and Political Science* 30/2 (1964), 185-202.
- Hawes, Christopher John. *Eurasians in British India, 1773-1833: The Making of a Reluctant Community*. London: The University of London, Doktora Tezi, 1933.
- Herbert, Marsh. *The National Religion the Foundation of National Education; a Sermon Preached in the Cathedral Church of St. Paul, London, on Thursday, June 13th, 1811*. London: Rivingtons, 1811.

- Hess, Weldon Robert. *The Religious Policy of the British East India Company, 1806-1843*, Pennsylvania: University of Pennsylvania, Doktora Tezi, 1964.
- Hilliker, J. F. "Charles Edward Trevelyan as an Educational Reformer in India, 1827-1838". *Journal of Canadian History* 6 (1974), 275-291.
- Hilliker, J. F. "English Utilitarians and Indian Education". *The Journal of General Education* 27/2 (1975), 103-110.
- Hilliker, J. F. "Lord William Bentick's Resolution of 1835, on Indian Education: A Rejected Draft". *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1 (1981), 40-45.
- Hodgson, Brian Houghton. *Pre-Eminence of the Vernaculars; or the Anglicist Answered Being Two Letters on the Education of the People of India*. Serampore: Serampore Press, 1874.
- Home Miscellaneous Series, Educational establishments in India*, IOR/ H/487, 1781-1803.
- Horace Hayman, Wilson. "Education of the Natives of India", *The Asiatic Journal and Monthly Register of British and Foreign India, China and Australasia*, New York Series 19 (1836), 1-16.
- İzgi, Mahmut Cihat, *British Colonial Education Policy: The Orientalist-Evangelist Controversy in India, (1780-1835)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- İzgi, Mahmut Cihat. "A Cultural Project of Control: The Foundation of Calcutta Madrasa and the Benares Sanskrit College in India", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2016), 91-102.
- İzgi, Mahmut Cihat. "Bir Siyasi Hamle Olarak Bombay Eğitim Tahkikati", *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/7 (2021), 32-54.
- İzgi, Mahmut Cihat. "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ve Britanya Hükûmeti Memurlarının Kaleminden Hint Alt Kıtasının Tarihi Kaynakları", *Hindistan'da Kurulan Türk-İslam Devletlerinin Tarihi Kaynakları* ed. Cihan Oruç. 336-228. İstanbul: Bilge Oğuz, 2022.
- Kaye, John William. *The Life and Correspondence of Major General Sir John Malcolm, G. C. B., Late Envoy to Persia, and Governor of Bombay; from Unpublished Letters and Journals*, 2 Cilt. London: Smith, Elder, and Co., 1856.
- Khan, Shafaat Ahmad. *Anglo Portuguese Negotiations Relating to Bombay 1660-1677*, London: Oxford University Press, 1922.
- Knowles, Adam. "Conjecturing Rudeness: James Mill's Utilitarian Philosophy of History and the British Civilizing Mission". *Civilizing Missions in Colonial and*

- Postcolonial South Asia From Improvement to Development*. ed. Carey A. Watt and Michael Mann. 37-63. London, New York, Delhi: Anthem Press, 2011,
- Kopf, David. *British Orientalism and the Bengal Renaissance The Dynamics of Indian Modernization 1773-1835*. Calcutta: Firma K. L. Mukhopadhyay, 1969.
- Lancaster, Joseph. *An Appeal for Justice, in the Case of Ten Thousand Poor and Orphan Children; and for the Honour of the Holy Scriptures: Being a Reply, Exposing the Misrepresentation in the Charge Delivered at the Visitation of Charles Daubeny, Archdeacon of Sarum*. London: Printed and Sold by the Author, Second Edition, 1806.
- Lancaster, Joseph. *Improvements in Education, as It Respect the Industrious Classes of the Community: Containing, a Short Account of Its Present State, Hints towards Its Improvement, and a Detail of Some Practical Experiments Conducive to That End*. London: Printed and Sold by Darton and Harvey, J. Mathews, W. Hatchard, 1813.
- Lancaster, Joseph. *The British System of Education: Being a Complete Epitome of the Improvements and Inventions Practices at the Royal Free Schools, Borough-Road, Soutwark*. London: Printed and Sold at the Royal Free School, Bourough Road Southwark, 1810.
- Leonard. Spencer A. "Can Imperialist Produce Knowledge? The Case of James Grant Duff's History of the Mahrattas". Mountstuart Elphinstone in South Asia: Pioneer of British Colonial Rule. ed. Shah Mahmood Hanifi, 183-202. London: Hurts & Company, 2019.
- Lushington, Charles. *The History, Design, and Present State of the Religious Benevolent and Charitable Institutions, Founded by The British in Calcutta and Its Vicinity*. Calcutta: Printed At the Hindostanee Press, 1824.
- Majeed, Javed. "James Mill's 'The History of British India' and Utilitarianism as a Rhetoric of Reform". *Modern Asian Studies* 24/2 (1990), 209-224.
- Majeed, Javed. "James Mill's The History of British India: A Reevaluation", J. S. Mill's Encounter with India. ed. Martin Moir, Douglass Peers and Lynn Zastoupil, 53-72. Toronto: University of Toronto Press, 1999.
- Majeed, Javed. *Orientalism, Utilitarianism and British India: James Mill's 'The History of India', and the Romantic Orient*. London: Oxford University, Diktora Tezi, 1988.
- Mackintosh, James. "A Discourse at the Opening of the Literary Society of Bombay by Sir James Mackintosh, President of the Society, Read at Parel, 26 November 1804". *Transactions of the Literary Society of Bombay with Engravings I*. London, 1819 reprinted 1877.
- Marshall, P. J. "British Society in India under the East India Company". *Modern Asian Studies* 31/1 (1997), 89-108.

- Marshman, Joshua. Carey James, and William Ward. *Hints Relative to Native Schools Together with an Outline of an Institution for their Extension and Management*. Serampore: Serampore Mission Press, 1816.
- Masselos, J. C. *Liberal Consciousness, Leadership and Political Organization in Bombay and Poona: 1867-1895* (Bombay: Bombay University, Doktora Tezi, 1964).
- McLaren, Martha. *British India, British Scotland, 1780-1830: Career Building, Empire Building & a Scottish School of Thought on Indian Governance*. Ohio: Akron University Press, 2001.
- Metcalf, Barbara D. Metcalf, Thomas R. *Modern Hindistan'ın Kısa Tarihi*. çev. Zeynep Hale Akman, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi 2018.
- Metcalf, Barbara D. and Metcalf, Thomas R. *A Concise History of Modern India*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Mill, James. *Schools for All, in Preference to School for Churchmen Only: or, the State of the Controversy between the Advocates for the Lancasterian System of Universal Education, and Those, Who Have Set Up an Exclusive and Partial System under the Name of the Church and Dr. Bell*, ed. By Jeffrey Stern, Bristol: Thoemmes Press, 1995 [1812].
- Misra, B. B. *The Central Administration of the East India Company 1773-1834*. Manchester: Manchester University Press, 1959.
- Moir, Martin. "The Examiner's Office: The Emergence of an Administrative Elite in East India House (1840-1858)". *India Office Library and Records Report for the Year 1977* (1979), 25-42, London: Stationery Office, 1979,
- Moore, Robin. "John Stuart Mill and Royal India", J. S. *Mill's Encounter with India*. ed. Martin Moir, Douglass Peers and Lynn Zastoupil. 87-110. Toronto: University of Toronto Press, 1999.
- Morris, Henry. *Charles Grant: The Friend of William Wilberforce and Henry Thornton*. London: Christian Knowledge Society, 1898.
- Nizami, Khaliq Ahmad. "Ferruhsiyer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/411. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Naregal, Veena. *English in the Colonial University and the Politics of Language: The Emergence of a Public Sphere in Western India (1830-1880)*. University of London, School of Oriental and African Studies, Doktora Tezi, 1998.
- Observations on the State of Society among the Asiatic Subjects of Great Britain, Particularly with Respect to Morals; and on the Means of Improving It. – Written Chiefly in the Year 1791; Ordered, by The House of Commons, to Be Printed, 15 June 1813, (1792), IOR: Mss Eur E93.*

- Özcan, Azmi. “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/294-295. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Özcan, Azmi. “Nevvâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/67-68. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Palsetia, Jesse S. “Honourable Machinations: The Jamsetjee Jejeehoy Baronetcy and The Indian Response to The Honours System in India”. *South Asia Research* 23/1 (2003), 55-75.
- Parulekar R. V. (ed.). *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay (1820-1838)*. Bombay: Asia Publishing House, 1951.
- Parulekar R. V. (ed.). *Selections from the Record of the Government of Bombay: Education: Part I (1819-1852)*. Bombay, Asia Publishing House, 1953.
- Parulekar, R. V. (ed.), *Selections from the Educational Records (Bombay) Part II, 1815-1840*. Bombay: Asia Publishing House 1953.
- Patterson, Jessica. *Religion, Enlightenment and Empire: British Interpretations of Hinduism in the Eighteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.
- Philips, C. H. “James Mill, Mountstuart Elphinstone, and The History of India”. *Historians of India, Pakistan and Ceylon*. ed. C. H. Philips. 217-229. London: Oxford University Press, 1961.
- Philips, C. H. (ed.), *The Correspondence of Lord William Cavendish Bentinck, Governor-General of India, 1828-1835*. Oxford, 1977.
- Philips, C. H. *The East India Company 1784-1834*. Manchester: Manchester University Press, 1940.
- Procher, Larry vd. “The Blessing of Civilisation: Nineteenth Century Missionary Infant Schools for Young Native Children in Three Colonial Settings – India, Canada and New Zealand, 1820s-1840s”. *Paedagogica Historica* 45/1-2 (2009), 83-102.
- Ramanna, Mridula. “Nineteenth Century Writings in English on Western India: Pre-1867”, *Indian Historical Review* 36/2 (2009), 257-271.
- Ramanna, Mridula. “Profiles of English Educated Indians: Early Nineteenth Century Bombay City”, *Economic and Political Weekly* 27/14 (1992), 716-724
- Ramanna, Mridula. “Social Background of the Educated in Bombay City: 1824-58”. *Economic and Political Weekly* 24/4 (1989), 203-211.
- Rao, Parimala V. *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2020.

Rendall, Jane. "Scottish Orientalism: From Robertson to James Mill". *The Historical Journal* 25/1 (1982), 43-69.

Report of Mountstuart Elphinstone on the territories in Western India ceded to the British Government after the Maratha War of 1817-18, Volume 1, IOR/F/4/696/18920.

Request of the Bible Society of Bombay for financial aid towards the establishment of a school in the Black Town for the children of Protestant Christians - question of the disposal of the legacy bequeathed by Mrs Eleanor Boyd to the Bombay Charity School, IOR/F/4/503/12032.

Nick Robins, *The Corporation that Changed the World: How the East India Company Shaped the Modern Multinational*. London: Pluto Press, 2006.

Nick Robins, *Dünyayı Değiştiren Şirket: Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Modern Çokulusluluğu Şekillendirmesi*. çev. İnanç Özekmekçi. İstanbul: H2O Kitap, 2017.

Oxford Dictionary of National Biography

Powel, Avril Ann. *Contact and Controversy Between Islam and Christianity in Northern India, 1833-1857; The Relations Between Muslims and Protestant Missionaries in the North-Western Provinces and Oudh*. London: University of London, School of Oriental and African Studies, Doktora Tezi, 1983.

Rufus, Anderson. *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions in India*. Boston: Congregational Publishing Society, 1874.

Ruth, Gabriel. *Learned Communities and British Educational Experiments in North India: 1780-1830*. University of Pennsylvania, Doktora Tezi, 1973.

Sharma, Arvind. "On Hindu, Hindustân, Hinduism and Hindutva". *Numen* 49/1 (2002), 1-36.

Samuel, John Christoph. "On Indian Civilization or Report of a Successful Trial Made during Two Years, on That Subject, in Fifteen Tamul and Five English Native Schools", *Missionary Register*, (1813), 369-384.

Sara, Trimmer. *A Comparative Views of Education Promulgated by Joseph Lancaster, in His Tracts concerning the Instruction of the Children of the Labouring Part of the Community; and of the System of Christian Education Founded by Our Pious Forfathers for the Initiation of the Young Members of the Established Church in the Principles of the Reformed Religion*. London: Rivingtons, 1805.

Savage, David W. "Evangelical Educational Policy in Britain and India". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 22/3 (1994), 432-461.

Sedra, Paul. "Exposure to the Eyes of God: Monitorial Schools and Evangelicals in Early Nineteenth Century England". *Paedagogica Historica* 47/3 (2011), 263-281.

- Seed, Geoffrey. "Lord William Bentinck and the Reform of Education". *Journal of Royal Asiatic Society* 84/1-2 (1952), 66-77.
- Sharma S. H. vd. "Deccan College, A Short History (1821-1989)", *Bulletin of Deccan College Research Institute* 50 (1990), 1-18.
- Sharp, Henry. *Selections from the Educational Record, Part I, 1781-1839*. Calcutta: Government Printing, 1920.
- Sirkin, Gerald-Sirkin, Natalia Robinson. "Mill and India House: A Little Bureaucratic Tale in Two Letters". *Mill Newsletter* 9/2 (1974), 3-7.
- Sirkin, Natalie Robinson – Sirkin, Gerald. "John Stuart Mill and Disutilitarianism in Indian Education". *The Journal of General Education* 24/4 (1973) 231-285.
- Sirkin, Natalie Robinson – Sirkin, Gerald. "The Battle of Indian Education: Macaulay's Opening Salvo Newly Discovered". *Victorian Studies* 14/4 (1971), 407-428.
- Skyes, W. H. "Statistics of the Educational Institutions of the East India Company in India". *Journal of the Statistical Society of London* 8/3 (1845), 236-273.
- Southey, Robert. *Life of the Reverend Andrew Bell: Comprising the History of the rise and Progress of the System of Mutual Tuition*. 3 Cilt, London: J. Murray, 1844.
- Spear, Percival, "Bentinck and Education". *The Cambridge Historical Journal* 6/1 (1938), 78-101.
- Stokes, Eric. *The English Utilitarians and India*. Delhi: Oxford University Press, 1982.
- Sutherland, Lucy S. *The East India Company in Eighteenth-Century Politics*. Oxford: Clarendon Press, 1952.
- The Gazetteer of Bombay City and Island*, Volume II, Bombay: Time Press, 1909.
- The Law Relating to India, East India Company. Second Edition, London: H. Allen & Co., 1841.
- Thirumalai, M. S. "Lord Macaulay: The Man Who Started It All, And His Minute". *Language in India* 3 (2003).
- Toker, Halil. *Hindistan'da Farsça ve Urduca Şiir ve II. Bahadır Şah Devri Şairleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Tschurenev, Jana, "Diffusing Useful Knowledge: The Monitorial System of Education in Madras, London and Bengal, 1789-1840". *Paedagogica Historica* 44/3 (2008), 245-264.
- Tschurenev, Jana. *Empire, Civil Society, and the Beginnings of the Colonial Education in India*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

- Varma, Sushma. "Educational Policy of Mountstuart Elphinstone". *Bulletin of the Deccan College Research Institute* 31/32-1/2 (1972), 202-214.
- Varma, Sushma. *Mountstuart Elphinstone in Maharashtra 1801-1827*. Savitribai Phule Pune University, Doktora Tezi, 1976.
- Viswanathan, Gauri. "The Politics of British Educational and Cultural Policy in India, 1813-1854". *Social Text* 19/20 (1988), 85-104.
- Viswanathan, Gauri. *Mask of Conquest: Literary Society and British Rule in India*. New York: Columbia University Press, 1989.
- Whitehead, Clive. "The Contribution of the Christian Mission to British Colonial Education". *Paedagogica Historica* 35/1, 321-337.
- Whitehead, Clive. "The Historiography of British Imperial Education Policy, Part I: India". *History of Education* 34/3 (2005), 315-329.
- Whitehead, Clive. "The Historiography of British Imperial Education Policy, Part II: Africa and The Rest of the Colonial Empire". *History of Education* 34/4 (?), 441-454.
- Whitehead, Clive. "The Medium of Instruction in British Colonial Education: A Case of Cultural Imperialism or Enlightened Paternalism?". *History of Education* 24/1 (1995), 1-15.
- Wilder, Royal Gould. *Mission Schools in India of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*. New York: A. D. F. Randolph, 1861.
- Yazıcı, Orhan. *Ahmed Şah Abdalî ve Millî Afgan Devleti'nin Kuruluşu (1747-1772)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Zastoupil, Lynn - Moir, Martin. (eds.) *The Great Indian Education Debate: Documents Relating to the Orientalist-Anglicist Controversy, 1740-1840*. Richmond: Curzon, 1999.
- Zastoupil, Lynn. "India, J. S. Mill and 'Western' Culture". *J. S. Mill's Encounter with India*. ed. Martin Moir, Douglass Peers and Lynn Zastoupil. 111-148. Toronto: University of Toronto Press, 1999.
- Zastoupil, Lynn. "J. S. Mill and India". *Victorian Studies* 32/1 (1988), 31-54.

EK

Ek 1: 1 Temmuz 1715 – 1720 Tarihleri Arasında Bombay Kilisesinin İnşasına İçin Yapılan Bağışlar

Bağışçı	Miktar (Rupi)
İngiliz Doğu Hindistan Şirketi	10.000
William Aislabie	800
Stephen Strutt	200
Theodosia Strutt	100
Benjamin Wyche	800
John Hill	250
Richard Cobbe	1000
M. A. Crommelin	150
John Bennet	200
Mary Crommelin	50
E. Arlond	200
Katharine Screverius	40
John Hope	150
Dinah Hope	50
E. Bendall	400
Charles Savage	80
Elizabeth Savage	40
Christopher Dix	100
Charles Parkyns	60
Benjamin Chaplin	40
Owen Philips	60
John Horne	80
Richard Acton	60
George Brasier	50
Charles Hunt	40
Robert Newlin	40
Alan Chambre	40
John Sarson	50
W. Sterling	150
Daniel Small	200
James Tobin	60
John Barnes	40
Thomas Rammell	20
Blackett Midford	100
Susana Midford	150
Edward Say	60
William Gifford	100
Katharine Gyfford	50
James Hammer and eşi	150
Henry Strens	60
William Gordon	100
Jonathan Stanton	100
John Milles	100
John Ellis	50

Thomas Hall	40
Henry Hall	40
Jonah Ingram	100
Thomas Page	50
Joseph Reynolds	30
Danile Thwaites	40
E. Bendall ve Arkadaşı	80
William Matthias	21
Richard Broughton ve Eşi	30
William Smith	30
Robert Cage	30
Isaak King	6
Ephraim Bendall	200
Richard Bristow	50
Thomas Wood	18
George Hixon	12
John Drage	20
Ephraim Bengall	100
James Hammer	50
Jon. Negus	100
Sacrament'te Toplanan	29
Henry Sheffeild	200
Ephraim Bendall	100
Edward Wilson	30
Ensign William Presley	--
Noel Günü Sacrament'te Toplanan	44
Charles Boone	800
Lawrence Parker	400
John Clapham	200
Warner Cuddon	200
Went. Geo. Pitt	150
John Martin	150
Raw Hart	150
Henry Cornwall	100
John Saunders	50
Richard Waters	50
John Sedgwick	80
John Addison	100
John Weekes	50
Thomas Clapham	100
Surat'tan Abonelikler	
Jarvis Clerke	100
Thomas Wilshire	250
Geo Bowcher	200
Mary Sterling	100
Geo Taylor	150
Kefaret	154
William Livesay	100
Charles Boddam	100
F. Trenchfield	100
Alexander Dalglish	40

William Martin	100
William Tucker	100
Michael Gray	250
P. Mattson	50
İran'dan Ödemeler	
Francis Coppin	3000
Rodney Buckeridge	1000
Stephen Cook	800
John Batson	600
Daniel Otgher	300
John Davenport	200
Abraham Reynardson	300
Arthur Beavis	3000
Richard Pupplett	500
Lewis Senegat	300
Richard Beavis	300
George Seaward	100
Sacrament'te Toplanan	54
Thomas Dixon	50
Richard Upton	60
John Holt	150
George Wyche	300
Cornelius Sodington40	40
Charles Boone	400
Laurence Parker	400
Samuel Annesley	500
Stephen Strutt	50
John Hope	40
Sodington	20
Richard Acton (Eşi için)	40
Jonathan Stanton	50
Charles Boone	70
Richard Cobbe	100
Muhtelif Cezalar	29
Sacrament'te Toplanan	20
William Smith	50
Sacrament'te Toplanan	60
Gemici	40
Alexander Hamilton	80
Reginald Kemeys	50
Henry Albert	50
Timothy Tullie	50
Richard Peiarce	50
Samuel Court	30
R. Harrison	100
Sacrament'te Toplanan	100
G. Newton	100
John Misenor	50
Thomas Boone	100
Samuel James	25
John Braddyll	100

Thomas Carus	60
Robert Sutton	60
R. Mildmay	60
Jonathan Appleyard	Yıllık bir aylık maaş 1 Temmuz 1716'dan itibaren
J. Salisbury	40
J. Styles	40
Charles Boone	500
John Saunders	50
Henry Albert	50
Richard Waters	50
A Hamilton	50
Charles Boone	30
Robert Fleetwood	100
Ayinde Toplanan	40
John Harnage	100
John Curtis	276
Ayinde Toplanan	20
Richard Broughton	15
John Trenchfeild	50
Bengal'den Abonelikler	
Robert Hedges	500
Henry Frankland	200
Samuel Biercliffe	100
Sarah Livefay	50
Nicholas Luhorne	100
Hamon E. Gibbon	150
Withcott Turner	60
Charles Boone	250
John Starke	100
G. Newton	200
N. Luhorne	200
Robert Adams	800
William Kyffin	100
Ayinde Toplanan	40
Michael Gray	400
Satılan ürün	430
William Presley	75
Walter Brown	200
George Sittwell	50
Yüzbaşı Seton	100
William Wake	100
Hugh Capbell	50
Thomas Belasyse	40
Ayinde Toplanan	88
Thomas Cook	50
Heron Hart	50
Richard Waters	24
Abraham Dawes	100
Francis Stanes	50
Ayinde Toplanan	16

William Redshaw	100
Rowland Laedmayer	60
John Browne	50
Samuel Heyden	20
Charles Boone	500
Beavis	100
Charles Boddam	100
John Courtney	50
Ayinde Toplanan	40
Henry Albert	8
Thomas Waters	24
R. Waters	46
Eustace Peacock	100
Thomas Wotton	100
George Yeomans	60
Richard Dyer	100
Rowland Freeman	20
James Peachey	400
Charles Boone	180
Pitt	50
Sodington'un mirası	400
R. Mildmay	40
R. Hudson	60
Robert Sutton	20
John Horne	20
Charles Boone	1000
Mary Parker	200
Walter Brown	100
Ephraim Bendall	100
Thomas Wilshere (eşi için)	50
Owen Phillipps	60
Francis Strudwick	60
Robert Sutton	20
Nicholas Upton	80
John Horne	100
Richard Dyer	30
George Yeomans	40
Joseph Hayne	80
R. Mildmay	50
Richard Acton	20
John Courtney	50
Eustace Peacock	50
Richard Cobbe	100
W. Mattias	36
James Crafford	40
William Bryant	80
Elizabeth Wyche	100
David Holidaye	10
Ayinde Toplanan	93
William Keble	150
James Nevil	50

Michael Gray (satılan ürün)	399
Surat'ta Toplanan	88
Kilise'de Toplanan	25
Çin'den Toplanan Abonelikler (Yüzbaşı Boone)	
Thomas Boone	105
Mountney	30
John Thwaites	90
Elihu Trenchfeild	90
Thomas Newsham	60
John Summers	90
James Tobin	120
Robert Wright	90
Elwick	105
Cumsha (Çinli)	150
Chunqua (Çinli)	90
William Wake	90
Torrana	60
George Sitwell	90
Richard Waters	11
Kilise'de Toplanan	56
Charles Boone	168
Laurence Parker	50
Stephen Strutt	50
Ephraim Bendall	20
Walter Brown	20
Richard Cobbe	20
Blackett Midford (Eşi ve Kızın için de)	40
M. A. Crommelin	20
John Courtney	20
Jonathan Stanton	11
Thomas Waters	10
Thomas Wilshere	20
Thomas Woodward	20
Walter St. John	10
George Collier	10
William Hearing	10
Gregorius Ustaları	10
John Shaw	10
Samuel Walker	10
Alexander Gibson	10
C. Waddington (kendi ve eşi için)	20
John Bellew	20
Jonah Ingram	10
Richard Acton	10
Mary Albert	20
Henry Lowther	10
Wood (kendisi ve eşi için)	20
John Sarson	10
George Yeomans	10
Robert Newlin	10
William Gordon	10

John Miles	10
Richard Spencer	10
Richard Bristow	20
John Styles	10
George Comer	10
John Moore	10
Joseph Holding	10
John Drage	10
William Smith	10
Rahip Cobbe	122
Kilise'de Toplanan	135
Kilise'de Toplanan	15
Vergiler	11
Satış	24
Ayinde Toplanan	14
Ekim Vergileri	63
Rahip Cobbe	105
John Bernard	200
Philip Worth	100
John Bond	100
Laurence Parker	150
Kasım Vergileri	45
Aralık Vergileri	211
Ayinde Toplanan	11
--	7
Ocak vergileri	737
Şubat vergiler	40
Mart Vergileri	88
Kilisede Toplanan	57
Kilisede Toplanan	36
Toplam	43992 rupi

Kaynak: Richard Cobbe, *Bombay Church: or True Account of the Building and Finishing the English Church at Bombay in the East Indies with a List of The Benefactions Contributed thereunto, From the Year it was Begun 1715 to the Year it was Finished 1718: Also the First Rise of the Charity-School Proposed to be Erected There 1719; with a few Remarks on the Indian Letters*, London: Printed by J. and W. Oliver in Bartholomew-Close. And Sold by John Rivington, Bookseller to the Society for Promoting Christian Knowledge, at the Bible and Crown in St Paul's Church-yard, 1766, 62-75.

EK 2: Bombay Eğitim Cemiyetine Yapılan Bağışlar

	Bağış	Yıllık Aidat
Mountstuart Elphinstone	600	300
Korgeneral Sir Chas. Colville	100	100
A. Bell	100	100
H. Meriton	100	100
Başdiyakoz Barnes	100	50
Yarbay Aitchison	50	50
G. W. Anderson	100	50
S. Babington	100	50
Yarbay Blair	100	50
Yüzbaşı Barnes	50	50
Rahip Carr	30	25
Rahip Clow	30	30
J. H. Crawford	100	50
D. Christie	100	30
Rahip Davies	100	25
M. Davitre	30	25
Davidas Hurjevamdass	150	25
W. Erskine	50	50
J. Farish	100	50
M. Forbes	50	50
P. Frederick	45	20
Framjee Cowasjee	300	100
J. Henderson	100	100
Yüzbaşı Hutchinson	25	25
Bomanjee Hormanjee	200	100
G. C. Irwin	50	50
Teğmen J. Jervis	100	50
Jemsetjee Bomanjee	100	50
Jamsetjee Jejbhoy	150	50
Vans Kennedy	105	50
J. R. Lawrence	105	25
J. Morley	105	30
S. Meck	50	30
Teğmen A. Morse	50	30
J. MacLeod	50	30
B Noton	25	25
Naggurdas Heerjee Modey	75	10
Doğu Zillah	154	10
G. Ogilvy	45	10
Rahip Payne	45	25
B Phillips	45	30
J. A. Pope	45	30
Yüzbaşı Pottinger	200	30
Purvoe Sunker Sinny	25	6
J. Romer	100	50
J. Ritchie	50	50
Ragoonath Josey	25	10
H. Shank	100	50

W. Shotton	200	50
J. R. Steuart	50	50
Sadasew Cassinath Chuthoy	25	10
Doktor J. Taylor	25	50
W. A. Tate	30	20
Vekil Sekreter Vencoba Sadasew	50	10
F. Warden	100	100
J. Wadderburn	100	50
R. A. Willis	60	30

Kaynak: “Extract from the Sixth Annual Report of the Bombay Education Society, 1818”, R. V. Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II, 1815-1840* (Bombay, Calcutta: Asia Publishing House, 1955), 31-33.

EK 3: Bombay Eğitim Cemiyeti Yönetim Kurulu

Başkan	Bombay Valisi Evan Napean
Hami	Kalküta Piskoposu
Başkan Yardımcısı	Sir Miles Nightingale
Başkan Yardımcısı	G. Brown
Başkan Yardımcısı	J. Elphinstone
Başkan Yardımcısı	Sir Alexander Anstruther
Hami Yardımcısı	Rahip Deacon Barnes
Sayman	Forbes ve Co.
Sekreter	Rahip Henry Davies
Cerrah	J. J. Inverarity
Katip	C. R. Vassy
Bombay Merkez Okulu Müfettişi	Rahip N. Wade
Bombay Merkez Okulu Müdürü	J. Blair
Bombay Merkez Okulu Müdürü	R. Mackenzie
Tannah Okulu Müfettişi	Rahip H. Davies

Kaynak: “Extract from the Second Annual Report of the Bombay Education Society, 1817”, R. V. Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II, 1815-1840* (Bombay, Calcutta: Asia Publishing House, 1955), 8.

EK 4: Bombay Eyaleti'ndeki Okullar ve Öğrenci Sayıları

Bombay Merkez Okulları [Central Schools Bombay] Kuruluş 1815				
	Ocak 1821'den Kalan Öğrenciler	Kabul Edilen	Ayrılan	Toplam Ocak 1822
Yatılı Erkek Öğrenciler	85	33	30	88
Yatılı Kız Öğrenciler	63	8	23	48
Kısmi Yatılı Erkek Öğrenciler	6	2	2	6
Kısmi Yatılı Kız Öğrenciler	–	1	–	1
Yatısız Öğrenci	26	24	21	29
Toplam	180	68	76	172

Sûret Okulu (1817)				
	Ocak 1821'den Kalan Öğrenciler	Kabul Edilen	Ayrılan	Toplam Ocak 1822
Yatısız Hristiyan Öğrenciler	11	2	9	4
Yatısız Yerli Öğrenciler	14	32	14	32

Tannah Okulu (1817)				
	Ocak 1821'den Kalan Öğrenciler	Kabul Edilen	Ayrılan	Toplam Ocak 1822
Yatısız Hristiyan Öğrenciler	18	–	–	10
Yatısız Yerli Öğrenciler	11	–	–	15

Broach Okulu (1820)				
	Ocak 1821'den Kalan Öğrenciler	Kabul Edilen	Ayrılan	Toplam Ocak 1822
Yatısız Hristiyan Öğrenciler	10	–	–	6
Yatısız Yerli Öğrenciler	20	–	–	14

Bombay Yerli Okulları				
	Ocak 1821'den Kalan Öğrenciler	Kabul Edilen	Ayrılan	Toplam Ocak 1822
Kale Merkez Okul (1818)	38	–	–	46
Egarrie (1818)	54	85	98	41
Jambulwarrie (1819)	111	–	–	103

Alay Okulları				
	Ocak 1821'den Kalan Öğrenciler	Kabul Edilen	Ayrılan	Toplam Ocak 1822
Şirket Topçu Okulu Matoongha	105	30	78	54
Şirket Topçu Okulu Kaira	–	–	–	11
Majesteleri 17. Hafif Süvari	46	–	–	86
Majesteleri 47. Alay	135	60	86	109
Majesteleri 65. Alay	99	80	44	135
Majesteleri 67. Alay	60	–	–	110
Şirketin Avrupa Alayı	92	74	35	131
Toplam	–	–	–	976

Kaynak: Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 34-35.

EK 5: 1815-1835 Yılları Arasında Bombay Valileri

İsim	Göreve Başlama	Görevden Ayrılma	Görev Süresi	
Sir Evan Nepean	12 Ağustos 1812	1 Kasım 1819	7	
Mountstuart Elphinstone	1 Kasım 1819	1 Kasım 1827	8	
Sir John Malcom	1 Kasım 1827	1 Aralık 1830	3	
Sir Thomas Sidney Beckwith	1 Aralık 1830	15 Ocak 1831	1	Vekil
John Romer	17 Ocak 1831	21 Mart 1831		Vekil
John FitzGibbon, 2 nd Earl of Clare	21 Mart 1831	17 Mart 1835	4	
Sir Robert Grant	17 Mart 1835	9 Temmuz 1838	3	
James Farish	11 Temmuz 1838	31 Mayıs 1839	1	Vekil

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

EK 6: İngiltere ve Hindistan’da Kurulan Eğitim Cemiyetleri

Cemiyet Adı	Kısaltma	Kuruluş Yeri	Kuruluş Tarihi
The British and Foreign School Society	BFSS	Londra	1808
Benevolent Institution for the Instruction of Indigent Christians		Bengal	1809
The National Education Society	NES	Londra	1811
The Society for Promoting the Education of the Poor within the Government of Bombay [Bombay Education Society]	BES	Bombay	1815
The Society for Native Schools	SNS	Bengal	1816
The Calcutta School Book Society	CSBS	Bengal	1817
The Calcutta School Society	CSS	Bengal	1818
The Dacca School Society	DSS	Bengal	1818
The Moorshidabad School Society	MSS	Bengal	1819
The Madras School Book and School Society	MSBSS	Madras	1820
The Bombay Native Education Society	BNES	Bombay	1822
The Calcutta Female Juvenile Society	CFJS	Bengal	1822
The School Society in the South Konkan	SSSK	Bombay	1823
Ladies’ Society for Native Female Education	LSNFE	Bengal	1824

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ek 7: Güney Konkan Bölgesindeki Okullara Katkı Sağlayan İsimler

İsimler	Yıllık Abonelik	Bağış
NurMuhammed İbrahim Parker	100	200
Janardan Balcrusthajee	30	30
Godrejee	30	30
Jeaquim Vicyra	30	–
Suko Ramchundur	25	20
Bapoo Shastree	–	50
Cemaleddin Narkur	20	–
Bajee Ballal Lotlikur	25	25
Cabral	25	25
Vithoba Ragoonath Camut	25	25
Moosun Han	20	25
G. F. Gonsalves	25	25
Gungadhar Ladcobah	20	25
Seyyid Abdulrahim	16	25
Vithoba Bairoo Naick	15	15
Luxamen Bhaskerjee	20	20
Dyamkhan Deshmook	100	20
Bay Dunlop	100	20
Bayan Dunlop	100	50
Bayan Sandwith	100	15
I Sutherland	100	50
Bay Townsend	50	50
Teğmen Outram	50	50
Teğmen Jervis	100	200
R. T. Webb	20	20
Bay Hale	20	20
D. Blane	20	20
H. A. Hursesoon	20	25
Gopalset Gangan	5	25
Soonderjee	20	25
Purushram Ballal Lotlikur	10	20
Çeşitli küçük abonelikler	30	25
Toplam (rupi)	791	850
Toplam Gelir	1, 641 rupi	

Kaynak: List of subscribers and donors to the Native and English Schools in the Southern Concan, 25 Şubat 1824, R. V. Parulekar, Selections from Educational Records (Bombay) Part II, 1815-1840, Bombay, Calcutta: Asia Publishing House, 1955, 208.

EK 8: Bombay Valisi Mountstuart Elphinstone (1779-1859)

Kaynak: National Portrait Gallery,
<https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw194494/Mountstuart-Elphinstone> (Erişim Tarihi
21/10/2022).

EK 9: Hindistan Genel-Valisi Warren Hastings (1732-1818)

Kaynak: National Portrait Gallery, <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw02980/Warren-Hastings?LinkID=mp02080&search=sas&sText=Warren+Hastings&OOnly=true&role=sit&rNo=1> (Erişim Tarihi 21/12/2022).

EK 10: “Meşhur” Eğitim Raporunun Müellifi Thomas Babington Macaulay (1800-1859)

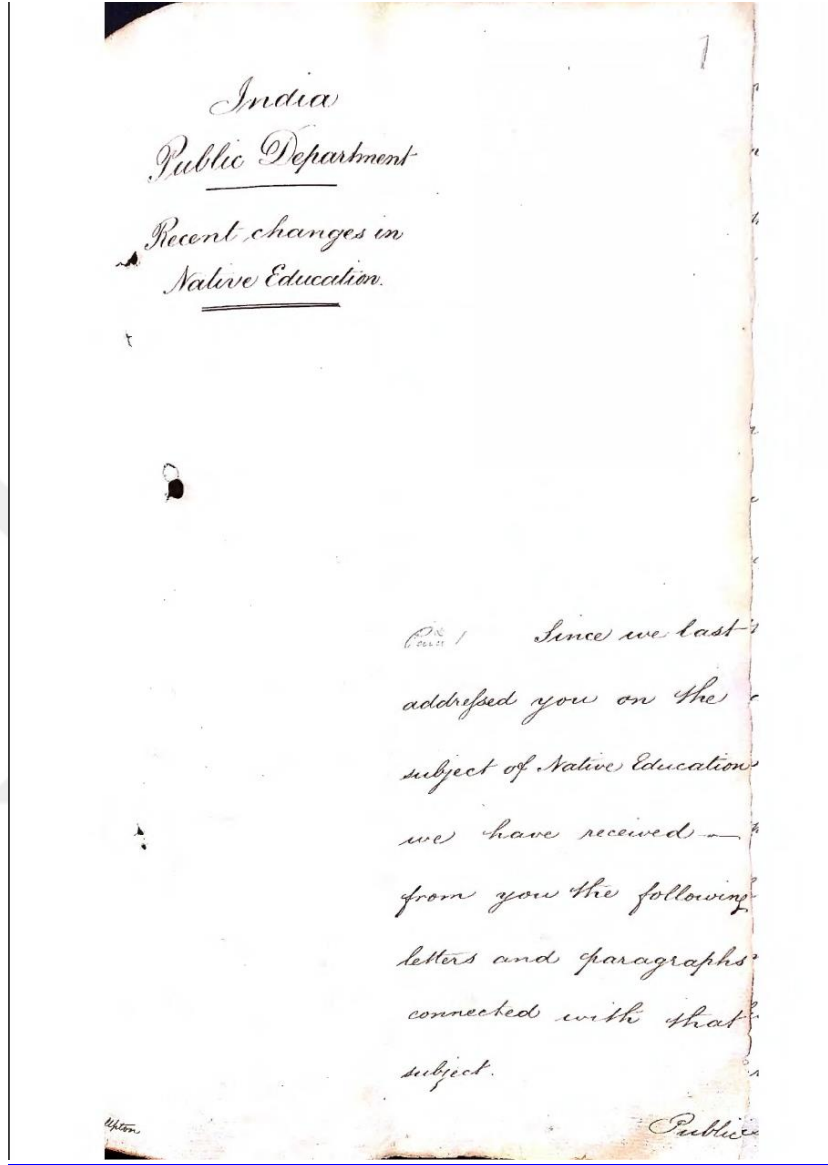
Kaynak: National Portrait Gallery,
<https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw111347/Thomas-Babington-Macaulay-Baron-Macaulay?LinkID=mp02855&search=sas&sText=Thomas+Babington+Macaulay&OOnly=true&role=sit&rNo=11> (Erişim Tarihi 21/12/2022).

EK 11: John Stuart Mill (1806-1873)

Kaynak: National Portrait Gallery, <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw04402/John-Stuart-Mill?LinkID=mp03080&search=sas&sText=John+Stuart+Mill&OOnly=true&role=sit&rNo=0> (Erişim Tarihi 21/12/2022).

EK 12: John Stuart Mill'in Recent Changes in Native Education (1836) Başlıklı Rapor Taslağının İlk Sayfası

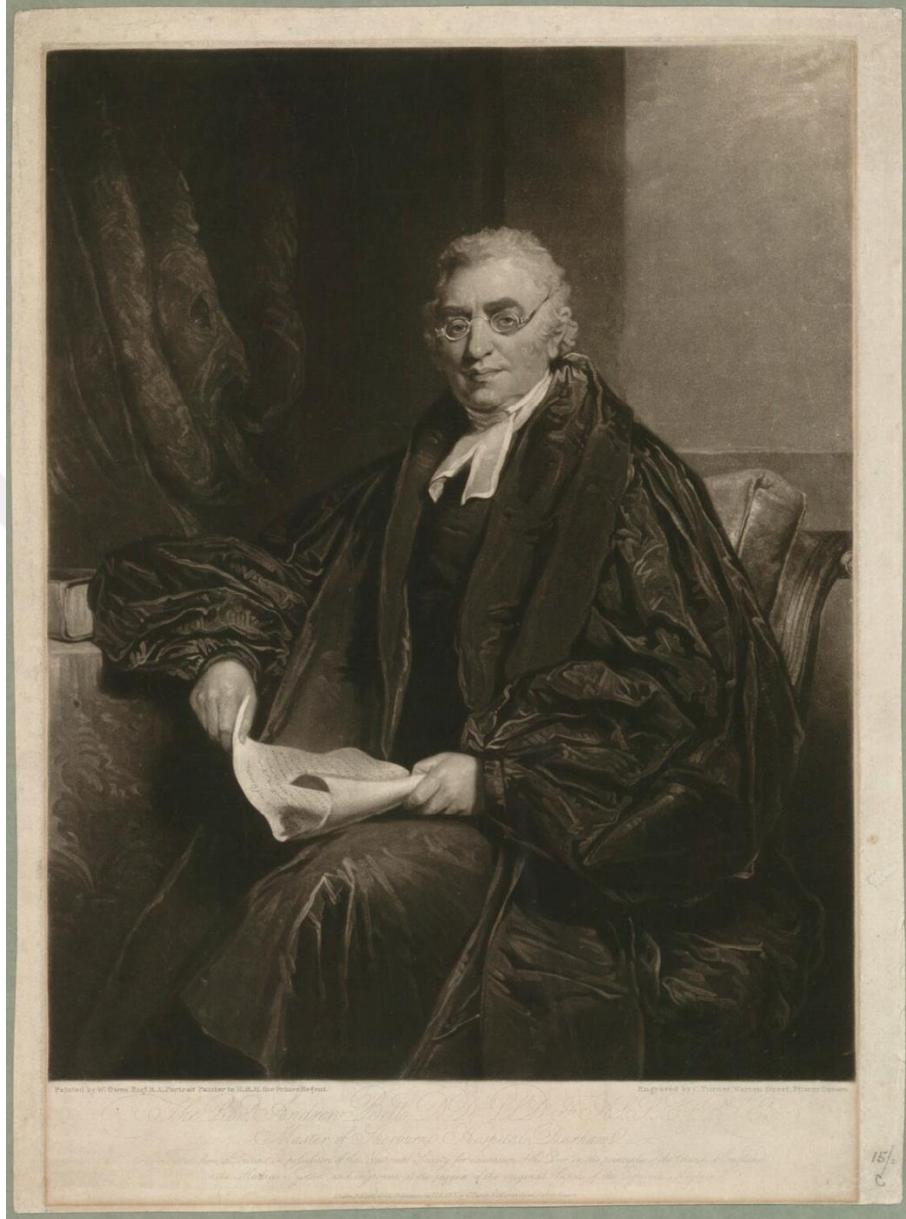
Kaynak: IOR H/723.

EK 13: “Bell ve Ejderha”

Kaynak: Jana Tschurenev, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of the Colonial Education in India*, 80; David Salmon, “Some Notes and a Portrait”, 208–217. Ejderha Anglikan Kilisesi’ne muhalif Quaker Lancaster’ı temsil etmektedir.

EK 14: İskoç Din Adamı ve Eğitimci Andrew Bell (1753-1832)

Kaynak: National Portrait Gallery,
<https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw123859/Andrew-Bell?LinkID=mp50288&search=sas&sText=Andrew+Bell&role=sit&rNo=0> (Erişim Tarihi 21/12/2022).

AN
EXPERIMENT
IN
EDUCATION,
MADE AT THE
MALE ASYLUM
OF
MADRAS.

Suggesting a System by which a School or Family may teach itself under the Superintendence of the Master or Parent.

BY THE REVEREND
DR. ANDREW BELL,
Late one of the Directors, and Superintendant of that
Establishment, Chaplain of Fort St. George,
A. M. F. As. Soc.

LONDON:
PRINTED FOR CADELL AND DAVIES, IN THE
STRAND; AND W. GREECH, EDINBURGH.

1797.

[Price ONE SHILLING.]

Kaynak: Andrew Bell, *An Experiment in Education, Made at the Male Asylum of Madras.*

IMPROVEMENTS
IN
EDUCATION,
AS IT RESPECTS THE
INDUSTRIOUS CLASSES
OF THE
COMMUNITY:

CONTAINING,
A SHORT ACCOUNT OF ITS PRESENT STATE,
HINTS TOWARDS ITS IMPROVEMENT,
AND A DETAIL OF
SOME PRACTICAL EXPERIMENTS CONDUCTIVE TO
THAT END.

By JOSEPH LANCASTER.

London:

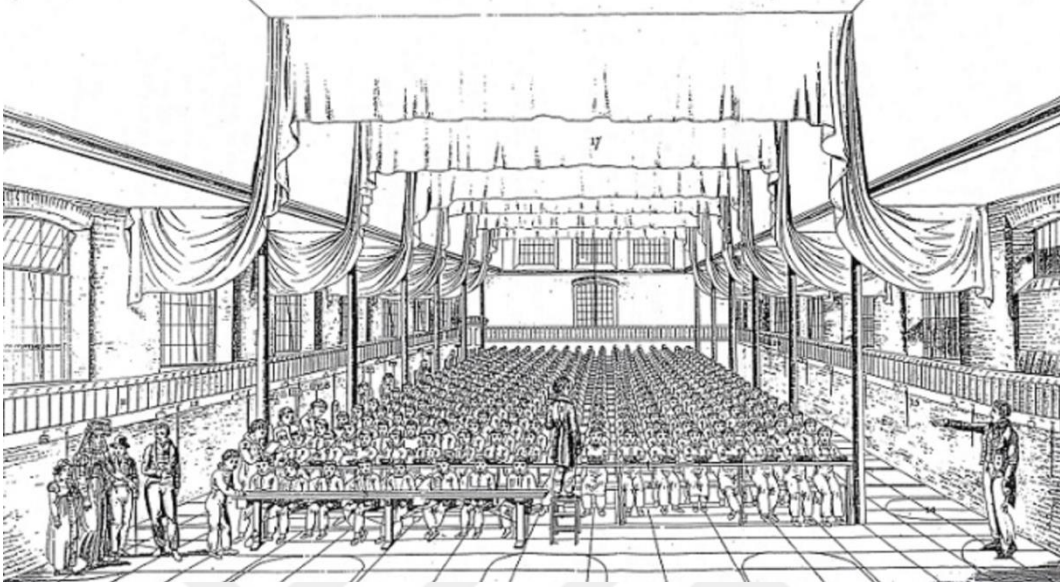
PRINTED AND SOLD BY DARTON AND HARVEY, GRACE-
CHURCH-STREET; J. MATHEWS, STRAND; AND
W. HATCHARD, PICCADILLY.

1803

Digitized by Google

Kaynak: Joseph Lancaster, *Improvements in Education*.

EK 17: Madras Eğitim Sistemi veya Lancaster Eğitim Sistemi'nin Uygulandığı Bir Okul

Kaynak: British School Museum, <https://britishschoolsmuseum.org.uk/discover/joseph-lancaster/> (Erişim Tarihi 21/12/2022).

EK 18: Bombay Valisi John Fitzgibbon, 2nd Earl of Clare (1792-1851)

Kaynak: National Portrait Gallery, <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw143423/John-Fitzgibbon-2nd-Earl-of-Clare?LinkID=mp00887&search=sas&sText=John+FitzGibbon&role=sit&rNo=1> (Erişim Tarihi 21/12/2022).

EK 19: Bombay Valisi Robert Grant (1779-1838)

Kanyak: National Portrait Gallery, <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw89137/Sir-Robert-Grant?LinkID=mp01872&role=sit&rNo=1> (Erişim Tarihi 21/12/2022).

EK 20: Pune Hindu Koleji'nde Eğitimlerini Tamamlayan Öğrenciler

Öğrenci Adı	Branşı	Derecesi
Nansinacharya Gullgulekur	Ashwalayam	Oottum or excellent
Gopal Bhut Dandekur	Ashwalayam	Mudhyam or middling
Vishnoo Bhut Panbhoona	Ashwalayam	Mudhyum
Narsinh Bhut Phunke	Ashwalayam	Mudhyum
Ganesh Bhut Wajhe	Ashwalayam	Oottum
Ganesh Bhut Sivanckur	Ashwalayam	Mudhyam
Raghoonath Bhut Kefkur	Ashwalayam	Mudhyam
Lukshooman Bhut Gangul	Ashwalayam	Mudhyam
Vishnu Bhut Dantye	Apastumbh Yujor Ved	Oottum
Balum Bhut Khare	Apastumbh Yujor Ved	Mudhyam
Sudasiev Bhut Dantye	Apastumbh Yujor Ved	Mudhyam
Sukharam Bhut Apte	Apastumbh Yujor Ved	Mudhyam
Gopal Bhut Yewateshwankur	Apastumbh Yujor Ved	Oottum
Vishnoo Bbut Datar	Apastumbh Yujor Ved	Oottum
Gopal Bhut Bulkodekar	Apastumbh Yujor Ved	Oottum
Pandoo Rung Bbut Ubhunkar	Apastumbh Yujor Ved	Mudhyam
Rughoonath Bhut Wanklekur	Wajusanee Yujoor Ved	Oottum
Ganesh Bhut Poorundare	Wajusanee Yujoor Ved	Oottum
Narayan Bhut Pboolgawakur	Wajusanee Yujoor Ved	Mudhyum
Dwepayunacharya	Vedant (Dwuet)	Mudhyum
Krishnacharva Wacekur	Vedant (Dwuet)	Mudhyum
Krisbnacharya Hooblekur	Dhrum Shastra	Oottum
Narayun Lele Wacekur	Dhrum Shastra	Kunisbt or inferior
Mor Shastree Merhekur	Nyaya Shastr	Mudhyum
Shree Nivasacharya Hooblekur	Nyaya Shastr	Oottum
Damodaracharya Raghohnsbhoowankur	Wyakurn	Kunisht
Shukbu Gokhale	Ullunkar	Kunisht

Kaynak: Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, 155.

EK 21: Purandar Köy Okullarına Atanan Öğretmelerin Listesi

No	Köy Adı	Atama Tarihi	Öğretmen Adı	Maaş
1	Vir	1 st August 1836	Babaji Raghunath Agashe	5
2	Kochit Khurd and Budruk	2 nd August 1836	Govind Balal Bapat	4
3	Mahur	9 th August 1836	Vithal Narayan Saundikar	4
4	Nhavi	15 th August 1836	Sakharam Bin Mahipatrao Jagtap	3
5	Hargude	15 th August 1836	Vishnu Waman Bhople	4
6	Nimbut	17 th August 1836	Naro Ganesh Kelkar	4
7	Kikvi	23 rd August 1836	Ragnunath Narayan Deghikar	3 - 8
8	Kenjal	23 rd August 1836	Jivaji Anand Rao Vaidya	3 - 8
9	Mahamder	31 st August 1836	Pandurang Sakharam Purandhar	3- 8
10	Jijoori	1 st September 1836	Naro Madhav Kelkar	4
11	Pisarvi	10 th September 1836	Rango Balal Parbhune	4
12	Mauri Devkar	10 th September 1836	Manohar Krishna	4
13	Chanbli	13 th September 1836	Sadashiv Dadaji Sir Naik	4
14	Saswar	29 th September 1836	Gopal Lavo Prabhavalkar	4
15	Bhongowli	1 st October 1836	Pandurang Wasudeo Bhople	4 - 8
16	Belsar	18 th October 1836	Bapu Vyan Kaji Und	4
17	Pensari	18 th October 1836	Raoji Chimnaji Unde	4
18	Bhiwvi	18 th October 1836	Vithu Bin Abaji Singve	3
19	Gavade	19 th October 1836	Govind Mahadaji Raj Hansa	4
20	Karanje	24 th October 1836	Balaji Mahadaji Raj Hansa	4
21	Kothale	24 th October 1836	Ganesh Belwant Bhople	4

Kaynak: Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 195.

EK 22: Purandar Köy Okullarına Yapılan Harcamalar

No	Köy Adı	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Toplam
1	Vir	5-0-0	5-0-0	5-0-0	5-0-0	5-0-0	25-0-0
2	Kochit Khurd and Budruk	3-5-9	4-0-0	4-0-0	4-0-0	4-0-0	19-5-9
3	Mahur	2-15-6	4-0-0	4-0-0	4-0-0	4-0-0	18-15-6
4	Nhavi	1-10-4	3-0-0	3-0-0	3-0-0	3-0-0	13-10-4
5	Hargude	2-3-1	4-0-0	4-0-0	4-0-0	4-0-0	18-3-1
6	Nimbut	1-4-8	4-0-0	4-0-0	4-0-0	4-0-0	17-4-8
7	Kikvi	1-0-3	3-8-8	3-8-8	3-8-8	3-8-0	15-0-3
8	Kenjal	1-0-3	3-8-8	3-8-8	3-8-8	3-8-0	15-0-3
9	Mahamder	0-0-0	3-8-8	3-8-8	3-8-8	3-8-0	14-0-0
10	Jijoori	0-0-0	4-0-0	4-0-0	4-0-0	4-0-0	16-0-0
11	Pisarvi	0-0-0	2-12-9	4-0-0	4-0-0	4-0-0	14-12-0
12	Mauri Devkar	0-0-0	2-12-9	4-0-0	4-0-0	4-0-0	14-12-0
13	Chanbli	0-0-0	2-6-5	4-0-0	4-0-0	4-0-0	14-6-5
14	Saswar	0-0-0	0-0-0	4-0-0	4-0-0	4-0-0	12-0-0
15	Bhongowli	0-0-0	0-0-0	4-8-0	4-8-0	4-8-0	13-8-0
16	Belsar	0-0-0	0-0-0	1-12-1	4-0-0	4-0-0	9-12-11
17	Pensari	0-0-0	0-0-0	1-12-1	4-0-0	4-0-0	9-12-11
18	Bhiwvi	0-0-0	0-0-0	1-5-8	4-0-0	3-0-0	7-5-8
19	Gavade	0-0-0	0-0-0	1-10-10	3-0-0	4-0-0	9-10-10
20	Karanje	0-0-0	0-0-0	1-0-6	4-0-0	4-0-0	9-0-6
21	Kothale	0-0-0	0-0-0	1-0-6	4-0-0	4-0-0	9-0-6
	Total of	18-7-10	46-7-11	67-11-4	82-0-0	82-0-0	296-11-1

Kaynak: Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 196.

EK 23: Purandar Köy Okullarında Okuyan Öğrencilerin Devam Listesi

No	Köy Adı	Hane Sayısı	Aileler	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
1	Vir	...	...	13	16	19	28	31
2	Kochit Khurd	...	...	22	13	12	13	25
3	Khavi	...	...	15	15	10	15	18
4	Mahur	...	...	14	16	19	16	6
5	Hargude	73	95	11	10	8	8	5
6	Nimbut	...	...	8	11	10	10	10
7	Kikvi	...	...	21	28	26	25	24
8	Kanjale	59	68	8	8	9	10	10
9	Nahamder	...	...	8	11	14	13	14
10	Jejuri	316	443	...	29	45	43	37
11	Pisarve	157	157	...	6	8	10	10
12	Mawi Darkar	89	89	...	5	4	5	5
13	Chamble	...	...	...	27	25	23	21
14	Saswar	...	...	...	...	12	17	17
15	Bhongawli	99	162	...	...	15	15	16
16	Belsar	157	157	...	...	9	16	17
17	Pangare	...	...	...	...	5	16	16
18	Bhiwri	44	77	...	...	13	14	14
19	Garade	...	...	...	...	8	10	55
20	Karanj	131	174	...	...	8	9	10
21	Kothale	...	...	...	...	10	21	20
	Total	...	...	112	197	290	337	340

Kaynak: Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay, Part I*, 197.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Mahmut Cihat İZGİ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Fatih Üniversitesi
Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih / Sosyoloji (Çap)
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Tarih
Kitap, Makale ve Bildiriler	
1. Mahmut Cihat İzgi, “ Cultural Project of Control: The Foundation of Calcutta Madrasa and the Benares Sanskrit College ” <i>Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi</i> I/2 (2015), 91-102.	
2. Mahmut Cihat İzgi, “ International Islamic University ”, <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i> , Ekler I, İstanbul, 2016, 645-646.	
3. Kerim İlker Bulunur, Fatih Bozkurt ve Mahmut Cihat İzgi, Osmanlı’da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat (İstanbul: Mahya Yayınları, 2018).	
4. Mahmut Cihat İzgi, “ Bir Siyasi Hamle Olarak Bombay Eğitim Tahkikati ” <i>İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi</i> 4/7 (2021), 32-54.	
5. Mahmut Cihat İzgi, Hint Alt Kıtasında Kurulan Avrupalı Eğitim Cemiyetler ve Bunların Faaliyetleri , <i>Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi</i> , Ekim 2021.	
6. Mahmut Cihat İzgi, Hint Alt Kıtasında Modern Eğitim Kurumlarının Bânileri: Ram Mohan Roy ve Seyyid Ahmed Han , <i>Uluslararası Osmanlı Mektepleri Sempozyumu</i> , Kasım 2021.	
8. Manan Ahmed Asif, “How the British Convinced Hindus that Muslims were despots and religious invaders”, çev. Mahmut Cihat İzgi, “ İngilizler Hinduları Müslümanların Zorba ve Dinî İstilacılar Olduğuna Nasıl İkna Etti? ”, Mecra, 22 Ocak 2021.	
7. Mahmut Cihat İzgi, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin Bâbürlü Tarihçileri : Henry Miers Elliot ve John Dowson, <i>Derin Tarih</i> Ocak 2022.	
9. Audrey Truschke, A Much-maligned Mughal, çev. Mahmut Cihat İzgi, İftiraya Uğramış Bir Bâbürlü , <i>Derin Tarih</i> Ocak 2022.	
10. Mahmut Cihat İzgi, “ İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ve Britanya Hükûmeti Memurlarının Kaleminden Hint Alt Kıtasının Tarihi Kaynakları ”, <i>Hindistan’da Kurulan Türk-İslam Devletlerinin Tarihi Kaynakları</i> ed. Cihan Oruç, İstanbul: Bilge Oğuz, 2022, 336-228.	